

GJ. SZABO

**SREDOVJEĆNI GRADOVI
U HRVATSKOJ I SLAVONIJI**



**ZAGREB, 1920.
MATICA HRVATSKA.**

P R O F . G J U R O S Z A B O

SREDOVJEČNI GRADOVI
u
HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

IZVANREDNO IZDANJE MATICE HRVATSKE.



U ZAGREBU.
TISAK KR. ZEMALJSKE TISKARE
1920.

Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji.

U našoj domovini Hrvatskoj i Slavoniji ima kojih dvjesta razvalina sredovječnih gradova (burga), a uz to ima i nekoliko još prilično sačuvanih i znatan broj pregrađenih i dograđenih gradova. Istina, svi ti gradovi i njihovi ostaci nisu još potanje ispitanici, za to će trebati još kroz decenija rada, nu kako je ipak najveći dio ispitan, može se učiniti prikaz naših sredovječnih gradova. A to hoće da bude ovaj sastavak.

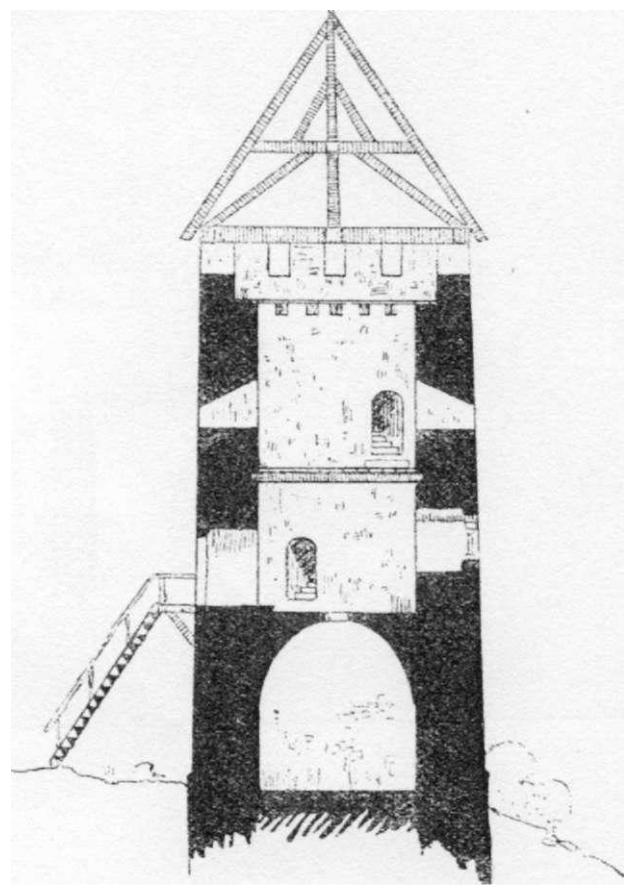
Svrha je ovoj knjižici, pokazati, da razvaline naših gradova ne mogu biti samo objektom romantičnog snatrenja, već da se upozna zadatak ovih građevina, da se upozna, kako su ove gomile kamenja svjedoci života već davno minulih generacija, a bez rada ovih ne bi bilo ni našega sadašnjega kulturnoga stanja. A opet ne misli nitko, da u posmatrača ubije ono voljko osjećanje, koje misaonoga čovjeka snađe, kad ugleda koju razvalinu u romantičnom kraju: nasuprot ova će knjižica pokušati, da nauči *vidjeti* i one, koji su jedva vikli gledanju. Ona želi uputiti bez nasilnoga dociranja, da onaj golemi rad, onaj tegotni, često nevjerovatno tegotni rad, nije bio hir pojedinca, već da je taj rad prouzročen nuždom vremena, koje mi danas jedva tek kao kroz maglu razabiramo. Naše je doba spojilo nevjerovatno čvrsto i najudaljenije prostore našeg planeta i svezalo ih nerazrješivim vezom, ali ni ono nema sile, da spoji čvrsto ono, što je vremenom razdaleko: tu je svaki uspjeh tek teškim radom iznuđen.

I nijemi kamen može mnogo pričati, ali će to razumjeti samo onaj, koji se potrudi, da taj govor i razumije, dok će svakomu drugom ostati kamen tek kamenom, a razvalina bit će mu pusta rpa kamenja.

Nu to nije jedina zadaća, koju hoće ovaj spis da poluči. Za onoga, koji ne razumije govor prošlosti, što se čuje magički iz onog zida, za onoga je razvalina sve prije no zanimljiva: on se ne će žacati, da u zgodnom času upotrebi ove ostatke kao građevni materijal ili izvrsno sredstvo za pošljunčenje cesta. Nu onaj to sigurno ne će učiniti, koji dobro znade, da su ti ostaci isto takovi, nerijetko i važniji dokumenti prošlosti od onih pisanih na pergameni, koji znade, da svaki narod, ako želi da bude smatran kulturnim narodom, mora imati i dokumente, da se je razvio od nižega do višega kulturnoga stepena: jer svako je kulturno stanje samo

rezultanta svega dojakošnjega razvoja, a ovi su spomenici svjedoci, da je i naš narod prošao dugim fazama razvoja do sadašnjega stanja. Tko to spozna i osjeti, ne će nikada bez nužde uništavati tih razvalina, bilo da ih poruši, bilo da ih kakom glupom nazovi-restauracijom učini bez-vrijednima, da im oduzme moć tajanstvenoga govora, kojim nose glase iz dalekih stoljeća u naše dane. Jer u većini slučajeva ne možemo mi ništa drugo učiniti, već priječiti, da vandalizam neukih ljudi ne pospješi djelovanje vremena, koje kule niz kotare gradi, kule gradi pa ih razgrađuje. Šta znade pastirče, da čini ludo, kad lomi gotsko kružište prozora propaloga grada, tko će ga prekarati, kad i tobožnja inteligen-cija ne čini često ništa drugo, samo to krsti boljim nazivljem!

Nu još je jedna svrha ovome djelu. Jedan ljudski vijek nije do-statan ni za to, da ispita samo nabrzo ni same naše gradine, a opet treba, da se upoznадemo i sa tuđim spomenicima, koji su u mnogočem bili našim drevnim majstorima uzorom u radu. Zato bi ovo djelo bilo rado putokaz k daljem radu, ono bi htjelo stvoriti nove ozbiljne saradnike i na tom polju. Ovdje je upotrebljen sav dojakošnji rad mnogih od mnogo godina, nu opet ostaje još mnogo i mnogo neriješenih problema, nameću se sve češće novi problemi, nova pitanja, a samo dalja istraživanja, koja se ne mogu zamisliti bez požrtvov-noga rada, unijet će u ovu tamu novog svjetla, riješit će mnugu zagonetku i postaviti nove probleme — koje mi danas ni na-slutiti ne možemo.



SI. 1. Prosjek kroz branič kulu (berchfrit). Ulaz u I. spratu; u prizemlje (tamnicu) ulazi se samo na otvor u stropu.

Drugi, sretniji narodi imadu dosta djela još sasvim manjkalo. Dakako, ti su sretniji narodi živjeli oduvijek u boljim životnim prilikama, pa kako su i brojem veći bili, našao se u njih i u drugim vremenima obilan broj radnika. I u nas je radnika bilo, pa će im djela kasnije prikazati, nu svi su ti radovi nastali u novije vrijeme, dok je prošlost u tom za nas gotovo posvema izgubljena. Mi imademo samo neznatna pomagala iz prošlih vijekova, dok su n. pr. Nijemci imali

svoga Vischera, Meriana, Slovenci svoga Valvasora, koji su upravo čudesna golema djela stvorili, ma da i nisu njihovi bezbrojni bakrorezi ono, što mi danas tražimo od vjernoga prikaza grada. Pa opet je to naivno prikazivanje krajeva i pojedinih gradova često iznijelo baš ono, čega ne bi bilo bez one naivnosti.

Ogledat ćemo ovdje malo potanje ona *pomagala*, što su nam ih ostavili pređi naši, da upoznадемо barem nekako naše gradove i životne prilike, u kojima su oni nikli. Ne mislim ovdje upozoravati na brojne zbirke starih isprava, koje nam toliko dragocjenih bilježaka i prikaza iznose, već samo na onake izvore, koji se poglavito dotiču gradova i uređaja njihovih.

Tekar je u XVI. vijeku postao tisak idrvorez općenim dobrom naroda, a kako su u borbi s Turcima postali i naši gradovi važniji, nije začudno, kad vidimo, kako brojni letači donose i slike i tekstove, a to se u XVII. vijeku još sve više činilo. Vrlo lijepu zbirku ovakovih slika posjeduje zemalj. arkiv, a uz taj zavod i arkeološki odjel narodnoga muzeja u Zagrebu. Nu kud i kamo su važniji i brojniji originalni nacrti, rasijani po svim većim knjižnicama i zbirkama Evrope, koje smo mi tekar u najnovije doba mogli tek dijelom upoznati, dok će najveći dio ostati za istraživanje možda sretnijih generacija. Baš u ovih zadnjih dvadesetak godina otkrilo se mnogo toga. Pred osam godina osnovan je u Zagrebu poseban institut za proučavanje i čuvanje tih spomenika: zem. povjerenstvo za očuvanje spomenika umjetnosti i povijesti, pa kad ono jednom dovrši pretraživanje i ispitivanje zemlje, moći će kasniji radenici sabrani znatni materijal upotrebiti za dalje izučavanje.

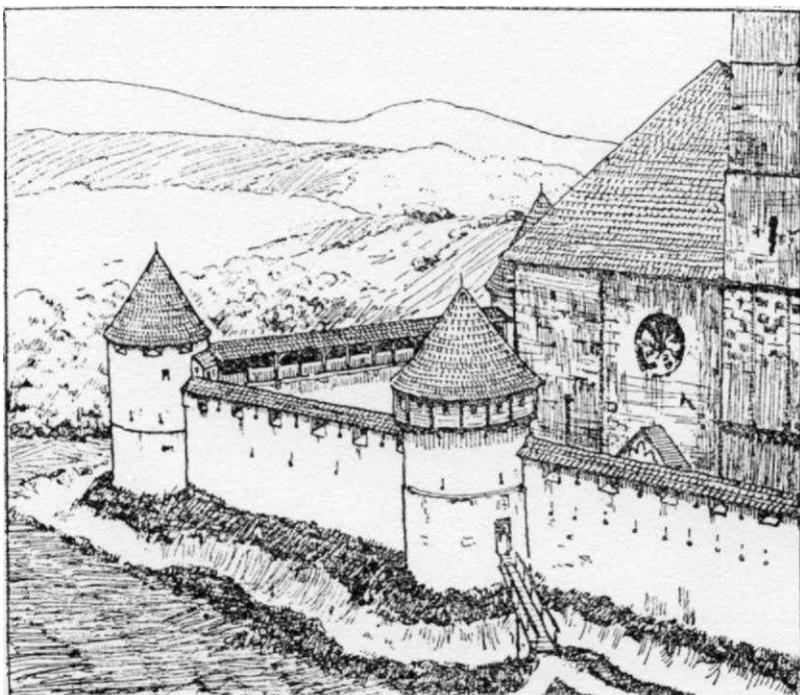
Ratovi su s Turcima primorali strani svijet, da se sebe samog radi zainteresuje za naše gradove. Pa dok su nam za poznavanje gradova u XVI. vijeku ipak najvažnija pomagala opširni izvještaji generala, naročito Lenkovića, to su u XVII. vijeku nastala divot-djela, koja i danas služe na čast onima, što su ih izrađivali. Ovdje ću spomenuti samo ponajglavnija.

Od g. 1636. do 1639. prolazio je našim stranama vojni inžinir *Ivan Pieroni*, da po višem nalogu upozna stanje naših gradova. Veliko njegovo djelo »*Relazioni di anno 1639.*» nalazi se danas u Ljubljanskom Rudolfinumu, a potanje ga je prikazao E. Laszowski u „*Starinama*“ knj. 29. U to su vrijeme bili ponajviše važni krajevi od Karlovca do mora, pa je Pieroni ocrtao u svojim izvještajima isključivo te krajeve, dodavši i nacrte i tlocrte. Tu je prikazan Karlovac, pa gradovi od Karlovca do Senja, Senjs Nehajem, kraj od Senja do Rijeke, pa sama Rijeka. Izvještaji su kratki — tek o Karlovcu i Rijeci nešto su poveći — nu ipak donose mnogu značajnu crtlu, a priloženi nacrti objašnjavaju te izvještaje vrlo dobro.

Nekako u isto vrijeme (oko god. 1660.) dao je i knez *Raymond Montecucculi* sabrati i nacrtati sbirku prikaza starih naših gradova, pa se ta sbirka nalazi u bečkom ratnom arkivu pod napisom: *Vierzg zwey saubre Abrisse verschiedener Granzfestungen, Schlofiern und Stadte.* Ne znamo,

po kakovim su predlošcima narisani ovi prikazi — ima ih 29 na broj — nu svakako su gdjekoji iz znatno starijega vremena. Za nas vrijedi osobito prikaz Čakovca, Legrada, Varaždina, Koprivnice i Zagreba (to je do sada poznata najstarija slika grada Zagreba), a da su učinjene po nekom predlošku, svjedoči i eksistencija analognih slika u drugim arkivima, n. pr. prikaz Varaždina u gen. arkvu u Karlsruhe.

Najljepše je djelo ove vrsti iz XVII. vijeka veliki izvještaj inžinira *Martina Stiera*. To je djelo učinjeno u vrijeme od g. 1657. do g. 1660. u velikom folio formatu, a čuva se u rukopisu u bečkoj dvorskoj knjižnici pod br. 8608. I to je djelo potanje prikazao Laszowski u „Vjesniku zem.



SI. 2. Utvrde oko stolne crkve zagrebačke.

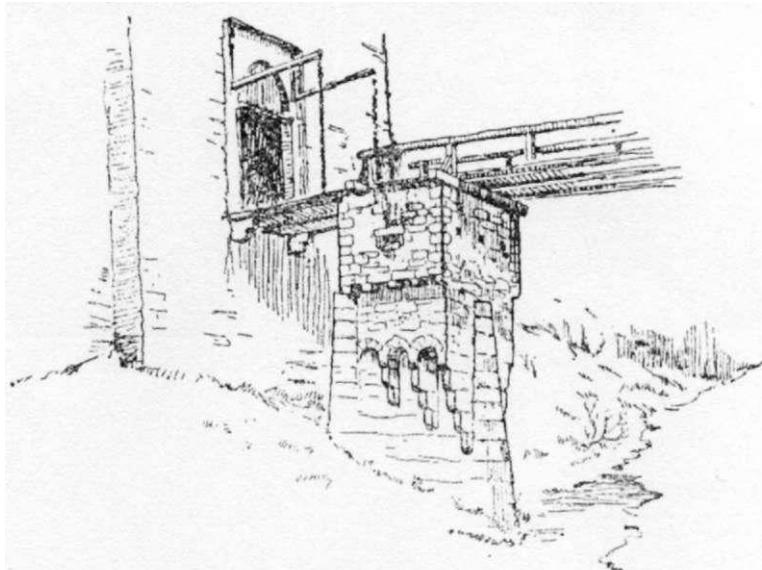
Rekonstrukcija: oko tornjeva graba, preko nje vodi most do vrata u Bakačevoj kuli, koja su do biskupa Vrhovca bila jedini ulaz do crkve. Zidovi imaju strijelnice, izmedju kula obrambeni hodnici.

arkiva" X. str. 197. a razdijeljeno je u dva dijela. U prvom su prikazani gradovi od Varaždina do Petrinje, a u drugom od Karlovca do Trsta, pa nekoliko istarskih gradova. Naslov je odugačak, nu priopćujem ga, jer je za ono doba značajan: „*Abrisz und Relationen tiber die windische und Banatische Grantzen, wie sich solche anietzo befinden vor eines Feindes Gewalt in etwas verbessert undt dann Realiter konnten fortifiziert — werden mit der dartiber formirten Landtkarten und angehenckter Tabellen, dasz in jeden Orth vorhandenen Geschitz, Munition dess anderen Zeugss Requisiten auch wass zu Ausstehung einer dreymonatlichen Belagerung noch*

darinien zu verschaffen vonndten". Sličan je napis i pred drugim dijelom ogromnoga izvještaja.

Stierove su bilješke dragocjene: on je kao stručnjak inžinir poslan u ove strane, ne samo da konstatiše sadašnje stanje utvrda, već da učini predloge za modernizovanje tada već zastarjelih utvrda. On je to i učinio: ostavio nam često izvrsne slike i tlocrte i opise, nu u koliko je mogao upotrebio je Pieronijeve nacrte, ne spomenuvši izvora. U koliko se do sada moglo ustanoviti, nisu njegovi, često vrlo opsežni, predloži za renovaciju nigdje provedeni, tek je nekoliko sitnijih detalja doista prihvaćeno. U kratko ću iznijeti sadržinu djela. Na str. 35. i 36. donosi plan *Varaždina* i predlog za pregradnju, str. 39., 40. isto za *Koprivnicu*, str. 43. plan *Gjurgevca*, str. 47. 48. plan i predlog za pregradnju *Križevaca*, str. 49. plan *Svihovca*, str. 52. 53. planove *Ivanica*, str. 56. 57. planove *Siska*, i str. 59. plan *Petrinje*. Kako vidimo, u ovom dijelu svoga djela nema slika mjesta i gradova.

U drugom dijelu nalazimo na str. 66.—74. planove *Karlovcu*, na str. 75.—80. sliku *Belaja* i *Velemerića*, plan *Barilovića*, *Zvečaja*, *Tovunja*, *Oštarija* (sa slikom), *Modruša* (sa slikom), plan *Prozora* i *Brloga* u Lici. Na str. 83. i 84. nalazimo vrlo lijepе slike *Slunj*, kojima dodaje na str. 85., 86., 87., i planove. Plan *Ogulina* nalazi se na str. 89., a *Brinja* (*Briindel*) na str. 91., dok je na 92. prikazan Brinj vrlo lijepo. Na str. 93.—99. vidimo sliku i planove *Otočca* s forticom, na str. 102.—104. sliku *Senja* s planom i prikaz *Nehaj-grada*. Na str. 107. prikazan je *fablanac*, 110. *Ledenicom*.—114. *Karlobag*,



SI. 3. Pokretni most.

117.—121. *Rijeka s Trsatom.¹⁾*

Poslije Stierova djela moramo spomenuti *Valvasorovo*: „Ehre des Herzogtums Krain”. U IV. svesci toga grandioznoga djela za ono doba nalaze se opisi naših mjesta i gradova, pa su dodane i slike: *Zagreba*, *Bihaća*, *Virovitice*, *Petrinje*, *Siska*, *Senja* (na posebnom listu), *Karlovcu* (na posebnom listu), *Slunja*, *Sudačkoga*, *Barilovića* i *Skrada*, *Tovunja* i *Ogulina*, a na ovećem listu prikazana je sisacka bitka, gdje je opet jasno

¹⁾ Fotografske kopije nacrta i slika ovog djela čuva zem. povjerenstvo za očuvanje spomenika u Zagrebu.

nacrtan sisački grad. Slike su te vrlo nejednake vrijednosti, većina ih je gotovo djetinjasto slabo nacrtana, a najbolja je slika Senja. Nu i ovako nije Valvasorov rad bio uzaludan: na tim slabim slikama vidimo ipak i promjene što su se zbile na onim gradovima, koje je već Pieroni nacrtao n. pr. kod Tovunja.

XVIII. vijek nije zaostao za XVII. U bečkoj dvorskoj knjižnici čuva se rukopis (br. 8655.) Matth. Ant. Weiss: *Relatio germanica de statu limitom contra Turcas in Croatia cum mappa, adjectis simul delineationibus et prospectibus propugnaculorum et arcium.* 1729. Rukopis ima 41 list, a slike su na str. 14.—35., ostalo je tekst. Većina slika loši su akvareli, nu bolji su prikazi: *Varaždina, Zagreba* — taj je dapače vrlo dobar —, *Dubice, Zrina, Slunja* (vrlo dobra slika), *Furjana i Modruša*. Ostale ne trebam ni spominjati. U istoj se knjižnici pod br. 8607. čuva i rukopis neznana autora pod napisom: *Quadraginta ichnographiae et delineationes propugnaculorum Graecii, Labaci et illorum in Hungaria, Croatia et Dalmatia contra Turcas*, koji potječe iz XVIII. vijeka, a vrlo je bliz djelu Weissovou. Od str. 3. do 17. naslikani su naši gradovi: *Trsat, *Tržac, Senj, *Brinj, Otočac, Dabar, *Drežnik, Bihać, *Zrin, Sisak, * Zagreb (plan), * Križevci, *Gjurgjevac, Koprivnica (plan), *Cirkvena.* Zvjezdicom označeni nacrti bolji su radovi.

Vrlo je blizu ovomu rukopisu drugi pod br. 8609 u istoj knjižnici. I on sadržava nacrte i slike (većinom akvarele) naših gradova, a napis mu je: *Mappae geographicae regni Hungariae adjectis ichnographiis.* Osim karte Hrvatske i Slavonije nalazimo tu nacrte *Dabro, Otočca, Senja, Brinja, Drežnika, Bihaća, Zrina, Siska, Zagreba*, Križevaca, Gjurgjevca, Koprivnice i Crkvene, pa slike Rijeke s Trsatom, Hrastilnice, *Mittergradac in Croatia, Jesenke, Gradca i *Topolovca.* Dakako da tu ima i brojnih slika madžarskih gradova. I tu sam zvjezdicom označio vrednije komade.

Bečki ratni arkiv ima u odsjeku Kartenabteilung Gl a zbirku nacrtu pod naslovom: „*Sammlung einiger Plane und insbesondere alter Schlosser von Croatiens, welche für die damalige Landesdefension gegen die Türken während der Jahre 1640—1740 durch die Ingenieure Tobias Breistaller, Holstein und Weiss zu befestigen projectiert und gezeichnet worden sind*“. Na 60 listova (većina nalazi se u kopijama i u zem. arkivu) prikazani su nacrti primorskih gradova, Slunja, Karlovca i okolice, pa sve dalje do Modruša i nekih gradova u Lici i Krbavi. Ovi su nacrti svi redom valjani, ako i nisu u svem potpuno dovršeni.

U istom su arkivu sačuvani i pojedini nacrti gradova naročito iz XVIII. vijeka. Spominjem samo *Kladusu* (vrlo lijep akvarel), *Slankamen, Barilović*, pa *Budački*, koji nam nacrt tek podaje pravu sliku grada, jer si s onim slabim nacrtom u Valvasora ne bi nitko nikakove slike mogao stvoriti. Iz g. 1744. potječe prikaz *Krstinje*, iz g. 1746. prikaz *Klokoča i Slunja*, a iz g. 1748. *Zvečaja*.

Kako se vidi iz ovoga prikaza, najmanje nam je sačuvano slika građova u Slavoniji. Nekoliko nacrtta donio je *Marsigli* u svom agromnom djelu „*Danubius . . .*”, a još nekoliko drugih *Sparr* u velikom rukopisnom djelu: *Atlas du Cours du Danube, avec les Plans, Vues et Perspectives des Villes, Chateaux et Abbayes, qui se trouvent le long du Cours de ce fleuve depuis Ulm, jusque Widdin dessine sur le lieux. Fait en MDCCCLI (1751)*. Rukopis se nalazi u ratnom arxivu u Beču (B. IXb 113. G VI.), nu slike, premda su vrlo lijepo izrađene, nisu sasvim istinite. Baš su ovim stranama prolazila brojna poslanstva iz Beča u Carigrad kroz cijeli XVI. vijek, pa su nam putopisci ostavili dosta bilježaka o srijemskim gradovima. Nu kolikogod su nam dobro došle, opet manjkaju risarije, tek u lijepom i zanimljivom rukopisu *Prandstetterovu* nalazimo vrlo dragocjenih prikaza. Maks. Prandstetter putovao je kao tajnik carskog poslanika Adama Herbersteina g. 1608. u Carigrad, pa ostavio svoj putopis, koji se čuva u knjižnici grofa Khuen-Hedervaryja, a što se god nas tiče, priopćeno je u Vjesniku zem. arkiva XII. 205.

Vrlo se dragocjenih prikaza našlo u generalnom arxivu u *Karlsruhe*. Markgrof Badenski vojevao je u vrijeme oslobođanja Slavonije u ovim stranama, pa nam je valjda on sačuvao izvrstan prikaz staroga *Slankamen*, *Iloka*, vrlo dobar nacrt *Petrovaradina* iz vremena, dok još nije bio tvrđavom već je bio utvrđen onako, kako je opisao Pigafetta g. 1687. Nacrte je narisao S. Schmalkalder, i to očito po naravi i nisu to nikakove fantastičke risarije, već se istinitost njihova može još i danas ustavoviti. Još se našao nacrt *Požege* sa starom utvrdom, *Virovitice*, tri nacrta *Vukovara*, pa nacrt *Valpovačkoga* grada i konačno nacrti *Cernika*, *Zagreba* i *Varaždina*, koje smo potonje našli i drugdje.

To je tek jedan dio pomagala i izvora, a da se i čitatelji upoznaju s načinom prikazivanja ovih risača, iznijet će se u ovom djelu iz najglavnijih zbiraka barem po jedan nacrt ili slika.

Kako se vidi, nije uspjeh potraživanja uzmanjka, a to je potraživanje počelo tek u netom minulim godinama. A sad treba da se spomenu najglavniji pisci, koji su se pozabavili ovim spomenicima, gledeći dakako ponajpače na historiju naših gradova. Prije svega valja da upozorim na veoma važne podatke, što ih sadržavaju *službeni popisi*, učinjeni odmah poslije reokupacije Slavonije g. 1702., a izdao ih je pokojni *Tadija Smičiklas* u svojoj *200-godišnjici oslobođenja Slavonije*. Ti nam popisi donose opise tadašnjega stanja naših gradova, donose vijesti o turskim gospodarima i u koliko je to još bilo moguće o prijašnjoj kršćanskoj vlasteli. Pod kraj XVIII. vijeka ostavili su nam dobre bilješke naročito *Taube* u djelu: *Hist. und geogr. Beschreibung d. Kdnigreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien. Lpz. 1777.*, pa *Piller i Mitterpacher* u svom putopisnom djelu: *Iter per Poseganam Slavoniae provinciam. Budae 1771.* i *Csapolovics: Slavonien und zum Teil Kroatien. Wien. 1819.*

Ova su djela pisali naobraženi ljudi velikoga znanja i poznavanja svijeta, pa su i danas zadržala svoju vrijednost. Druga manje važna djela ne spominjem, ma da i ona sadržavaju nerijetko gdjekoju dobru vijest.

Kakogod su ovi pisci važni naročito za Slavoniju, to je ipak Lika i Krbava najranije potpuno opisana, pa to tako, kako do danas nije ni jedan drugi kraj naše domovine. /. *Fras* izdao je g. 1835. djelo pod naslovom: *Vollst. Topographie der Karlstdter Militargrenze*. U tom je djelu opisao cijelu Liku i Krbavu, pa sav kraj oko Slunja, a opisi su mu zato veoma važni, što su većinom vrlo dobri i točni, a k tomu su u ono doba naši gradovi bili daleko bolje sačuvani; a nekih je međutim i sasvim nestalo.

Osobito je vrijedan radnik bio major *Mihajlo Sabljar*¹⁾, koji je u šezdesetim godinama prolazio neumorno radeći cijelom našom zemljom. Upravo je ogroman njegov neizdani rad, a to je tek sačuvani dio cijelog rada. Bilježio je, mjerio, risao, pisao, istraživao svakuda i na sve strane, tako da mu se i danas moramo diviti i mi, koji imademo daleko bolja prometna sretstva.

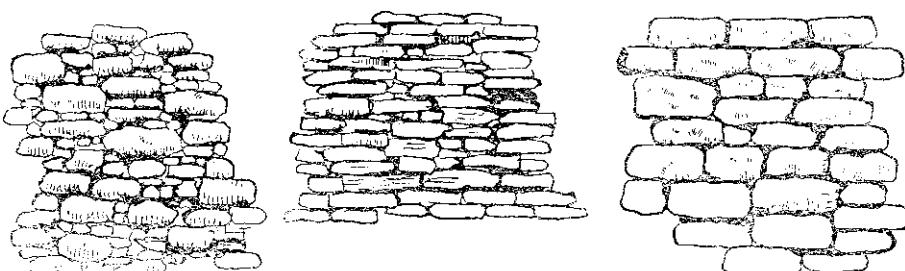
Ivan je *Kukuljević* i na tom polju vrlo marljivo radio. Ne samo da je u svom *Arkviku za jugoslavensku povjesnicu*, (XII svezaka) pribrao sam silu materijala i napisao uzornu monografiju: *Dogodaji Medvedgrada* (u III. sv.), već je god. 1869. i 1870. izdao *Neke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj*, te u tom djelu opisao: Susedgrad, Samobor, Ozalj, Slunj, Drežnik, Senj, Brinj, Krapinu, Trakošćan i V. Kalnik. A pet je godina kasnije izdao to djelo pomnožano sa fotografijama Standlovim: *Fotograf ijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Zagreb 1875. U to je doba (g. 1869.) počeo izlaziti i „*Vienac*”, koji je sve do svoga konca donosio prikaze naših gradova, a kasnije je tu zadaču preuzeila i „*Prosvjeta*”, da ju predla „*Savremeniku*”. „*Vjesnik hrv. arheološkog društva*”, pa „*Vjesnik zem. arkiva*”, „*Starine*” sabrale su obilje zanimljiva materijala, a god. 1890. izađe djelo *Rade Lopašića: Bihać i Bihaćka krajina*, u kojem je pisac monografije Karlovca, izdavač bezbrojnih pisanih spomenika, octrao povijest gradova u t. zv. Turskoj Hrvatskoj. To je djelo bilo zamišljeno kao početak oveće serije sličnih djela, nu već slijedeće djelo: *Oko Kupe i Korane*, izašlo g. 1895., nije sam Rade dokrajčio. U 25 poglavja opisao je Lopašić sav kraj oko Kupe i Korane, a što sam nije više mogao učiniti, dopunio je Laszowski. Veliko zamišljeno djelo *Laszowskovo: Hrvatske povjesne građevine*, u kojem je prikupio svoje rasijane radove, nije došlo dalje od I. sveske, nu i u tom je djelu prikupljeno toliko dobrog materijala, da se taj svezak može smatrati osebnim djelom. G. 1904. izdao je *Truhelka* svoje djelo: „*Naši najlepši gradovi*”, gdje su prikazani bosanski sredovječni gradovi i njihove razvaline. On se prvi u nas potanje osvrće na građevni sastav tih spomenika, šteta

¹⁾ **Hire: Spomen-listak Mijatu Sabljaru. Vienac. 1896. 818.**

samo, da je ilustrativno slabo uspjelo. Za nas je važno, jer su tu prikazani i gradovi u Turskoj Hrvatskoj, koje je već prije opisao Lopašić; od 22 prikaza cijelograđa djela otpada 12 baš na gradove ovoga kraja.

Od onih naših istraživača, koji nisu posebno pisali djela ove vrste, treba istaći naročito brojne rade *Klaićeve*. Pišući o Frankopanima iznosi on spomenike iz njihova vladanja; bilježeći izvatke isprava za građu ličko-krbavskog županije u srednjem vijeku, donosi svu silu važnih vijesti, a tako i u drugim brojnim djelima. U zadnje vrijeme bavi se direktno ovim pitanjima, iznoseći studiju o Duvanjskom polju, o Krapinskim gradovima, o Zelini, o plemićima Zemčejevcima itd.

O pojedinim gradovima nastale su i monografije, pa već g. 1827. piše *Ebner: Beschreibung der k. Freistadt Varasdin*. *Kukuljević* je napisao monografiju Senja (u „Leptiru“ g. 1860.), a *Magdić* je god. 1877. izdao djelo: *Topografija i povjest grada Senja*. Uz to je naročito za ličke gradove pribrao silu historijske građe, nužno žalivože nije se osvrtao na ostala pitanja, koja se tiču gradova. *Grad Zrin i njegovi gospodari* monografija je Iv. Kukuljevića iz g. 1883., *V. Noršić* napisao je monografiju grada



Sl. 4. Vrste zidova u jednom gradu, koji je tijekom stoljeća pregrađivan.

Samobora g. 1912., *Horvat* monografiju grada Petrinje, Petrovaradin, Žemun, Rijeka pa Karlovac imadu također svoje monografije, a za grad Zagreb priredio je *Ivša Tkalcic* upravo monumentalnu monografiju u uvodima u svoje Spomenike grada Zagreba. U najnovije je doba izdao sam grad Zagreb djelo, gdje su naši umjetnici nastojali prikazati zanimivosti grada, a Klaić je napisao kao uvod monografiju, kaku može napisati čovjek goljemog znanja, koji piše i s mozgom i sa srcem. Nekoliko studija objelodanio je i pisac ovog djela.

Grad (burg¹) jest sredovječni utvrđeni stan, koji je nastao, kad su prilike onoga doba zahtijevale njegovu eksistenciju. On je imao biti ujedno

¹) Riječ je indoevropska, veoma bliza grčkoj riječi *nop̄og* toranj i lat. *burgus* = manja utvrda. Mi Hrvati nemamo napose riječi za burg, napose za urbs, Stadt, dok Srbi upotrebljavaju za ovo potonje varoš. Krivo se uzimalje, kao da bi varoš ili varila riječ madžarskoga porijetla, to su tek riječi, što su ih Madžari posudili.

O. Piper: Burgenkunde. Miinch. 1912.

K6ny6ki J. A. kozepkori varak. Bp. 1905.

i tvrđava i stan, pa je često prevladavala u gradnji briga za utvrđenjem svaku drugu brigu. Prvo i najglavnije bila je čvrstoća i otpornost grada, sve, što se zove udobnost, tek je sporedno. Dakako da je bilo dosta gradova, gdje se je pobrinulo dovoljno i za udobnost, nu ima i takovih, a kod nas ih je najveći broj, koji su bili neobično stiješnjeni, tako da je boravak u njima bio i za ono doba sve prije no udoban. Moramo se promatraljući gradove kloniti svakoga romantičnoga veličanja života u gradovima; i tu je redovno bio krut život, borba je bila uvijek glavno. Dakako da je bilo u vanjskom svijetu golema burga sa velikim dvorana i brojnim prostorijama sa sjajnim kapelama, a i u gdjekojim se našim gradovima dalo i udobno boraviti, (Medvedgrad, Samobor, Orahovica, Ribnik), nu to su ipak iznimke. Tek pod kraj srednjega vijeka nastaju prostranije građevine, nu to već i nisu pravo gradovi, to su već prelazi do kasnijih dvorova.

Grad se (burg) veoma razlikuje od dvora, kojeg svijet također običava nazivati gradom. Grad je sagrađen na osobito zgodnom mjestu, ponajviše na bregovima, pa je sav stisnut i svi se dijelovi grada privinuli jedan do drugoga. A razlogu se nije teško domisliti. Prostor, na kojem su građeni, redovno je veoma malen, a za obranu gradova nije se moglo upotrebiti mnogo ljudi, pa je morao grad biti tako stisnut, da ga i ona šaka ljudi uzmogne braniti. Ta još u tursko doba traže komandanti krajine tako neznatan broj stražara za gradove, koje je vlast uzela u svoje ruke, da se danas teško može pojmiti, kako je taj neznatni broj i onda mogao dostajati. Nu zato je sve građeno neobično čvrsto, uvijek bi se pazilo, da se svaka točka grada može lako obraniti. Zato je u sredovječnom gradu sve ponajprije i ponajbolje udešeno za obranu, zgrade za stanovanje tek su sporedna stvar. Kad je nastao dvor, nestalo je potrebe dijelova lih za obranu, pa je glavna postala zgrada za stanovanje, dok su dijelovi, potrebni za obranu, zadržani neko vrijeme kao dekorativni elemenat, a konačno su ti dijelovi, (okolni zidovi sa strijelnicama, pa naročito kule), sasvim napušteni. Za obranu služe odsad tvrđave, učinjene iz nasipa i graba, te zidova, izvedenih na daleko s bastijonima u obliku peterokuta. Sredovječni je grad sazidan ponajviše na visini, tornjevi, poglavito glavna kula, dižu se do znatne visine, jer su se tako mogli lako braniti sve do vremena, kad je artilerija postala savršenijom, te visina nije više podavala nikakve sigurnosti, već su nasuprot visoki tornjevi bili izvrstan cilj. Dvor se spustio, ako se ikako moglo, u nizinu, ili se smjestio barem na pristupačnjem mjestu, a tvrđava se priklonila sasvim ravnini terena, te su jedva bedemi odskočili od tla.

Dugo su vremena mislili, da se je sredovječni grad ***razvio iz rimske utvrda***. I doista ima i takovih utvrda, koje su samo pregrađene rimske utvrde, nu te su posvuda rijetke, a koliko sam mogao sam ispitati, u nas nema uopće takih građevina. Dakako da su se i u nas upotrebljavali ostaci rimskih građevina i za gradnju gradova; dapače i kasnije prelazni

oblici sagrađeni su barem dijelom od takova materijala, kako to vidimo u gradu Sisku, gdje se nalazi sijaset rimskih opeka, dapače i klesanoga kamenja.

Kako su limesi¹⁾: pogranični niz utvrda, spojen nasipima i zidovima, prolazili raznolikim terenom, tako su i utvrde bile raznolike, premda je osnovna vrsta utvrda bila uvijek ona, što je naličila rimskom taboru: kvadrat, kojim su dva puta prolazila unakrst. Nu Piper je u svojem djelu Burgenkunde upozorio s pravom na dosta česte rimske utvrde, koje su sagrađene na teško pristupačnim mjestima pa su sasvim drugačijega oblika, te se u mnogom približavaju sredovječnom obliku grada. To vrijedi naročito za osamljene tornjeve, zvane specula (izgledišta). U našim je stranama postojala također neka vrst limesa uz Dravu, gdje je morao biti znatan broj utvrda, koje su branile važnu cestu iz Optuja (Poetovium) do Osijeka (Murse), pa dalje do Taurunuma (Zemun). Za mnoga mjesta znademo pouzdano, da se nalaze na istom mjestu, gdje su stajala i rimska (a sigurno i predrimска) naselja (Banošt = Bononia ili Malata, Ilok = Cuccium, Slankamen = Acumincum), a opet ne možemo ustvrditi, da se je išta od rimskih građevina sačuvalo u kasnijim građevinama. Imo dapače i takovih lokaliteta, gdje se još i danas nalaze znatniji ostaci rimskoga naselja, a u kasnije doba je mjesto ostalo pusto, n. pr. Petrovci u Srijemu, gdje je nekad stajao rimski utvrđeni gradić Bassianae, ili Daruvar, gdje se je nekad nalazio golemi rimski tabor, a u srednjem vijeku nije taj lokalitet bio utvrđen, jer se nalaze samo antikni fragmenti. Štogod sam gradina u Hrvatskoj i Slavoniji prošao, nigdje nisam našao onoga značajnoga načina zidanja rimskih zidova, t. zv. opus spicatum, gdje je kamenje poredano u zidu u koso na lijevo i na desno poput ribljih kosti ili poput zrna u klasju. Možda je barem dijelom rimska građevina ruševina Lopar kod Novoga Vinodolskoga, na što upućuje upotreba stučene ciglje u mazu (mortu), što je kod rimskih građevina redovno bivalo. Nu i tu ima i znatnih razloga, koji govore, da je ta zagonetna utvrda postala u srednjem vijeku, a ono miješanje stučene ciglje u maz moglo je zaostati u onim stranama do srednjega vijeka po tradiciji, jer je tu veza s Italijom ostala življia sve do današnjega dana. U Dalmaciji će biti i drugih primjera: Dioklecijanova je palača sagrađena sasvim prema osnovi rimskoga utvrđenoga logora, a danas je jezgra grada Splita.

Ovaj se je odnosaj naših gradova prema rimskima morao istaći, jer i u nas se je našlo i ozbiljnijih ljudi, koji su tvrdili, da su sve sredovječne utvrde u nas rimskoga podrijetla. Dakako da je tu bilo i hotimičnih neistina. Luka Ilić priopovijeda, kako se na Stupčanici, sredovječnom gradu nedaleko Bas taj a u Slavoniji, našla rimska ploča s napisom, priopovijeda, kako je na Kamengradu lugar otkrio tri kamena s napisima, a

¹⁾) Jedan od najznatnijih limesa je gornjo-germanski i raetijski limes od Rajne do Dunava.

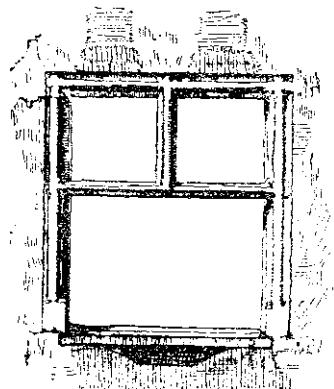
kad tamo: sve te napise sastavio je sam Luka Ilić po napisima na rimskim novcima. Nahodaji rimskega novaca, grobova in drugih starin na mestima sredovječnih gradova ne dokazuju ničesar, nego da je i tam pro-lazio Rimljani. Često dapače dokazuju takovi nahodaji, da tam nije bilo utvrde, kar što n. pr. rimski grob, nađen u ruševinama Krčin-grada nad Kozjak-jezerom kod Plitvice, dokazuje, da tam nije postojala rimska utvrda, ker je slabo vjerovatno, da bi takova nastala nad grobom iz rimskoga doba. U nijednom sredovječnom gradu u Hrvatskoj (izuzevši grad Sisak) nisam našao nigdje rimskega ciglja; Ilok je sav izgrađen od sredovječne ciglje, rimskoj nema ni traga, ma da je stalno tu bio rimski Cuccium. Sporadički je samo upotrebljena po koja rimska ciglja kod grada Slankamena.

Mnogo je podesnije mišljenje, *da se je sredovječni grad razvio iz prethistorijskih utvrda*. Rimljani su posvuda našli več autohtonu kulturu, a ta nije bila nipošto neznatna, dapače, ona je u mnogom bila barem ravna samoj rimskoj kulturi. Rimljani je namijenio svoju kulturu tim narodima, koje je našao, ali ma da je ona potrajala i tisuću godina, opet je bila nametnuta, pa su se pojavili ostaci, predašnje kulture, čim je nestalo tuđinskoga pritiska. Ti ostaci pomalo su jačali, pa odbacili ili progutali sve, što je tuđa rimska kultura nametnula. Nešto — dakako tek u malom — slično zabilo se n. pr. u Srbiji i Bugarskoj: kad je ugnjetavač Turčin izniknuo, ostao je opet isti narod, koji je postojao i prije Turčina, a ono malo tragova turskoga doba uskoro će nestati, kako je nestalo svega turskog n. pr. u Slavoniji, gdje samo po koji običaj, po koja riječ i pet, šest građevnih ostataka svjedoči, da je taj kraj bio sasvim poturčen. I doista je bio sav poturčen: stari nacrti mjesta, koji su oslobođeni od turskoga gospodstva, pokazuju posve turska mjesta s džamijama i karavanserajima, kao n. pr. Slankamen, Ilok i Vukovar. Gdjekad prevlada dakako tuđinski upliv, kao što se to zabilo u Rumunjskoj ili u Bosni, koja se je kasno oslobodila od Turčina, tek je u Rumunjskoj prevladao romanski jezik, dok je u Bosni malo svijeta, koji znade turski. Tako možemo zamisliti i razvitak gradova: stare forme, stara načela za gradnju postojala su pod onim narinutim i nametnutim tuđim pokrovom, pa su se u srednjem vijeku, kad je nestalo pritiska i nastale nove potrebe, razvijala dalje do sredovječnoga grada.

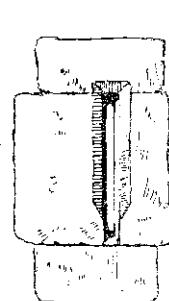
Prethistorijski su ljudi bili neobične inteligencije, oni su znali vrlo dobro izabrati gradilište za svoje utvrde, znali su dobro u gorskom sklopu odabrat pravo brdo za gradnju i svojski ga utvrditi. U cijeloj su Evropi poznate takove utvrde: na zgodnom briježu učinili bi šančeve i bedeme i prilagodili ih terenu, dok bi unutar tih šančeva dogradili prebivalište od suhozida ili drveta. Nerijetko je iz takovog prethistorijskoga utvrđenja nastao sredovječni grad, jer i u to je doba graditelju najbolje pristajao onakav teren, kako se je to zbivalo i u prethistorijsko doba. Osobito se dobro sačuvale takove utvrde na Glasincu kod Romanije planine u Bosni;

ma da su jednostavne građevine, ipak su na raznolik način bile utvrđene s grabama i bedemima. Sačuvali su se ti ostaci zato tako dobro, jer je poslije taj cijeli kraj opustio i nije se više naselio. Nu i tamo ima primjera, da se je koja prehistorička građevina upotrebljavala i u rimsko i u sredovječno doba. Slično su utvrđene bile terase za obitavanje Japoda u Lici, pa je više no vjerovatno, da je tamo većina znatnijih gradova postala od preistorijskih utvrda, na pr. Zvonigrad ili Brinje, kao što je na preistorijskom tlu smješten i grad Kolođvar u virovitičkoj županiji.

Sigurnost je grada bio prvi postulat kod gradnje, pa je razumljivo, *da se je najprije gledalo na lokalitet*, gdje će se graditi. U široj se publici učvrstila nekako predodžba, da grad mora biti sazidan na brdu, a ta se predodžba učvrstila zato, jer se zaista najveći broj gradova sačuvao u brdima; ravnica nije podnosila ruševina, želja za iskorišćenjem terena uklonila je bezbrojne gradove. Po tom možemo razdijeliti gradove na takove, koji su sagrađeni na brdu, i takove, koji su nastali u ravnici. Nu nije svako brdo podesno, da se na njemu gradi grad, ponajbolje su toj svrsi odgovarali onakovi dijelovi gorja, *koji bi bili doduše u sklopu gorskog, ali opet dostatno odijeljeni od njega*. Zagrepčanima je dosta, da



SL. 5.
Prozor s gotskim okvirom
i pločom u V. Taboru.



SL. 6.
Strijelnice u starim dijelovima
grada Ribnika.

za lijepoga dana zagledaju **Medvedgrad**. Nijedno gorsko brdo nije tako odijeljeno od masiva gorskog, nijedno se ne može tako lako braniti kao ono, na kojem je sazdan Medvedgrad, a baš se s toga mjesta vidi daleko u cijelu zagrebačku okolicu daleko u Turopolje. Kad se uspnemo na Sljeme, vidi se taj odnošaj još jasnije i sve da je neprijatelj zaposjeo sve visove nad Medvedgradom, opet mu sa svojom artilerijom ne bi bio mogao nahuditi, pa baš s ove strane nije ni bilo ni gradske grabe, koja je s druge strane okruživala grad. Isto je tako n. pr. smješten **grad Okić**, koji se uzdigao na pećini na brdu, što je daleko odmaklo od glavnoga gorskoga sklopa, pa se je samo s jedne strane moglo lakše doprijeti do

grada, a prema toj je strani okrenuo grad svoju najjaču stranu. Tako je sagrađen i grad *Velika* kod Požege: na vrhu brijega, koji se primaknuo do ravnice, do kojega se lako dopiralo samo sa strane gore, a dubok je samac odijelio grad od gorja, pa se baš ovamo okrenuo šilj grada. To je tako uvijek bivalo i uvijek je od one strane, prema kojoj je okrenut šilj, najlakši bio napadaj. Prema prostranom zaravanku okrenuo *se* grad u *Orahovici* (Ružica), a kad taj (9 metara debeli zid u šilj u) nije više dostajao za obranu, sagradili su tamo polukružni bastijon s 11 strijelnica za topove. Tako je glavna kula grada *Čak lovca* (nedaleko Pakraca), koja je iznutra četverostrana, pojačana zidom u šilj prema livadi, što se tamo stere. Tako je bilo i u nekim ličkim gradovima, a gdje nije bilo šilja, okrenuo se četverostrani toranj jednim kutom prema najslabijem otpornom mjestu. Gradovi su u gorskim krajevima postavljeni na takove lokalitete, koji su zgodni za obranu. Tu prikladnost daje položaj brda, naročito njegov odnos prema okolnim brdima. *Visina* brijega sama po sebi nije odlučna, pa naši gradovi nisu ni sagrađeni na znatnim visinama, tima se dapače graditelji uklanjaju uvijek. Nitko ne će i ne može graditi grada na Sljemenu, Medvedgrad je sagrađen na brdu visokom 587 m., ali to je tako odabранo, da okolni viši bregovi ne smetaju. Okić je na brdu visokom oko 500 m., pa mislim, da više od 600 m. relativne visine nije u nas nikada sagrađen grad. Mrzin grad u Lici leži na brdu 1097 m. visokom, ali ravnica je pod tim brijegom 665 m. nad morem. Mislim, da je to najviši lokalitet, gdje je u nas nastao grad. Ruševina jugoistočno od Turjanskoga u Lici leži na visini od 1029 m., dok je ravan pod njom 739 m. nad morem, tako da je grad sagrađen na brdu 290 m. nad podnožjem brijega, dok se na Mrzin grad treba od podnožja penjati 432 m. visoko. Grad je Komić (1029) na brijegu 350 m. od podnožja brijega. Za druge gradove u raznim stranama Hrvatske i Slavonije iznosim visinu nad morem: Zvonigrad u Lici 392 m., Bilaj 638 m., Udbina 849 m., Drivenik 181 m., Lednice 378 m., Modruš 680 m., Turjan 298 m., Cetin 314 m., Stupčanica 409 m., Vočin 302 m., Orahovica 387 m., Starigrad nad Orahovicom 664 m., Vrhovci kod Požege 443 m., Garić grad 356 m., Kalnik Veliki oko 600 m., Kalnik . Mali 466 m., Oštrelj u Zagorju 736 m., — to je u ovim stranama najviši grad —, Grebengrad 502 m., Milengrad 465 m., Vrdnik 384 m.

Dakako da su se gradovi morali graditi i u ravnici, koja znatno oteščava dostatno utvrđenje grada. Zato i jesu ti gradovi drukčije građeni. Lijep primjer takove gradnje daje grad *Ribnik* na Kupi, koji je građen u okrug, tako da se je lakše mogao braniti sa sviju strana; tako je sazidan i grad *Gjurgjevac* u obliku nepravilnoga poligona, a pred ulazom postavile se još dvije kule za obranu. Dakako da nije uzmanjkala duboka graba, redovno dublja i šira od graba oko gradova na bregovima, koji su nerijetko bili sasvim bez graba. Tako su radili već ljudi u prehistočko doba i upravo je začudno, kako su tu duboke i široke grabe oko

gradišta n. pr. kod *Slakovaca* u Srijemu. Iz kasnijega je vremena grad *Konjičina* u Zagorju: četverokut opasan grabom, a usred svake stranice toga četverokuta izbočila se polukružna kula, da se iz njenih strijelnica uzmognu zidovi lako braniti na sve strane. Žalibože, baš se od gradova u ravnici sačuvalo tek malo njih. I u kasnija su se vremena gradile utvrde u ravnici drukčije: iz vremena prelaza od gradova do tvrđava postoji grad *Sisak*, sagrađen u obliku trokuta s tri kule na uglovima, a grad je *Varaždin* okružen goleim zemljanim bedemima i opkopima, u koje se dovodila voda. Grabe oko gradova na bregovima nisu bile dakako ispunjene vodom.

Grad je bio redovno sijelo gospodara okolnoga posjeda, ali su dosta česti primjeri gradova, koji su imali drugoga vlasnika, a okolni posjed (često i blizu mjesto istoga imena) pripadao bi drugomu gospodaru. Nu nije bilo samo ovakih gradova u privatnom posjedu, već je u nas imalo i pojedino pleme svoj grad, pa su se tragovi tomu sačuvali još u kasnija vremena (n. pr. Klokoč grad). Kad je uređen sustav županija, nastali su županijski gradovi, kao središta županija, kako je to n. pr. bio castrum de Zagoria (valjda Krapina), ili castrum de Vorosd, sijelo varaždinske županije.

Danas ne možemo više odrediti, koji su gradovi bili nekada županijski, ta mi ne možemo više ni sve županije, koje se spominju u spisima, lokalizirati. Županije su nastale jamačno svuda iz plemenskih župa, koje su se opet u tragovima sačuvale do današnjega dana. Ta je uredba plemenskih župa nešto prastaro slavensko, pa im tragove nalazimo i ondje, gdje već odavna nema Slavena, kao n. pr. u okolini Kremsmunstera, gdje se spominje g. 777. župan Physso. Iz tih je župa nastao sistem županija, gdje je centar života bio castrum, a poglavica župan, comes. U toj je fazi razvitka plemstvo zadržalo svoj osobiti položaj: comes nije bio njihov sudac, već su potpadali izravno pod kraljevski sud. Do XIII. je vijeka uredba županija poglavito vojnička, a *comes* je činovnik kraljev, koji je bio glavni sudac comitata, vojvoda vojske županije, te se brinuo, da se utjeraju kraljevski porezi, od kojih je jedna trećina pripadala njemu. Osim njega bilo je i drugih činovnika: *iudex regis* (bilotus) za manje važne sudbene stvari, *comes carialis castri*, zamjenik comesa kao suca, *maior* ili *dux exercitus*, nadglednik vojske, *castellanus*, glavar grada i njegove okoline, pa niži sudbeno-upravni činovnici: *pristaldL*

Tako je bilo u Ugarskoj¹⁾), tako je podjednako bilo i u Hrvatskoj, jednu je takovu župu — podgorsku — prikazao Laszowski (u Radu jugosl. akad. 138). Samo je tu birala župa svoga župana, a uz njega bio je podžupan, satnik i pristav. I tu je župan bio sudac neplemićima; plemstvu je sudio samo s ovlaštenjem banovim, jer je tu ban bio redovni sudac plemstva; comes je i kao sudac i kao vojvoda podređen banu.

¹⁾ Akos Timon: Ung. Verfassimgs u. Rechtsgeschichte. Beri. 1914.

Narod se je u županiji dijelio — plemstvo je bilo izuzeto — na jobagjone, castrenses i hospites (u Ugarskoj bila je posebna grupa, „udvornici” zvana). **Jobagjoni** su neplemiči slobodnjaci, koji su imali zemlje u županiji, pa su morali zato obavljati stanovite službe, naročito u vojski. Naziv jobagjon potpuno je nejasan, tek je sasvim sigurno, da ne potječe iz madžarskoga jezika, a znači kmet. (Dakako ne u kasnijem značenju kmet, jer se veli i jobaciones regni.) Castrenses su bili jače vezani uz castrum, pa nisu morali redovno u vojsku. Hospites (cives) su kolonisti, u nas ponajviše njemačkoga, madžarskoga i talijanskoga podrijetla, a pribrajali bi ih i među castrenses.

Pomalo je ponestalo krute organizacije comitata. S jedne su strane kraljevi sami napuštali tu uredbu, darujući čitave županije pojedinim moćnim velikašima, da ih što jače vežu uza se. Tako je koncem XIII. vijeka kralj Andrija poklonio župu Podgorje Radoslavu Baboniću, pa ona sad postaje privatno vlasništvo te porodice, tako je rod Celjskih knezova dobio županiju zagorsku i varaždinsku kao nasljedno imanje, pa naslov comes nije više oznaka kraljeva činovnika, već oznaka odličnika, jednaka njemačkomu Graf, hrvatskom knezu. U drugu su ruku ojačali hospites, nastanjeni oko castra u varoši ili suburbium, pa su si nakon tatarske provale ishodili u kraljeva redom privilegija slobodnih općina, to jest, postali su posve neovisni od comesa i castra i stekli autonomiju. Na prvom se mjestu u tim dokumentima uvijek ističe, da hospites imaju pravo sami birati suca, maior villae, rihtardus, pa im nitko drugi nema suditi do njega, a poslije njega sam je kralj posljednja instancija. U nas su postali tako autonomni: Varaždin g. 1209., Vukovar g. 1231., Virovitica g. 1234, Samobor g. 1242., Gradec do Zagreba g. 1242., Križevci g. 1252., pa Jastrebarsko g. 1257.

Tako nestade starih županija, nu sve do danas sačuvali se ostaci ne samo tih državnih tvorevina, već i starih plemenskih župa, na pr. u Turopolju i oko Kalnika.

Neispravno je nazivlje »**viteški**“ grad; samo su rijetki vlasnici bili doista vitezovi u smislu sredovječnom, a krivo je nazivlje grad viteza otimača (Raubritterburg): svaki je grad mogao takov postati, kad mu je vlasnik u doba razvratnosti postao prosti otimač. Početkom novoga doba, kad je Turčin zaprijetio ovim stranama, preuzeala je mnoge gradove državna vlast, da pomoću njihovom organizira obranu zemlje.

Pravo gradnje gradova nastojali su u svako vrijeme vladari pridržati za sebe, da uzmognu podjeljivati dozvolu za gradnju onako, kako je to njima najbolje odgovaralo. U prvo je vrijeme bila većina gradova u rukama vladara, koji bi ih podjeljivali, zalagali i prodavali, kako bi im ustreljalo. Nu čini se, da se već u samo doba srednjega vijeka krvnilo to kraljevsko pravo. U današnjoj se varaždinskoj županiji spominje prvi put castrum g. 1247. kad župan Farkaš za zasluge, stečene u boju s Tatarima, dobiva pravo, da dogradi grad, što ga je već počeo bio graditi. Baš se po

joj dozvoli vidi, da se već u to doba nije marilo puno za pravne odredbe, jer po toj je darovnici Farkaš već započeo s gradnjom, a dozvola je došla post festum. U ispravi od g. 1251. (Smičiklas: Cod. diplom. IV. 382.), kojom Bela daruje Ivanu sinu Jaroslavovu zemlje oko Okića, veli se: montem quendam Lipouch nomine contulerimus pro castro constituendo et idem suis propriis sumptibus et expensis ad honorem et confortationem regni fidelitatem previa castrum extruxit. . . , a slično se daje dozvola za gradnju grada kod sv. Martina nedaleko Našica Aleksandru od plemena Aba g. 1312 — castrum edificare seu construere voluerit, faciendi habeat facultatem et pecuniam suam ad opus castri in eadem expendere valeat.... G. 1430. daje se dozvola za gradnju grada u Siraču kod Daruvara. Još daleko kasnije, u doba kad se burgi više nisu gradili, već utvrđeni kašteli, nalazimo slučaj, da je **ban, kao prorex**, vršio to staro vladarsko pravo, pa tako dozvoljava ban Erdody, da se god. 1557. podigne u Hresnu kod Gline grad.

Ne možemo ustvrditi, da se nije kod gradnje drugih gradova tražila i dobila dozvola, tek nam nisu sačuvane takove isprave. Nu uvijek se kralj smatrao vrhovnim gospodarom gradova, on je imao pravo ne samo gradove oduzimati, već ih je mogao dati i porušiti, kako je to učinio i kralj Matija, koji je g. 1471. dao radi nevjere porušiti gradove Blaža Hušzara Farklevcz i Knesjevec u požeškoj županiji, pa je ta odredba ušla u Corpus juriš hungar. zak. čl. 39. od 1471. Kad je Franjo Nelipić, ne mogavši natrag zadobiti svoj grad Dobru kuću, sazidao pod tim gradom utvrđeni dvor, naloži kralj Vladislav, da se taj kaštel poruši. Nu u to se vrijeme već slabo marilo za kraljeve naloge, pa je kralj opetovao g. 1514., 1515. i 1516. svoju zapovijed, čini se, uvijek bezuspješno. Kasnije nalazimo slučaj, da je vanredni sud pod predsjedanjem banovim zaključio, da se „curia Šabac in modo fortalitii erecta“ u blizini Krapine ima porušiti, što je g. 1581. i učinjeno. Pri tom se postupalo ovako — kako prikazuje Klaić u svojoj raspravi o krapinskim gradovima¹⁾ —: Sam ban i banovac dođoše sa jedno 500 ljudi pred grad, pa ban pozove upravitelja, da otvori gradska vrata. Nitko se ne odazove, a na to provale službenici banovca Gregorijanca kroz prozor u grad i spuste pokretni most. Sad navale svi u grad i počnu rušiti krov, a kad je taj bio porušen, vrti se ban u Krapinu, dok je banovac ostao na mjestu sve dotle, dok nije grad do temelja bio porušen (ad fundamentum esset destructum).

Kad su gradovi prešli u vojničku vlast, predloženi su mnogi na rуšenje, jer nije bilo sredstava ni za obranu ni za uzdržavanje njihovo, pa je doista mnogo gradova po odredbi zapovjednika porušeno, kako vidimo n. pr. iz Lenkovićeva popisa utvrda, gdje se n. pr. za Čuntić, Hrastovicu, Ajtić, Zrin, Gvozdansko preporuča. da se poruše, a za Svinicu, Gradištu, Prekovrško, Pedalj, Gore, Jamnicu se javlja, da su već porušeni. Za Ober-Gradecz se javlja, da je samo ispaljen, ali da nije sasvim razvaljen.

¹⁾ Vjesnik hrv. arheol. društva X. 27.

Na pitanje, kada je koji *grad postao*, veoma je teško u većini slučajeva dati približno ispravan odgovor: sasvim je nemoguće, kako su nekad pomišljali, suditi po vrsti zidova o dobi postanja grada. Istina je, da svako doba ima svoj način gradnje, ali opet ima toliko bezbrojnih slučajeva, gdje se po sastavu zida i po kakovim osebinama n. pr. po sastavu maza upravo ništa ne može odlučiti. Na pitanje, kada se dižu uopće sredovječni gradovi, možemo lakše odgovoriti. Nema sumnje, da su već davno u doba narodnih vladara postojale utvrde, za koje s pravom sudimo, da su se razvile iz daleko starijih utvrda, pa se baš i u ovim stranama spominju izričito za obranu i sklonište podesni gradovi u ono vrijeme. N. pr. Ljudevit Posavski gradi grad kao sklonište svojima. Nu mi nemamo iz kasnijega romanskoga vremena nijedan sigurni ostatak grada, pa moramo uzeti, da su ti gradovi kao i crkvene građevine bile ponajvećim dijelom sagrađene od drva, te je trebalo jačega impulza, da

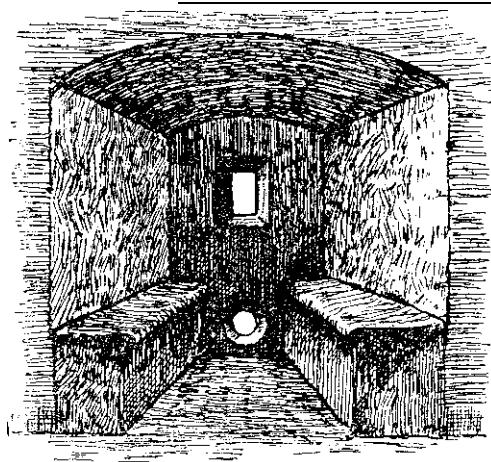
se opet počne zidati kamenom i ciglom. Istina je, da su tada još posvuda postojale i u nas rimske utvrde od kamena ili cigle, nu s prestankom rimske vladavine izgubila se je ne samo u nas, nego i u većih naroda, kao n. pr. Germana, sposobnost i sprema za gradnju iz tvrdoga materijala, pa je trebalo tek ponovno stvoriti tim poslovima vješte ljude, dapače rekao bih, ponovno otkriti, kako se pravi ciglja i crijeplj.

Nu taj jači impulz nije izostao. Tako zvana provala Mongola primorala je ljude, da posvuda grade čvrste

SI.- 7. Prozor sa postranim sjedalima.
Između sjedala strijelnica.

gradove, pa je polovica XIII. vijeka zidanih gradova, nu možemo uzeti, da je castrum Nicola kod sv. Ivana Zeline, spomenut g. 1202., bio zidan, isto tako castrum Gregorii (g. 1217. možda danas Kalnik), castrum Greben g. 1209., pa castra Graz ili Gradec, Cris, Varasd, Posega, Walkow, gdje se spominju ili comes ili comitatus.

Veoma je malo gradova, kojima bi iz pisanih spomenika znali za godinu osnutka, a ničim se ne da dokazati, da je n. pr. koji grad nastao kasno zato, jer se prije nigdje ne spominje. Za gdjekoje možemo približno sigurno naslutiti, kada su građeni, možemo odrediti recimo godinu, kad se prvi put spominje, pa se svrnuti na ispravu, koja govori o tom kraju, a ne spominje nikako grada, što bi se moralo zbiti, da je takav sigurno postojao. Sigurno znademo, da je n. pr. Medvedgrad postao u razdoblju od g. 1245.—1250., a nešto je prije morao nastati Samobor. Susedgrad je morao postati poslije g. 1209., g. 1247. daje kralj Bela zagrebačkom



kaptolu brdo Gradyz, da si onđe sagradi utvrdu (Popov turen), g. 1251. dobiva Ivan sin Irislavov mjesto i dozvolu za gradnju Lipovca. Te je iste godine osnovao Stjepan grad u Jablancu. To bi bili rijetki primjeri barem donekle datiranoga postanja sredovječnoga grada. Kod pojedinih gradova moći ćemo po cijelom sastavu građevine približno odrediti vrijeme postanka, nu kod većine i to ne će biti moguće, jer se je većina gradova, koja je četiri do pet stotina godina bila nastavana, često bitno promijenila i modernizovala. Ima i dosta takovih slučajeva, gdje se rano spominje koji grad, a sada nema tamo od grada ništa, već postoji kasniji dvor, koji nosi ime nekadašnjega grada, n. pr. Ludbreg, Guščerovac (i taj je porušen), Virovitica.

Tako smo se domakli i pitanju, *kako i kada se gradovi i utvrde ruše*. Spomenuto je, da je kralj imao pravo odrediti porušenje grada, kad bi se vlasnik iznevjerio, kao što se to zabilo s gradovima Farklevcz i Knežjevec u požeškoj županiji, svojinom Blaža Huszara. Kadšto su velikaši dali srušiti koji grad, a pravi nam uzroci nisu poznati, kao što n. pr. znademo, da su knezovi Celjski dali brojne svoje gradove srušiti, među njima n. pr. Lepoglavu. Valjda im nije više trebalo utvrde, kad bi se međe neprijateljske pomakle ili bi se posjed priklopio drugom posjedu. Drugi su gradovi izgubili važnost i vrijednost uslijed novoga načina ratovanja, pa kako ih nisu mogli pregrađivati, prepustili bi ih njihovoј sudbini. Utvrda gradova nestalo je, kad se grad počeo širiti i kad su i one postale sasvim suvišne, naročito onda, kad je nov način obrane u formi tvrđava s dalekim nasipima, bedemima, bastijonima i t. d. omogućio, da se zaštite daleki prostori oko gradova. Mnoge su utvrde srušene samo iz gluposti; te bi mogle još stoljeća potrajati, da nisu pojedinci bili prepametni. Tako je pala Bakačeva kula u Zagrebu pred stolnom crkvom. Nu o tom je već u javnosti izrečen sud. Možda je katkad bilo i političkih razloga, koji su upropastili naše gradove. Dobro očuvani Cetingrad nije g. 1866. bio više ni izdaleka sredovječni grad, ali se u njem pokazivao sav razvitak u gradnji gradova do najnovijega doba, uzanj se vezala uspomena na cetski izbor, pa ipak ga je krajiška vlast prodala na bubenj seljaku, koji ga je naravski dao porušiti, da dobije svu kupovninu peterostruko iz bogate drvene građe. Kamenjem drugih gradova gradile su se ceste, kasarne, oficirski i župnički stanovi i t. d.

Ovdje možemo odgovoriti i na pitanje, kada se *prestaje s gradnjom gradova* u nas. Svakako su se prilike već početkom XVI. vijeka u toliko promijenile, da nije bilo uputno graditi nove gradove, već se sav posao svraćao na izgradnju onakih gradova, koji su se i dalje mogli upotrebiti. Turske navale tražile su učvršćenje starih gradova na granici, a ta se ne-prestano pomicala, pa je sve više gradova došlo u ruke krajišnika, koji su dakako preudesili gradove za svoje potrebe.

Nove su građevine od AVI. vijeka dalje već bitno različite od starih burga. *Varaždinski grad* primjer je građevine iz kraja XVI. vijeka: tu su

sagrađeni teški baterijski tornjevi, tu je grad već za ono vrijeme modernim bedemima utvrđen. Tu se nalaze već u velikom broju prostrane sobe za stanovanje, pa se kasnije urešava usko dvorište galerijom. Polovicom XVI. vijeka nastaje *sisački* grad: tri teška okrugla baterijska tornja spojena sa zidovima; tu se pomišljalo prije svega na obranu pomoću artilerije. Gotovo isti se način utvrđivanja upotrebio početkom XVII. vijeka kod gradnje *otočke fortice*: opet tri tornja vezana zidom. Nu već malo poslije misli vojnički inžinir Stier, da je ta cijela građevina posve zlo sagrađena; on je osjećao, da je to zastarjelo. Malo ne u isto vrijeme sa sisačkim gradom nastao je *Nehaj grad* kod Senja: jedna jedinstvena građevina; čvrsto i masivno građena održala se gotovo intaktno do današnjega dana. I tu se pomišljalo prije svega na obranu pomoću topništva. U to je doba mogao nastati i petokutni bastijon samoborskoga grada, a valjda je sagrađen i onaj u gradu Orahovici sa 11 strijelnica za artiеријu baš u to vrijeme. Kasnije bi takove rondelle gradili uz glavnu kulu ili koju važniju drugu kulu, kako to vidimo kod grada Novoga u Vinodolu i kod Ogulina.

U stare se gradove zidalо tada koješta: dvorišta su pomoću arkada pretvarali u renesanska dvorišta kao n. pr. u V. Taboru i gradu Varaždinu.

Sve su ove novogradnje kasnijih vijekova nastale u vrijeme, kad je *usavršenje artilerije* učinilo stare burge suvišnima, kad je svaka obrana s visine postala nemoguća, jer su topovi sve dalje nosili. Osobito je zanimljiv grad *Novi Zrinj*, djelo XVII. vijeka, što su ga sazidali Zrinjski na sutoku Mure i Drave, a sačuvao se u slici od g. 1664. Tu je glavni dio trokatna palača u oblicima njemačke renesanse, sa dva pokrajna tornja i jednim četverostranim tornjem u sredini, uspomenom na nekadašnje braničkule. Taj je dvor opasan nasipom i grabom sa četiri omanja tornjića i petokutnim bastijonom pred ulazom u palaču, a opet je sva ta utvrda opasana grabom i nasipom sa četiri bastijona i dva rondela na ulaznoj strani, tako, da se je i malo mjesto zakrililo unutar tih utvrda. Oko cijele te građevine bila je napuštena voda, a nasipe su sa svake strane čuvali još i redovi palisada. Posljednja je utvrda ove vrsti današnji grad *Lukavec*, grad plemenite općine Turopoljske. I prije je jamačno imala ova općina svoj grad, a spomenici to potvrđuju, spominjući dva grada, građena od drva, koji su redom nestali, da učine mjesto sadašnjem gradu, koji je nastao tek sredinom XVIII. vijeka. Tu su doduše četiri kule na uglovima, pak toranj nad gospodskim ulazom, tu su još posvuda strijelnice, tu se razabiraju ostaci graba i nasipa oko grada, ali i taj je grad zapravo tek noviji dvor, koji nije imao nikada prave obrambene vrijednosti.

Nu usavršenje je artilerije *promijenilo znatno i stare gradove, koji sa postojali već od prije*, pa će tu upozoriti na neke od tih promjena, ostavljajući da druge promjene istaknem na drugom mjestu, pa opet u pregledu napose svrnom na nje.

Samobor dobio je petokutni baterijski toranj, **Belec** okrugli bastijon pred ulazom, **Veliki** je **Tabor** dobio valjda tek u to vrijeme treću najjaču kulu sa velikim strijelnicama u prizemlju, pa petokutnik za artileriju uz ulaz, **Cesargrad** je pregrađen i pojačan za topništvo, **Kostelgrad** dobio je okruglu kulu u istu svrhu, **Orahovica** velik bastijon sa 11 otvora za topove, a jamačno je u to vrijeme nastala okrugla kula do ulaza u grad **Kostajnicu**, pa je tako posvuda bilo pokušaja preudezbe gradova, tek se te nisu sve sačuvale.

Sastav sredovječnih zidova jest preražnolik, a nije nipošto moguće po sastavu samih zidova odrediti postanje građevina; ima u svako doba dobro i pomno, a i loše građenih zidova. Nema ni kriterija, koji bi **uvijek** omogućio, da se sredovječni zid uzmogne po svom sastavu razaznati od rimskoga i već je spomenuto, da se shema rimskoga načina gradnje u zidovima naših gradova ne razaznaje. Preduga je bila stanka između drvenih građevina u ranom srednjem vijeku i sredovječnih kamenih građevina. Rimski je maz bio često izmiješan komadićima opeke, nu to se nalazi i u kasno-sredovječnih građevina. Debeli su zidovi svi tako zvani Gussmauer; jezgra sastozi od nabacanoga kamena lomljencia i morta, a sa svake bi strane obložili zid plaštem od lijepo tesanoga ili barem pritesanoga kamenja. Lijepe primjere te gradnje vidimo u **Medvedgradu**, gdje su svi stariji dijelovi prekriveni pomno izrađenim plaštem, uglovi t. zv. Buckelquaderima učvršćeni, dok su noviji dijelovi izrađeni surovije. Zidovi su **Modrušgrada** učinjeni isto tako, pa kako je plašta nestalo na nekim dijelovima, vidi se dobro jezgra. Tako i na gradu **Sokolcu** u Brinju, gdje je posljednji potres odvalio velike komade plašta s kapele. U glavnom nisu se zidovi ožbukali, već bi samo reske izmazali, ali ima i takovih građevina, koje su bile ožbukane, nu ponajviše tako, da je i tu probijao kamen. Čini se, da pripada kasnijem vremenu onaki način gradnje, gdje bi između slojeva velikog kamenja umetali slojeve manjega kamenja: na pr. u okrugloj kuli na Cesargradu, u Slankamenu, u Garić gradu. I oni zidovi, koji su građeni od cigle, učinjeni su na sličan način; nepravilna jezgra obložena lijepo poredanim opekama na raznolik način. Primjere daje grad Ilok, Morović, Šarengrad, pa dogradnja Medvedgrada i t. d.

Osobito se pazilo na to, da se **pristup do grada** očuva i za obranu podesnim učini. S toga razloga nije do sredovječnoga grada gotovo nikada vodila prava cesta, dostajao je puteljak, koji je doduše stanovnicima samim bio nezgodan, ali je za napadača bio kud i kamo nezgodniji. Ne rijetko je već prije ulaza u grad stajala kakova brana; u tuđim je stranama nastao tu posebni građevni dio u tu svrhu, t. zv. **barbakan**, t. j. u okrug izvedena građevina sa strijelnicama i inim napravama za obranu. Takov se barbakan sačuvao na pr. u Krakovu, t. zv. rondel do florijanskih vrata.

U nas je zanimljivo smješten ulaz u **Medvedgrad**. Čim je došljak prošao prva vrata, dočekali bi ga s lijeva s obzidanoga humka branići, a tad mu je tek valjalo proći grabu, koja se s gornjih zidova dala

izvrsno braniti. Kad je prošao kroz treća vrata i minuo grabu, na lijevo mu je bio čvrst zid bez ikakvoga otvora, proviđen nekada jamačno hodnikom za obranu, a tek tada bi dopro do četvrtih vrata. Vrlo je zanimljivo smješten ulaz u grad **Orahovim** (Ružicu), gdje se drvenim mostom valjalo popeti do ulaza u prvom spratu, da se uzmogne doći u predvorje. Kad je tko htio doći do prostorija za stanovanje u **Cesargradu**, trebalo je da prođe ulaznom kulom, pa obide kasnije sagrađenu okruglu kulu, nakon što je prešao gradsku grabu. Dalje je morao proći mimo oveće stražarnice, pa je tek okolišajući mogao doći do ulaznoga dijela grada, sveđer predan na milost i nemilost braniteljima. Vrlo je zanimljiv i ulaz u grad **Pernu**, (ako je istinit nacrt, što ga je Lopašić prerisao iz neznanog arkiva), i tu je valjalo proći vrlo dobro smješten ulazni trakt, da se dođe do predvorja, pa se odavle opet kroz posebnu zgradu dolazilo do same glavne kule. Posjetnik **Okićgrada** morao se proverati do ulaza, koji je nastao tako, da se malo otesao kamen živac, a uz taj je ulaz bila smještena stražarnica, koja u ruševinama postoji i sada. Put do **Kostelgrada** vodio je uz bastijonsku kulu do zida, koji je zatvarao pristup, a odavle je valjalo mimo osobito čvrste kule proći do unutrašnjega grada. Slično je branjen bio pristup do nutarnjega **Vrhovačkoga** grada, gdje se osobito čvrsto građenom ulaznom kulom dolazilo u predvorje. **Slunj**, **Klokoc**, **Zvečaj** i brojni drugi gradovi bili su sasvim opasani zidom, pa se ulazilo drvenim ljestvama do čardaka, a odavle polazilo kroz visoko smještena vrata ljestvama opet na tle. Svakako se uvijek dolazilo najprije u predvorje grada, ako je to postojalo. Mnogi su gradovi imali jednostavnije obranjene ulaze, na pr. **Samobor**, **Brinje** i drugi, gdje se je do ulazne kule dolazilo pokretnim mostom preko gradske grabe. Sama ulazna kula bila je redovno dobro građena, sam ulaz je branila nerijetko pomicna rešetka s oštrim zupcima, t. zv. Fallgitter. Sačuvala se nije dakako ni jedna takova rešetka; ona na Trakoščanu moderna je imitacija. Napose ističem i tu ulaz u t. zv. **Bakačevu kulu**, koji je do biskupa Vrhovca bio uopće jedini put, kojim se dolazilo u predvorje crkve. Ljestvama se polazilo do povиšega ulaza, a kula je bila samo ljska (Schale), da se neprijatelj ne bi mogao učvrstiti u kuli, kad bi već prodro u ulaz. Sličan je način ulaženja bio i kod **grada Siska**, koji za pravo ne spada više sredovječnim gradovima.

Za sredovječni je grad značajna **glavna kula ili branič kula** (Berch-rit), nu ima dosta gradova iz sviju vremena, kada su se gradovi gradili, koji te kule nemaju, dok se gdjekoji (na pr. Velika kod Požege) mogu smatrati u cijelosti braničkulom. Ta je **kula najjači dio** grada i služi poglavito za obranu¹⁾), a postavljena je na najopasnije mjesto (na pr. Stup-

) U srednjem su vijeku imali pojedini plemići svoje kule i u samim varošima, naročito u Italiji, gdje ih u jednom mjestu nalazimo katkada u velikom broju, kao na pr. u San Giminanu u Toskani, gdje se još danas nad kućama mjesta koči desetak takovih braničkula, podajući mjestu osebujan karakter. Kule u današnjoj Albaniji nisu drugo no sredovječne braničkule, koje su se u onim stranama poradi krvne osvete uzdržale do danas.

čanica, Caklovac) ili na najjače, na pr. u Dobroj kući kod Daruvara, gdje je sazidana na klisuri, ili u Vrdniku, gdje je zaštićena polukružnom pećinom. U Zrinju je ta kula ujedno štitnica ulaza. U Viškovačkom gradu smještena je tako, da je između nje i okolnoga zida ostao uzan prolaz, u Vrhovačkom gradu iskače tek neznatno iz okolnoga zida, u Driveniku je najvećim dijelom odskočila iz ugla grada, a ovako se pokazuju i braničkule u Klokoču, Prozoru, Lapcu i Brlogu u Lici. Katkada se u inostranim gradovima nalaze i po dvije braničkule, ali u nas nema toga nikada. **Po obliku** je u nas ta kula ili četverokut ili krug, samo u Čaklovcu nalazimo peterokut, nu i tu je iznutra kula četverostrana, a prema strani napadaja priklopljen je četverokutu još trokut od zida sa stubištem. Broj okruglih braničkula nekako je podjednak broju četverostranih kula, a čini se, da se donekle tu radilo po lokalnoj tradiciji, tako su gradovi Požega, pa Viškovci i Vrhovci, imali okrugle braničkule, a Stupčanica i Dobra kuća, dva susjedna grada, četverostrane. U gradovima izvan Hrvatske ima brojnih drugih oblika braničkule. U nas nema osim četverostrane i okrugle kule druge forme do braničkule u Čaklovcu i one u Vrdniku, koja ima oblik slova D. **Uopće nema dva grada na svijetu, koji bi bili jednaki**, jer se uvijek gradilo prema zahtjevima terena i prilikama graditeljevim, pa prema materijalu, akoprem se posvuda zapaža ista ideja kod gradnje. Tako je i sa braničkulama; ni u nas nema dvije jednake, ako se i mogu po svojim osobinama smatrati vrlo blizima.

U njemačkim se stranama razlikuje braničkula određena samo za obranu i kula, koja je ujedno za stanovanje udešena. (Piper zove ove potonje: bewohnbarer Berchfrit.) Koliko se po današnjim ostacima može zaključit[^] nije u nas nikada i nigdje bilo takove braničkule, koja bi služila samo za obranu, osim možda na Medvedgradu i Samoboru. Osobita je braničkula grada V. Tabora. Ona je peterokutna, nu po velikim i lijevim prozorima, po većoj prostranosti odaja i ne spada zapravo među braničkule, već nalikuje većma na utvrđen -konak.

Uredaj je braničkule prilično isti posvuda. Ulazilo se redovno ulazom u prvom spratu, kamo se dolazilo drvenim ljestvama ili stepenicama, kako se to vidi na Stupčanici, Dobroj kući, Gracu kod Gline, Viškovcima, Vrdniku, pa u Driveniku. Takov se ulaz upotrebljavao i kod ulaza u sam grad, na pr. u Orahovici, gdje se drvenim mostom na očuvanim zidanim potpornjima dolazilo do ulaza u visini prvoga sprata, tako je bio udešen i ulaz u mnoge druge gradove i u kasnije vrijeme, na pr. u Klokoč, Slunj, Zvečaj, Drežnik, gdje se uspinjalo najprije ljestvama do čardaka pred ulazom, prošlo tim ulazom u zidu, pa silazilo opet ljestvama do tla. Nu ima dosta i takovih braničkula, u koje se ulazilo već u prizemlju (Medvedgrad). Ako je na najvišem mjestu V. Kalnika stajala braničkula, a to držim više no vjerovatnim, moglo se do nje samo uskim hodnikom, koji je iz prvoga kata sačuvane kule vodio do vrhunca brijege.

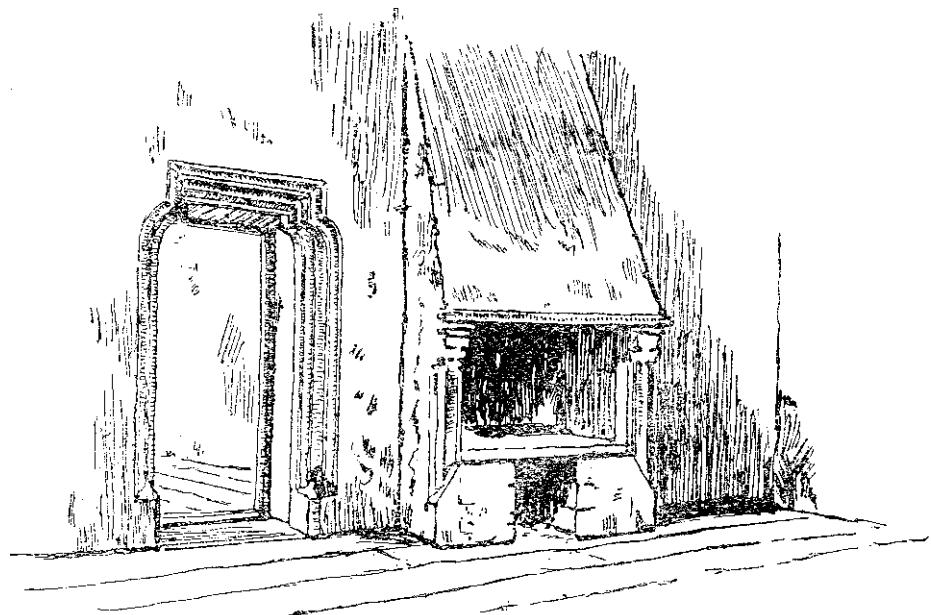
Donji sprat braničkule pod ulazom nije redovno imao postrance nikakvih otvora, a uvijek je gotovo svoden tako, da se u svodu ostavljala tek nevelika rupa, kroz koju bi puštali sužnjeve. Lijep nam primjer daje za to stara braničkula grada Ribnika uz Kupu, koja se nalazi do zazidanoga ulaza s frankopanskim grbom. To je bila redovno tamnica, kako i pismeni spomenici potvrđuju. U gornje se spratove polazilo stepenicama, ugrađenim radi tijesnoga prostora u stijenu. Tu su bile bolje odaje, tu je redovno bio jedan prostor, koji se dao i ložiti, pa se je i plašt komina sačuvao na pr. u odaji drugoga kata braničkule u Čaklovcu.¹⁾ Zidovi su prema višim spratovima bili sve tanji, nerijetko bi se braničkula završavala kruništem, na koje se oslanjalo krovište kule. Takova se braničkula sačuvala u Bosiljevu, gdje još staro krunište postoji, nu nultarnost je posve izmijenjena.

Ako ogledamo *sastav gradova* sa braničkulama, opazit ćemo, da ih ima mnogo, gdje osim te kule i nije bilo drugih znatnijih građevina u gradu. Tako je na pr. u Stupčanici i Čaklovcu, gdje su po temeljima sudeći osim glavne kule postojale samo još neznatne građevine. Tako je bilo i u Driveniku, Tršcu, Gracu kod Gline, u Furjanu, Klokoču, Prozoru, Lapcu, Gvozdanskom, Zvečaju, Krstinji, Udbini, Perušiću i Karllobagu. Svi ovdje spomenuti gradovi sastoje u glavnom od braničkule, opasane zidovima, tragova drugih većih zgrada redovno tu nema.

Drugi su gradovi dakako imali osim glavn[^] kule i posebne zgrade za stanovanje, t. zv. *konak* (palas), palača ili hiža. Ako nije postojala braničkula, onda je taj konak bio na svaki način udešen za obranu, tako da se je cijeli grad pokazivao nekako kao veoma proširena braničkula, kako je to na pr. u Orahovici, gdje je na strani napadaja silno pojačan zid, na Cesargradu, Velikoj kod Požege, Kamengradu. Drugi su gradovi imali uz braničkulu poseban konak: Novi u Vinodolu, Bribir, Zvonograd u Lici, Brinje, Samobor, Medvedgrad, Greben grad u Zagorju, Dobra kuća kod Daruvara, Garić grad, Viškovci, Vrhovci, Valpovo, — ako uopće možemo sačuvanu okruglu kulu sa velikim svodenim prostorijama smatrati braničkulom, — Bosiljevo, Novi u Lici. Žalibože sve su te građevine većinom nesmiljeno razrušene, pa je sasvim uzaludno govoriti o njima, tek se po analognim građevinama u drugim zemljama može zaključiti, da su tu bile prostranije i udobnije odaje, s većim i lijepo izrađenim prozorima. Ne vjerujem, da je i u jednom našem doista sredovječnom gradu postojala kakova dvorana ovećih dimenzija; ono što nalazimo u nekim frankopanskim gradovima na pr. u gradu Novom u Vinodolu, gdje se takova dvorana sačuvala toliko, da se i danas još upotrebljava, to je ipak djelo kasnjeg doba, kad su se gradovi počeli pretvarati u dvorove. Kad po-

¹⁾) Sasvim je naravski, da se u veoma razrušenim našim gradovima komini nisu baš često sačuvali. Ostatke nalazimo u V. Taboru, M. Kalniku, Velikoj kod Požege, Modrušgradu, pa nekoliko komina u Orahovici. Tu su pokrovci komina počivali na lijepo tesanim konsolama, pa se na zidovima sačuvali i dijelovi pokrovaca.

mislimo na pr. na Modrušgrad (Tržan) ili V. Kalnik, gdje su i carevi i kraljevi boravili i prolazili, a znademo, da tu nije nikad moglo biti prostranih dvorana, spoznat ćemo, da su zahtjevi onih dana bili znatno manji od potreba kasnijih vremena, pa su sve te viteške dvorane u romanima bile mnogo skromnije no što i zamisliti možemo, a razumljivo je, da si je plemstvo, kad je počelo graditi u drugo doba dvorove, stvorilo obilje velikih i veoma velikih prostorija, kao da se želi odštetiti za stješnjenost prijašnjih dana, ali pravi sredovječni grad morao je biti u svem stješnjen, da ga uzmogne šaka ljudi braniti i obraniti. Tako je morao biti veoma tjesan i Ozalj grad, kad je polovicom XVI. v. Nikola Zrinjski sagradio t. zv. žitnicu, zapravo palaču s velikom dvoranom u prvom spratu. Sve one građevine s bezbrojnim velikim odajama u prednjem dijelu grada Ozlja djela su baroknoga doba, koje je u svemu nastojalo postići neku



SI. 8. Vrata sa kasnogotskim okvirom i komin u V. Taboru.

omašnost, pa je tako nastao znatan broj velikih odaja, koje bi dostajale i za kud i kamo veći broj stanovnika, no ih je ikada bilo. Dakako da je drugdje, gdje su si sami kraljevi gradili gradove, bilo i takovih s огромnim palačama, na pr. romanski palas grada Heba (Eger) u Češkoj, ali to su i u onim krajevima tek izuzetni slučajevi.

U ovom razmatranju spoznasmo dva glavna dijela grada, vidjesmo, da ima dosta gradova, gdje se koji od tih dijelova ne nalazi, pa bi se nekako mogli odrediti i *tipovi* sredovječnoga grada u nas, dok bi dakako ostalo još obilje gradova, koji kao posvemašnji individualiteti ne bi spadali ni u jednu grupu tih gradova. Prema tomu spadali bi u jedan red gradovi sa četverostranom braničkulom i posebnim konakom: Medvedgrad, Samobor, Dobra kuća, Brinje, Modruš, u drugi gradovi s okruglom

braničkulom i konakom: Barilović, Pakrac, Viškovci, Vrhovci, Požega, u treći onaki gradovi, koji imaju kao glavni dio braničkulu, a nemaju posebnog konaka: Krstinja, Udbina, Perušić, Karlobag, Klokoč, Prozor, Lapac, Gvozdansko, u četvrti red oni gradovi, koji imaju zapravo sama konak: Cesargrad, Kostel, Belec, Milengrad, Kamengrad u požeškoj županiji, Movigrad, Gračac, Slunj, Grobnik.

Prema posebnom položaju imaju posebne oblike gradovi: Ribnik, Gjurgjevac i Slunj, pa kasnije Konjščina, jer su smješteni u ravnici, pa se trebalo braniti na sve strane. Oblik četverokuta s okruglim kulama na uglovima imao je grad Zemun, Cernik, Dubrava, Kupinovo. Sasvim je zaseban grad Orahovica, dok Bakar, Grobnik i Ogulin možemo smatrati utvrđenim gradovima iz vremena prelaza k dvorovima. Uopće su frankopanski gradovi u mnogočemu građevine svoje vrsti, kako će se to vidjeti u preglednom prikazu tih gradova. Još bi valjalo dva grada napose istaknuti: *Veliki Tabor* i *Vinicu*, gdje su pri gradnji upotrebljene u velikom broju konzole, tako da na njima počivaju zidovi gornjih spratova. Ovim se postiglo dvoje: jedno su prostorije postale prostranije, a drugo među tim se konzolama ostavile izlijevnice (Gusslocher), iz kojih bi za obranu zidova lijevali rastopljenu smolu, gorući sumpor, vrelu vodu i t. d. na neprijatelja. Gradovi Okić i V. Kalnik razlikuju se ponešto od drugih gradova, jer su dijelom ugrađeni u samu pećinu. U drugim zemljama ima i takovih gradova, koji su sagrađeni u spiljama, kod nas ih nema, ali ima znatan broj za obranu udešenih spilja, od kojih je najpoznatija spilja pod gradom Krapinom i ona nedaleko grada Tovunja. Krapinska je spilja prorovom spojena s gornjim dijelom grada.

Što se tiče *veličine* gradova, naši su gradovi poprije malene građevine, ako ih usporedimo s onima u drugim stranama, recimo u Češkoj, Njemačkoj i Italiji. Ali i u poredbi s gradovima Bosne i Dalmacije naši su gradovi kud i kamo neznačniji i opsegom i sastavom od onih u tim zemljama. A to nije ni čudo. Mi vjerujemo u neprekidnost razvitka, pa kad vidimo na pr. u Bosni već u prehistorijsko, pa u rimske doba jače razvijenu kulturu od ove u našim stranama, moramo i u srednjem vijeku očekivati znatnije građevine, pogotovo kad #se kroz cijeli srednji vijek Bosnom i Dalmacijom prolazilo na istok, pa su te zemlje ostale u jačoj vezi s drugim zemljama. I susjedna Kranjska i Štajerska imala je i veći broj gradova i kud i kamo znatnije građevine od naših, pa se tamo veći broj gradova i bolje sačuvao, dok su se u nas jedva tri četiri grada tek nekako uzdržala.

Mnogi su gradovi imali *ulazne kule*, nu kod mnogih je ulaz bio razmjerno slabo zaštićen. Gdje kada i nema grad druge kule osim te ulazne. Od ulazne kule u Medvedgrad nije se sačuvalo gotovo ništa, a morala su tu do ulaza pred braničkulu biti još troja vrata. Malo se sačuvalo od ulazne kule u Samobor, nešto više od one u Brinju, Grebengradu, Driveniku, (tu je zapravo ulaz pokraj kule u zidu grada), a najbolje je saču-

vana ulazna kula u Ribniku na Kupi, gdje je danas sam ulaz sazidan. Pred svakim je ulazom bila graba, preko koje je vodio ***drveni most***, koji se mogao u onom dijelu, koji je bio do ulaza, dignuti bilo lancima bilo gredama i to tako, da bi dignuti dio mosta pristajao u okvir ulaznih vrata, na pr. u Gračanici kod Baćindola. Zidani je most preko grabe nastao u kasno doba. Iz XVI. je vijeka sačuvana ulazna kula grada Ozlja, gdje se već znatno manje pazilo na obranu ulaza. Izvrsno je zaštićen ulaz u Milengrad: preko duboke provalije vodio je most do ulaza, koji je postrance čuvala okrugla kula. U gradu su Gjurgjevcu dvije kule stajale za obranu ulaza. Do nutrašnjosti Cesargrada valjalo je proći ulaznom kulom, preći preko grabe mimo okrugle kule na lijevo i oveće zgrade na desno, pa ući u ulaznu prostoriju i tek zakrenuvši doći u dvorište grada. Osobito je pomno zaštićen bio ulazu grad Perriu, a kojef ispravan nacrt, što ga je pok. Lopašić prerisao u nekom arkivu.

Grad opasuje redovno ***gradska graba***, a kad je grad sazidan na takovoj strmini, da je graba uokolo suvišna, iskopana je barem tamo, gdje se gradište priključuje okolnomu terenu, da ga tako odijeli. Medvedgrad nema na pr. prema sjevernoj strani grabe, tu dostaje strmina, drugi su gradovi sasvim okruženi grabom, često veoma znatne dubine, koja je još i onda ostala, kad je odavna nestalo grada. Tako se nalazi još čunj, na kojem je stojao grad, na pr. u Subockom gradu u pož. županiji, u Sagogovini. Veoma je pros|rana graba oko grada Ozlja, tako te je potrebna bila građevina usred grabe za njenu obranu. To je vanredno lijepo izrađen stup s prostorijom u visini sprata, otkuda se na sve strane mogla graba čuvati. Na tom stupu počiva i danas most preko grabe. Nerijetko je gradska graba zatrpana, kao na pr. u Varaždinskom gradu, nu stari nacrt je još pokazuje i tako se može protumačiti uređaj velike ulazne zgrade, koja i danas osamljena stoji, a još ima i tragove naprava za dizanje pokretnoga mosta. I oko utvrda stolne crkve bila je sigurno nekad graba barem na zapadnoj strani.

Gdje se je mogla graba ispuniti vodom,¹⁾ to se redovno i činilo, nu većina gradova na bregovima opasana je grabama, u koje se dakako i nije nikako mogla dopremiti voda, već su same po sebi služile za obranu. U našim stranama rijetko bi se dvije grabe nalazile, dok se je to u drugim krajevima nerijetko zbivalo.

Okolni zid gradova, platno, važan je dio gradskih utvrda, pogotovo tamo, gdje i nema ničega drugoga do glavne kule. Katkada i nema zapravo tog platna, dok je katkada platno vanredno veliko. Oko Medvedgrada obilazi platno cijeli grad, tragovi su se posvuda još sačuvali, a jedan dio toga platna stoji i danas, pa je baš tako pomno izrađen, kao i drugi

¹⁾) Dakako, da se naročito kod gradova u ravnici gledalo, da budu u blizini kakove rijeke ili potoka, da se uzmogne i voda za obranu upotrebiti. Tako je Varaždin bio optočen vodom do g. 1S07., tako je Konjšćina, tako Gjurgjevac, Ribnik na Kupi, Morović u Srijemu, Stara Gradiška i t. d.

dijelovi grada. Cesargrad je razmjerno malena građevina, ali jer su se morali spojiti s gradom vršci suprotnog brežuljka, koji bi mogli biti opasni i samom gradu, nije se moglo učiniti drugo već sve dijelove spojiti zidom u jednu cjelinu. Kod frankopanskih gradova opkoljuje platno i grad, pa opasava dalje i mjesto. Ozaljsko je platno također znatno, Kamengrad u požeškoj županiji očuvao je platno, koje zakrila cijelo gradište gradsko. Tako je sigurno nekada bio i Cetingrad opkoljen platnom, tek su na uglovima kule pretvorene u bastijone, tabije. Gdje je trebalo, bilo je platno pojačano kulama i polukulama (Schalen), da se uzmogne taj gradski zid i postrance braniti. Medvedgradsko platno nije trebalo toga pojačanja; kamengradsko platno ima šest polukula; veliki prijoratski grad Pakrac opasavao je gradski zid sa sedam okruglih kula; orahovički grad ima samo jednu polukulu u gradskom platnu, koje je (kao i u Vrdniku) pojačano izvanjskim otpornjacima, nu tu su već upotrebljene druge naprave za obranu. Slab je razmjerno zid predgrađa grada V. Tabora, gdje se do ulaza u šilju smjestio peterokutni baterijski toranj za težu artileriju, kako ga nalazimo u jednakom položaju i na pr. u samoborskom gradu.

SI. 9. Grbovi u Nehaj gradu kod Senja.
Na desno grb Lenkovićev.

Uopće se čini, da su tek kasnije izvađali u gradskom platnu polukule, dok bi prije bio zid ravan ili bi ugradili okrugle kule. Šest ovakovih polukula nalazi se i u platnu grada Ozlja. Danas je svako gradsko platno znatno porušeno, nu posve je sigurno, da je redovno imalo naprave za obranu i *strijelnice*, koje su se katkad sačuvale, u raznim visinama, *kruništa* sa zupcima, koji su davali zaštitu strijelcu, *obrambene trijemeve* (Wehrgang) i *doksate*, da se uzmogne lakše braniti podnožje zida.¹⁾ Trag

¹⁾ Kasnije su polukružne kule imale redovno donji dio u koso građen, a tek od kordonskoga vijenca dizali se zidovi vertikalno u vis (na pr. u V. Taboru, u Novom okrugla kula (sada porušena rt. d.). To su radili već i Rimljani (tornjevi Aurelijeva grada u Rimu), nu i u potonje je vrijeme dosta tornjeva, koji te osobitosti nemaju, naročito iz onoga vremena, kad je uslijed poboljšanja topništva prestao uopće svaki boj iz bliza.

ovakovoga ***obrambenoga hodnika*** sačuvao se na platnu između kula oko prvostolne crkve zagrebačke.¹⁾

Mnogi su gradovi imali dva dijela: sam grad i ***predvorje***, na pr. Samobor, Medvedgrad, Krstinja, dok su drugi sačinjavali jedinstven sklop građevni. U vanjskom bi svijetu pred predvorjem još jedan dio gradišta opasali zidom, pa tako stvorili jaču obranu t. zv. Zwinger, koji nije morao ni biti u istoj ravnini s drugim dijelovima grada. U nas je to rijetkost, pa mi se čini, da je tek Cetingrad imao takovo drugo predvorje, a možda i neki lički gradovi kao na pr. Zvonograd i Novi u Lici. Takovim Zwingerom možemo smatrati i obzidani prostor s južne strane Medvedgrada, koji je radi lakše obrane razdijeljen bio u pojedine odsječke.

Kako su se ***gradovi dalje do novoga doba razvijali***, pokazuju nam brojni primjeri. Tako se događalo, da su se gradovi u toliko promijenili, da se od prvotnoga stanja nije sačuvalo gotovo ništa ili baš ništa. Povijest nam kazuje na pr., da je ***Ozalj*** grad pripadao u XIII. stoljeću Babonićima, koji ga dobiše iz kraljevih ruku, kasnije je grad Zrinjskih i Frankopana. A najveći je dio grada, kako danas postoji, sagrađen poslije Zrinjskih i Frankopana, od grada Babonića nije ostao valjda ni jedan kamen. Tako je na pr. i ***Cetingrad*** postao od sredovječnoga grada turska tvrđa, pa sklop kasarna, tako je grad ***Novi*** u ***Vinodolu*** preinačen u prostrani dvor, tako je grad u ***Valpovu*** posvema pregrađen, pa su rijetki gradovi, koji bi od svoga postanja ostali nepromijenjeni.

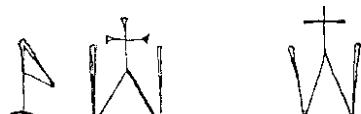
prozori su u našim gradovima vrlo rijetko sačuvani, naročito oni u starijim građevinama; romanski se prozor nije nijedan sačuvao, ranogotski dvostruki prozor postojao je do pred par godina na Medvedgradu. Iz kasnijega se gotskoga doba sačuvalo nekoliko primjera lijepo urešenih prozora, na pr. u donjem dijelu srednje zgrade u V. Taboru, s pomno izdjelanim doprozornicima, u Malom Kalniku (u gornjem spratu), gdje su se sačuvali dijelovi i kamenih križeva prozorskih. Ti su veliki prozori bili samo na onim dijelovima zgrada, gdje je gospodar prebivao sa svojom svojtom, drugdje su bili samo maleni prozorčići. Gotski prozori u šilj s križištem nalazili su se isključivo na kapelama; sasvim je pogrešno, kad se kod t. zv. restauracija u profane zgrade umeću takovi prozori. Kod kasnijih se dogradnja nisu ***nikada*** umetali gotski prozori, već renesanski, pa tako vidimo na pr. u Samoboru u donjem dijelu pročelja prema ulazu gotske prozore, u gornjem renesanske, a tako je i u V. Taboru. Veoma su veliki prozori očito iz kasnijega vremena i na sigurnim dijelovima gradova upotrebljeni kao na pr. u Šarengradu, gdje se sačuvala i drvena greda u prozoru. Lijepo je uokviren kasnogotski prozor u gradu Ribniku na Kupi u drugom spratu kapele. Ovi su kasnogotski prozori

!) Vrlo se često spominju u tradiciji podzemni hodnici, kojih ima doista nerijetko pod stranim gradovima. U našim stranama, koliko je sigurno istraženo, nema tim hodnicima danas traga, premda su se sigurno i tu nalazili. Isto je tako u našim gradovima rijedak potajni izlaz, koji nalazimo na pr. i u bosanskim gradovima.

imali redovno i kamenu ploču, pa naslon na vanjskoj strani. Sasvim su sačuvani gotski prozori (s kamenitim prozornim križevima) u t. zv. žitnici grada Ozlja, što ju je polovicom XVI. vijeka sagradio N. Zrinjski; ti su prozori u prizemljju, a u dvorani nad tim prizemljjem već su gore zaobljeni prozori, a kako je zid i tu veoma debeo, ostavili su u zidu do prozora sa svake strane po jednu klupu. Ovako su veoma često bili izvedeni prozori: u Orahovici, Valpovu (u glavnoj kuli), Milengradu, Perušiću i t. d. Zanimljiv je takov prozor u gradu Ribniku, gdje je pod samim prozorom ostavljena okrugla strijelnica.

Prozori se u prijašnje doba nisu zatvarali krilima, već je, kao na pr. u V. Taboru, jednostavna ploča zatvarala prozor tako, da se u postranim žljebovima dizala gore. Kasnije je po današnjem načinu bilo i prozora sa dva krila, koja su visjela u kretaljkama. Staklo se nije mnogo upotreb-

ljavalo, jer je bilo vanredno skupo, već je prozor bio oblijepljen prozirnom kožom, svilom, platnom ili su umetnuti bili komadići roga, a tek na početku novoga vijeka dolaze prozori sa stakлом u komadima, redovno okruglim ili mnogokutnim, t. zv. Butzenscheiben.



si. 10. Klesarski znakovi.
Nalaze se u starom dijelu
grada u Varaždinu.

Vrata se nisu u starijim građevinama ni-
j_{<:ajc:0} sačuvala; bila su redovno teška drvena
fa Q b i j e n a ž d j e z o m < K a t k a d a b i z a p j e š a k e
f. ^

učinili u tim velikim vratima manja vrata. Jaka su bila vrata, koja su vodila u braničkulu, a zatvarali bi ih rijetko bravama, već redovno balvanima, koji bi se turnuli u žlijeb u zidu, kad bi vrata otvarali, pa se ti žljebovi sačuvali na pr. u Dobroj kući kod Daruvara. Kasnogotski okvir vrata sačuvao se u V. Taboru, a nekoliko gotskih dovratnika u drugim gradovima (V. Kalnik).

Svodovi nisu bili u sredovječnim gradovima česti, redovno su tek donje prostorije bile svodene (na pr. u Dobroj se kući sačuvao s bačvastim svodom prekriti donji dio grada), ali se dakako i važnije prostorije svodile, tako su se na pr. u Šarengradu sačuvali komadi rebara staroga svoda, tako su u Valpovu u glavnoj kuli sa polukulama svodene prostorije. Obično su prostorije bile *stropom* odijeljene. Gotski su graditelji poredali grede stropova veoma gusto (V. Kalnik, Cesargrad, Medvedgrad), pa su ih učvrstili dijelom u zidu, gdje su ostaci balvana ostali do današnjega dana, ili bi na kamenite konzole metalni greda, a na ovu učvrstili balvane.

Kuhinje su svakako postojale u svim gradovima, a oveći su jamačno imali i posebne građevine u tu svrhu. U našim je gradovima sve suviše razrušeno, da bi mogli odrediti, gdje se nekada kuhinja nalazila. S nekom vjerovatnošću možemo to samo učiniti kod grada Orahovice u Slavoniji, gdje se kuhinja valjda nalazila između glavnoga dijela grada i postranoga cetverostranoga tornja na zapadnoj strani, gdje se nalazi i sada ostatak

komina. Još je teže odrediti u ovim pustim ruševinama zahode, koji su nerijetko bili smješteni u doksatima, nalik onima, što se zovu „Pechnase”, nu nalazili se redovno ondje, gdje nisu nikomu smetali. Jedan takov primjer pokazuje nam grad Ribnik na Kupi.

Veoma je važna *opskrba grada vodom*. Rijetki su gradovi, koji su imali lako pristupačne izvore unutar grada ili u neposrednoj blizini. U potonjem se slučaju sagradio posebni toranj nad izvorom, pa bi ga spojili s gradom. Trebalо je ili kopati zdence, koji su na lokalitetima, gdje je grad sazidan, vrlo teško izvedeni, ili sagraditi cisterne. Nu na žalost je rušenje gradova i te opet zarušilo, tako da često možemo tek naslutiti mjesto, gdje se cisterna nalazila, pogotovo, ako nemamo starih tlocrta, u kojima su označeni. Velika je cisterna postojala u Garićgradu, još danas postoji u gradu Novom-Vinodolskom, a iz živca je kamena istesana cisterna u Dobroj kući 14 metara duboka; još se vide ostaci zgrade, koja je postojala nad tom cisternom.

xv. ^

x V - XVI. v.

x v/

xvii.

Krovovi se nisu u nas nigdje sačuvali, ali ih dobro poznamo po stariim nacrtima, naročito kod gradova u tuđim stranama. Nekada se pomisljalo, da su braničkule bile rijetko pokrivene krovom, ali se to mišljenje pokazalo sasvim neispravno, ma da je bilo i takovih. U glavnom je krov dosta strm, već radi toga, da se lakše odbiju strijeli i vijenci omazani gorućom smolom. Ponajviše je upotrebljavan strmi krov t. zv. Satteldach,

koji je sve dalje u gotsko doba bivao sve strmiji, a uz to je ne-

rijetko upotrebljavan i t. zv. Pultdach,  naročito na zgradama za pre-

bivanje, jer je samo jedna ploha bila izvrgnuta napadaju. Tornjevi su imali redovno visoke krovove, kako nam to pokazuju sačuvani nacrti, n. pr. Brinje, a teško da je i jedan u nas imao kapu od kamena. Krovovi su bili pokriti slamom, drvom ili crijeponom, nu od starijeg se pokrovnoga materijala nije do danas ništa sačuvalo do nekoliko komada u muzejima. *Crijepon* je sredovječni ponešto različit od današnjega, mjesto polukružno završuje nerijetko u šilj, nu ima i oblika, koji su današnjem bliži. U gdje-kojim je krajevima uobičajeno bilo pokrivanje žljebnjacima kao u nas u Primorju i Bosni, rijetko se upotrebljavalo pokrivanje krovova na način rimski a još rjeđe se pokrivalo škriljavcem.

Vrlo se mnogo upotrebljavalо kod gradnje *drvа*. *Ima* mnogo zidova od kamena, u kojima su nekad bile usađene drvene grede, a sad, kad su istrunule, ostali su kanali u zidovima. I u nas nalazimo gdjegdje takovih zidova. Nu bilo je i u kasno doba naročito manjih kaštela od

drveta, znamo, da su i prvi i drugi kaštel turopoljski (prvi oko g. 1479., drugi oko g. 1576.) bili od drva, dok je sadašnji grad sagrađen tek u prvoj polovici XVIII. vijeka. Dapače i u Varaždinu bio je isprva grad od drva, još g. 1441. veli celjska kronika: do was ein burg in einem egg daselbst, die von gezain gemacht was. Kasniji popisi spominju često hiilzen Castell, n. pr. onaj Lenkovićev od g. 1553. Dubica je nova na našoj strani također sabijena od drvenih balvana, a Valvasor donosi sliku; Wallachisch dorff (XII. 98.), primitivnu drvenu tvrđavu. Malene su kućice stisnute u četverokut jedna do druge na uglovima i u sredini četverokuta, pa pred ulazom стоји na stupovima po jedan čardak, iz kojeg se puca, sve je okruženo palisadama i optočeno vodom. Na takov je način još u XVII. vijeku sazidano n. pr. ponovno Rovišće u bjelovarsko-križevačkoj županiji. Od drva su bili načinjeni mostovi, obrambeni hodnici, ulaz i uzlazi i u same gradove i u nutrašnjosti njihovo. Stepenice su u braničkuli sigurnosti radi bile redovno smještene unutar zida, (Stupčanica-Caklovac), rijetko bi postojao u nas posebni tornjić sa stubama (Valpovo), a u drugim dijelovima grada dosta jale bi drvene stepenice. Od drva su bili izgrađeni brojni tornjići na gradovima sve do kasnoga doba, n. pr. u Klokoću, Cetinu, Slunju, a fotografija iz g. XIX. v. pokazuje još drveni obrambeni hodnik pod krovom kule grada Klokoča.

Preraznovrsni su oblici *strijelnica* (Schiessscharte), koje su dakako raznolike i po vremenu gradnje, jer strijelnicama se je mijenjala forma prema savršenosti oružja i po mjestu, gdje su strijelnice bile smještene. Na žalost se nije kod nas sačuvalo mnogo strijelnica, jer je većina gradova u nas veoma razrušena. Gotovo bih ustvrdio, da je najčešća forma uskoga otvora, koji se dolje proširuje u okrug, kako ih nalazimo na Kamenitim vratima u Zagrebu, u gradu Ribniku, u ruševinama Rudinske opatije, u gradu Varaždinu i drugdje. Često bi takove strijelnice izrezali iz jedne kamene ploče, a katkada bi u jednoj izdubli dvije takove strijelnice. Smjestili bi ih ili u samom zidu, ili bi ih umetnuli poput prozora u strjejljačnice (Schiesskammern), kako to nalazimo u gradu Konjšćini. Kasnije bi strijelnice pomnije izrađivali, pa bi im ostavljali u zidu samom toliko prostora, da strijelac može gađati ne pruživši puške iz zida. Teško je bilo iz ovakih strjelnica braniti podnožje zidova, pa su dosta česte strijelnice u koso, kako ih nalazimo u gradu Konjšćini, Kostajnici, V. Taboru i Ribniku. Ulagna kula grada Kostajnice imala je pod krovištem cijeli vijenac takovih kosih strijelnica, a tako nalazimo i u starom gradu biskupske palače u Đakovu. Grad je Ilok imao silu strijelnica na zupcima kruništa: sve su te strijelnice samo uske pukotine. Često se u zidovima vide okrugli otvor u velikom broju, a već položaj i sićušnost tih „strijelnica“ pokazuje, da su to sve prije no strijelnice; to su ostaci u zid ugrađenih dijelova skela, koji su poslije izgradnje grada ostali u zidu, gdje bi s vremenom instrunuli, pa bi ostao otvor u zidu. Zanimljive su strijelnice na tornju crkve u Moroviću, koje izvana izgledaju kao **kviz**,

dok je iza toga križa unutri niša za streljača. Da bude sigurnost strijelcu veća, usjekli bi strijelnice koso u zid, na pr. u Garić gradu. U Nehaj gradu kod Senja nalaze se u donjem spratu strijelnice podijeljene tako, da trojica mogu u isto vrijeme kroz isti otvor strijeljati. Čim je artilerija postala veća, morale su se dakako znatno povećati strijelnice, pa dok u starijim gradovima nalazimo samo male strijelnice, u kasnijim takovih sasvim nestaje, kao na pr. u gradu Sisku.

U našim je gradovima sigurno bilo rijetko kakovih *napisa*, rijetko se gdje metao *grb*, rijetko oznaka *godine*, pa rijetko se nalaze i *klesarski znakovi*. U starijim se građevinama svega toga uopće ne nalazi, to su tek kasna vremena činila. Uopće mi je poznat samo jedan *napis* s gradine, napis na crkvi *sv. Vida u Bakovcu* kod Kosinja u Lici, za koji vele, da je nekada bio na gradu Ribniku, od kojega se tragovi nalaze u blizini. Godine su se pisale isprva rimskim pismenima, današnje t. zv. arapske cifre bile su prije XIV. vijeka rijetko poznate, a tek se u XVI. vijeku oblik tih cifra ustalio onako, kako ih mi danas upotrebljavamo. Meni je poznat samo napis nad vratima branič kule u *Bribiru*, gdje je ubilježena godina MDCCCII i nekoliko, danas neodgonetnutih slova. U XVI. vijeku nalazilo se češće zabilježenih godina: nad vratima u Trakošćanu zabilježena je g. 1562. a na drugom mjestu toga grada g. 1562. s nejasnim dajlim datumom. U XVII. i XVIII. vijeku nalazimo nekoliko zapisa s godinom, nu to više nisu burgi već dvorovi. (Novi dvori kod Klanjca, Horvacka).

Rijetki su bili *grbovi*, a i od tih se nije mnogo sačuvalo, već je jedino budi pismo budi usmenom tradicijom sačuvana uspomena na njihovu eksistenciju. Vrlo je star onaj trostruki grb nad trećim vratima Medvedgrada, koji je žalivože veoma rastrošen, a danas je pohranjen u arheol. muzeju u Zagrebu. Na gradu Krapini navodno je postojao grb Ivaniša Korvina, sasvim je nepoznat grb nad ulazom u Mali Kalnik, što ga je opisao Baltazar Krčelić. Nu doista se nad ulazom nalazi danas praznina, gdje je taj grb mogao postojati. Nad sada zazidanim ulazom u grad Ribnik na Kupi stoji i sada frankopanski grb: šestero traka zvijezda, a gdje je bio smješten frankopanski grb, koji prikazuje dva lava, što lome kruh, a dugo je ležao u gradu Ozlju, (sada je u arheol. muzeju u Zagrebu), nije sasvim sigurno ustanovljeno. Najljepši je grb bio smješten na gradu Gjurgjevcu (i taj je danas u Zagrebu). Tu je vanredno fino izdjelan grb biskupa Ernušta Čakovačkoga s napisom: Arma Sigismundi epi. quique. ecclesiensis anno doi 1488.

Spomenut je još grb kralja Matije i žene mu Beatrice u Kaštelu u Senju, pa Lenkovićev grb u Nehaj gradu. Od XVI. se vijeka dalje meću grbovi sve češće: nad ulazom u varoždinski grad grb je Erdody-Rakoczy od g. 1705., nad prozorom glavne kule grb Erdod-Ungnadov, nad nultarnjim ulazom grb Tome Erdoda s napisom i ubilježenom godinom 1592. Grb Kaštelanovića resi ulaz grada Bisaga.

Klesarski znakovi nisu u nas uopće česti, mnogi su kasnije prema-zani, te se do sada nisu otkrili. Bilo je takih znakova na kamenju stolne crkve zagrebačke, mnogo ih nalazimo na kamenju crkve u Oštarijama itd. Na profanim su gradjevinama još rjeđi. Njihova je svrha bila, kako se danas općeno sudi, označivanje rada pojedinih klesara, kako bi se plaća dala lakše ustanoviti. Ja mislim, da svi ti znakovi potječu u nas iz kasnogotskoga doba. Bili su dakako poznati već u antikno doba, nalaze ih i u romansko, pa i u ranogotsko doba, nu naši su sigurno svi kasnogotski, osim možda onoga znaka na kamenu u razvalima Krčingrada nad jezerom

Kozjakom kod Plitvica: f¹¹¹¹! . Inače su se našli takovi znakovi na starijim L_I

dijelovima Vel. Tabora, na glavnoj kuli grada varaždinskog, za koji je dokazano, da je bio gradski toranj, pa u gradu Valpovu L? ^ . Među nje-mačkim se gradovima nalazi dosta takovih, gdje nema nikakva znaka, dok opet ima takovih građevina, koji su posuti tim znakovima.

Nisu brojni gradovi, koji su imali svoje **kapele**; to je već skučeni prostor grada rijetko dozvoljavao. A opet je u mnogim gradovima bilo barem odaja prepuštenih bogoslužju, pa su se vlasnici poslužili katkada prenosnim oltarima, kako je na pr. vlasnici Bijele Stijene sam papa dozvolio upotrebu takovoga oltara. Biskupska građevina **Medvedgrad** imala je dakako veću kapelu kao posebnu zgradu, ta je kapela posvećena bila sv. Filipu i Jakobu (File zvao se kanonik, koji je upravljao gradnjom grada), pa se je kapela na brdu sv. Jakoba do danas sačuvala kao spomen na iščezlu kapelu. Ne znamo pravo, ni gdje se je nalazila, nu po nacrtu oberstara Gideona Maretića morala je biti negdje na zapadnom dijelu, a valjda će ranogotski kapitel, koji je sačuvan u arheol. muzeju u Zagrebu, potjecati od te građevine. **Samobor** je imao pravu gradsku kapelu: donji je dio udešen za obranu, a gornji nije sačuvan, nu po ostacima sudeći bio je i on udešen za obranu, pa je samo srednji dio bio prava kapela, koja je imala šiljato završene prozore, kako ih redovno u gotsko doba nalazimo u crkvenim građevinama. **Cesargrad** imao je kapelu u prvom spratu, svetište je stalo u sam pročelni, neobično debeli zid, a i tu su prozori bili veliki, u šilj završeni. **Okič** je imao kapelu, prizidanu kod ulaza s polukružnom apsidom, a što je meni poznato, najveću je kapelu imao grad **Orahovica**; tu je bila zapravo prava crkva/gotski svođena s otpor-njacima izvana i velikim šiljem završenim prozorima. I ta je kapela nad svodom crkve imala prostoriju udešenu lih za obranu, kako to viđamo kod obrambenih crkava u Sedmogradskoj, koje su zapravo crkveni kašteli. Najljepša je građevina te vrsti svakako kapela grada u **Brinju**. I to je građevina na tri sprata, donji i treći udešen je za obranu, srednji za crkvu. Tlocrt je sasvim neobičan: zidovi su slomljeni tako, da je nastao među njima dosta oštar kut; možda je to učinjeno radi terena, možda zato, da

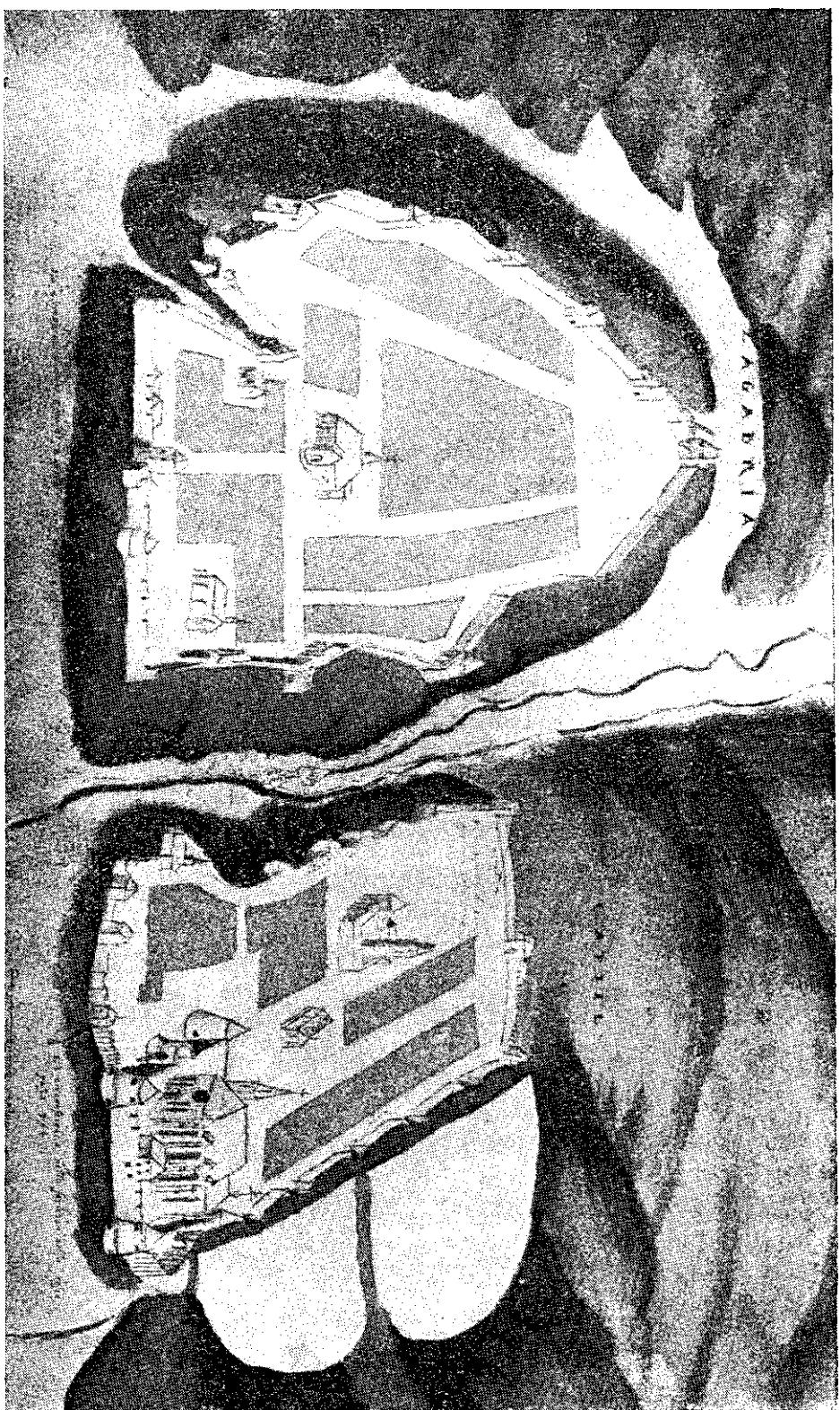
i kapela pridonese svoje za obranu grada. Prozori su u kapeli također gotski, izrađeni kao sva klesarija crkvena veoma lijepo i pomno, veoma su veliki, sačuvalo im se dapače i kružište. Posebno je građenu kapelu imao grad *Ozalj*, koja je danas uklopljena u sastav u gradu, ali je nekada sigurno bila više osamljeno postavljeni. Ne možemo ustvrditi, da je kapela u gradu smještena uvijek na određeno mjesto, ali sigurno bi je smještali tako, da i ona posluži obrani, naročito obrani ulaza, kako to vidimo u Okiću ili u Orahovici. I drugdje su se nalazile kapelice n. pr. u gradu Novom u Lici, u Karlovića dvorima na brdu Komiću i t. d.

U njemačkim krajevima imaju t. zv. dvogube kapele: gornja, redovito bogatije izvedena, i donja, mnogo jednostavnije građena. Obje su bile spojene otvorom u svodu, koji je dopuštao i onima dolje, da čuju svećenika. Prava svrha tih „Doppelkapelle”, kojih ima jedno trideset na broj, nije sasvim točno ustanovljena; kod nas ih nema, pa ako i pomislimo na ponešto slične kapele u Brinju i Samoboru, opet postoji bitna razlika. Donji dio nije nikada uređen kao kapela, već je mogao služiti ili kao grobnica ili kao prostor za obranu.

Ovdje treba upozoriti na brojne crkve, koje su služile za obranu, ali tih je pomalo ponestalo. O utvrđama stolne crkve reći će drugo poglavlje. Tu moram istaknuti kao osobit primjer *crkvu u Moroviću* u Srijemu, gdje je toranj opremljen strijelnicama za manje strijelno oružje.

Jedno od najžalosnijih poglavlja u nauci o sredovječnim gradovima pitanje je o rekonstrukciji ili bolje tako zvanoj *restauraciji* gradova. Ne možemo zanijekati, da je tu odlučan osjećajni momenat: svijet s pravom osjeća, da je s tim ruševinama skopčan jedan dio njegove prošlosti, sve ako ona i nije poznata, pa želi, da bude opet onako, kako si to zamišlja u mislima. Ali pri tom se događa, da je sav kras i sva romantičnost, koja se u velike mase ljudi veže uz te gradove, samo u njihovoј fantaziji, da je nije nikad uistinu ni bilo. To je tako onima, koji si stvaraju ljepotu Venecije u duši, a ne nalaze je, kad stoje u tom gradu: prebujna je fantazija dovela do spoznaje, da *njihova* Venecija postoji samo u duši njihovoj. Prava je znanost neumitna: ona hladnim radom prikazuje istinu, pokazuje, da je mjesto onoga umišljenoga čara i sjaja tu postojala samo teška borba za život, kako je onaj život bio prema današnjem u mnogom i mnogom kud i kamo kukavniji. Ipak se nisu ljudi htjeli odvratiti od misli, da se nešto, što je iščeznulo zauvijek, može opet stvoriti, nisu htjeli vjerovati, da je ta nova tvorevina *uvijek* nešto sasvim različno od onoga, što je nekada tamo postojalo, nisu htjeli ni mogli pojmiti, da se ono, što je odgovaralo našemu životu prijašnjih stoljeća, ne može učiniti podesnim za današnje doba, nisu htjeli uvidjeti, da oni svojim radom ne dočaravaju prošlost, već krnje sadašnjost, pokazujući njenu nemoć, a ruše svetost prošlosti: što je mrtvo, nek ostane mrtvo, da se na njem nov život razvija, a ne stvaraj tobože oživjele mrtvace: taj je život samo prividan.

Istina, istraživanje nam je pokazalo sve jasniju sliku sliku sredovječnih gradova, ali nikad ne će nitko moći sa svim istraživanjem i svim

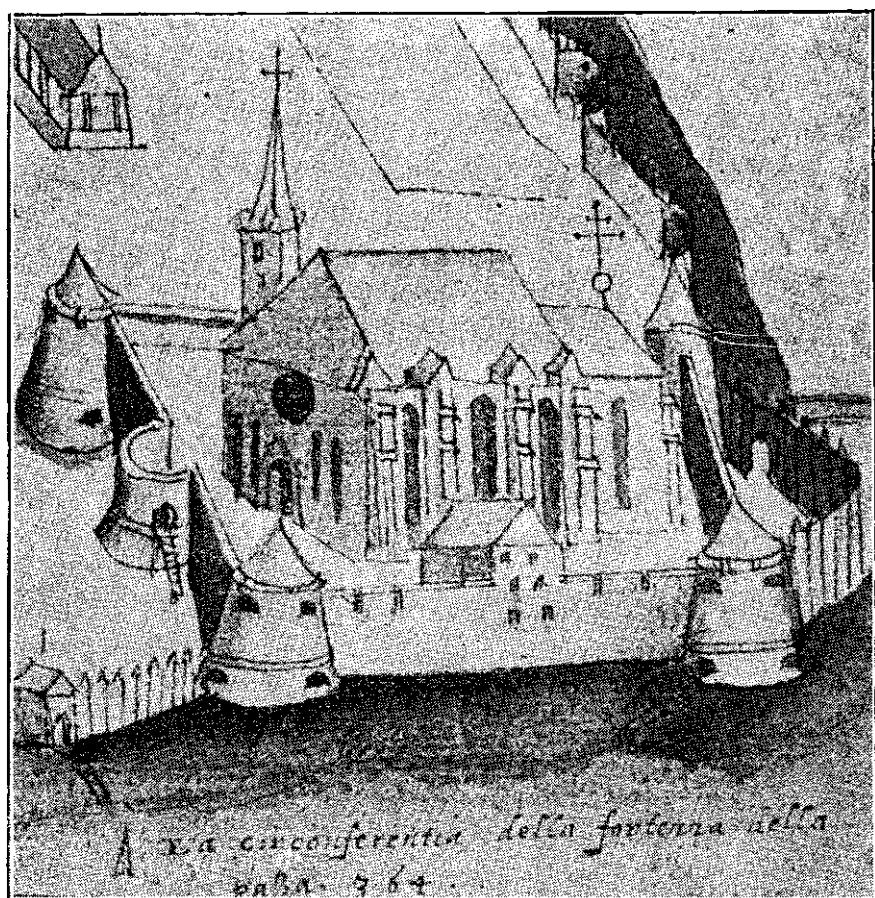


Sl. 11. Nacrt utvrđenoga grada Zagreba u g. 1517.—1529.

Iz rukopisa dvor. knjižnice u Beču br. 8609. — Gornji grad ograđen zidom, raspoznaju se dobro Dverce, Mesnička vrata, Nova vrata i Kamenita vrata. Kaptol je zaštićen drvenom ogradiom, a stolna crkva je napose utvrđena kulama i kamentitim zidom.

trudom i najmanju stvar onako sagraditi, kako je nekada bila. U pedesetim su godinama Nijemci obnovili neke svoje gradove na Rajni (n. pn

Rheinstein), a domala se našla sličica grada, koja je dokazala, da ta t. zv. restauracija nema ništa zajedničko s istinom, ma da su graditelji bili uvjereni, da su sve „u stilu“ restaurovali. A tako je bilo posvuda i kasnije. Car je Vilim dao Hochkonigsburg restaurovati — on je uopće živio u sjaju sredovječnoga „viteškoga“ doba — s troškom od milijuna, a kad je djelo bilo gotovo, mogao se svako nepristran uvjeriti, da je tu gotovo sve učinjeno, što prije nije ni moglo postojati. Grof Wilczek, prebogati austrijski velikaš, dao je u novije doba „obnoviti“ svoj grad Kreuzenstein na Dunavu. On je dao pokupovati pravo sredovječno kamenje



SI. 12. Utvrđena stolna crkva u Zagrebu.
Dio staroga tlocrta iz g. 1517.—29.

za gradnju, prave ciglje, stupove i t. d. A kad je vrlo fragmentarna ruševina postala opet gradom, bilo je sve tu pravo i istinsko, a sve je skupa bila puka igrarija, nalik na kazališnu kulisu. A opet su se graditelji trudili, da sve, što znanost i iskustvo podaje, bude u tom dvoru prikazano.

Kako je bilo vani, tako je bilo i u nas, samo mi, siromašan i malen narod, nemamo toliko takih restauracija, koje traže silne svote i velikoga oduševljenja. Mi te rijetke ljude, koji su se laćali ovakovoga posla, ne grdimo, mi im se možemo diviti, ali djela su im bila i ostala jalova.

Jedan je od prvih takovih ljudi bio grof Laval Nugent, tuđinac podrijetlom, svjetski čovjek osjećajem. On je ruševine Trso[^]-grada „obnovio”, stvorio opet grad, pometao kruništa, gdje ih nije nikad bilo, metao stupove, grčke trijemove i t. d. — i nestalo je staroga stanja grada zauvijek. Tako je obnovio **Dubovac**, pometao i tu kruništa, a što ima taj grad sada zajedničko sa starim gradom, kako nam ga još slika pokazuje?! Tako je i **Bosiljevo** restaurirano, a sad je ponovno promijenjeno, tako da od staroga stanja nije ostalo gotovo ništa. Istina je, da su i u pređašnja vremena pregrađivali gradove, ali nikad nisu oponašali prošlo stanje, već bi nove dijelove stvarali u novim formama, koje pristaju svom vremenu, kako se je zbilo to kod bezbrojnih gradova: kod Ozlja, V. Tabora, Varaždina i t. d. Najpoznatija je u nas restauracija grada **Trakošćana**, što ga je u pedesetim godinama XIX. v. Juraj Drašković s velikim trudom dao „obnoviti”, ali ta je obnova učinjena sasvim u duhu onih obnova na Rajni, pa je gotovo sasvim uništila staro stanje grada. Sve kad bi nam uspjelo,

s današnjim poznavanjem obnovimo koji grad, — već bi buduća generacija vidjela, da je i ta obnova kriva. Svakako je bolje, da se gradovi, odnosno ruševine uzdrže u njihovu stanju, koliko je to moguće, a nikako, da se stvara tobože staro, što zapravo i nije ni staro ni novo.



Još treba u nekoliko redaka spomenuti **sredovječno oružje**. Za napadaj i za obranu služili su lukovi¹, od kojih su se dva primjerka sačuvala iz kasnijega vremena u zagrebačkom arheološkom muzeju. Za razaranje zidova upotrebljavali su u srednjem vijeku isto oružje, koje su poznavali Rimljani: baliste i katapulte, pa ovnove i pomični toranj. Bilo je svakojakih konstrukcija tih sredovječnih bacala, a sva su bila sazdana po istoj ideji: jakim se uzetima pritegao čvrst balvan, pa kad bi naglo napetost užeta popustila, odskočio bi balvan i odbacio često veoma teško kamenje ili druge štetne stvari. Preraznolika su i imena tih naprava, od kojih se nije dakako ništa sačuvalo do starih slika. Razlikovao se triboc, blidda, onager, a ima i brojnih drugih naziva. Kamenje, izbačeno iz teških naprava te vrsti, bilo je teško i do 12 centi.

Sve se znatno promijenilo, kad su se stale upotrebljavati puške i topovi. To se je zbilo u početku XIV. vijeka: oko g. 1326. Fiorenca je dala načiniti topove, g. 1334. podsjedan je s ognjenim oružjem grad Meersburg na Bodenskom jezeru, ali uz to su se i dalje upotrebljavali² stari strojevi. Kako je u nas bilo, nije u spomenicima ubilježeno, ali za susjednu Bosnu znamo, daje za bosanskog kralja Tvrtka I. učinjen prvi top (bombarda) u Dubrovniku g. 1378.³, pa ih je domala bio tu i velik broj. Najstarije

¹⁾ Lukom, a i drugim se napravama izbacivale strjelice, od kojih željezne šiljke, nalik na rimske, često nalazimo u ruševinama gradova. U te su šiljke umetali drvene drške s perjem.

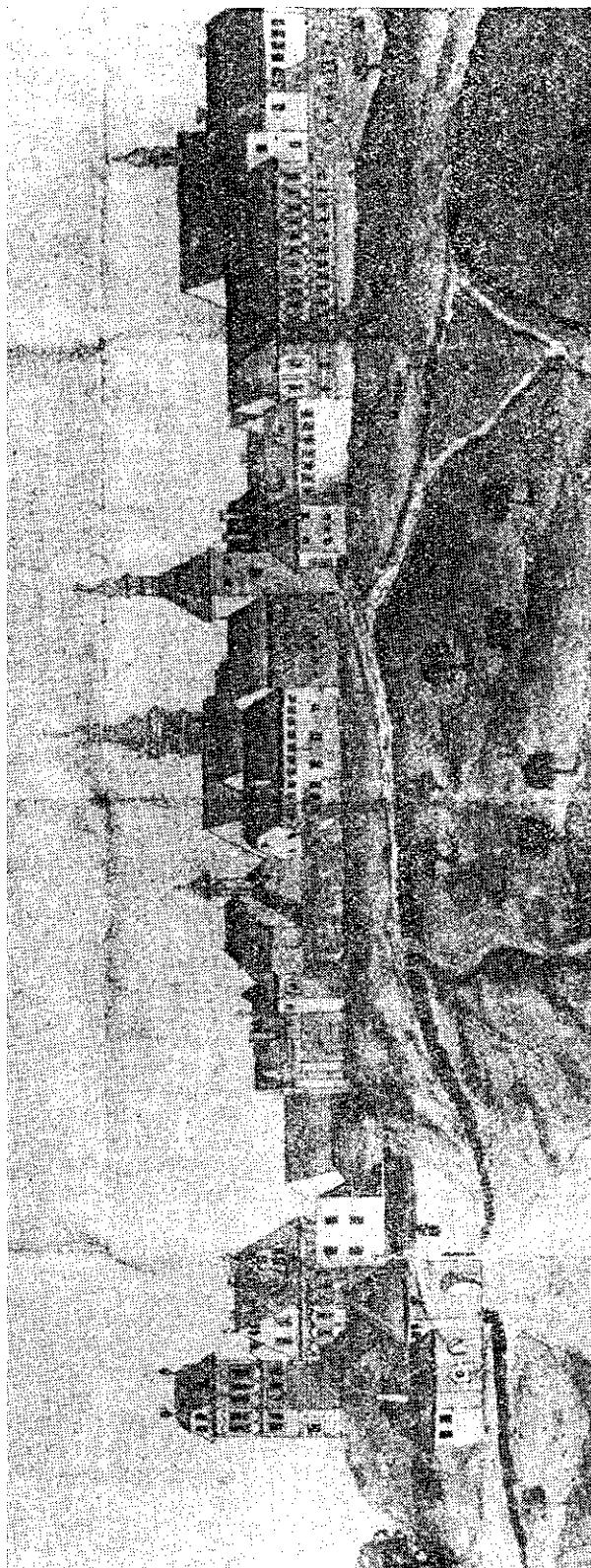
²⁾ Piper: Bugenkunde. 401.

³⁾ Glasnik muzeja za Bosnu i Hercegovinu. 1914. 244.

su bombarde vrlo primitivne, u dulju se stražnju cijev metao barut, u prednji širi dio kamen, kasnije kugla. U poznje se doba skraćuje stražnji dio, a proširuje prednji (Haubitze), a iz XV. vijeka potječu topovi, kojih se nekoliko primjeraka sačuvalo u arheol. muzeju u Zagrebu. Cijev (93 cm) okovana je jakim obručima, u stražnji dio (16 cm.), koji se je skidao, metao se barut, a lantom se pripaljivalo. Što se topova našlo u našim starim gradovima, sve to potječe iz kasnoga doba, pa je u glavnom kod njih već moderna forma nađena. U vrijeme turskih ratova lijevali su se topovi na bojištu samom. Lafette su kasnije upotrebljavane.

Barut je star izum, no upotreba je za topove novija. G. 1379. dozvoliše Dubrovčani kralju Tvrtku deset libara „de pulvere pro bumbardis“. Isprva je barut bio skup, pa se nije mogao općenito upotrebljavati, no nakon toga se počeo barut proizvaditi u većim količinama, pa se upotrebljavao i za miniranje zidova.

Puška (scolpo, scioppo) javlja se također u polovici XIV. vijeka. Najstariji je oblik t. zv. Hackenbichse, kukasta puška, koja nije no dugoljasta cijev, što bi se usadila otraga u jaki



Sl. 13. Gornji grad Zagreb g. 1792.
Original u zagreb. grad. muzeju. — Na desno sadašnja Pongračeva kuća, pod njom Mesnička vrata. Na sadašnjem Strossmayerovu šetalištu mali toranj, cd njega dalje zid do samostana kapucina. Još stoji kapucinska crkva. Dverce još svim sačuvane, a uz gornjogradsku gimnaziju okrugla kula.

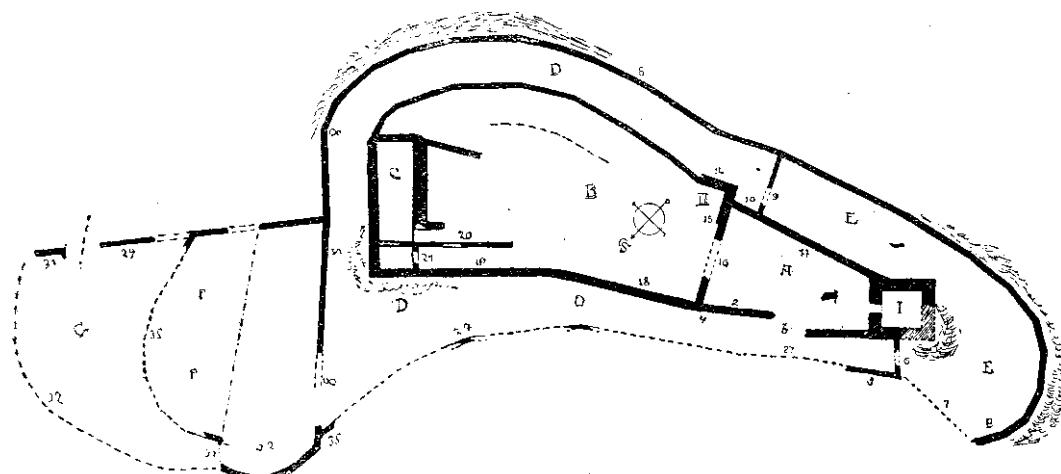
drveni potporanj, a sa kukom u prednjem dijelu u kaku gredu. Nekoliko primjeraka imaju bosanski i zagrebački muzej.

Viteško doba poznaje isprva samo oklope od željeznih kolutića, a od XV. je vijeka upotrebljavana općenito željezna odora, kako se je u bezbrojnim primjerima sačuvala u muzejima, a najjasnije nam ih prikazuju nadgrobni spomenici. (N. pr. grobni spomenici knezova iločkih, lik Tahijev u župnoj crkvi u Stubici.) Inače se je u borbi upotrebljavao ravan mač s jednostavnim balčakom; koplje, luk, buzdovan i štit. Forme štitova u našim stranama bit će da su bile jednake onim formama, koje su nam sačuvane na stećcima u Bosni i Hercegovini.

Povijest gradova zapravo je redovno samo povijest izmjene gospodara, a mnogim se gradovima ne zna ne samo ništa iz njihove povijesti, već se i samo ime izgubilo ili sasvim promijenilo. Ne vjerujem n. pr., da je Gračanica kod Baćindola u požeškoj županiji imala od iskona ovo ime, a Stupčanica je sigurno moderni pučko-etimološko protumačeni naziv grada, koji se u starijim ispravama redovno zove Saploncha, Soploncha, Suploncha, po današnjem možda Šupljanica. Dakako da ima brojnih gradova, uz koje se veže sva povijest zemlje, n. pr. Medvedgrad. Biskupi ga zidaju, kraljevi se bore za posjed grada, što dolazi u ruke čas ovom čas onom velikašu, koji imaju sudbinu zemlje u rukama. Pri tom se očituje cijelo kulturno stanje pojedinoga odsjeka vremena, pravni nazori, vojno umijeće, pa i privatni život i vlastele i kmetova. Ili Cetin-grad, gdje se obavlja izbor kralja, gdje sve do najnovijega doba ne prestaje borba između križa i polumjeseca. Koliko je gradova samo po tom do bilo cijenu, što su bili svojina moćnih rođova Zrinjskih, Frankopana, Kurjakovića, Nelipića i t. d. Ali velik je broj onih, o kojima se ne može danas ništa više kazati; još jedino kamenje njihovo odaje nešto iz dana njihove prošlosti.

Sredovječni gradovi u zagrebačkoj županiji.

Zagreb je svojom prošlošću neobičan grad. Nema sumnje, da se tu i u prethistorijsko vrijeme nalazilo napušeno mjesto, tek su doslije nađeni samo omanji, ali jasni dokazi za istinitost te tvrđnje. Još je jasnije, da je i u rimsko doba bio Zagreb nastavan, naročito to posvjedočavaju nalazi u današnjoj Petrinjskoj ulici. Dakako, da je u to doba bilo znatnije naselje u današnjem Šćitarjevu (Andautonia), a sezalo je isprekidano gotovo do Stenjevca, gdje je otkrito rimsko groblje. Zagreb se spominje prvi put tek onda, kad se u njem osnovala biskupija, budući da je sisačke biskupije nestalo, oko g. 1093. Nu taj naziv Zagreb nije bio za cijelo



Sl. 14. Tlocrt ruševina Medvedgrada.

I. i II. kule, A prostor za braniče, B dvorište, C ostatci zgrada za stanovanje, DE okoliš grada opasan zidom, F plateau za artileriju, koji štiti ulaz kod 29. u prvo dvorište.

naselje, već samo za kasniji Kaptol, dok je Gornji grad sačinjavao posebni dio sve do najnovijega vremena, kad je Gornji i Doljni grad s Kapitolom ujedinjen u jedno tijelo. Taj je Gornji grad ili Varoš na Gričkim goricah tako zgodno smješten, da je tu od davnine moralo postojati mjesto: na ogranku zagrebačke gore, koji je sa tri strane teže pristupačan, te se može lako braniti, razvio se oko crkve sv. Marka gradić, koji je u srednjem vijeku već za rana postao važnim mjestom, pa je takovim ostao do današnjega dana.

Pravoga burga nije Zagreb zapravo imao. Spominje se doduše i kraljevska palača, ali o njoj ne znamo dalje ništa, nije dapače ni posve stalno utvrđeno, gdje je stajala, premda tradicija hoće, da je bila nasuprot Dveraca. Ban je stolovao neko vrijeme na Kaptolu. Ali cijelo je mjesto bilo utvrđeno, jamačno odmah iza provale Mongola, pa su dijelovi tih utvrda, koje su i kasnije opetovano popravljali, ostali do današnjega dana.

U dvorskoj je knjižnici u Beču pod br. 9609. sačuvan nacrt grada Zagreba iz XVI. vijeka, učinjen po svoj prilici lih u strateške svrhe, pa i ako je dosta naivno narisani, ipak se pokazuje u glavnom posve vjernim, te možemo uzeti, da se u biti svojoj nisu te utvrde promijenile od svoga postanja.

Oko grada vodi zid, koji se vijuga prema obliku brijege. Mjestimice je taj zid i dvostruk, a prema zapadu je utvrđen sa pet četverostranih



Sl. 15. Medvedgradske ruševine g. 1889.

kula. Na sjeveru se digao Popov turen, na istoku okrugla kula nešto podalje od Kamenitih Vrata, a na jugu nešto istočnije od Dveraca opet okrugla kula, koja je stajala do današnje gimnazije sve u XIX. vijek. Na sjever su vodila (kod Popova tornja) Nova Vrata ili „Frauenthor”, koja se spominju polovicom XIV. vijeka, na zapad Surove dverce, valjda kod okrugle kule sjeverno od Kamenitih Vrata, koja su se sačuvala do danas. Prozori su u drugom spratu nad prolazom u Dugu ulicu nastali tek u najnovije doba, prije su tu bile strijelnice. Nu Kamenita se Vrata nisu sačuvala u svojoj staroj formi, nego su bitno pregrađena valjda u XVL vijeku, kako to jasno pokazuju građevni oblici. Na starom nacrtu vidimo*

da su i Kamenita Vrata kao i Dverce zapravo sastojali od nenatkrivene četverouglate zgrade, u koju je valjalo najprije ući, a onda bi se prolazilo kroz kulu kod Kamenitih Vrata, koja se sačuvala i danas u susjednoj kući, ili pokraj te kule, kao u južnim vratima, zvanim Dverce. Vrata su Dverce nastala oko g. 1335., a porušena su g. 1811., nu toranj se i tu sačuvao do danas, a sačuvano je i ime vrata. I Mesnička su vrata postojala do prvih decenija XIX. vijeka, smještena su bila poviše Streljačke ulice; bila su zapravo toranj, kojim se prolazilo, a do toga je tornja stajala kućica za stražare.¹⁾ I prema zapadu vodila su jamačno kakova vrata, ali im ne možemo točno odrediti mjesto.

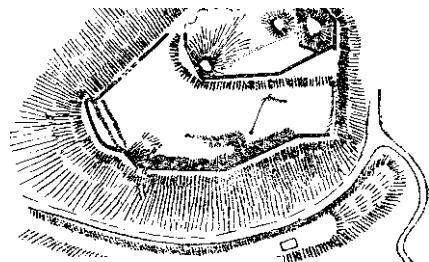
Kaptol je utvrđen kasnije. Na spomenutom je nacrtu Kaptol još utvrđen palisadama. Kralj je Matija dozvolio, kako spominje Krčelić (Hist. eccl. zagr. 181.) da se zbog turskih napadaja Kaptol utvrdi palisadama i grabama: „ut cum prope Turcarum incursiones fierent capitulum sepibus munire et fossatis cingere ac propugnaculis se possit”. Baš su zato, jer nije Kaptol bio utvrđen, i sagradili Popov turen u Gornjoj Varoši, o koju su se kasnije bili ljuti bojevi.

Kasnije je mjesto palisada sagrađen čvršći zid, koji još dijelom postoji i sada; sačuvala se u sjev. zap. uglu (iza Kaptolske škole) još i jedna kula. Dvoja su vrata, jedna prema sjeveru, druga, BakaČeva, prema jugu, postojala sve do polovine XIX. vijeka. Baš zato, jer je Kaptol bio tako slabo utvrđen, utvrdili su napose stolnu crkvu, kako spomenuti nacrt pokazuje. Jaki zid opasao je cijelu građevinu, na četiri su ugla postavljene četiri jake kule, na sjevernoj strani još jedna omanja u sredini. Vide se travovi obrambenog hodnika, sjev. zap. kula ima jedan „Pechnase”, a sve su kule opremljene strijelnicama za tešku artileriju. Pred stolnom je crkvom bila župna crkva sv. Emerika, pa su je porušili (g. 1510.), da tu biskup Bakač sazida poznatu kulu. Ta nije u doba svoga postanka (godine 1517.) bila ni zatvorena ni pokrivena, već je bila t. zv. Schale, kojom se jedino ulazilo u crkveno predvorje. Na južnoj strani nije još bilo velikoga biskupskoga dvora, već je postojao samo onaj dio, u kojem se nalazi prastara kapela sv. Stjepana, danas biskupska bogomolja, koja je najvećim dijelom sada zatrpana.

Sredovječni su gradovi u sadašnjoj zagrebačkoj županiji brojni, pa i dosta znatni, i svojom veličinom i svojom poviješću. Možda nema u svoj Hrvatskoj grada, čija bi povijest tako tjesno bila svezana s povješću zemlje, kao što je povijest **Medvedgrada²⁾** nad Šestinama kod Zagreba.

¹⁾ V. Sliku Zagreba iz g. 1792. u gradskom muzeju u Zagrebu.

²⁾ V. Kukaljević: Dogodaji Medvedgrada. Arkiv za povijest. jugosl. III. (g. 1854.).



SI. 16. Nacrt ruševina Susedgrada.
Nacrt majora Sabljara oko g. 1850.

Sredinom XIII. vijeka oko g. 1250. gradi biskup zagrebački taj grad, odbavši za smještaj grada zaravanak brijega, koji je doduše u sklopu zagrebačke gore, ali se ipak tako poodmaknuo, da se može lako braniti, a s okolnih viših bregova ne može se nikako s uspjehom napasti. Osobito se taj zgodni položaj razabira s piramide na Sljemenu, nu i pogled na zagrebačku goru s juga pokazuje to dostatno. Grad se vidi u veliku daljinu sa sviju strana, a i s grada se je mogao razgledati dalek komad naše domovine Hrvatske. Tragovi preistorijskoga naselja na Medvedgradu samo posvjedočavaju, da su već ljudi u kameno doba jasno i ispravno shvaćali važnost ove pozicije.

Grad nije ostao dugo u rukama biskupovim, — misli se, da je biskupa Filu sklonulo na zidanje grada to, što je u to doba nastao grad Samobor, djelo češkoga kralja Otokara, — jer je malo poslije dovršene



SI. 17. Ruševine grada Suseda g. 1870.

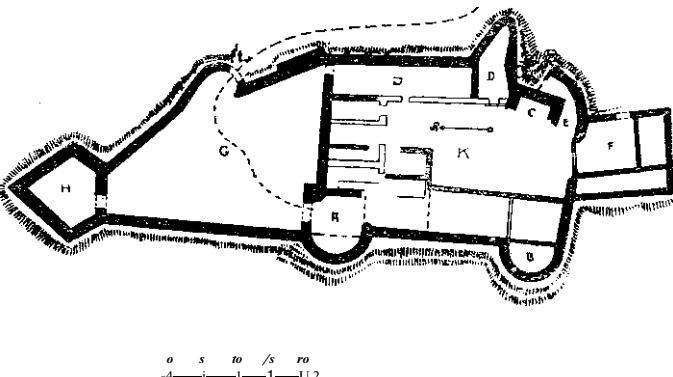
gradnje (oko g. 1262.) već u kraljevskim rukama, dok oko g. 1290. tu gospodari župan **Gardun**, koji je grad prekupio od biskupa Ivana I., jer je kralj povratio bio grad biskupu Timoteju (g. 1272.). Samo par je godina Gardun gospodar Medvedgrada, god. 1297. uzima ga kralj Andrija, postavlja **Nik. Torustija** upraviteljem, a sin Torustijev smatra grad svojim vlasništvom i prodaje ga rodu **Babonića**. Ma da se kaptol trudio, da opet zadobije grad, ostadoše Babonići gospodari grada do god. 1323. Malo zatim nalazimo za neko vrijeme bana **Mikca Prodanića** gospodarom grada, a onda je opet svojina kraljevska, dok ga kralj Sigismund ne pokloni Hermanu i Rudolfu **Albenu**, nećacima biskupa Eberharda. Knezovi **Celjski**

poželješe taj važni grad, pa su ga god. 1436. i kupili, a kad je izumro njihov rod, zapade i taj grad njihova vojvodu Jana *Vitovca*. Nevjera Vitovčevih sinova nadade kralju Matiji Korvinu priliku, da prisvoji i Medvedgrad, koji pripade dakako *Korvinovu sinu Ivanišu*, da po njegovojo smrti postane svojinom Jurja Brandenburškog, koji je oženio udovicu Ivaniševu, pa taj proda grad *Mariji, ženi Ljudevita II.*

Poslije kobne bitke na Muhačkom polju kupi Medvedgrad *Ivan Karlović*, da u njem (g. 1531.) i umre, a gradom će zavladati *Zrinski*, pa na neko vrijeme *Erddyjevi i Gregorijanci*. Kad je g. 1610. izumro rod Gregorijančev, dođu Zrinski po drugi put u posjed grada, nu založe ga grofu Tomi Mikuliću na neko vrijeme, te se g. 1657. opet vrate ovamo. Poslije događaja, koji su se svršili u Bečkom Novom Mjestu smrću Zrinskog i Frankopana, dade komora zaplijenjeni Medvedgrad Franji barunu *Čikunu*; po njemu spade grad — koji je već tada bio razvalina — na Julijanu *Moskon*, udovu grofa Sermaža, a po Sermažima dođe u ruke današnjega vlasnika grofa Kulmera od Rosenpichela.

Već iz ovoga se kratkoga pregleda vlasnika Medvedgrada vidi, kako je njegova povijest doista tjesno vezana s dogođajima stoljeća, sa silnim rodovima, koji su odlučivali sudbinom zemlje.

Pregledajmo još jednom ono malo vijesti o gradnji Medvedgrada. (O gradnji drugih gradova nemamo gotovo ništa ubilježeno). Vidjet ćemo, da je biskup File izmedju g. 1244. i 1250. sazidao grad, da je graditelj bio kanonik Benko, da je u gradu bila kapela sv. Filipa i Jakoba.¹⁾ Grad je dakle nastao u doba poslije provale Mongola, u ono vrijeme, kad je nastao i velik broj drugih gradova: Samobor, Okić, Susedgrad, Garićgrad i t. d. Grad se dakako nije izgradio odmah sav, već se dograđivao i popravljaо tijekom stoljeća. G. 1487. određuje sabor, da se imaju prednji zidovi Medvedgrada opraviti; g. 1574. popravlja Jerolim Arkonati, za gospodovanja Stjepana Gregorijanca, zidove Medvedgrada, pa je valjda on izveo i povišenje glavne kule s ciglom. Kad je g. 1590. potres oštetio silno Medvedgrad, nije Stjepan Gregorijanec mogao ostati više u gradu²⁾



SI. 18. Tlocrt grada u Samoboru.

A B polukule, C ostatak branič kule, D kapela, F noviji dio grada, G predvorje, H peterokutni bastijon.

¹⁾ Među ruševinama našao se je ranogotski kapitel, koji je pohranjen u zagrebačkom arheološkom muzeju, a po svoj prilici potječe od kapele sv. Filipa i Jakoba. Zanimljivo je, da je i danas na brdu nad Medvedgradom kapela sv. Jakoba, po kojoj, se je i brijev prozvao.

već se preselio u dvor u Šestinama, pa valjda nije nitko više u gradu prebivao, te je već g. 1642. izrijekom spomenuto, da je Medvedgrad arx diruta.

Svakako je i za gradnju Medvedgrada trebalo kraljeve privole, a kako je kralju bilo milo, da se tu podigne grad, pokazuje činjenica, da je zemljište za gradnju sam darovao.

Gradnja je potrajala više godina, što se pokazuje već po vrlo pomno tesanom kamenju, kojim su bili zarubljeni uglovi. Na stotine je preostalo još takvoga kamenja; to su komadi duži od metra, širi od pol metra, a s krajeva pomno otesani (Bosselquader, Buckelquader). U nas ima sličnih kamenova samo još u onim dijelovima V. Kalnika, koji pripadaju najstarijoj građevini.

Od ulaznih vrata (31) nije preostalo više mnogo zida. Nalijevo se diže zid 29 do okolnoga zida, a mi stupamo u prostor 6, gdje je nadesno zid (32) sasvim išceznuo. Nalijevo se diže brežuljak sa zaravankom FF,

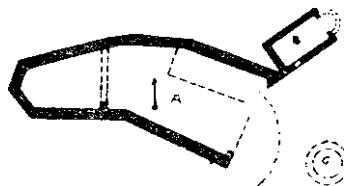


SI. 19. Ruševine-grada u Samoboru.

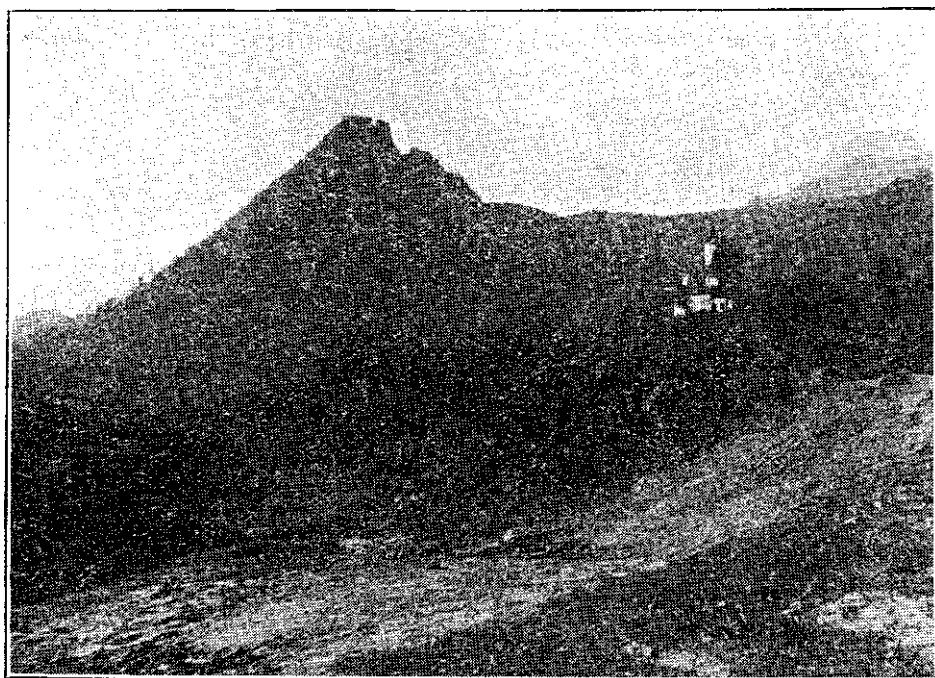
koji je nekada bio utvrđen zidom (35), pa je služio kao neka vrsta bastiona, čuvajući ulaz 31. Kod 34 valjalo je proći drugim vratima. Zid 28 postoji još i danas; tu se je svršavala duboka gradska graba, koja je okruživala cijeli grad od a do x, dok je na sjevernoj strani dostajala strmina brijege, pa nije ni trebalo grabe. Kod 35 bila su treća vrata, očito utvrđena kulom, tu se navodno nalazio onaj trogubi grb, koji je sada prenesen u arheološki odjel narodnoga muzeja. To je lijepa gotska radnja, nu žaliboze je grb tako oštećen, da se tek u jednom može naslućivati grb Albena. Sad se nalazimo u predvorju D—D, što okružuje grad, pridružujući se predvorju F—E, koje je na jugu odijeljeno zidom 9 od predvorja 0.

Zid 27 veoma se porušio, tek se može sasvim točno razabratи kod nastavka 3, gdje zidovi 6 i 7 zatvaraju predvorje E pridružujući se okolnomu zidu 8, pred kojim je spomenuta već duboka graba.

Prošavši mimo zida 18—19, koji je izvrsno građen, pa mimo lošijega zida 4, dolazimo do 6, gdje su sigurno postojala četvrta gradska vrata, pa sad ulazimo u prostor A, koji je danas krcat ruševinama, a nekad je služio lih za obranu grada, pa je opremljen bio i obrambenim hodnikom. Kod 10 bila su mala vratašca, kojima se prolazilo u predvorje. Glavna branič kula I. sačuvala se još najbolje. Ona je u dva sprata građena u prvo vrijeme, zidovi su joj na uglovima utvrđeni sa „Buckelquadrema“, dok je kasniji ciglom dozidani sprat utvrđen običnim kamenjem tesancem. Prema jugu ima kula samo uzane prozorčiće, nad ulazom, koji je bio prizemno, oveći prozor. Zidovi su 240 m debeli, nutrašnji prostor iznosi 7'45 m X 6*25 m. Izvana je kula 11*50 m široka, još danas preko



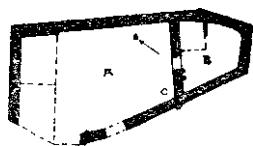
SI. 20. Tlocrt ostataka grada Okića.
A grad, B kapela.



SI. 21. Okić grad.
Značajan primjer grada, koji se gotovo srasao sa brdom, na kojem je sazidan, u jednu cjelinu. Strateški vanredan položaj brda.

12 m visoka. Zapadni se dio sasvim porušio. Nema sumnje, da je ova kula [služila i za prebivanje i za obranu (bevvohnbarer Berchfrit)]. Poprečni zid 16 dijelio je prostor A od prostora B; kakovim vratima nema danas više ni traga. Tu je stajala u kutu druga kula II., koja se u novije doba gotovo sasvim zarušila, a još se do nedavna viđao dvogubi gotski prostor na

zapadnoj strani. Ta se kula vrlo često opravljala i to većinom ciglom, koja je znatno manjeg formata no današnja ciglja. I ta je kula na uglovima bila pojačana pupčastim ugaonim kamenjem. Kod c c bile su oveće zgrade, kojima se danas ni temelj ne može razaznati,



SI. 22. **Tlocrt** grada
Lipovca.

22 je osobito jak zid, također ostatak nekakove građevine, pred kojom je bio prostor C. Tu je negdje morala opstojati i gradska kapela. Ovaj je dio očito određen za prebivanje, tu je bio „palas”, palača. Zid 20 zanimljiv je stoga, što je očito kasnija prigradnja, mnogo lošije izvedena od drugog zida, nu i taj je zid učinjen u gotsko vrijeme, kako to gotski prozor pokazuje. U novije se vrijeme vrlo porušio.

Tehnika je zidova u starim dijelovima posvud jednaka. Sa svake strane zida je lijepo obrađeno kamenje kao plašt, a između njega ziđe. (Gussmauer). Kasniji dijelovi (zid 4, pa 20, 21) izrađeni su mnogo lošije, tu nema više plašta.

Susedgrad⁴⁾ je također star grad, nu ono malo trošnih ostataka ne dozvoljava nikako, da po njima išta sudimo. Grad je smješten dobro na brijezu, koji se lagano brani, a gospoduje putem u Zagorje, kojim danas ide i željeznica. Na Standlovoj se fotografiji zapaža znatno više zida no



SI. 23. **Grad Slavetić.**

ga danas nalazimo. Nacrt majora Sabljara iz g. 1855. pokazuje, da je grad imao prostrano predgrađe i gornji grad, gdje je i danas sačuvan komad kule. Ziđe je manje pomno izrađeno, uglovi su bili jednostavno otesanim kamenjem učvršćeni.

Kada je grad sazidan? Karlo Robert veli g. 1316.: „sub castro nostro, quod edificari fecimus in portu Zae“. Nu Ivančan upozoruje na ispravu od g. 1299., gdje čitamo: „castra nostra **Zumzed**, Vrbas et Galas“,

⁴⁾ Kukuljević: Neke gradine i gradovi u Hrvatskoj. Ivančan: Pleme Aka. Vjes. zem. arkiva VI. i VII. Prosvjeta 1898. str. 157.

pa na ispravu od g. 1287., gdje se spominje darovanje okolice Susedgrada cistercitima, „quandam particulam terre sue hereditarie sub Podgradie contiguam aque Zawa“. Ovo Podgradie svjedoči, da je grad već postojao, pa je valjda u trećoj četvrti XIII. vijeka nastao, što i ona isprava od g. 1316. ne poriče, a na to upućuju i ostaci grada sami.

Kao većina gradova bio je i Susedgrad kraljevski posjed sve do g. 1345., kad ga Ludovik predaje Nikoli sinu Grgura Arlandovića od plemena Aka, zvanom Tot, pa u rukama te familije ostaje, sve dok se Dora kći Ivanova ne uda za Andriju Henninga, koji s njom dobije i susedgradsko i stubičko imanje g. 1439. Odsad su se brzo mijenjali gospodari grada, većinom uslijed ženidbenih veza, pa tu vidimo članove porodica Frankapana, Banfija od D. Lendave, Deeshaza, koji su bili muževi ženskih članova porodice Henning. Neko vrijeme zadrži silom Susedgrad Petar Keglević; a don Pedro Lasa od Kaštlike, pa biskup Šimun Erdody, Ivan Ungnad, dobiše doduše darovnica za Susedgrad, ali nisu nikad grada doista posjedovali. Jednu godinu dana gospodova tu Ivan Kocijan (Katzianer) g. 1537. nu već slijedeće ga godine ubiše Zrinjski. Nije vjerovatno, da je i Jakov Sekelj Kevendski faktički posjedovao grad, jer se međutim s uspjehom borili za Susjedgrad članovi familije Henning po ženskoj lozi, pa je grad s imanjem doista pripao Andriji Batoru i Andriji Teufenbachu.

Nu g. 1564. domogne se nasiljem Franjo Tahij grada, pa se održi usprkos napadima Henningovaca, koji su tek g. 1571. jedan dio grada natrag dobili, a tek po smrti Tahijevoj (g. 1574.) kupe nasljednici Henning-Teufenbach ovaj dio Tahijev. Kasnije je imanje prelazilo u ruke raznih porodica, a jedan je dio posjeda pripao i banu Jelačiću.

S poviješću Susedgrada tijesno je vezana i povijest grada **Stubice**, nu od tog se nije ništa sačuvalo, tek se u Dolj. Stubici pokazuje mjesto, gdje je stojaо grad. U Gornjoj je Stubici također postojao grad, koji je kasnije prigraden sada zapuštenom dvoru, nu osim nešto temeljnih zidova nije se ni tu ništa sačuvalo.

Grad **Samobor¹⁾** spada među oveće podore sredovječnih gradova u Hrvatskoj, a sazdan je neposredno poviše mjesta Samobora, pa je to bio i uzrok, da se je dugo održao, mijenjajući se dakako prema potrebi

¹⁾ 0 Kukuljević: Grad Samobor. (Standlove: Fotogr. slike str. 32). — Noršić: Samobor. 1912.



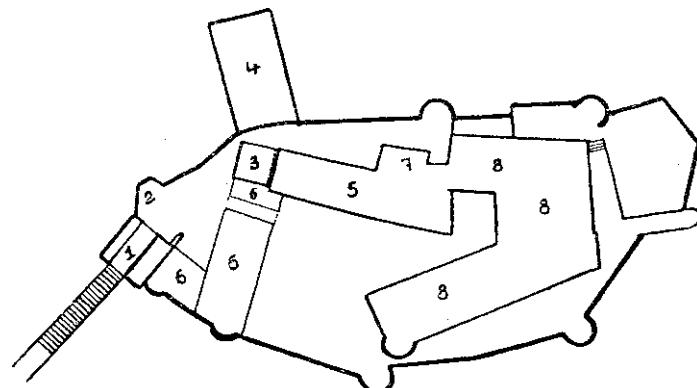
Si. 24.^
Ostaci grada u Žumberku.

vremena. Sagrađen je na ogranku Samoborske gore, smješten tamo, gdje je odvajkada bila blizu međa.

Ma da se grad veoma često pregrađivao, ipak se vidi jezgra njegova i dandanas. To je bio pravi sredovječni grad, sazidan na nosu brijege, koji je samo s jedne strane bio lako pristupačan. Sama je građevina izvedena većim dijelom na pećini. Grad je sačuvao dijelom svoju glavnu kulu C, koja je imala više spratova, a uređena je po prilici onako, kako smo to u Medvedgradu zapazili. Do te kule prislonila se gradska kapela D, a i ta je u donjim dijelovima mogla služiti i za obranu. Na južnu se stranu prislonio građevni sklop F, koji je svakako veoma kasno prigradaen, kad je nestalo potrebe, da se grad Samobor sam brani. Prema zapadu iskaču dvije jake polukule A i B iz zida, i one su dakako znatno promijenile svoje lice: i tu su kasnije učinjeni veliki renesanski prozori, gdje su prije postojali tek mali gotski prozorčići. Što se još nalazilo u prostoru K i I, to se danas više ne da ustanoviti: tu se isprepleću zidovi iz raznih epoha, tu su duboki i široki podrumi, tu se uz krasno uokvireni gotski prozor nalaze stupovi baroknoga doba. Već pročelni zid, što od kapele vodi do ulaza kod L, svjedoči, koliko je bilo pregrađivanje: u donjem su dijelu još mali uzani gotski prozorčići, a u dva gornja sprata prostrani renesanski prozori.

Iz kule A polazilo se u predvorje grada G, a iz ovoga u kasnije dograđeni bastijon H s velikim strijelnicama za artileriju. Spojni zid između kule A i bastijona H proviđen je brojnim omanjim strijelnicama. Iz predgrađa C izilazilo se dobro obranjenim vratima kod L iz grada preko pokretnog mosta, nad kojim je bio sagrađen doksat za obranu (Pechnase).

Kukuljević drži, da je Samobor sazidao češki kralj Otokar II. oko g. 1260. do 1264. Nu nema dvojbe, da je već otprije tu nekakova utvrda postojala, a i na nedalekom Gradišcu gdje



SI. 25. Tlocrt grada Ozlja.

Po katastralnoj mapi: 1. ulazna kula, 2 kapela, 3. gl. toranj (?), 4. t. zv. žitnica, zapravo konak N. Zrinskoga, 5,7,8-8, u barokno doba izgrađeni dijelovi grada. 6-6. Porušeni dijelovi grada.

se naziva aanaas Kapela sv. Pili P a i Jakova, morala je postojati nekakova utvrda.

Mjesto je Samobor prastaro, ono je već g. 1242. dobilo svoje sloboštine, a g. 1272. dade kralj regiam villam Samobor Babonićima, da ga već par godina kasnije pokloni Ivanu Okićkom skupa s portarinom,¹⁾ jer je Okićki oteo Samobor grad Otokaru. Kasniji vlasnici nisu određeni, g. 1351.

²⁾ Klaić: „Indagines“ i „Portae“ u Hrv. i Slav. Vjesnik hrv. arheol. društva. VII. 1.

upravlja Samoborom meštar Petar, župan zagrebačke županije, a god. 1395. kaštelan Mirko od Komte.

U XV. je vijeku i Samobor u rukama knezova Celjskih, koji ga za-ložiše svojim rođacima Albenima. Neko je vrijeme držala grad Katarina Brankovićeva, a kasnije ga navodno kupi od senjskoga kapetana Petra Tarnoka kralj Matija, da ga dade Barbari Frankapanki za grad Ormužd, a ova ga proda g. 1492. Ivanu Henningu Susedgradskom. Jelisava rođ. Petheo, žena zarobljenoga N. Frankapanu, kupi tri godine kasnije grad, a kad se ovaj povratio iz zarobljeništva, bude uveden u posjed grada (g. 1513.). Kasnije dobije Samobor Jelena Turijeva rodj. Frankapanka, sazida u mjestu samostan franjevcima i ostavi grad zetu Ivanu Ungnadu. Polovicu grada kupi g. 1534. Leonard Gruber, vlasnik Ruda, pa bude



SI. 26. Grad Ozalj.

Ulazna kula iz g. 1599. Na desno se vidi „žitnica”, zapravo konak N. Zrinskoga.
Drugo je sve pregrađeno u doba baroka.

g. 1534. svečano uveden u posjed. Ubrzo su se odsad mijenjali gospodari uslijed obiteljskih veza i intriga: drugi muž Doroteje Gruberove Nikola Frankapan Tržački, Kristofor Gruber, suprug Klare Tahijeve, Franjo Tahi, pa Kristofor Ungnad, koji je opet sjedinio sve posjede Samobora, otevši jedan dio silom, dok je drugi otkupio od B. Gregorijanca. Tomo Bakač-Erdody, zet Ungnadov, sjedini u svojoj vlasti Samobor, Okić, Lipovac, Kerestinec, Jastrebarsko, a po njegovoј smrti dobi Samobor kći mu Jelena, udata za Muskona. Kasnije zagospodaju gradom Auerspergi, od kojih prekupe grad Erdodyjevi, pa Kulmeri, a ženidbom pređe vlasništvo na Kiepache i Alnoche. Grad se međutim promijenio sasvim u

dvor, pa je nacrt cijelog grada još sačuvan. Početkom XIX. vijeka bio je navodno još cijel, nu doskora se pretvorio u ruševinu.

Ime se *Okić'*) spominje veoma rano: već gubernator Kalan govori o desetini Okića, Podgorja, Krapine g. 1183. Za Bele III. spominje se Okhuz, koji je g. 1214. bio i ban hrvatski, kao posjednik zemalja oko V. Kalnika. Kao prvi vlasnik Okića navodi se Jaroslav (Irislav), a sin njegov Ivan vojuje god. 1282. protiv Tatara. Taj je Ivan dobio mjesto Samobor, a u

ispravi, kojom se Samoborcima daju sloboštine g. 1242. veli se: hospites nostri de Zamobur, prope castrum Oclych existentes, dakle sve ako je kakova utvrda u Samoboru postojala, Okić je bio već važan grad. Van dobi od kralja dozvolu, da si sazida Lipovac g. 1251., jer je Okić bio suviše izvrgnut napadajima. Još se g. 1349. spominje i Ivan II. Okićki, pa odsad nema spomena tomu rodu. Međutim su gradom zavludali Babonići, koji su valjda kupom došli u posjed grada, a u borbi protiv kralja Karla Robe rta izgube Okić, koji je još g. 1393. u rukama kraljevim. Sigismund dade Okić Tomi Bevenjudu za 10.000 f. (g. 1393.), a g. 1416. kupi ga Martin Frankapan Tržački, nu već g. 1470. opet je kraljevski, pa doskora nalazimo novoga gospodara Ivana Horvata od Saga i Breze, a taj prodaje Okić Tomi Bakacs-Erdedyju, što je kralj Vladislav. 1494. potvrdio. Rod Erdoda



SI. 27 Mosni stup grada Ozlja.

Jedinstvena građevina te vrste: na trouglastom donjem dijelu smještena pomoću konsola četverostrana sobica sa strijelnicama

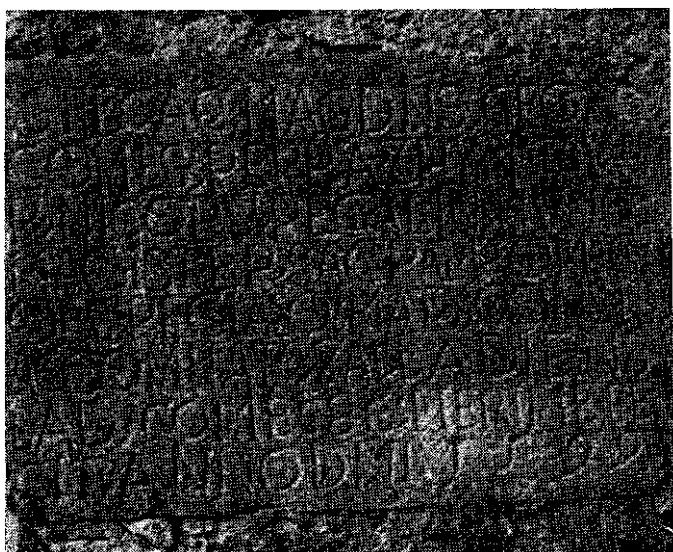
zadrži grad i okolni posjed sve do kasnijih vremena. Ferdinand I. potvrdi Petru posjed Okića, Lipovca, Jaske, Zelina, Cesargrada, Novigrada, Hrastilnice, a g. 1575. sazidali su Erdodyjevi pod Okićem dvor Kerestinec. God. 1616. bio je stalno Okić već razvaljen. Kasnije dobiše dobro Pallavicinijevi.

Okić je izvrsno smješten na brijegu, koji se dobrano udaljio od Plešivice, ali je s njom ipak u vezi. Pristupačan nije taj brijeg ni s jedne strane, najlakše još sa zapada. Sam je grad sagrađen na pećini, tako te s njom

*) Kukuljević u koledaru Dragoljub g. 1864. — Laszowski: Prosvjeta 1897. — Hire: Prosvjeta 1903.

čini gotovo jednu cjelinu. Da je kraj već u neolitičko doba bio nastavan, svjedoče nalazi iz tog vremena.

Sredovječni graditelj nije učinio nikakova pravoga puta do grada, ostavio je među kršnim liticama tek neznatni puteljak, pa je jedan dio grada sazidao znatno niže, tamo gdje se put do grada utisnuo u liticu. Tu je svakako bila stražarnica, koja se je sastojala od tri prostorije, jedna do druge. Odavle teče put strminom brijege do okrugle kule, od koje se razabiraju tek fragmenti, a onda se mimo gradske kapelice ulazi u sam grad. Kapela je sazidana na malom zaravanku; imala je polukružnu apsidu, s koje se danas — tek su temelji ostali sačuvani — vidi daleko do Zagreba. Oblik se samoga grada priljubio obliku zaravanka brijege, a šilj je okrenut prema zapadu, otkuda se do grada može najlakše pristupiti. Kako je grad bio dosta manen, morao je biti znatnije visine, ali se je od ziđa pre malo sačuvalo, da bi išta mogli tačnije odrediti, tek * se opaža fragment poprečnoga zida, koji je grad dijelio u dvoje.



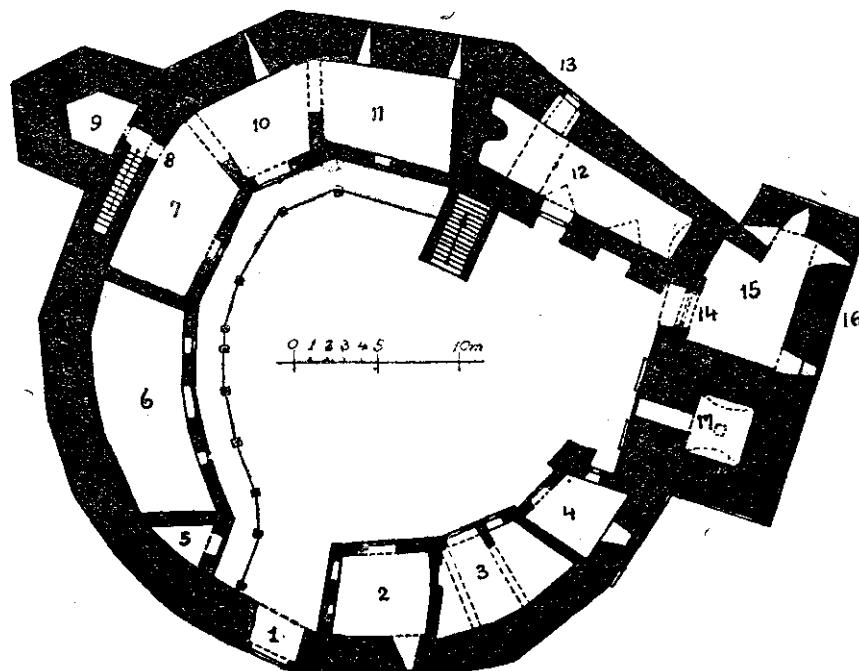
SI. 28. Građevni napis na ploči, uzidanoj u ulaznu kulu grada Ozlja. Iz g. 1599.

Po svom je sastavu *Lipovac*¹⁾ vrlo nalik na Okić grad. Dok je taj sazidan na vrlo vidljivu mjestu, Lipovac se ne vidi, sve dok mu ne stigneš na domak. Sagrađen je na 589 m. visokom brijezu (Okić je 495 m, Samobor 248 m). Posjed se Lipovački spominje rano: već g. 1209. gospodari tu Strizmer, cognatus comitis Wratizlai. Bela IV. daruje posjed Ivanu, sinu Jaroslavovu, koji sazida grad Lipovac „ad honorem et confortationem regni“, da ga 26. X. 1283. proda županu Radoslavu od plemena Babonića, a ti su tad učinili Lipovac središtem župe, podloživši mu i neka mjesta podgorske župe. Nije jasno, kako su Babonići izgubili Lipovac (oko g. 1330.). God. 1349. gospodar je grada Nikola Seč, te u njegovo ime gospoduje gradom Leukus, sin Ivana sina Tyboldova od plemena Zemče-Svetački. Kasniji su gospodari grada vacki biskup Ivan i braća mu Rafael i Mihajlo de Mutina, pa sin Rafaelov Ivan. Jelena, kći Ivanova, udala se za Martina Frankapana, koji dobije s njom i taj grad. Odsad je povijest grada vezana usko s poviješću grada Okića.

¹⁾ Laszowski: Rad jugosl. akad. 139. — Hrv. Povj. Gradjevine, članak Podgorje.

Lipovac je vrlo malen grad, sazidan posve po osnovi Okić grada. Iz dvorišta A, gdje su na lijevo bile prostorije za gradsku čeljad, ulazi se u zidom odijeljeni dio grada B., koji je vanjski šilj okrenuo prema pristupačnoj strani. Grad je sav sazidan od kamena lomljjenca, prilično površno, te nije ni čudo, da se nije sačuvalo više ziđa.

U *Jastrebarskom*¹⁾) stoji danas kasniji dvor grofova Erdoda sa dvije kule na uglovima pojačan. Mjesto je vrlo staro i oduvijek bilo dosta znatno; ta već g. 1257. dobiva Jastrebarsko povlastice, koje je kralj Bela IV. podario i Petrinji i Samoboru. Tu je već u srednjem vijeku stajao grad, koji donosi Jelena Muchyna sa Lipovcem, Kostajnicom i Komogovinom u miraz svome mužu Martinu Frankapanu g. 1442. Tada se spominje samo oppidum, a g. 1520. pominje se castrum.



Sl. 29. Tlocrt grada Ribnika.

1. sadašnji ulaz 2, 3, 4 zgrade za prebivanje, 17 branič kula, 16, 15 sada sazidani glavni ulaz, nad vratima grb Frankapana. 9. kapela.

Drevna župa podgorska imala je svoj grad castellum Podgoria (1543.), kasnije prozva *Turerf*, od koga se kod sela Drage sačuvao komad kule i nešto okolnoga ziđa.

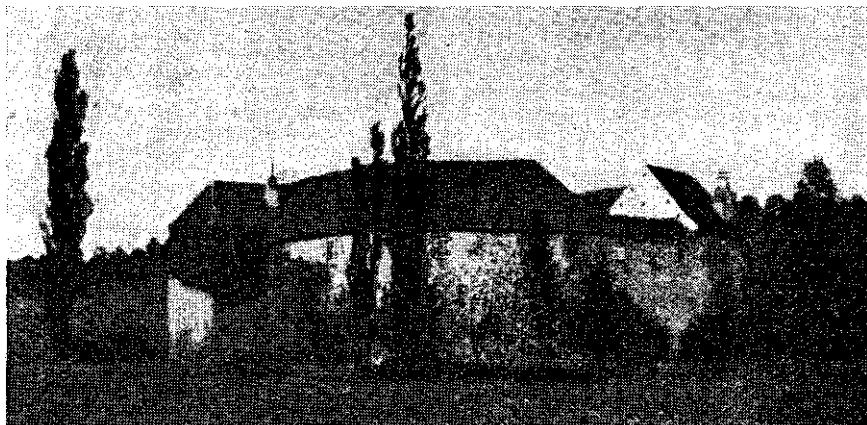
Grad je smješten bio tako, da je čuvao prelaz u goru. Kad je g. 1293. Radoslav Babonić dobio županiju podgorskiju, posta ono nasljedno imanje toga roda, pa je kaštel Podgorje prestao biti središtem županije. Središtem postade grad Lipovac, što ga je g. 1283. kupio Radoslav od Ivana sina Jaroslavova.

¹⁾ Lopašić: Vienac. 1881. br. 23. Laszowski u Radu jugosl. akad. 138.

²⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 151.

Nedaleko Podgorja-Turnja nalazi se mjesto *Slavetič*¹⁾ sa svojim gradom. Ime se Slavetić spominje rano, i već u XIII. v. čujemo za castrenses de Schlauetich. I Slavetić je pripadao podgorskoj županiji, bio u rukama Babonića, a kasnije Frankapana, dok ga g. 1487. ne podijeli [kralj Matija Korvin Petru Horvatu s pridjevom: Oršić de Gorica, te su odslike Oršići Slavetički ostali gospodarima grada sve do g. 1869., kad je prešao u ruke Levina Raucha i ostao u vlasti te porodice sve do najnovijega vremena.

Grad je smješten na zaravanku nevisokoga brijega, a tijekom stoljeća opetovano je pregrađivan i pomalo pretvoren u dvor. Nad ulazom ubiљežena je g. 1639., tada su na pročelju pod krovom naslikane strijelnice, a na uglovima postavljeno rubno kamenje.²⁾ Na lijevo je kasnija zgrada



SI. 30. Ribnik na Kupi.

sa dva doksata na uglovima prvoga sprata. Prošavši ulazom dolazimo u tjesno dvorište, gdje je na desno sačuvana glavna kula³⁾ s uzanim prozorčićima i s dva „Pechnase”, koji su pretvoreni u zahode. Građevni dijelovi, koji se prislanjaju uz tu kulu, također su pripadali starom gradu, nu zapis na desnoj zgradi 1763. pokazuje i tu kasnu pregradnju. Nu još se posvuda vide tragovi gotike: gotski prozorčići i gotski dovratnici, ali ne možemo si više predložiti prijašnje stanje grada.

Ruševine u *Žumberku* slabo su dosad ispitane. Tu su na granici stajala dva grada: Sichelberg i Sichelburg; ovaj potonji imao bi biti stari grad Žumberak. Kad je g. 1898. povjerenstvo istraživalo među, ustanovilo je, da je taj grad bio 60 m. dugačak, 18 m. širok, dok je nad Poganom

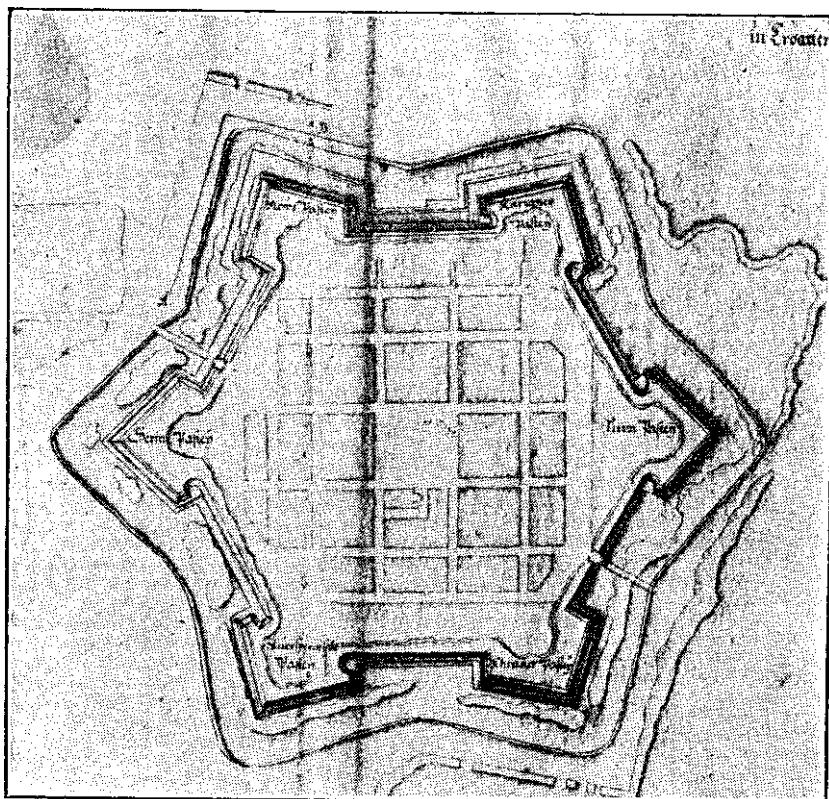
¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 99.

²⁾ Tako je u isto doba urešen i V. Tabor, pa grad Varaždin, a nešto se tragova sačuvalo i na kuli kod Kamenitih vrata u Zagrebu.

³⁾ Ta je morala nekad biti znatno viša, jer se još sada pod krovom vidi kamenje (Kragsteine), koje je nosilo iščezli doksat.

jamom stajao Sichelburg¹⁾), pa se nacrt Pieronijev od g. 1639. i onaj od g. 1701. u bečkom Kriegsarchivu odnose na taj Sichelberg, kog je prikazao naslikana Valvasor (XII 74), a valjda ga prikazuje i slika na jednoj karti u Kriegsarchivu B. IXa. 856. Ruševine nad selom Žumberkom sasvim su neznatne, pa nam slabo što kazuju.

Pjesmom proslavljeni grad **Ozalp**) lijep je primjer grada, koji se pomalo sasvim pretvorio u dvor. Već je u prehistojsko doba bio taj kraj nastavan, kako pokazuju nalazi u ozaljskoj spilji. Oko g. 1244. u rukama je kraljevim, pa ga Stjepan Babonić otimlje, te grad ostaje tom rodu, dok ga nisu izgubili u borbi protiv Karla Roberta 1327. Kralj ga



SI. 31. Tlocrt tvrđave Karlovca.
Po nacrtu M. Stiera iz pol. XVIII. v.

Sigismund ponovno zalaže krčkim knezovima Frankapanima (g. 1398. i 1399.), da ga naskoro za 42.000 for. proda tome rodu. Kod diobe imanja g. 1449. zapade Ozalj s Ribnikom, Grižanima, dijelom Senja i Krke Nikolu, a kad su ženidbom došli Frankapani u vezu sa Zrinjskim, dobije g. 1550. Nikola Zrinjski grad u svoje ruke, pa tad ostaje grad u njihovu posjedu sve do kobnoga ustanka. Tada su grad nemilice oplijenili, a kad je posljednji Zrinjski Adam umro g. 1691., proda komora grad s posjedom

¹⁾ Oster. Ung. Monarchie in Wort u. Bild. Bd. Kroatien. 433. Vidi i Fras: Topographie d. Militargrenze str. 377. i si.

²⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane str. 193.; Prosvjeta 1896. Str. 68. 73.

Petazijevima i g. 1725. kupi ga s Grobnikom i Brodom grof Rajmund Perlas. G. 1766. kupi ga Th. Bathyany, a konačno dođe u ruke obitelji Thurn i Taxis, koja ga i sada posjeduje.

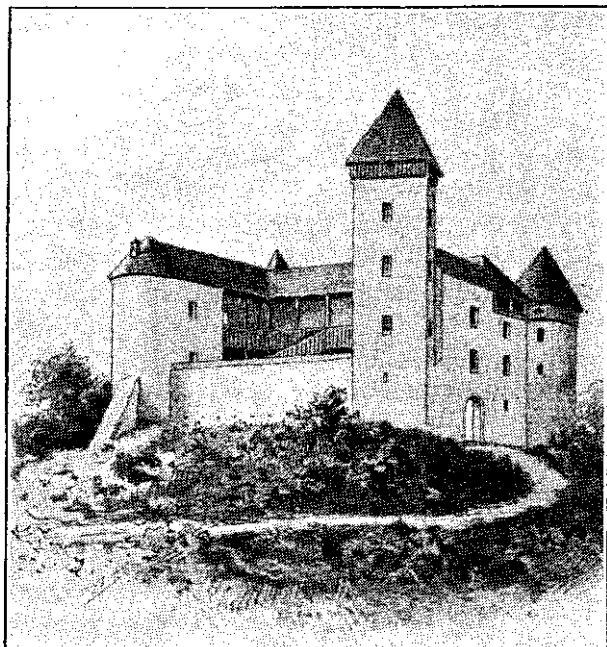
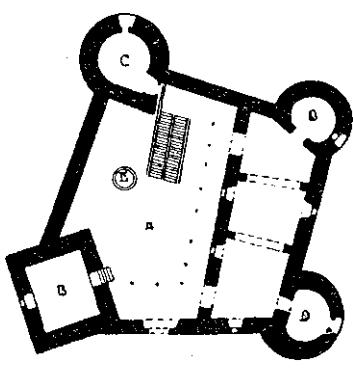
Od staroga grada nije se baš mnogo sačuvalo. Ulazi se u grad mostom preko gradske grabe. Usred te grabe nalazi se stup. remek-djelo klesarstva i ratnoga graditeljstva. Na trokutnoj osnovci sazidana je pomoću konsola četverostrana prostorija sa strijelnicama na svakoj strani, tako te se mogao odavle braniti pristup u gradsku grabu. Ulagna je kula sagrađena g. 1599., kako to svjedoči i zapis na podnožju kule u kutu na desno, gdje se ona prikučila polukružnoj gradskoj kuli. Do g. 1821. bio je tu diživ most; još se do sada sačuvali koloturi toga mosta. Kad dođeš u unutrašnjost, stajala je na lijevo gotska kapelica sv. Antuna, danas ruševina, koja je još prije par decenija imala svoj krov. Na desno SI. 32. **Tlocrt grada Dubovca.** stajale su neke zgrade, koje se viđaju još na fotografiji Standlovoj iz g. 1870., a tek su u XVIII. vijeku sagrađene, jer ih nacrt grada iz g. 1770., što se čuva u zem. arkivu, još ne pokazuje. Sve je ostalo pregrađeno u dvor s prostranim odajama, tek je gradska kapela sačuvala svoj gotski dovratnik i gotske prozore. Tu se izvana vide u zidu pod prozorima kapele uzidani konsoli, pa se opaža, kako je tu grad prestatiao. Na dvorišnoj strani grada do kapele vide se gotski lukovi; u tom je traktu bio nekad i nekakov samostan. Vrlo je kasno pregrađen istočni dio; nad podrumskim vratima čitamo g. 1814.

Na litici tik uz Kupu (tom liticom prolazi sada željeznica) diže se t. zv. žitnica, a za pravo pravi sredovječni palas, ma da ga je tek g. 1556. sazidao Nikola Zrinjski, kako to pokazuje napis na gotskim vratima prvoga sprata

NICO COM ZR

1556.

Zgrada ima dva sprata. Kad dođeš u predsoblje, na desno je prostorija s velikim četverostranim prozorima, koji imaju kameni gotski prozorni križ, na lijevo je pećina doprla do malne prvoga sprata. U drugom je spratu

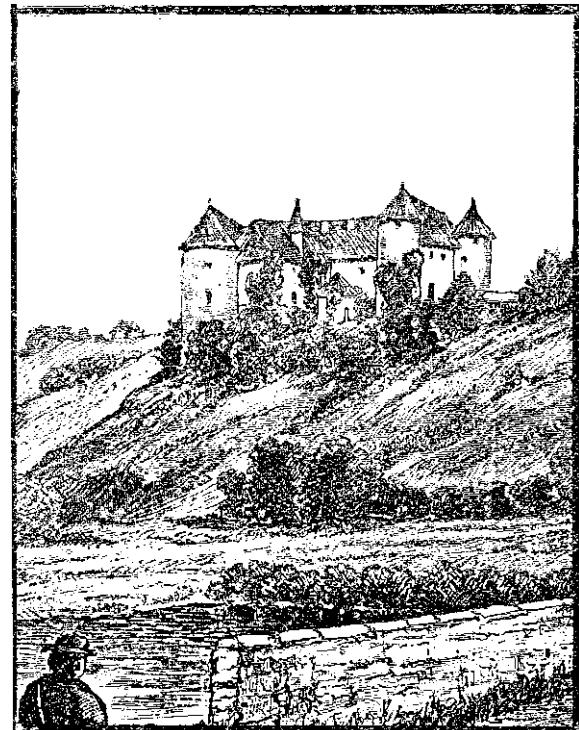


SI. 33. **Dubovac** (kod Karlovca).
Slika iz vremena, dok je grad još čitav **bio**.

osim predoblja samo jedan veliki prostor s pet gore zaokruženih prozora, koji su imali sjedala po strani. Očito je to bila velika dvorana Zrinjskih, a kasnije je predijeljena drvetom služila kao žitница. Iz predvorja su vodila spomenuta već vrata drvenim hodnikom do suprotne kule; nije nemoguće,

da je to bila stara braničkula. Tu je u predvorju ležala dugo ploča od crvenoga mramora s kasnjim grbom Frankapana (dva lava lome hljeb), a Lazowski misli, da je to najstariji grb te vrsti. Cijeli je grad bio okružen zidom pojačanim s pet polukula, a sad je to sve poravnano. U samom se gradu sačuvala na stijeni slika, koja prikazuje grad, kakav je bio sve do novijeg vremena.

Pod grad Ozalj spadalo je i dobro *Brlog*¹⁾, gdje je tijekom vremena nastao lijep dvor, nu taj je sada prodan u seljačke ruke, pa je najvećim dijelom razvaljen. Nema traga, da bi tu bio postojao kakov sredovječni grad; Brlog se spominje tek u drugoj polovini XVI. vijeka, pa se nalazi u vlasti Zrinjskih, kasnije Dovolića, Ivana Peranskog i kasnije drugih gospodara.

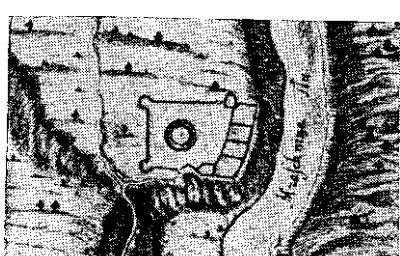


SI. 34. Novigrad na Dobri.
Nacrt prof. E. Krambergera.

Sudbina je grada *Ribnika*²⁾ na Kupi srodnna sudbini grada Ozlja. I tu su najstariji gospodari grada Babonići, a g. 1394. prekupi grad knez Nikola Frankapan, pa u njihovoj vlasti ostaje grad do pod kraja XVI. vijeka, kad prelazi u ruke Zrinjskih. Poslije njihove propasti dobije Adam

polovicu ribničkog imanja. Poslije dade građačka komora grad grofovima Petazzi u zamjenu za posjede u Istri. G. 1839. dobije grad general Filip Vukasović, graditelj lujzinske ceste, a kasnije ga dobije Jos. pl. Gal.

Grad je smješten uz obronak brijega, kojim vodi cesta sasvim u ravnici. Prema tome je i udešen, jer se sa sviju strana morao braniti. Danas je ulaz iz novijega doba na juž. strani (1). Na desno je zgrada, u prizemlju razdijeljena na tri prostorije, ona 4 prizemlju,³⁾ a ona 3 u prvom spratu okruglu



SI. 35. Tlocrt Zvečaj grada na Mrežnici. Po nacrtu M. Stiera iz polov. XVII. v.

ima sazidanu strijelnicu u

¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 173. i Lopašić: Oko Kupe i Korane 79.

²⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane 228.

puškarnicu. Prema istoku diže se braničkula, koja je u prizemlju pre-svođena bačvastim svodom: u tom je svodu četverouglasti otvor. Uz ovaj su toranj prizidali Frankapani kasnije ulaznu zgradu 15. Kod 16. nalaze se gotski uokvirena vrata, a nad njima zvijezda u štitu, stari grb Frankapana. Nad tim se vratima vide otvori, kojima je nekad prolazio lanac diživoga mosta. Četiri oveće strijelnice brane taj ulaz. Uglovi braničkule i zgrade 2, 3, 4 učvršćeni su tesanim kamenjem. I ta zgrada i braničkula i ulazna kula sazidana je u gornjem dijelu mnogo nehajnije. Kod 14. nalaze se pomno klesanim okvirom opremljena vrata, kud se nekad ulazio u dvorište. Kod 13 ide se nekad diživim mostom preko gradske grabe, a zidovi gradski okreću gotovo polukružno do braničkule. Podrumska je prostorija 11 sada prazna, zid je tu 2*45 m. debeo, pa su tu dvije strijelnice usječene, u prostoru 10 jedna. U prostoru 7 probijen je zid, pa tu vodi 14 stepenica do prvoga sprata, gdje je taj hodnik zazidan. Očito je hodnik obilazio u samom zidu do strijelnica, koje su sada nepristupačne. Iz prostorije 7 ulazi se u kasnije prezidanu kapelu 9, koja je očito prezidana u isto doba, kad su Frankapani sazidali ulazni dio grada. Kapela je imala obrambenu zadaću, šiljem je okrenuta prema napadaču, a u prizemlju ima iste onakove SI. 36. Lukavec, stari grad plemenite općine strijelnice, kako smo ih našli pri starom ulazu. U prvom je spratu (gotski svod) bila kapela za služinčad, u drugom, gdje je lijepo uokviren gotski prozor, bila je očito kapela za gospoštiju.

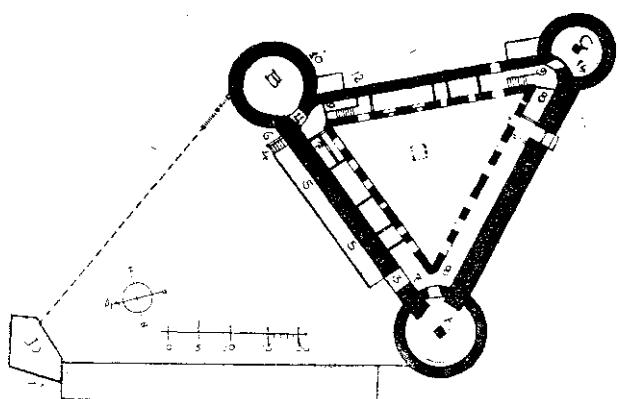
T; ~ "] ~ ~~



Prostorije drugoga kata nad 6 i 7 jamačno su kasnije prigradnje. U stijenama su brojne oveće strijelnice, sve uokvirene gotskim rezom, nu kako je spomenuto, do njih se sada ne može doprijeti. Grad je razmjerno dobro sačuvan, a po svojoj biti najbliži je gradu Gjurgjevcu u bjelovarsko-križevačkoj županiji, koji je također sagrađen u ravnici, te se mora braniti sa sviju strana.

Pod kraj XVI. vijeka gradi se **Karlovac**. Nestalo je srednjega vijeka, nestalo je prava za opstanak sredovječnih burga, pa se ovi modernizirali prema zahtjevu novoga doba, kao n. pr. Varaždin, ili se posvema napuštali. Karlovac je zamišljen i izgrađen kao tvrđava, prva u svoj Hrvatskoj od g. 1579. dalje. Karlovačka je tvrđa bila s početka slabo građena. Još g. 1660. javlja inžinir M. Stier, da je tek nedavno sa 6 „Paluarden“ od zemlje (Bollwerk) podignuta, nu da su utvrde preslabe.

da nose teške topove. Sve zidovlje je tako slabo, da ne pruža baš никакve sigurnosti, a put na nasipu tako je uzak, da samo jedan čovjek za drugim može ići. Za izgradnju te tvrđave odabralo se mjesto na sutočku Kupe i Korane, pa je jasno, da je ta tvrđa podignuta u prvom redu za obranu Kranjske i Štajerske, a ne za obranu ostataka kraljevine Hrvatske. Brojni su nacrti tvrđave karlovačke sačuvani, još brojniji kojekakovi predloži za preinaku¹⁾, koji nijesu nikada izvedeni. Tvrđa je građena u obliku šesterokuta; na svakom je uglu po jedan bastijon, kojim su nadjevena imena: novog, kruškog, turanskog, kranjskog, Auerspergova i Zrinjskog bastiona. Već g. 1594. morao se Karlovac odupirati turskoj navalni. Pomalo poče tvrđava svoju važnost gubiti, a pogotovo bude to od g. 1777., kad je Karlovac postao slob. i kralj, gradom, u kom se razvila vrlo živa trgovina.

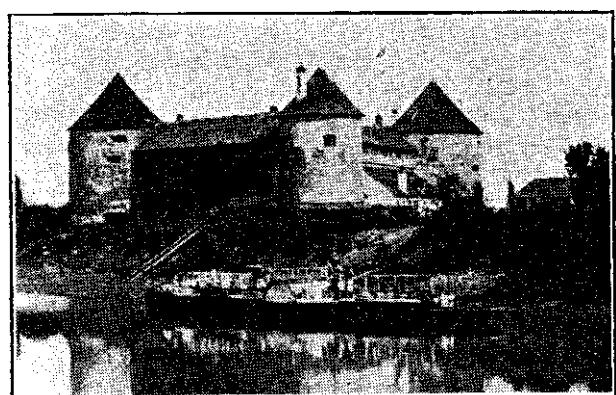


SI. 37. **Tlocrt grada Siska.**

Ulazilo se prije samo kroz previsoki ulaz u kuli B.
Utvrda XVI. vijeka.

Koncem XIV. v. dobiju od kralja Ludovika braća Zudar od Olnoda (Mirko je tada bio biskup jegarski) a domala dobiju i sam Dubovac, pa su pravo na taj grad zadržali i kasnije, kad su u gradu pospodovali Čupori Moslavački, Blagajski i od g. 1442. knezovi Frankapani, koji su konačno sasvim dobili grad

Grad je u **Dubovcu** bio pravi sredovječni grad, valjda plemenSKI grad dubovačkoga plemena. Stjepana Frankapana i Nikole Zrinjskoga od g. 1544. dođe grad u ruke Zrinjskih, a kad je sagrađena karlovačka tvrđa, prekupi g. 1582. kralj Dubovac od Jurja Zrinjskog za 14000 for., pa odsad upravljaju njim karlovački generali. U XIX. je vijeku bila u gradu smještена barutana, dok nije g. 1837. Laval grof Nugent sazidao novu barutanu. Lavalov sin Artur Nugent dade skinuti s grada krov i providi grad kruništem. G. 1896. zaključi zastupstvo grada Karlovca otkup



SI. 38. **Grad u Sisku.**

Utvrda XVI. vijeka za tešku artileriju sa tri baterijska tornja.

grada Dubovca, pa se tada grad ponešto opravio.

¹⁾ Nacrti iz g. 1650. sačuvani su u djelu car. inženjera Martina Stiera, danas u c kr. dvorskoj knjižnici u Beču. Iz g. 1639. imamo nacrte Pieronijeve.

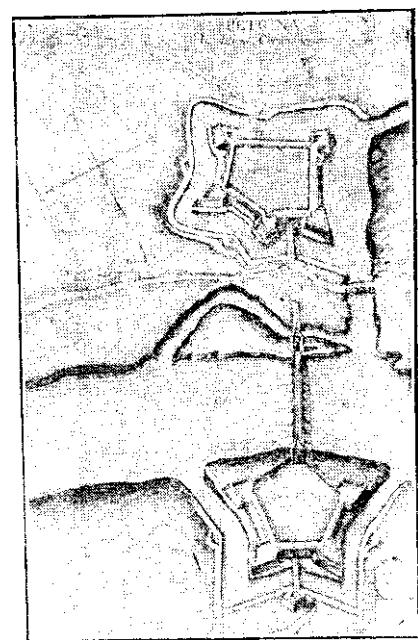
Nacrt bar. Scherndinga od g. 1790. i drugi nacrt od g. 1800. daju sliku grada, kako se razvio do toga vremena. Temeljni je oblik nepravilni četverokut, kojem je na jednom uglu sagrađena četverostrana kula, a na druga tri polukružne kule. Slika grada iz konca XVIII. vijeka pokazuje grad već znatno blizu kasnim dvorovima; nije sigurno, da li je četverostrana kula stara braničkula. Restauracija Artura Nugenta pravi je primjer posve neistinske obnove grada (isto tako Trsat), koja nema ništa zajedničkog na starim stanjem.

Od Zrinjskoga grada na *Švarči*, koji je podigao knez Petar oko g. 1660., nije se ništa sačuvalo. Grad *Turanj* počeli su graditi g. 1580., a bio je četverokut na dva sprata, opasan palisadama, te se diživim mostom ulazio preko grabe u grad. Postoji i sada nacrt Ant. bar. Scherdinga u ark. jugosl. akademije, koji prikazuje tlocrt te utvrde XVI. vijeka i ujedno projekte za izgradnju, koja nije nikad izvedena.

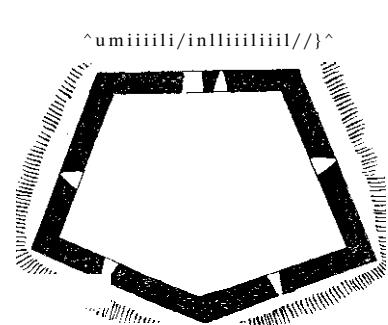
Novigrad¹⁾ na Dobri bio je posjed Frankopana, nu nezna se, kada je dospio u njihove ruke. U rukama te obitelji osta Novigrad sve do propasti roda Frankopana, kad ga general Herberstein dobi kao svoje vlasništvo, da ga ostavi maltežkom reda. Maltežani prodadu grad barunu Stj. Patačiću (g. 1146.), a njegov ga je rod držao do g. 1809., kad ga je prodao Haraminčiću. Od njegovih ga nasljednika kupio hrv. zemalj. erar, pa prodao karlovačkom veleposjedniku Franji pl. Turku.

Grad je smješten na brdu nad rijekom Dobrom, sagrađen u obliku nepravilna trokuta. Velika okrugla kula smještena je na šilju trokuta, na drugim su uglovima još dvije kule, a na istočnoj strani iskače manja polukula iz zida. Grad je tako temeljito obnovljen, da se od obrambenih naprava nije sačuvalo ništa do nekoliko strijelnica.

Nad Mrežnicom stoje ostaci *Zvečaj²⁾* grada, i to onaj dio nad Mrežnicom. Nacrt Pijeronijev iz g. 1639. pokazuje grad prilično dobro, a tlocrt ga Pijeronijev predočuje još bolje. Četverokut, koji



SI. 39. **Tlocrt Petrinje u kršćanskim rukama.** Primjer najranijih tvrđava u nas. Po nacrtu Houfnaglinovu.



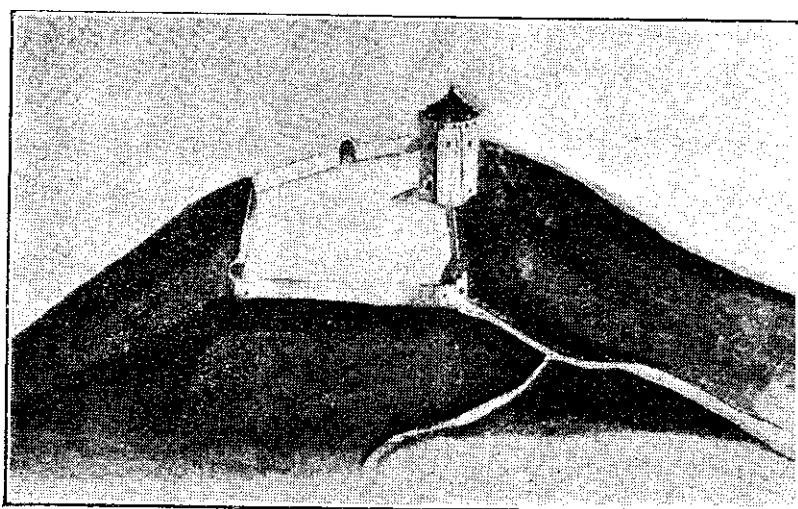
SI. 40. **Tlocrt Klinac grada.**

¹⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 180.

²⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 318.

na uglovima ima okrugle kule, a u sredini okruglu glavnu kulu, to je bilo sve. Ulazilo se drvenim stubama do čardaka izvan zida, a odavle se u prvom spratu ulazilo u grad. Ta je vrst ulaza bila uobičajena i kod drugih gradova. Stara su vlastela bila rod Zvečajskih, kasnije dobije dobro i grad Ozaljski Frankapani, a poslije pada te familije pripoji general Ivan Herberstein Zvečaj karlovačkom generalatu.

Polazeći od Zagreba prema Sisku ravnim Turopoljem vidimo kod D. Lukavca turopoljski grad **Lukav ec'**). Prastara je župa turopoljska imala



SI. 41. Šematski prikaz V. Gradca (kod Gline).
Orig. u rukopisu dvor. knjižnice u Beču br. 8609. Glavni dio
braničkula s ulazom u prvom spratu.

možda i prije svoj grad, nu od toga se nije ništa sačuvalo, pa su tek u vrijeme turskih napadaja sagradili oko g. 1474.—1479. grad od drva. No uskoro se tamo smjesti medvedgradski gospodar Ivan Thuz od Laka, a njegovi su potomci tražili svoje pravo i kasnije, kad su gradom gospodovali kralj Matija, Ivaniš Korvin, pa markgrof Juraj Brandenburški, drugi muž Beatrice, žene Ivaniša Krvina. Ivan Karlović Krbavski kupi s Medvedgradom i Lukavec, pa ga ostavi Zrinjskim, koji su g. 1553. obećali vratiti grad Turopoljcima, nu nisu toga učinili, pa tek oko g. 1544. dobiju ovi svoj grad natrag. Nu grad je bio razvaljen, pa su do g. 1576. sazidali Turopolci nov grad od drva na istom mjestu, gdje i današnji stoji, koji je sazidan tek u prvoj polovici XVIII. vijeka. Taj je grad sa-

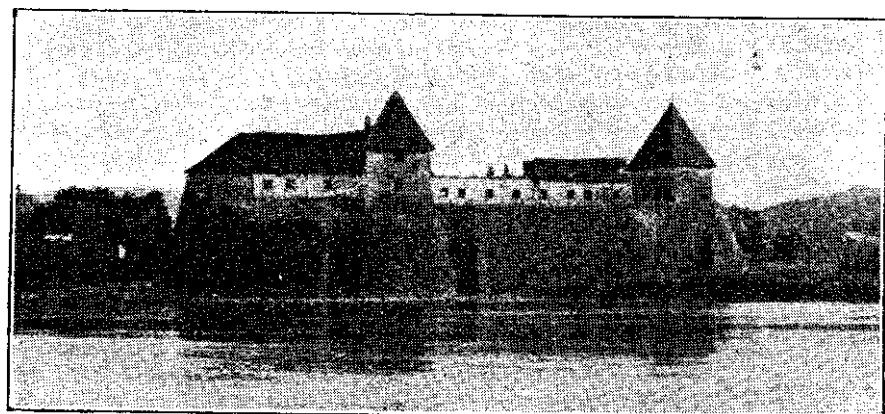


SI. 42. Tlocrt Ko-stajnice. Sa karte Weigelove iz g. 1700.

brojne strijelnice u svim dijelovima grada.

¹ Laszowski: Povijest Turopolja I. 281.

Kad je propao Keglevićev grad Ustilonja, primoran je Kaptol, da na sutoku Save i Kupe sagradi novi grad *Sisak*¹⁾ u vremenu od g. 1545. do g. 1550. Već g. 1552. pregledavao je prefekt pješaka zagrebačkih Grgur Mindszenti grad i ostavio točan opis grada. Grad je bio sagrađen u formi trokuta sa tri bastijonska tornja, a branilo ga 10 topova razne veličine,

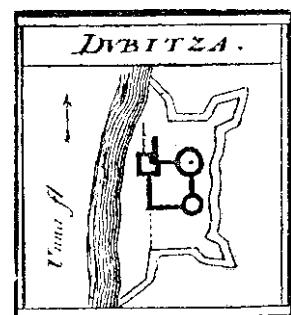


SI. 43. **Grad u Kostajnici na Uni.**

40 velikih i 4 manje puške. Iz raznih godina imamo u raznim djelima silu nacrtta grada, nu niti dva se ne slažu međusobom. Grad je imao iznutra još jedan sprat. Cijelo je prizemlje danas zatrpano.

Možda se isprvine nije ni pomišljalo, da se grade okrugli tornjevi (grad su gradili talijanski majstori), koji su od XV. vijeka postali običajni. Dok je artilerija bila slabija, mogli su još donekle služiti svojoj svrsi, nu čim je ona postala teškom, nisu više ničemu služili. Od sviju nacrtta (osobito je loš Valvasorov) najviše će odgovarati istini onaj iz c. i kr. ratnoga arkiva u Beču, što ga je priopćio Klaić u svojoj Po vješti Hrvata, pa tlocrti Martina Stiera iz g. 1650., te nacrt iz g. 1672., što ga je priopćio Lazowszki. Doskora se naime uz postojeći trokut učinio drugi od palisada, pa je cijeli grad dobio oblik četvorine. Kasnije je mjesto palisada učinjen zid, pa je na šilju tog novog trokuta sagrađen petokutni bastijon, koji i danas stoji.

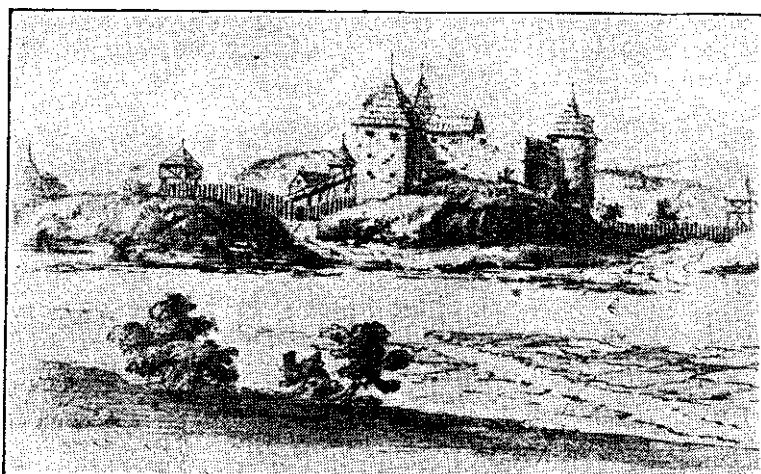
U zidu tog novog trokuta bio je uz kulu B. nekad ulaz u grad. Tornjevi su imali tri sprata, u svakom su bile oveće strijelnice za artileriju, smještene tako, da se je moglo na sve strane pucati. Na zidovima između kula bile su drvene izgradnje, hodnici sa strijelnicama za obične puške. G. 1593. bila se ovdje glasovita bitka, u kojoj je potučen Hasan paša bosanski.



SI. 44. **Tlocrt grada Dubice.** Po Weigelovoj mapi iz g. 1700.

¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine. I. 181.

Petrinja je starodrevno mjesto, koje je g. 1240. dobilo od kralja povlastice, potvrđene g. 1242. Kasnije (g. 1479.) posta grad svojim biskupom zagrebačkim, koji tu podigao tvrđu (Lopašić: Spom. hrv. krajine II. 417). Nu nije sigurno, da je stara Petrinja stajala na mjestu današnje Petrinje. Na ušću Petrinjčice u Kupu sagradi Hasan paša g. 1592. tvrđu: četverokut sa četverostranim tornjem: jedan iskače na svakom uglu, a po

SI. 45. **Bubica.**

Slika iz rukopisa bečke dvor. knjižnice br. 8655.

jedan usred zidova. Sliku nam je sačuvao iz g. 1597. Houfnaglius. Od g. 1596. Petrinja je stalno u hrvatskim rukama, pa je talijanski arhitekt Porta sagradio modernu tvrđavu u formi petokuta sa petokutnim bastionima, kojoj je dodao sličnu utvrdu (Hornwerk) na suprotnoj obali Kupe. I tu je tvrđavu narisao žalibože nepouzdani g. Houfnaglius g. 1617.

Zagrebački je biskup imao i dva grada u **Hrastovicu** gdje se oko stare (nedavno izgorjele) crkve sv. Duha vide trošni ostaci grada. Još g. 1573. pozivlje kralj Maksimiljan II. bana i biskupa Jurja Draškovića, da bolje čuva Hrastovicu, grad veoma značajan, koji je uz Sisak imao biti glavna utvrda na ovoj liniji (g. 1578.). Kasnije (g. 1583.) dozvoljava kralj Rudolf, da se donja Hrastovica razori, ali gornja čuva. G. 1584. izvješće Jos. Thurn, da je razorio Hrastovicu i Gradac porušio. Hrastovicu zauzeše Turci.

SI. 46. **Tlocrt grada Zrina.** Po karti Weigelovoju iz god. 1700.

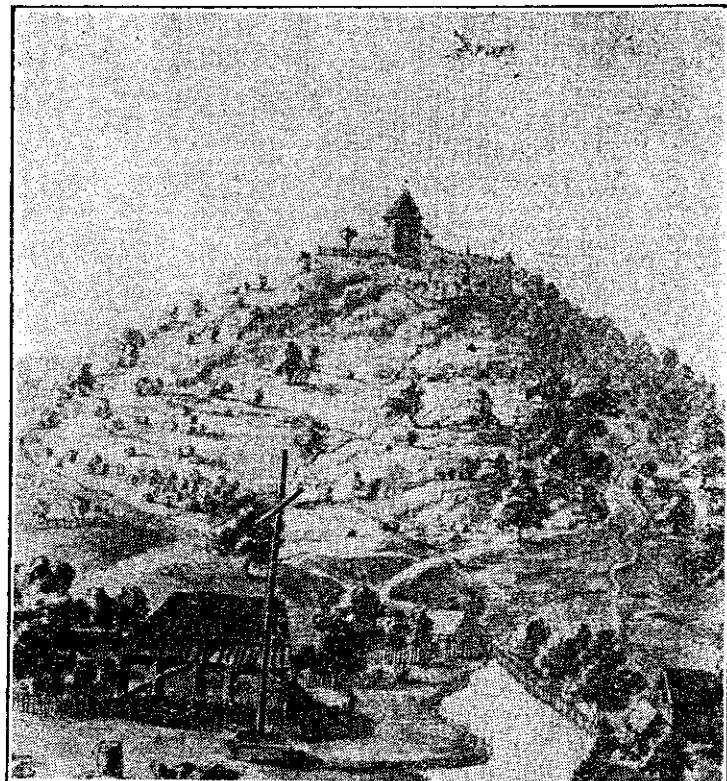
grebački, pa se g. 1563. predlaže, da se „Klinbnagor“ poruši. U svrhu obrane od Turaka podigao je g. 1552. kaptol i toranj u **Čuntiću**, koji i sada postoji, a biskupu pripadao je i grad **Pecki** (Thurn und ringmauer Potsch bey Hrastobiz). Kaptol je bio vlasnik **Mitter Graza** i **Ober Gradacz**, od kojih se nešto sačuvalo. Ovaj je potonji g. 1563. popaljen,

ali nije razoren, a za Mitter-Gradacz traži se još g. 1577. 12 haramija. U dvor. knjižnici u Beču narisan je u djelu *Mappae geographicae regni Hungariae Mittergradaz*: na brijegu nepravilan četverokut, u koji se ulazi utvrđenim vratima, a u zidu je veliki (šesterokutni) toranj, u koji se ulazi ljestvama u prvi sprat i pod krovom ima drveni hodnik sa strijelnicama. I u *Gorama* bio je grad, nu od njega se nije ništa sačuvalo. Gore su bile sijelo župe ili županije, koja se spominje g. 1200. Terram Gore poklanja Andrija samostanu Topuskom g. 1205. a g. 1211. poklanja cijelu županiju, u koliko nije bila templarska. G. 1242. spominje se već castrum de Guora, pa sve dalje do g. 1578., kad bi Gore morale pasti u obrambenu liniju protiv Turaka. Često se spominjao i grad u *Blinji*, (castrum Wiwar), koji je nekad dijelio sudbinu Bijele Stjene u požeškoj županiji, a u XVI. je vijeku pripadao Keglevićima. U *Vinodolu* kod Petrinje imali su svoj grad Kerečenji. G. 1579. dozvoljava se rušenje toga grada, pa je valjda odmah i porušen, jer se kasnije spominje samo kao castrum dirutum. Nekad je pripadao biskupima zagrebačkim, jer se izričito veli g. 1550. quod-dam castrum episcopatus zagrabiensis Wynodol vocatum. Prema Kostajnici postojao je grad *Komogovina*, od kog su se tek tragovi sačuvali, a bio je svojina Vuka Brankovića i njegove žene Barbare, kojoj g. 1485. ponovno daruje kralj Matija „castellum nostrum Komogoyna“, a kasnije dospije u ruke Barilovića i Banffya, koji ga vrati kralju, a ovaj ga dade Zrinjskim. Bliži grad *Prevršac* (Prekovrški) dao je Zrinjski g. 1560. sam razoriti, da se Turci u njem ne ugnijezde.

Tako smo se primakli *Kostajnici*¹⁾), prastarom mjestu, koje se spominje već g. 1258. Grad se spominje u XV. vijeku, u posjedu familije Arlandovića de gen. Acha, a g. 1442. dobiva grad kao miraz sa ženom Jelenom Muchyn de Lyppowch i castrum Koztanicha et Komogoyna

¹⁾) Szabo: Kostajnica. Savremenik 1916.

Prof. Cjuro Szabo; *Sredovječni gradovi*.



SL 47* stafippikaz g fada Zfina
p₀ originalu u dvor. knjiž. u Beču br. 8655.

Martin Frankapan. Kasnije dobije grad kralj, da ga založi, a onda pokloni Ivanu Bevenjudu Ostrožinskom (g. 1480.). Nu kad je kralju Matiji ustrebao grad, nije se on mnogo obazirao ni na svoje darovnice, već je grad poklonio Vuku Brankoviću, a kasnije dobije Ivan Bevenjud ipak Kostajnicu natrag.

Kako su kasnije došli Zrinjski u posjed Kostajnice, nije jasno, nu poslije ubijstva Kocjanova oni su faktički gospodari grada, kog im je i sam kralj Ferdinand potvrđio darovnicom. Već g. 1556. pade Kostajnica u turske ruke i ostade turska sve do g. 1689.

Zadaća je grada Kostajnice obrana prelaza u Bosnu preko Une. Na vrlo solidnoj kamenoj supstrukciji uz Unu sagrađen je grad u formi nepravilna trokuta. Ulaz je na istočnoj strani. Južna je strana sva porušena. Tu je kasnije prizidana polukružna kula, koja ima gore strijelnice za kosi hitac. Na sjevernoj strani sačuvala se dva četverostrana tornja, a između njih su sagrađene prostorije od drveta. Drugi toranj prema sjevero-zapadu ima oblik peterokuta, koji je skrenuo šilj prema strani, odakle se grad može najlakše napasti. Ako pogledamo staru sliku Kostajnice iz XVIII. vijeka (u ruk. djelu: Weiss Relatio, u c. i kr. dvor. knjižnici u Beču) opazit ćemo, da se je kraj oko grada znatno promijenio do današnjeg dana.



Sl. 48. Tlocrt grada Gvozdanskoga. Sa Weig. mape iz g. 1700.

Danas nema u **Dubiti** nikakova grada, ali jer imamo i tlocrt i načrt grada, možemo ga spomenuti. Već g. 1258. spominje se castrum Dobicha. To je mjesto bilo veoma znatno: po njem se prozvala stara županija dubička, koja je sezala daleko preko Save. Tu su županiju dobili templari u zamjenu za grad Senj, a poslije njih dođoše tu do vlasti ivanovci i priorat vranski. Tu su bili stari pavlinski i cistercitski samostani. Grad je pao g. 1538. u turske ruke, a 26. aug. 1788. predao se Laudonu. Tom je prilikom naslikao C Schutz i grad Dubicu, pa vidimo, da se stari grad nije bitno promijenio, tek se oko njega sagradile moderne utvrde. Na Weigelovoj karti karlovačkoga mira od g. 1699. vidimo tlocrt grada: četverokut, koji ima na uglu prema Uni četverokutu kulu sa strijelnicama, a na dva suprotne ugla dvije okrugle kule; a tako pokazuje Dubicu i Weissova slika iz vremena oko g. 1729., kad je na hrvatskoj strani postojala Nova Dubica: mali drveni kaštel.

Grad je **Zrin⁴⁾** bio središte ogromnoga posjeda Zrinjskih u ovim stranama. U prvo je vrijeme (od g. 1302.) u rukama Babonića, pa s dozvolom Karla Roberta založi Ivan Babonić g. 1328. Zrinj meštima Ivanu, Lovri i Ugrinu za 250 maraka bečkih dinara na jednu godinu, ali se grad ne vrati nikad više u ruke Babonića. Kralj je Ljudevit premještao opasne mu velikaše iz Bosne i Dalmacije u hrvatske krajeve, pa im oduzimao stare djedovske domove i darivao im u novoj domovini nove. Tako

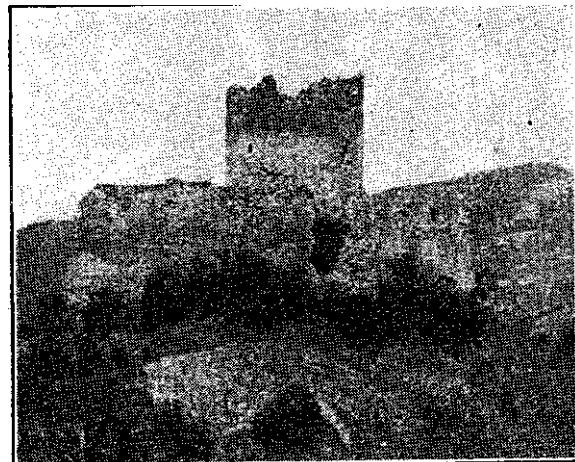
⁴⁾) Kukuljević: Zrin grad i njegovi gospodari. Z. 1883.

je učinio s Kurjakovićima, Hrvatinićima i drugima, pa tako je i 31. VII. 1347. s privolom kraljice Jelisave, matere i vojvode Stjepana svoga brata, darovao Grguru Šubiću i njegovu sinovcu jurju na vječna vremena grad Zrin, u zamjenu za grad Ostrovicu, a dosadašnjem vlasniku Zrina Lovri Totu, županu vašvarske i šopronjske županije, dade u zamjenu Rahoczu s Bakvom, Ilačom i Viljevom. Šubići ostadoše do turske invazije gospodari grada, te se prozvaše po tom posjedu Zrinjski. G. 1577. posta Zrin turski i ostade u njihovoj vlasti sve do konca XVII. vijeka, kad je Turčin bio konačno protjeran.

Zrin je pravi sredovječni grad, koji se postavio na brijegu nad selom istoga imena. Tu nije nikad ni bilo ovećih zgrada: jaki zid okružuje ovalno zaravanak, a kod ulaza se uzdigla visoka i jaka kula, do koje se dolazilo kroz predvorje. Ušavši u grad vidiš na lijevo još jednu kulu, to bi po prilici bilo sve, što se od grada sačuvalo. Na mapi karlovačkoga mira od g. 1699. nalazimo prilično dobar tlocrt grada, a u Weissovu rukopisu iz XVIII. vijeka vrlo vjernu risariju, koja prikazuje grad još u dobrom stanju, a glavni toranj ima još i krov.

U ovom su kraju imali još nekoliko gradova: Gorička, Pedalj, Gvozdansko, Jamnicu. **Gvozdansko¹⁾** bio je grad u formi četveročvuta, komu su uglovi bili učvršćeni polukružnim kulama, a ulazilo se u grad četverostranom ulaznom kulom. Glavna je kula bila okrugla, pa se prikučila do desnoga ugla nasuprot ulaznoj kuli. Grad je bio središte znatnoga rudarstva. Rude su otkrili valjda tek Zrinjski, pa su davali rudnike u zakup, među ostalima i Leonardu Gruberu Samoborskom. Grad se Gvozdansko opirao dugo turskim navalama, pa je ostao u vlasti Zrinjskih, kad je već Kostajnica pala, premda se g. 1563. tražilo, da se grad poruši. G. 1578. zauzmu Turci grad, kad su svi branitelji izginuli, što od rana, što od gladi. Ponovni pokušaj, da se stalno otme grad Turčinu, ostadoše bezuspješni, tek poslije g. 1635. uspije osvojenje, a g. 1654. dođe u grad straža, jer se uvidjela važnost toga grada na turskoj međi. Rude su opet počeli razni zakupnici vaditi, ali grad se pretvorio u ruševinu.

Pedalj²⁾ grad bio je veći od Gvozdanskoga, a valjda i sagrađen prije njega. Na nevisokom brijegu diže se grad u formi nepravilnika



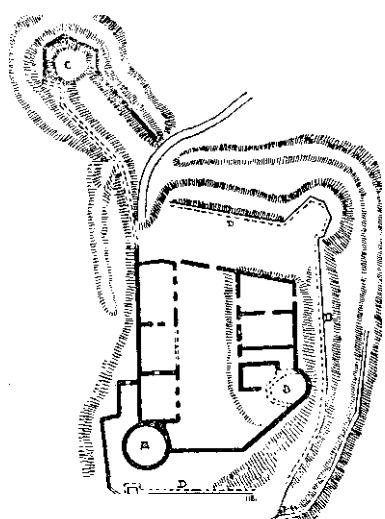
SI. 49. **Grad Gvozdansko.**

¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 123.

²⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 105.

sazidan, zidom opasan i posebnim braničem C branjen. Glavna se kula A ponešto sačuvala, suprotna kula B. posve je razvaljena. Posjed se Pedalj spominje rano. Najprije g. 1287. kao svojina meštara Ratolda, sina bana Rolanda, koji prodaje posjed Babonićima, a ti gospodaju tu do g. 1346. pa prodaju grad meštru Olivieru, županu zoljskom i rođacima njegovima, a iste godine daju taj posjed kralju u zamjenu za druge posjede. G. 1347. darova kralj Ludovik Zrin Šubićima, pa je tada i Pedalj došao u ruke Zrinjskih. Grad je tada već postojao i ostao u rukama Zrinjskih. G. 1558. oštete Turci i grad Pedalj, nu opet bude grad opravljen, jer je Lenković izvjestio, da je g. 1261. grad „durch h. obristen zerschlaifft“, a Vuk Geczi javlja, da su to učinili zagrebački kanonici. Međutim pade i Pedalj u ruke Turcima, koji su grad opravili i zadržali ga do poslje g. 1637.

Grad **Gorička** nije još ispitana, grad **Jamnim** uz Unu porušio je g. 1563. isti pukovnik, koji je i Pedalj dao razoriti.



SI. 50. **Tlocrt grada Pedlja**

Po nacrtu majora Sabljara.
A, B kule, C branič ulaza.

utvrđen okruglim i četverostranim kulama.

Sjeverozapadno od Perne nalazi se i sada podor grada **Steničnfaka^z**)> a mjesto se do njega zove sada Sjeničak. Grad se osovio na teško pristupačnom brdu, po opisu Lopašićevu bio je veoma velik, a moglo se razabratи još tri kule i ostaci zgrada za stanovanje, te tragovi utvrđenoga ulaza, pa je taj cijeli kompleks zgrada bio opasan zidom. Grad je svakako veoma star, ma da se mjesto spominje tek pod kraj XIII. vijeka. Babonići su mu najstariji gospodari, pa su ga držali sve do g. 1327., kad su izgubili svoja imanja oko Save i Kupe. G. 1380. založi kralj Ludovik

^z) Thaloczy-Barabas: Cod. Blagay.

²) Lopašić: Oko Kupe i Korane. 210.

³) Lopašić: Oko Kupe i Korane. 267.

Polazeći k zapadu dolazimo do **Brubna¹**), mjesa, gdje su blagajski knezovi imali svoj grad od XIV. vijeka (Brumen, Bruman) u kom je g. 1563. stajala posada od 14 stražara. Jugozapadno od Topuskog nalaze se neznatni ostaci grada **Perne²**). Pernjani su prvi dobili sloboštine u svoj Hrvatskoj g. 1225. Kralj Sigismund dade Pernu Jakovu, sinu Pavla bd Bribira od plem. Šubića i njegovo svojti. Ti peranski Šubići kao da nisu bili iste loze sa Šubićima Zrinjskim, a grad su zadržali do turske provale. U Lopašićevu se zbirci našao preris tlocrta grada Perne, možda iz kojeg arkiva, koji pokazuje grad u obliku četverokuta, a ulazilo se u gradsko predvorje kroz ulaznu kulu a, pa se kod b uspinjalo ljestvama do ulaza c u glavnu kulu d. I gradsko predvorje i sam grad opasavao je zid,

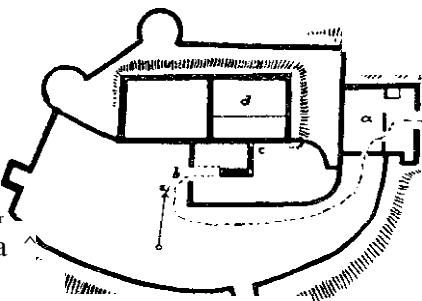
za 10.000 dukata imanje Stjepanu Frankopanu, a g. 1415. dobije grad Fridrik Celjski, koji je oženio Elizabetu, kćer Stjep. Frankapana, a kad je izumro rod Celjskih, dobije Martin Frankapan Steničnjak, nu samo za svog života. Kasnije gospodari gradom ban hrvatski Ladislav Egervarski, a po ženidbi zapade grad Kanižajeve, dok nije udajom Uršule, kćeri Ladislava Kanižaja, došao grad u ruke hrvatskog bana i kasnijega palatina Tome Nadažda* koji je grad i dobro zadržao uza sve napadaje knezova Frankapana. Neko su vrijeme držali Auerspergi u zakupu grad, koji je već početkom XVII. vijeka opustio. Ženidbom dođu u posjed imanja grofovi Draškovići, dok nisu odstupili najveći dio posjeda za regulaciju krajine, pa su zato dobili g. 1788. veliko imanje Banluk u torontalskoj županiji.

Od grada *Ostrožina*, koji su g. 1435. kupili Bevenjudi Okićki¹⁾, prozvani Oštrozinski, pa je taj došao udajom kćeri Ivana Bevenjuda Katarine za Ivana Zempčaja u ruke tom rodu, a po kćeri Ivanovoje Bari u ruke Stjepana Kapitanića, nije se sačuvalo ništa do rpe kamenja. Isto se tako ne viđe više mesta do gradišta²⁾ grada, koji su pripadali opatiji topuskoj: *Bovića, Pokupskog, Sredičkog*, a tako i od onih ostalih, koje spominje bilješka od g. 1672. u Lopašićevim Spomenicima hrv. krajine II. 345. G. 1334. spominje se crkva sv. Kvirina de Bouvich, a u rečenoj bilješci od g. 1672. spominje se uz Degoj, Spanougrad, S. Quirinus i Bowich. Ovaj S. Quirinus bit će identičan sa *Kiringradom*, koji se diže na vanredno istaknutom brdu jedno šest kilometara od Bovića. Tu se nalaze još fundamenti prastaroga grada, na ogromnim balvanima toga fundamenta usječeni su čudni znakovi, poput kakova pisma.

Mnogo je sasvim iščezlih gradova u županiji zagrebačkoj. Tu će spomenuti samo jedan, koji se spominje u vrlo davno vrijeme. To je *castrum Nicola*²⁾ u kraju oko sv. Ivana Zeline (g. 1202.), a nema sumnje, da je taj grad postojao u blizini Dolnje Zeline, gdje je g. 1334. bila crkva sv. Nikole de Zelna. G. 1295. spominje se castellanus de Zelna. G. 1320. u vlasti je Nikole sina Petra od Ludbrega, koji je ujedno bio i gospodar Bistrice. Od g. 1434. grad je u rukama familije Bychkele, a kasnije je gospodar grada Ivan Zapolja, pa 1. VIII. 1527. daruje Ferdinand castrum Zelyna Joannis de Zapolja Petru i Ivanu Mihaljeviću Sinjskom i Andriji sinu Petrovu. Poslije dobiva grad Petar Palffy, sinovac biskupa Šimuna Erdoda, a tu darovnicu potvrđuje kralj 1. lipnja 1535., nu g. 1536. opozivlje kralj tu donaciju i daje Zelinu Ivanu Kaštelanoviću. Već g. 1543.

¹⁾ O Bevenjudima Ostrožinskim v. Vjes. z. ark. II. 56.

²⁾ Klaić u Vjesniku hrv. arheol. društva XI. 13.



Sl. 51. Tlocrt grada Perne.

Prezentao R. Lopašić u neznanom arkivu. Primjer dobro branjenoga u laza

grad je u rukama Kerečenja, a u XVII. vijeku spominje se taj castrum kao posvema razvaljen. Možda je identičan s podorom, udaljenim jedan sat od Sv. Ivana Zeline, koji dosad još nije ispitan.

Osvrnemo li se još jedared na svekolike gradove u prostranoj županiji zagrebačkoj, vidjet ćemo, da se u tim gradovima, koji su proživjeli stoljeća, malne sve pokazuje, što smo o našim gradovima uopćeno kazali. Ima tu i velikih, prostranih gradova, pa opet malenih, ima ih dosta dobro sačuvanih, pa i takovih, kojima se jedva tragovi još zapažaju. Ima ih, koji su bili sijela pojedinih rodova, a i takovih, koji su bili i ostali svojina plemena. Na tom se teritoriju nalaze naši najviđeniji i najvažniji gradovi Medvedgrad, Ozalj, Sisak, Zrin i Samobor. Tko pročita taj pregled, vidjet će, da su u tim gradovima gospodovali svi rodovi, koji su odlučivali sudbinom zemlje.

Sredovječni gradovi u Varaždinskoj županiji.

Gradovi se u varaždinskoj županiji razlikuju u mnogočemu od gradova u drugima dijelovima Hrvatske, nu u glavnom se ipak i s njima podudaraju, tako da ih ne trebamo postavljati naposeb. Kao najznatniju osebinu možemo spomenuti, da nemaju glavnu kulu (berchfrit), da su često opsegom znatniji od gradova u drugim našim stranama, pa su i dugo vrvrijeme živjeli i razvijali se za sve to vrijeme, a kako su tu terenske prilike za svaki razvoj podesnije, često su se dogadale s njima znatnije građevne promjene. Većina ih je i tu posagrađivana na bregovima, ali ima ih nekoliko i u ravnici.

Polazeći Sutlom od Klanjca k sjeveru opažamo, da su se gotovo uvijek razvili gradovi s ove i one strane rijeke, jer Sutla je prastara međa. Stoga ćemo se morati barem katkada osvrnuti i na ove gradove prijeko u Štajerskoj.

Prvi je na dohvatu grad **Kunšperg¹⁾**, koji se javlja već u XII. vijeku kao svojina plemića od Kunšperga, kletvenika krčkih (Gurk) biskupa. Kasnije nalazimo i taj grad u vlasti Hermana Celjskoga, a poslije gospodare tu i prebivaju članovi hrvatske familije Erdoda, od kojih preuzimaju grad Tattenbach. Danas je svojina kneza Windischgratza.

Taj grad ima na najvišem mjestu klisure sagrađen jak toranj, oko kojega se na tijesno privinule druge zgrade za prebivanje. Ova je stijenjenost baš osobita značajka naročito starijih gradova srednjega vijeka. Razdragan sjajnim prikazama fantazije zamišlja svijet svaki sredovječni grad raskošno i bogato uređenim, nu to je tek izuzetan slučaj: uopće su svi ti gradovi maleni, a u ono se doba i nisu brinuli toliko za udobnost, koliko za sigurnost, pa tako vidimo i u nas mnogo gradova, koji i nemaju ništa do jedne kule. U ono je doba u glavnom svaki grad ujedno i tvrđava. A u tvrđavi nema komforata.

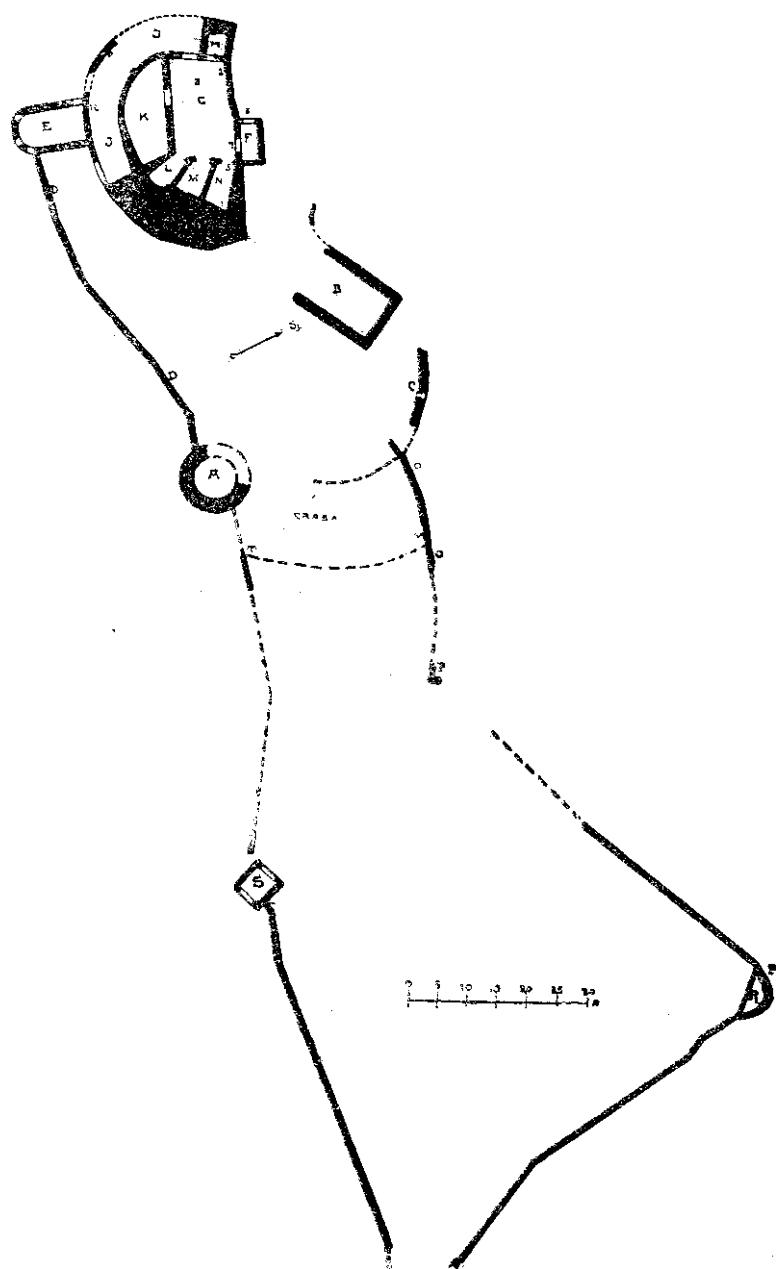
Cesograd se razlikuje od susjednoga Kunšperga gotovo u svemu. Prvi se put spominje g. 1399., kada ga kralj Sigismund dariva Hermanu Celjskomu. Važnije se zgode ne vežu uz spomen ovoga grada, komu su kasniji gospodari bili Andrija Paumkircher, Toma Bakocz, pa Erdody de Monyorokerek, koji su taj posjed zadržali do novijeg vremena. Za seljačke

¹⁾ Gradovi Kunšperg, Cesograd i V. Tabor prikazani su potanje u Vjesniku hrv. arh. društva XII. str. 208, i si.

je bune g. 1673. grad postradao, ali je kasnije ipak opravljen, nu u XVII. se vijeku napušta.

Cesargrad nema braničkule, te se po cijelom svom sastavu bitno razlikuje od susjednoga Kunšperga. Cesargrad je prostran, učvršćen okru-

glim kulama, pa se čini vjerovatnim, da je ovo tip gradova, nastalih u kasnije doba, kad je za obranu gradsku trebalo više ljudi, pa i više prostora. Sagrađen je na brijegu tako, da je s tri strane uspon do njega veoma otešan. Iz daleka se vidi samo glavni dio grada. Ulazi se kroz kulu S, pa se dolazi do grabe, koju je nekada branio zid, a za obranu protiv daljega prodiranja podignuta je kasnije kula A (koja pokazuje i sasvim drugačiju građu). Mimo oveće zgrade B prolazi se neutrtim putem do glavnoga dijela grada, u koji se ulazi pokrajnim ulazom F, a taj je vrlo zgodno smješten, da se je mogao i s grada braniti. Nutarnost glavnoga dijela sastoji iz dvorišta G, otkuda se dolazi u odio K, gdje su jedino bile odaje



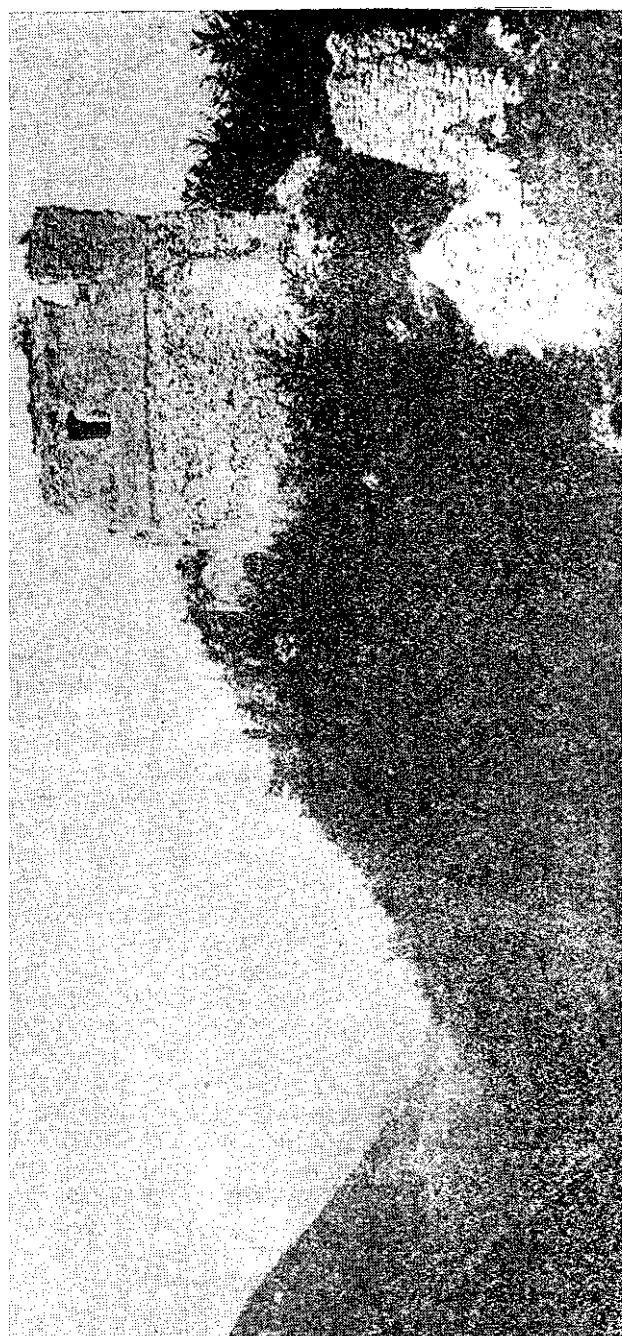
SI. 52. Cesargrad.
Položajni nacrt ruševina.

za stanovanje, a spratovi su bili odijeljeni gredama. Kula H sačuvala je u prizemlju svoj svod, a prostorije L M N tek tragove tih svodova. Te prostorije služile lih za obrambene svrhe. Pred prostorom K nastao je neke vrsti hodnik J—I, uz koji se prislonio bastijon E, a od toga vodi zid do kule A. Prednji dio grada ima neobično debele zidove,

jer se tu trebalo pomišljati na navalu s artilerijom, pa je razumljivo, da su valjda u kasnije doba sazidani bastijon P_x i P_2 , od kojih su zidovi polazili prema ulaznoj kuli S i k sjevernomu zidu do P, iako da je cijeli prostor bio zatvoren. Grad je dakako imao više spratova, tek se od toga malo sačuvalo. U prvom spratu nad prostorijom N bila je kapelica, kojoj je svetište bilo u deblji ni pročelnoga zida. Stara slika grada sa slike Vischerove (Topographia Styriae 1682) jedva će i približno vjerno predviđati stari grad.

Kostel grad nedaleko Pregrade pravi je sredovječni grad, nu slabo je sačuvan. Ime se Kostel spominje prvi put u popisu župa Ivana arcijakona iz g. 1334., a grad g. 1398., kad ga dobivaju knezovi Celjski, da ostane Ivanu Vitovcu, vojvodi knezova Celjskih. Kad su se Vitovčevi sinovi odmetnuli od Ivana Krvina, dade on grad svomu sinu Ivanišu, a s udovicom Ivaniševom dobi ga Juraj Brandenburški, te ga g. 1523. proda Keglevićima, koji su ostali gospodari grada do propasti njegove.

Cesargrad brani tjesnac Sutlin kod Klanjca, Kostel uzanu dolinu Sutinsko kod Pregrade. Ni jedan ni drugi nemaju braničkule. Kad su gradovi postali suvišni, sagrade si Erdody *Nove Dvore* pod Cesarem, kako veli napis nad ulazom u grad: THOMAS ERDODY, COMES PERPETUUS MONTIS CLAUDII 1603. To je tipičan dvor, građen u četverokut s kulama



Sl. 53. Pogled na pročelje glavne zgrade Cesargrada. U pozoru na desno bilo je svetište gradske kapelice. Na lijevo Kunšperg.

na uglovima, hodnicima i s lukovima u dvorištu. Tako nastaje pod Ko-stelom **grad Gorica** kod Pregrade, djelo Keglevića, nu taj dvor nije nikada bio dovršen, te je imao samo jednu ugaonu kulu.

Kostel grad je vrlo slabo sačuvan, pa se naročito s istoka puna već odronilo. Pristup je do grada smješten bio tako, da je došljak morao obilaziti gradsko platno i proći kulu K, ako je htio do grada. U kasnije je vrijeme sazidan još najbolje uzdržani bastijon M, snabdjeven strijelnicama za topove, uperenima baš u dolinu Sutinsko.

Od sviju se gotovo sredovječnih gradova najbolje sačuvalo grad **V. Tabor** kod Desinića. Žalibože ne znamo, koji su bili graditelji toga grada, a kako je bio dugo nastavan, pregrađen je kasnije u dvor. Postanak grada pada jamačno pod kraj srednjega vijeka, kako to svjedoče ne samo građevni oblici, već i klesarski znakovi na vanjskim kulama.



SI. 54. Novi Dvori kod Klanjca.

Grad V. Tabor dobila je porodica Ratkaj od Ivana Korvina g. 1502., pa ga je zadržala do izumrća g. 1793., kad ga je prisvojila komora. Kralj Franjo II. daruje ga ministru Thugutu, kasnije postaje grad opet vlasništvo komore, pa financijalnoga erara, od kojega su ga prekupila braća Griinvvald. Danas mu je gospodarom slikar Oton Iveković. Sada je sav gradski posjed rasparceliran, tek je nešto zemljišta preostalo. Nu Ratkaji su jamačno već nekakov grad tu našli, pa ga izgrađivali dalje.

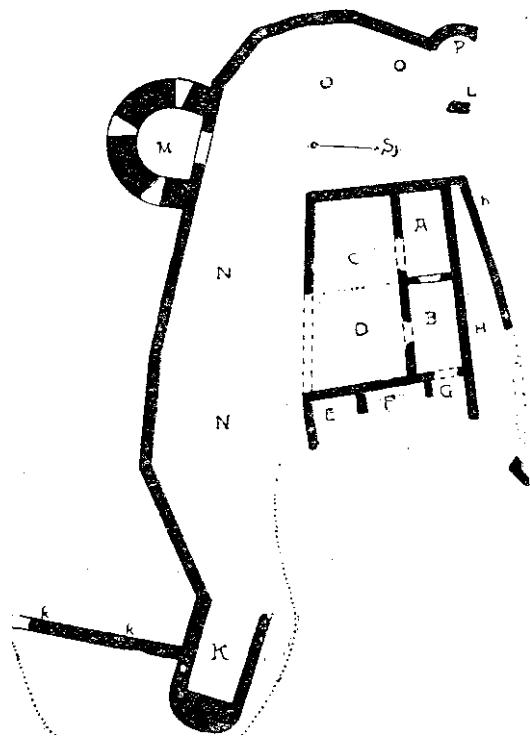
Grad je sagrađen na zaravanku brijege, a sav je gradski prostor opasan slabim zidom. Ulazilo se u grad sa zapada, gdje je postojala posebna ulazna kula, koje sad više nema. Na desno od te kule podignut je peterokutni bastijon za težu artileriju, koji i sada postoji. Na ist^očnoj je strani smješten sam grad.

Ulaz kod a) morao je 1 prije tu postojati, dok još nije bio podignut ovaj ulazni dio grada. Nad tim (baroknim) ulazom smještena su dva izlazana grba, od kojih je jedan navodno od ministra Thuguta. Prošavši prostorijama A i Hj prolazimo vratima B u dvorište. Dovratnik kod B pokazuje gotski rez. Zidovi dijela I prislonjeni su tek uz ziđe: tradicija priča, da je u odajama te prizidine svršila život Veronika Desinićeva. Ulazni trakt ima dva sprata; gornji je udešen lih za obranu, kako to pokazuju strijelnice.

Prošavši kroz vrata B stojimo u dvorištu grada, koje je kasnije dobio renesansku galeriju, kako je to bio običaj u dvorova XVI. i XVII. vijeka. Usred toga dvorišta stoji velika peterokutna kula, koja je tek do nekla bila glavna kula (Berchfrit), jer je udešena ponajprije za udobno stanovanje a manje za obranu. Tu su još do nedavna bile prostorije s renesanskim stropovima, tu je u najvišem dijelu bila i kućna kapelica sa slike. Šilj je peterokutnika okrenut prema starom ulazu, dakle prema najslabijoj strani, a pred tim su šiljem postavljene dvije polukule E i F., providene strijelnicama, koje su danas djelomice zazidane. Peterokutnik je isprva imao samo dva sprata, koji su do danas sačuvali gotske prozore, dok je gornji dio prigraden u renesansko doba. U pokrajnoj kuli G smještena je u dva gornja sprata kapela sv. Petra. Velika kula H ima strijelnice za veću artileriju; današnji raspored nutrašnjosti te kule potječe SI. 55. **Tloris kostelgradskih ruševina, iz kasnijeg doba.**

Značajno je za grad V. Tabor, da su gornji spratovi širi, jer su sagrađeni na konsolama. Prednje kule E i F, koje su nešto niže, imaju drugačije, jednostavnije konsole, opet su drugačije, bogatije na drugim dijelovima građevine. Između svakog drugog para konsola ostavljen je izljev (Gussloch), nu ti su izljevi kasnije opet dijelom zatrpani. Na kamenu zidova prednjih kula nalaze se kasnogotski klesarski znakovi. Kasnije se grad sve više preobražavao u dvor, a kako se je to zbog prostranosti moglo lako učiniti, nije novi dvor pod V. Taborom nastao.

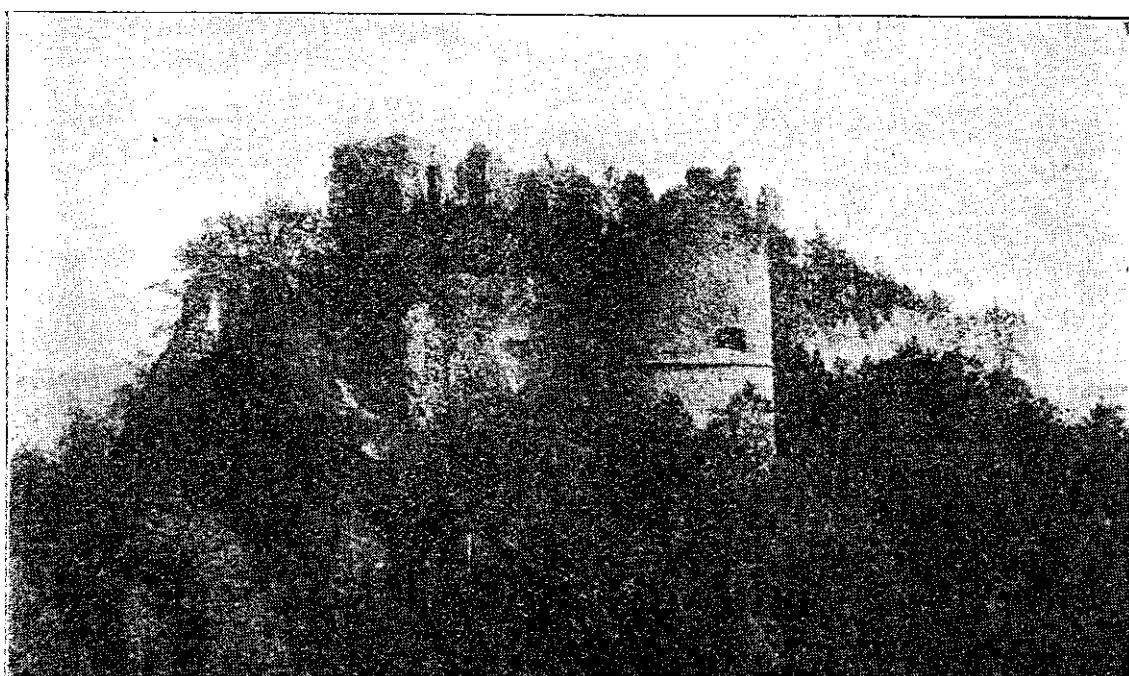
Nedaleko prišlinske crkve stoji **Mali Tabor**. Isprave ga spominju ranije od V. Tabora. 1497. daruje Ivan Korvin Nikoli Kotviću od Holdendorfa pristojališta toga grada. Sam grad osta svojinom Ivaniša Krvina,



pa pređe u ruke Jurja Brandenburškog, g. 1524. Ladislava Ratkaja. Sada je vlasnik grada porodica baruna Kavanagha.

Građevina, što danas tu postoji, nije više sredovječni grad, već po nešto za obranu udešeh dvor s dva krila, utvrđena s tri kule i jednom zgradom za obranu ulaza.

*Krapina*¹⁾) je prastaro mjesto, koje se spominje već g. 1193. Nema sumnje, da je Krapina, kad se spominje kao županija de Crapuna, imala (g. 1222.) i svoj grad. Castrum se Krapina spominje prvi put g. 1330. u rukama Petra Hercega Gissingovca. Kasnije je u kraljevskim rukama, dok g. 1399. ne zavladaju i Krapinom knezovi Celjski. Kralj Matija pokloni i Krapinu svomu sinu Ivanu Korvinu, a g. 1523. kupuju Imreffyjevi i Kegleviči Krapinu i Kostel s prostranim posjedima. Već u XVIII. v. poče se



SI. 56. Ruševine Kostelgrada kod Pregrade.
U sredini kasnije prizidan toranj sa strijelnicama za artileriju.

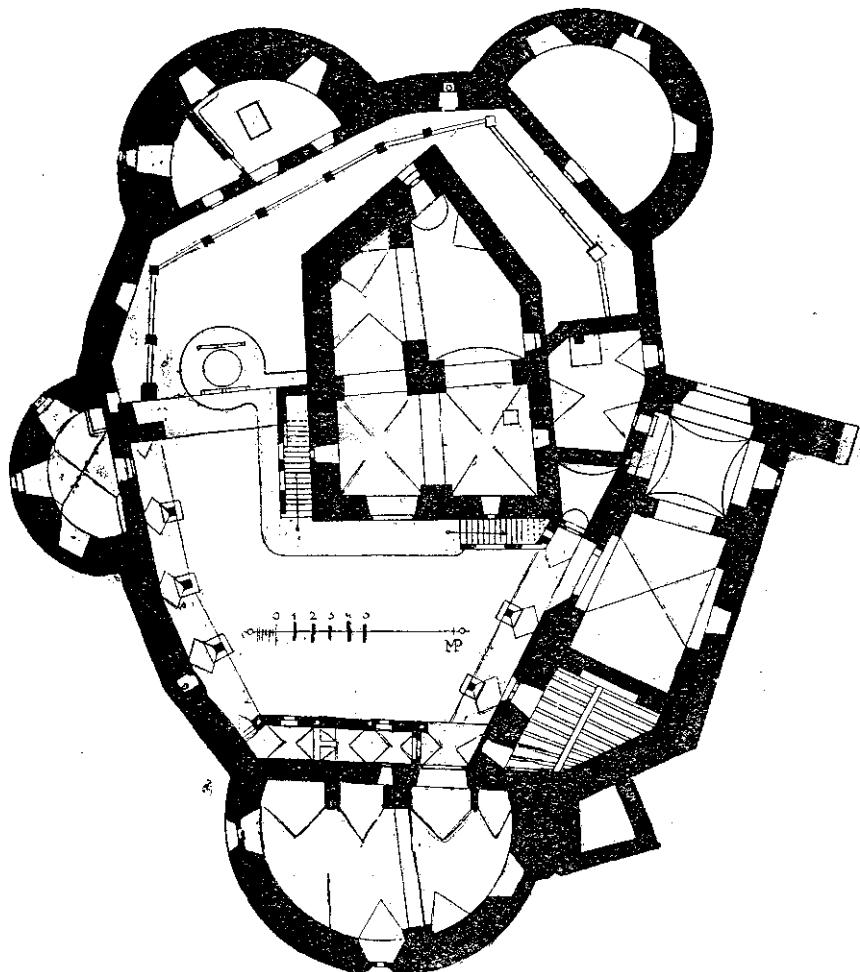
grad rušiti. Poslije Keglevića dopade grad u ruke obitelji baruna Lichtenberga, a kasnije je bio posjed baruna Ottenfelsa.

Po razmjerno neznatnim ostacima (danas se tamo učinilo šetalište) možemo još jedino zaključiti, da je Krapina bila prilično velik grad, komu je u ovim stranama jedino Greben grad i Varaždin ravan bio veličinom. Čini se, da je baš egzistencija spilje u gradu, od koje se može umjetno učinjenim kominom doprijeti do gornjeg dijela grada, bila uzrok, da se je tu postavio sredovječni grad. Grad je imao predgrađe H H, u koje se ulazilo kod A, dok se kod B ulazilo u nutrašnji dio grada, gdje je i

¹⁾ Vidi o Krapini, Loboru, Oštrecu, Belcu, Milengradu, Konjšćini i Gotalovcu Vjes. hrv. arkeol. društva, sv. XIII. 106. i sl.

rečena spilja i gdje se na starim supstrukcijama kasnije sagradila zgrada C. Sve je ostalo samo fragmentarno sačuvano, tako da se jedva može stvoriti ikakva slika. Nacrt grada na starom akvarelu, gdje je prikazan grad još čitav, nije no više manje fantazija. Na brijezu suprot ovomu gradu zabranio je prolaz do Krapine kasnije gradić (novum castrum ex opposito castri Castri Crapina fundatum), od kog su se sačuvali samo tragovi.

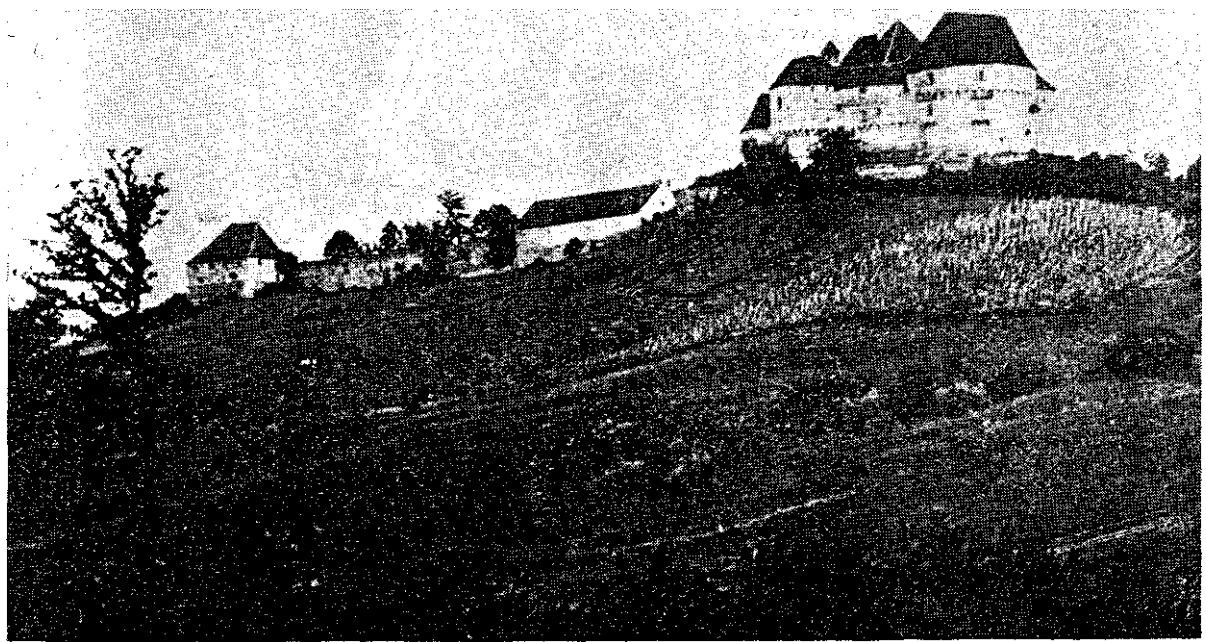
Lobor grad je smješten u uzanom defileju, kojim se prolazi od Llobora do Lepoglave. Castrum Lobor spominje se g. 1259., kad ga kraljica



Oštred grad nije bolje sačuvan. Gornji je dio ovalnog oblika. Tu je na sjevernoj strani zida bila prizidana okrugla kula kao braničkula, a kasnije četverostrana kula na suprotnoj strani. Donji je dio grada predgrađe, u koje se ulazilo malom uskom kulom, providjenom s nekoliko strijelnica. Ostali su dijelovi grada suviše raspali, a da bi ih mogli potanje protumačiti.

Grad se podigao na šilju brijega, a spominje se g. 1330. u vlasti Petra Hercega Gissingovca, a kasnije pade u ruke knezova Celjskih i Jana Vitovca, Ivana Korvina i drugih gospodara, dok ne zavladaše prostranim imanjem Oštred grada Kegleviči.

Podor grada **Belec** dosta je dobro sačuvan. Sa zapadne je strane pristup moguć, s ostalih strana gotovo nemoguć. Oblik se grada prilagodio formi zaravanka na nosu brijega, na kojem je sagrađen grad. Ba-



Sl. 58. **Grad Veliki Tabor kod Desinića.**

stijon A prizidan je kasnije, kad se je razvila artilerijska vojna, glavni je ulaz bio kod 7. Stanovalo se u najsigurnijem dijelu grada u prostoriji C, gdje su se još sačuvali gotski prozori i dovratnici, pa u prostorijama D—G, gdje su prozori sa sjedalima pretvoreni u strijelnice. Zidovi H—H i K. K. čine uski hodnik i brane grad prema istočnoj strani. Čini se, da se grad Belec spominje prvi put g. 1334., kad ga je (Bieltz) imao grof od Sanecka predati u vlast magistra Petra Gissingovca. Kasnije je grad stigla ista sudbina, kao i druge zagorske gradove, dok u XVI. v. ne zagospodova ovdje porodica Gjulaj, a po njoj obitelj Turoczy, pa kralj Matija zove g. 1615. Benedikta Turoczy de Ludbreg liber baro in Belecz. God. 1635. dobi

s Ludbregom Tomo Mikulić i Belec. Kasnije ga kupe Erdody za 12.000 for. od fiska, kad je Aleksandar Mikulić izgubio grad. Još su se nekoliko puta promijenili vlasnici, a sada je posjed Amona bar. Rukavine.¹⁾

Podor **Milengrada** (ili Melengrada) još je ponajbolje sačuvan. Stari ga je graditelj izvrsno smjestio, postavivši ga na zaravanku od vapnenca tako, da ga jedva zapažaš, ma da si pred njim. Preko duboke provalije K dolazilo se drvenim mostom u grad, a polukružna je kula A na lijevo branila zgodno taj ulaz. Ta je kula smještena na najslabijem dijelu grada, gdje je i zid 3—3 neobično pojačan. Tri prostorije G I E služile su za prebivanje, u prostoru G sačuvao se ostatak komina. Prema prostranom dvorištu B B okretnuti su prozori tih zgrada, a mala četverostrana kula G brani južnu stranu gradsku. Sjeverna je izvrsno obranjena zgodnim položajem nad dubokim ponorom.

Grad je prava sredovječna građevina. Otkako se spominje, u vlasti je obitelji Herkffy, pa prelazi ženidbom u ruke familije Patačić. U XVII. vijeku spominje se kao arx diruta.

Grad je **Gotalovec** porušen u novije doba; još je g. 1864. bio čitav. To je sijelo porodice Gotala, a još je god. 1824. dao Stj. Erdody grad opravljati. Po starim nacrtima i fotografijama vidimo, da je tu bio grad pretvoren u dvor, pa proviđen još strijelnicama.

Lijep primjer grada u ravnicu daje nam grad **Konjščina**.

Četverokut, koji s tri strane ima izbočene polukružne kule u sredini zidova, u kojima se nalaze strjeljačnice (Schiesskammer). Na četvrtoj strani bio je utvrđen ulaz. Oko grada graba s vodom, u koju se srušio g. 1544., bježeći nakon izgubljene bitke, Wildenstein. Ime je dobio grad od baruna,



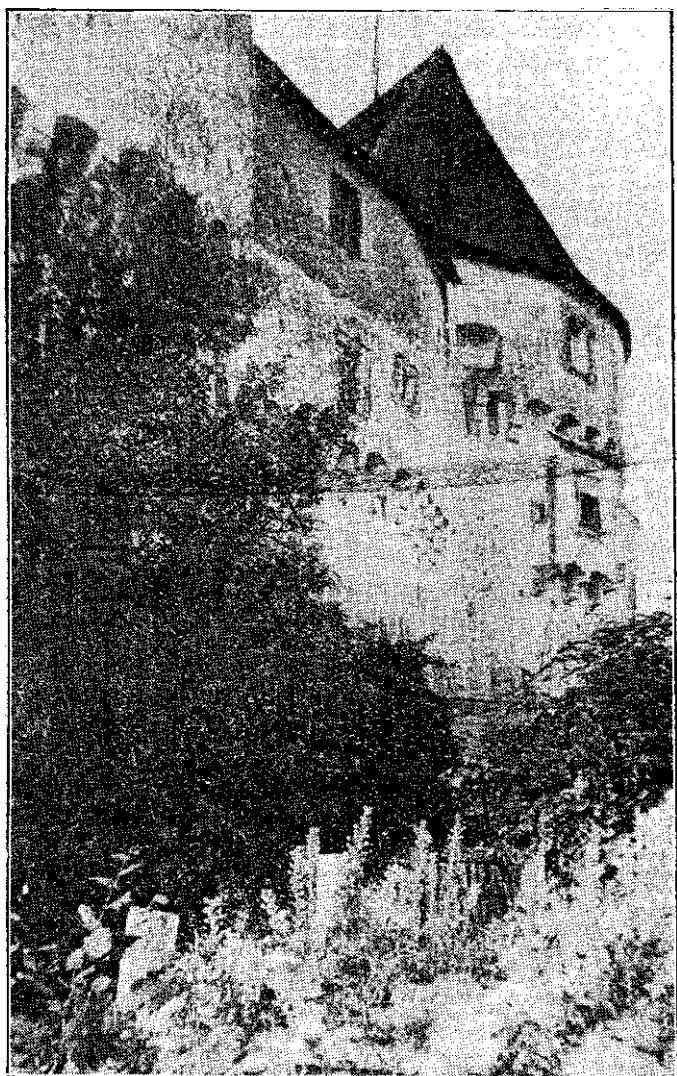
SI. 59. Ulaz u grad V. Tabor,

¹⁾ Laszowski: Grad Belec. Hrv. Prosvjeta 1914. str. 33.

kasnijih grofova Konjskih, koji su izumrli u XVI. vijeku. Danas je grad svojina nadbiskupije zagrebačke, pa je pokriven krovom tako, da su se morali sazidati četiri nespretna stupa, koji drže krov. Do toga je grada nastao kasnije omanji dvor, kog je potres tako oštetio, da je veća polovica grada morala biti uklonjena.

Među zagorske gradove, koji se najranije spominju i najduže su bili nastavani, spada **Grebengrad⁴⁾**) nad Kamenom goricom, gdje nalazimo neko

neznano gradište. Grad je smješten na zaravanku 502 m visokoga brijege od sj. isCprema j. zap. Pred glavnim ulazom kod 1. bila je graba, danas već gotovo sa svim zatrpana. Nu nekada je bio glavni ulaz kod 2, gdje se i sada razaznaju zazidana vrata, pa se vide znatniji ostaci utvrda, koje su branile taj prvotni ulaz. Kroz taj se ulaz dolazilo u predvorje A, gdje je kod 12 bila neka naprava za obranu toga dijela grada. Litica, na kojoj je sazdan nutarnji dio grada, zahvata i u ovaj dio, iz kojega se kod 6 ulazilo u nutrašnjost. Tu je postojala jaka kula. Prošavši tim ulazom brani grad na desno jaki zid, na lijevo je litica s trošnim ostacima glavnoga dijela grada B; taj je na uglovima bio pojačan tesanim kamenom. Nad dobro zaštićenim ulazom kod 8 vidi se prozor s postranim sjeđalima. Odavle ide vrlo ruševan zid 13, koji s para-



SL. 60. Pogled na najveću polukružnu kulu
V. Tabora.

lelnim zidom 15 čini uzak hodnik do drugoga dijela grada.

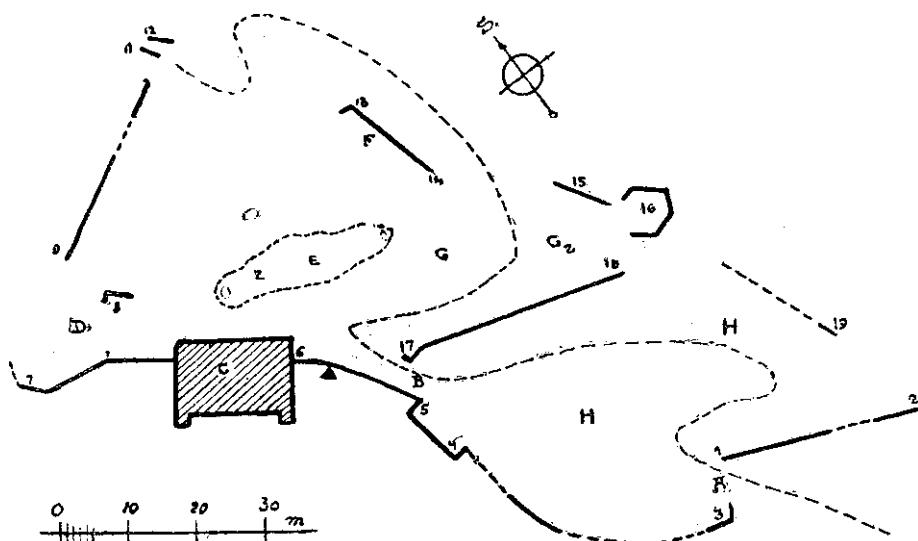
Posebni je dio kapela C, koja svojom vrlo solidnom strukturom odaje drugo vrijeme gradnje. Danas je tako zarušena, da se mora ulaziti

⁴⁾ Laszowski: Hrv. povj. gradjevine I. 36. Csanki: K6r6smegye, str. 30.

u grad ondje, gdje je nekad bio svod, komu su se rebra upirala još na sačuvane konsole. Vanjski su uglovi kapele zaobljeni.

Prostor E je nešto niži, a u njem nema danas ništa do kule F, koja je također vrlo oštećena. Treći dio grada G još je niži, a danas je također sasvim prazan, premda je tu moralo biti više zgrada, kako to svjedoči silno krovno crepovlje, što uokolo leži.

Grad se Greben spominje u listini od g. 1209., kojom kralj Andrija II. zahvaljuje Varaždincima, nu ta listina, ako i nije falsifikat, nije sasvim razjašnjena. Laszovvski drži s pravom, da se listina od g. 1277. (Cod. diplom. VI. 221.) tiče Grebengrada. U toj listini daje Gardun sin Gardunov i brat Wlkuslav neke zemlje Jurju sinu Braničevu i braći Mark, Fyle, Selk, Stephan i Pows-u za grad i zemlje na vrelištu Lonje, a to ne može biti no Grebengrad. Gardun i brat mu Vukoslav bili su znatni boljari, koji su u velike prijateljevali s kraljem Andrijom. I u povijesti Medvedgrada sastajemo se Gardunom. Njegovu sinu i sinovima Vukoslavovim Hektoru i



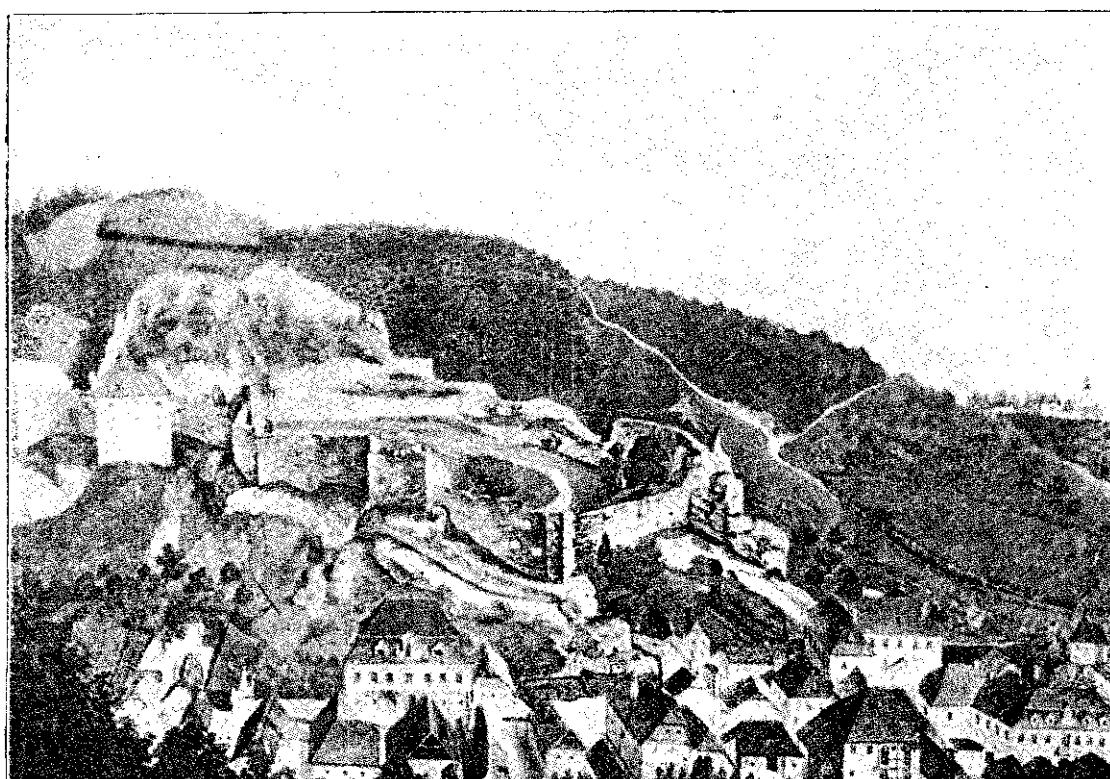
SI. 61. Tlocrt ruševina grada Krapine.

Puneku potvrdi kralj Karlo Robert g. 1322. sve povlasticeo S malom stan-kom ostadoše potomci Gardunovi (Petar, sin Punekov) gospodari grada sve do g. 1445., kad ga osvoji Ivan Vitovec, vojvoda knezova Celjskih, pa ga preda svojim sinovima. Nu čini se, da su još prije no su Vitovčevi sinovi grad izgubili, već stari vlasnici zadobili grad natrag, a kako Ladislav,¹⁾ posljednji toga« roda, nije imao djece, posini Baltazara Bacana g. 1481., koji zadrži grad, ma da je neko vrijeme bio u rukama Ivana

¹⁾ Punekov sin Lorand imao je dva sina, Nikolu i Hermana. Potomci ovoga su gospodari Grebengrada, pa se pišu Hermanffj de Gereben. Njihov je grb zubato kolo s četiri žbice a nad njim kroči lav. Sigurno su ovi gospodari Grebengrada sazidali lijepu gotsku crkvu (nekad franjevačku crkvu) u Remetincu pod Grebengradom. Vidi i Thalloczy: Studien z. Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter. Miinch. 1914. str. 63.

Korvina. Budući je Fr. Bacan bio pristaša Bethlenov, zauze po nalogu kraljevu ban Nikola Frankapan Greben¹⁾ g. 1621. pa bude (nakon što je sastavljen inventar) uveden u posjed grada. Ipak se domognu Bacani (i suvlasnici dobara Greben grada, sinovi Mojsije Humskog) grada, pa ženidbom pređe grad u posjed Erdoda, koji ga posjeduju i danas. Već je g. 1710. Grebengrad ruševina, a pod njim se u ravnici diže dvor novo-marofski.

Grad se *Bisag*²⁾ spominje također veoma rano, a sačuvao se tako, da se je pomalo pretvorio u dvor. Najstariji su mu vlasnici Bisaški (Bikszadi) rođaci gospodara grebengradskih. Gjuro Bisaški bio je g. 1445.



SI. 62. Stara slika mesta Krapine s ostacima staroga grada.
Original u grad. muzeju u Zagrebu.

podban, a kad je njegov sin Petar umro bez odvjetka, dozvoli kralj Matija, da preda imanje sestri Ani, udatoj za Nikolu Kaštelanovića od Sv. Duha u današnjoj požeškoj županiji. Ma da su se i Hermanffy de Gereben optimali poslige za to dobro, ostadoše Kaštelanovići posjednici grada do svog izumrća. Grb se Kaštelanovića nalazi i sada nad ulazom u grad. U djelu „Status fam. Patačić“ nalazi se potpuno rodoslovje familije Bikszadi, pa vidimo, kako ženidbom dolaze u vezu s Kaštelanovićima, Ratkajevcima, Zemčejevcitna, Bradačima, Gereczyma, Petheovcima, Gottalima, Patačićima,

¹⁾ Klaić: Banovanje kneza N. Frankopana, str. 193.

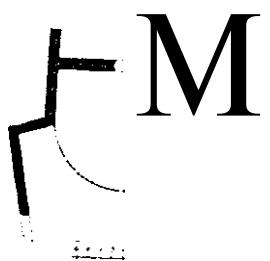
²⁾ Csanki: Korosmegve, Status familiae Patačić u svšuč. knjižnici u Zagrebu.

Keglevićima, koji su dobivali i dijelove posjeda bisaškog. Patačići su doista neko vrijeme i posjedovali grad, pa je stoga on i narisao u spomenutom djelu Status familiae Patačić. Oko g. 1620. gospodovao je tu neko vrijeme i Juraj Zrinjski. U novije je vrijeme bio grad svojina grofova Draškovića, a sad je prešao u druge ruke, pa je osamljen ostao, kad su okolna zemljišta rasparcelirana.

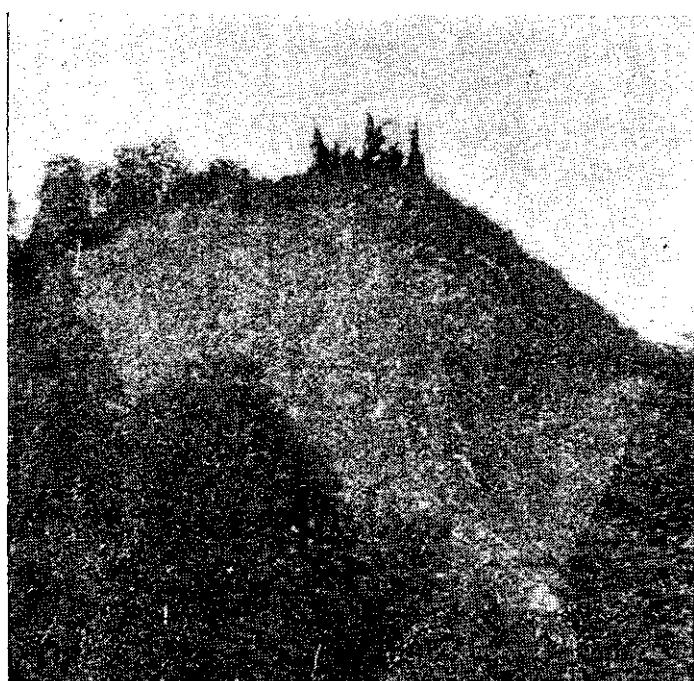
Od starog se sredovječnog grada sačuvalo tek nešto malo: donji dio ulazne kule, koja je kasnije (za Draškovića?) znatno povišena. Četiri okrugle kule razne veličine smještene su na četiri ugla gradske, nu sve je to kasnije modernizovano. Na istočnoj je strani prizidana gradska kapelica. Oko grada bio je dubok šanac, pa se drvenim mostom dolazilo preko njega do ulaza.

Grad *Mali Kalnik*¹⁾ smjestio se baš na međi župe i varaždinske i bjelovarsko-križevačke. Podigao se na hrptu razderane i vrlo teško pristupačne klinzurine, u najneprohodnjem dijelu. Bio je doista mali gradić, nepravilno polukružna oblika s jakom ulaznom četverostranom kulom, koja se dosta dobro sačuvala, dok je od svega drugoga ostalo tek nešto fragmenata. Grad je bio na dva sprata. U donjem su dijelu uzani gotski prozori, u gornjem široki prozori s gotskim prozornim križem. Te su se gornje prozorije mogle grijati. Vidi se, da je grad branio jedino njegov izvanredni položaj.

Grad je bio svojina Abrahama i Nikole sinova župana od Moravča, što je kralj Bela g. 1250. potvrdio. Ti su ljudi od kralja dobili od g. 1245. i grad Rakovac. Kasnije je mijenjao svoje gospodare, pa je dobio u sve tješnju vezu sa susjednim Vel. Kalnikom. G. 1481. dobi oba grada Vladislav Kosaca, a kad je Vel. Kalnik prešao u ruke Gašpara Alapića, osta u Malom Kalniku vlasnik Petar Balša. Nikola Balša proda god. 1556. Mali Kalnik s posjedom u Gor. Rijeci Ivanu Gesztiju, a g. 1581. uze Fr. Ore-



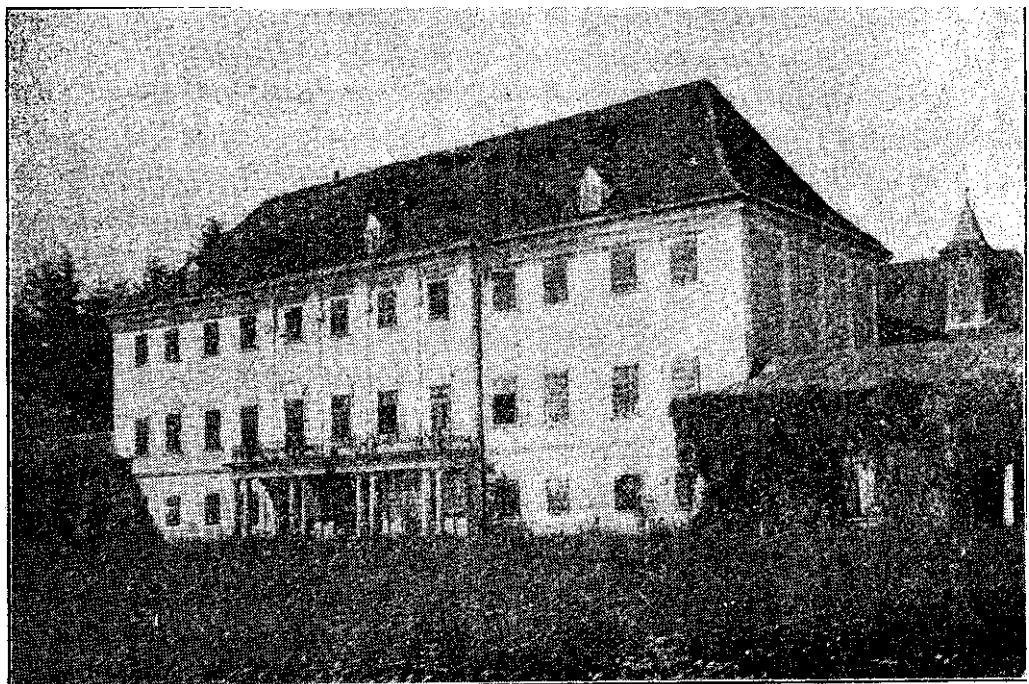
SI. 63. Tlocrt ruševina grada Lobača.



SI. 64. Ostaci Starog Lobača.

¹⁾ Kukuljević: Neki gradovi i gradine III. 1870.

hovački grad u zakup, da ga g. 1591. otkupi, pa opet oba Kalnika sjedini u svom posjedu. Dijelove posjeda dobiše kasnije Keglevići i Patačići, pa se u arkivu Keglevićevu sačuvalo dosta isprava, koje se tiču M. Kalnika. U blizini Gornje Rijeke, gdje je Gašpar Orehočki sazidao oko g. 1663. novi dvor, nalaze se neznatni ostaci gradića **Čanjeva**.

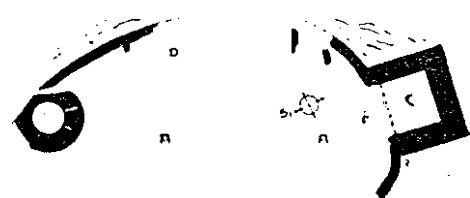


SI. 65. **Lobor** dvor Keglevića.

Knezovi su Celjski, kako priča njihova kronika,!) porušili znatan broj gradova, a nije sasvim jasno, zašto su to učinili. Među tim gradovima spominje se i „Schonhaupt, dasselbst bei haben sie ein Kloster Hermanniterorderisaufgehobenundgestiftet”.

Nema sumnje, da je to bila utvrda u **Lepoglavi** na onom mjestu na brdu Gorici, gdje se danas nalazi kapela sv. Ivana i gdje su se do nedavna nalazili još tragovi te građevine. Mjesto je bilo izvrsno odabranio: osamljeni humak davao je svojini položajem izvrsno sredstvo za obranii. Na brijezu nad crkvom u **Kamenici** nalaze se ostaci nekadašnjega kaštela: donji dio peterokutnoga tornja, koji je kao branič čuvaо prilaz u lepoglavsku nizinu. I taj je grad darovao g. 1398.

Sigismund Hermanu Celjskomu, a kad je darovnicicu g. 1435. potvrdio,

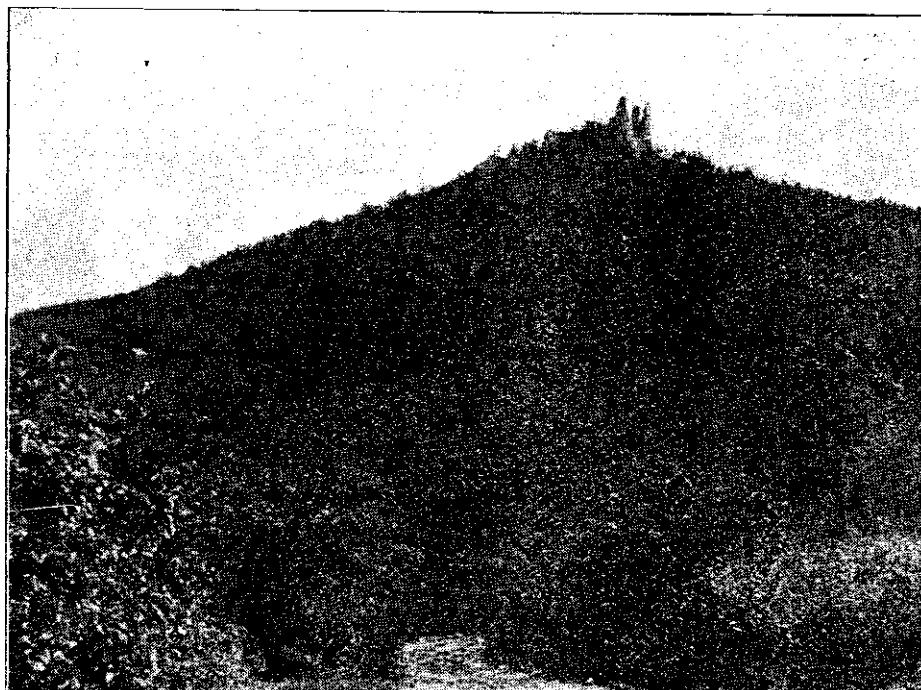


SI. 66. **Tlocrt** ruševina grada Oštrea.

*) Krones: die Freien v. Saneck u. ihre Chronik als Grafen v. Cilli. II. 157.

bio je grad još čitav, dok se g. 1463. spominje već kao razvalina. Kasnije dobije grad s posjedom Ivaniš Korvin.

Nije vjerovatno, da je u *Ivancu* postojao u srednjem vijeku grad, već je taj kraj spadao pod posjed Ivanovaca u Beli. G. 1558. uvedena je Frakcija Choron, žena Benka Petheoa — obitelj Petheeo de Gerse dobila

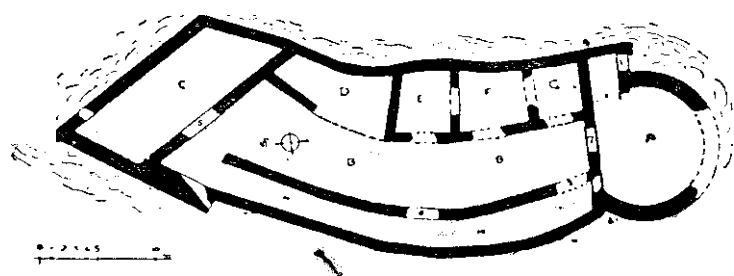


SI. 67. Ruševine grada Oštrea.

je Ivanec na poklon od Ivana Korvina — u posjed kaštela Ivanca, a spominje se u potvrđnici kralja Ferdinanda Ivancz, simul cum castello in eadem *noviter* exstructo. G. 1632. spominje se, da je kaštel u Ivancu po tradiciji sagrađen iz ruševina stare križarske crkve. Kad je izumro rod Petheeoovaca (g. 1730.), pokloni Karlo VI. g. 1740. Ivanec Ladislavu Erdodu, koji je popravljao dvor do svoje smrti. Kasnije dobiše taj dvor Kukuljevići kao potomci Petheeoovaca. Oko dvora je bila graba, preko koje je vodio most, a desno od glavnoga ulaza, nad kojim je i sada grb Erdoda, stoji četverouglata kula, valjda najstariji dio dvora. Ostalo je djelo kasnijih generacija.

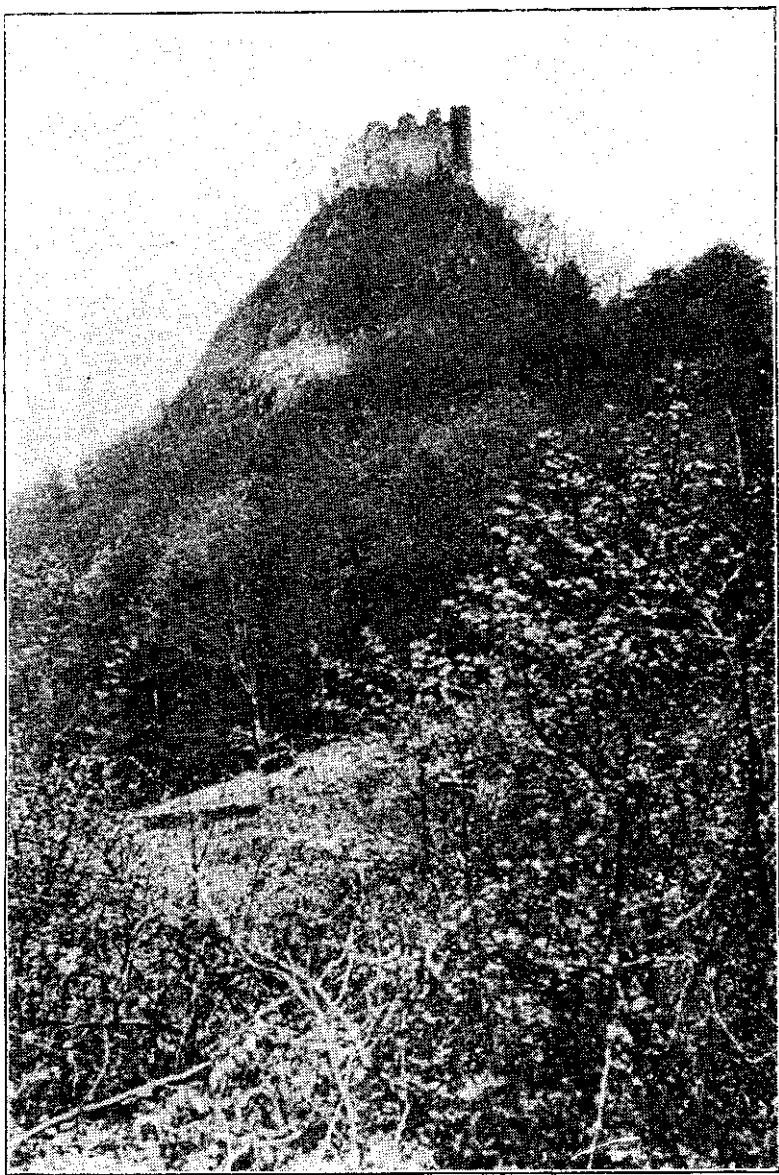
Tamo, gdje se krasna gorska cesta iz Podruta spušta prema Beli, nalazi se podor *Pusta Bela*,¹⁾ koji čuva taj drevni prolaz. Sačuvalo se

¹⁾ Laszowski: Vjes. hrv. arheol. društva. VIII. 191.



SI. 68. Tlocrt ruševina grada Belca.
Bastijon A kasnije prizidan.

dosta okolnoga zida, vidi se, gdje je bio ulaz, ali nutrašnjost je sva rpa kamenja. To je po svoj prilici središte posjeda Bela, kog su držali ivanovci, a prije njih g. 1063. templari. Kasniji priori nose naslov de Bela, n. pr. Ivan od Paližne, prior ordinis s. Johannis Jerosolimitani de Bela. G. 1434. posvoji prior Matko Talovac Belu. I Bela dodje u ruke Jana



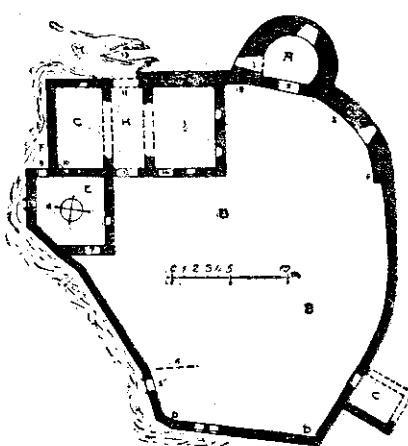
SI. 69. Ruševine grada Belca.

Vitovca i njegovih sinova, pa kasnije **ju** vlasništvo Ivana Korvina, a darovanjem familiji Petheo de Gerse. G. 1553. izričito se spominje dirutum castrum Bela. Pod gradom nastadoše dva dvora. Jedan sad sasvim napušten ima dvije okrugle kule, a drugi, sada sijelo bar. Ožegovića, pokazuje se kao masivna zgrada, okružena zidom, koji ima na četiri ugla Četiri omanje okrugle kule.

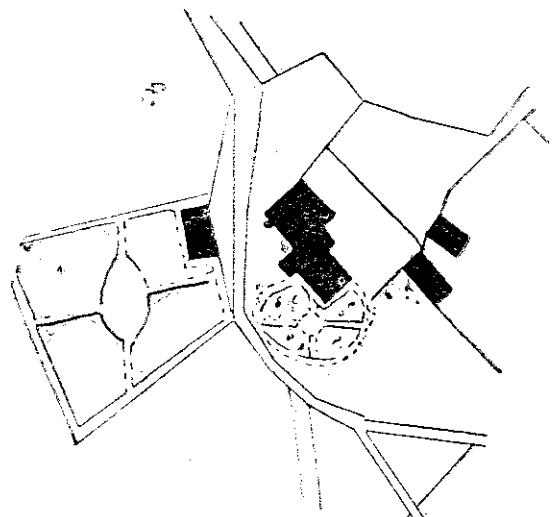
U **Klenovniku** stoji danas dvor iz početka XVII. vijeka, koji se dalje izgrađivao tijekom XVIII. stoljeća. Pred ulazom je na obje strane smješten po jedan četverostrani toranj za obranu ulaza, gdje su se još sačuvale strijelnice. Nu sredovječni je grad stajao nešto dalje; tu se još vide ostaci zidova. Klenovnik se rano spominje; god. 1244 oduzimlje kralj Bela IV. grad Puchuni i daje ga zajedno s Loborom, Velikom i Zlogonjem Mihajlu, županu varaždinskomu. Kasnije dobiše posjed Draškovići, koji su sazidali sadašnji dvor.

I **Maruševac** je noviji dvor. Najstariji je dio sagradio Baltazar Vragović g. 1618. Kasnije je posjed Patačića, a u XIX. vijeku sagradi veliku kulu posjednik njegov Schlippenbach.

Najpopularniji je od sviju zagorskih gradova svakako **Trakoščan**. Nema sumnje, da je tu odavno postojao grad, jer je mjesto kao stvoreno



SI. 70. Tlocrt ruševina Milengrada.



SI. 71. Položajni nacrt grada Gotalovca iz god. 1864.

za takovu građevinu. S jedne strane strmina brijega, s druge jezero Bednje. Među gradovima, koje su dobili knezovi Celjski, spominje se i Trakoščan, a kasnije je svojina Jana Vitovca, pa Ivana Korvina, koji ga pokloni g. 1503. svom podbanu Ivanu Gjulaju. Nu kad je rod Gjulaja izumro, dade kralj Maksimilijan II. posjed s gradom Gašparu Draškoviću, bratu zagrebačkoga biskupa, pa odsad ostade grad u vlasti Draškovića do danas. U pedesetim godinama XIX. v. pregradi ga podmaršal grof Juraj Drašković onako, kako ga danas vidimo. Nu to su sve igrarije, današnji grad Trakoščan nema mnogo zajedničko sa starim gradom, kako ga pokazuje slika u samom gradu. Na nekim starijim dijelovima još su ubilježene godine 1564. i 1592., koje pokazuju, kada se je grad pregradio.¹⁾

Od grada se **Vinice²⁾** razmjerno dosta sačuvalo. G. 1353. spominje se prvi put, g. 1391. u rukama je kralja Sigismunda, g. 1397. vlasnik

¹⁾ Kukuljević: Neke gradine i gradovi u Hrvatskoj.

²⁾ Laszowski: Prosvjeta, 1899. str. 435. Mitteilungen d. österr. Centralkommission, 1856. str. 234.

mu je Herman Celjski, a poslije izumrea knezova Celjskih gospodari tu Jan Vitovec sa svojima sinovima, dok i taj grad ne dođe u ruke Ivaniša Korvina, koji ga pokloni svom podbanu Ivanu Gjulaju. Kad je posljednji Gjulaj umro, dobije jedan dio grada g. 1566. glasoviti historičar Nikola Išvanffy, dok drugi dobiše Turocijevi. Ban Benko Turoczi umre u Vinici, pa se njegov lik vidi na grobnoj ploči u starinskoj župnoj crkvi u Vinici. Posjed pređe kasnije u ruke Keglevića, Draškovića, Malakocijevih, „„„ Erdoda. Sada je vlasnik grada grof Bombelles.

Kad su g. 1568. popisana Gjulajeva imanja, popisan je i opisan i grad Vinica. Dakako, da taj opis nije dostatan, da si stvorimo točnu sliku grada. Nad ulaznim vratima bio je toranj, na zapadu branište (Wehrgang) i kupaonica, sa sjevera su vodila srednja vrata, a osim ovih postojao je još jedan ulaz. Dolje kod ulazne kule stanovali su stražari. U gornjem dijelu bila je kuhinja, kraj nje „stara kuća“ sa peći, odavle se stubama polazilo u palaču, veliku dvoranu, spavaonicu i sobu za boravak. Pod krovom iznad kuhinje bile su tri omanje sobice, a u tornju (sa urom i zvonom) još dvije sobice.



Si. 72. Ruševine grada Gotalovca.

Tabor. Gornji dio grada okrenuo se šiljem prema ulazu, koji je bio u predgrađu C. Osim ulazne kule još su dvije polukružne kule A i B štitile ovu stranu grada. Od okolnoga su se zida sačuvali još pojedini dijelovi s kulama D i E; kod 4 čini se da su postojala vrata. Od gornjega se dijela sačuvala samo gomila kamenja. Kao u V. Taboru tako je i tu posvuda prvi kat bio građen na vrlo lijepo tesanim konzolima, a kule se od kordonskoga vijenca prema tlu znatno proširuju. U okolišu Vinice nastali su tijekom vremena veći dvorovi: Opeka i Zelendorf.

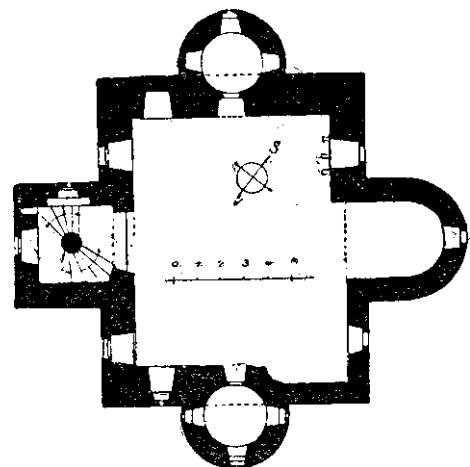
Na granici prema Štajerskoj nalazi se dvor **Križovljjan**, koji je nekad bio branjen opkopom i diživim mostom, pa se još vide koloturi, na kojima se je digao most. Nad tim (sada unutrašnjim) je vratima još grb nekadašnjih posjednika Bakica de Lak.

Varaždinski je grad lijep primjer razvijta ratnoga graditeljstva. Tu je od davne davnine postojao grad, sijelo drevne županije varaždinske.

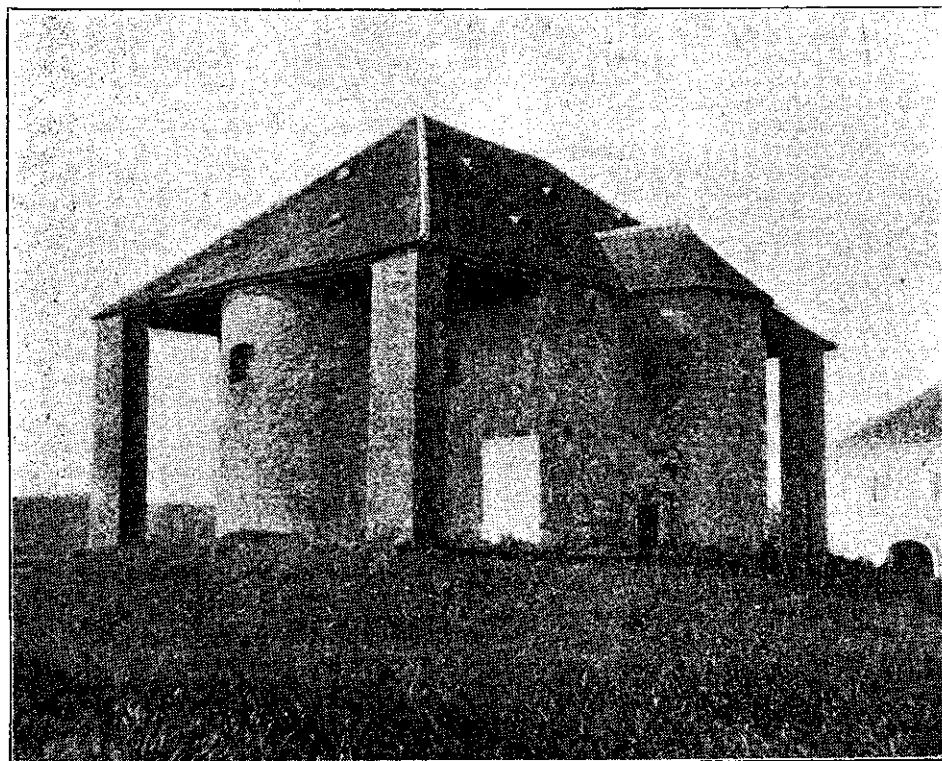
Ostaci grada Vinice podsjećaju u mnogom na grad Vel.

Kroz cijelo se XIII. stoljeće spominju imena zupana te zupanije. Od toga se drevnoga grada ni je nista sacuvalo. Jos g. 1441, veli kronika celjska, da ni varos ni grad varazdinski nisu utvrđeni: Nu was dieselbe statt Warasdin keinerley zain noch graben umbfangen. Do was ein burgg in einem egg da-selbst, die von gezein gemacht was, die hette der graff Ulrich von Cilli machen lassen.

Povijest je grada Varazdina tjesno vezana s povijesku varosi varazdinske. I taj grad dopade ruku Jana Vitovca, kasnije Ivanisa Korvina, pa markgrofa Jurja Brandenburgskog, drugoga muza udovice Korvinove. Zatim ga dobije ugarski palatin Stjepan Bathöry, pa je u to vrijeme grad pretrpio navalu ceta Krste Frankopana, pri-stalice Ivana Zapolje. 27. IX. 1528. pade Krsto pod Varazdinom. Iza Bathöryja dobi grad Ivan Ungnad, a kad se kci Ungnadova Marija udala za bana Tomu Erdöda (g. 1585.), dobiju Erdödy grad, pa ga posjeduju još i sada.



Sl. 73. Tlocrt prvoga sprata grada Konjscine.

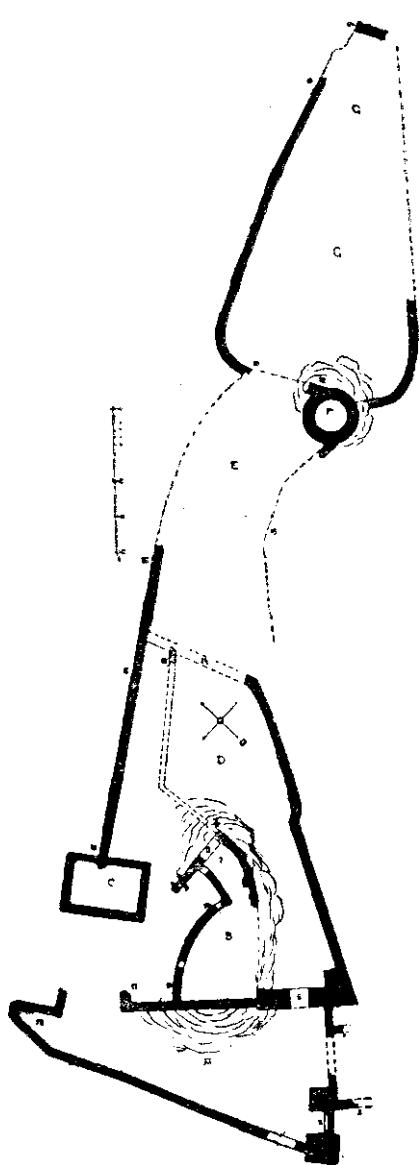


SL 74. **Grad Konjscina** (krov djelo novijega doba).

Po brojnim starim nacrtima, narocito po onom voj. inzenjera Martina Stiera iz g. 1660. poznamo dobro utvrde varosi i grada Varazdina.

Oko grada bili su zidovi s polukulama i bastijonima na uglu, a dvoja su vrata: Porta gegen Ungarn i Porta gegen Crobaten vodila iz grada mostom preko gradske grabe. Zidovi su postojali sve do g. 1807., a sad je tek fragmenat ostao, dok je gradska graba sva zasuta.

Napose je utvrđen grad Varaždin. Jaki zemljani nasipi brane pristup sa sviju strana. Iz varoši dolazilo se u grad kroz stražarnicu, koja je i sada još sačuvana. Zatim se dolazilo do ulazne kule, koje sada više nema.



SI. 75. Tlocrt ruševina
Grebengrada.

Potanjim je istraživanjem ustanovljeno, da je *najstariji dio grada četverouglali toranj na desno od okrugloga toranj a > kojim se sada ulazi u grad*. Taj je toranj bio sprva znatno niži, a zapravo nije pripadao gradu, već su tu bile varoške dveri, kroz koje se i kolima prolaziti moglo. Još su sačuvani okrajni kamnovi (Prellsteine). S desna i lijeva bile su dvije kamene klupe, kojima su zasloni bili ukrašeni vanredno lijepom gotskom klesanjem. Na lijepo tesanom kamenju nalazimo i više klesarskih znakova; najčešće se ponavlja znak W. Isprrva nije bio taj prostor svoden, nu još u gotsko je doba načinjen svod s rebrima, pa sada reže svod i dijelove onih klesarija nad klupama. Kasnije je toranj povišen; grb Ungnadov pokazuje, u koje je to doba učinjeno. I po treći put je toranj povišen, pa je njegova platforma opremljena za tešku artileriju i stari je toranj dobio velike strijelnice, te postao bastijonski toranj. Krov je kasnije tek metnut; dok je služio kao bastijonski toranj, nije dakako ni moglo biti krova.

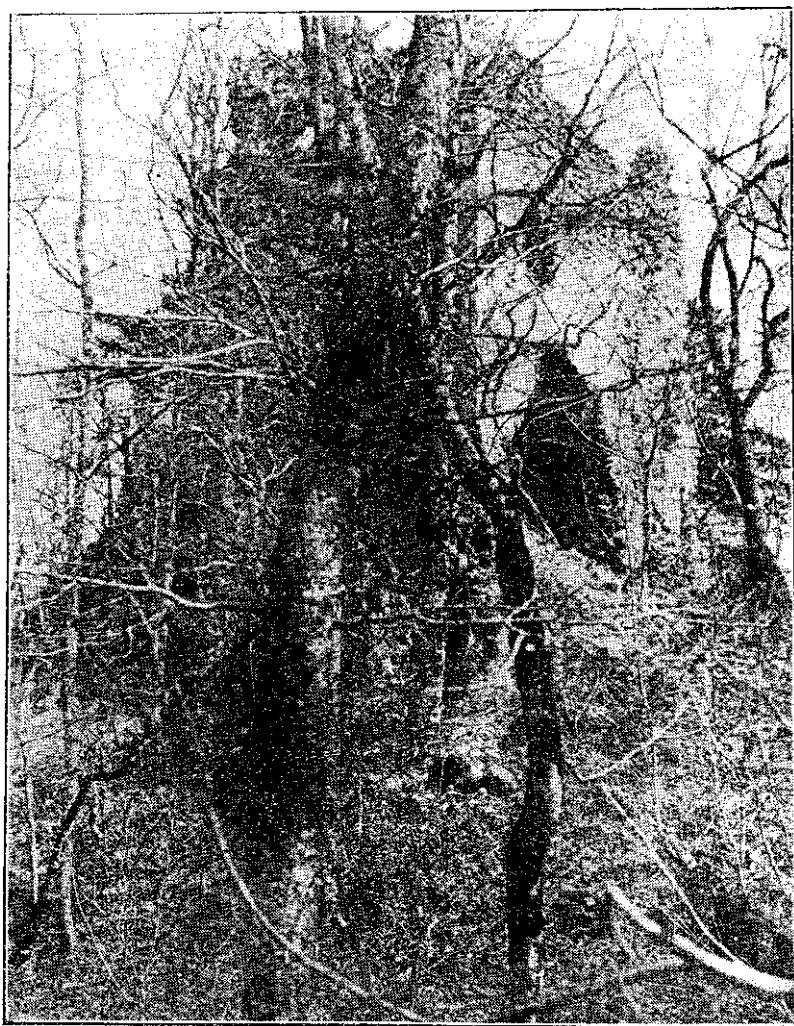
Kroz okruglu se kulu polazi u grad. Nad ulazom je grb Erdody-Rakoczyev iz g. 1705. kad se je grad opravljao. Ta okrugla kula ima u gornjem spratu tek strijelnice za omanje oružje. U prizemlju je smješten dapače i komin za grijanje gradske straže.

Tomo Bakač prizidao je zapadni i sjeverni dio grada, pa učinio tako dvorište, okruženo zgradama, kojima su dvorišne stijene

urešene bile na slikanim stupovima i ornamentima, utisnutima u maz, kako smo slično vidjeli u gradu V. Taboru. U to su doba jamačno nastale one dvije bastijonske kule V. i VI. (oko g. 1592.). Tako se mnogo očekivalo od tih tornjeva, koji se nisu baš nikako pokazali zgodni. Kula VI. osobito je čvrsto (trbušasto) građena, dolje za manju artileriju, gore za velike

topove opremljena; dakako da je i ova kula i ona kula V, tek naknadno pokrivena krovom od crijepla. Uzano dvorište IV. urešeno je galerijama na lukove, kako smo to sasvim jednako našli u V. Taboru.

Sat daleko od Varaždina nalazi se mjesto ***Kneginac***, koje se drži istovjetnim s mjestom Kene, u kojem je kralj Andrija bio zatvoren, kad ga je brat kralj Emerik svladao. Danas se tamo nalazi fragment okrugle kule do crkve, a još postoji opravdana tradicija, da je tu postojao grad



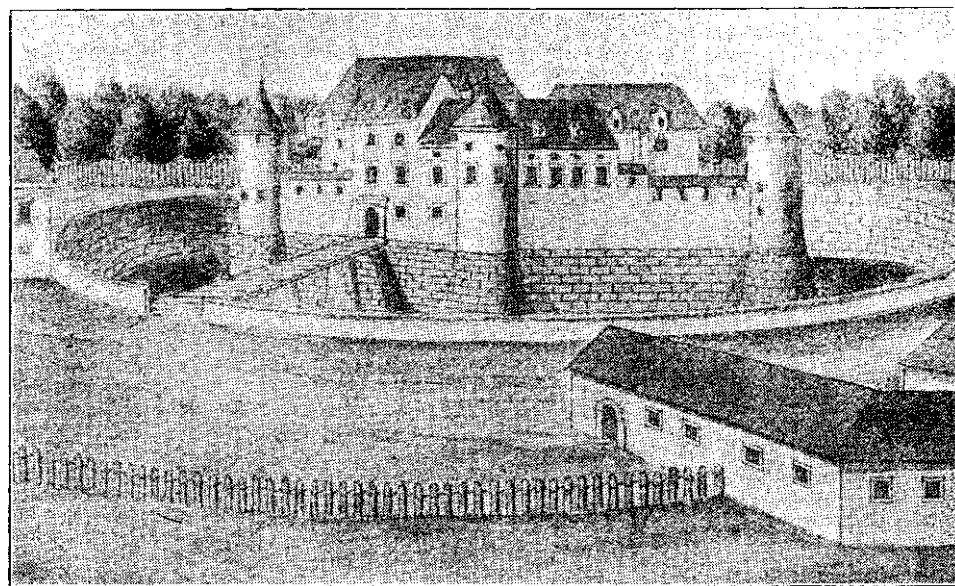
SI. 76. Glavna kula Grebengrada.

s tri druge kule, a crkva da je ugrađena kasnije usred toga obzidanoga prostora. Ova nam kula ne kazuje ništa osobito.

Ludbreg, gdje je nekad stajalo znatnije rimske naselje, (fragment velikoga spomenika od bronca nalazi se u arheološkom muzeju u Zagrebu), kasnije vlasništvo Turoczijevih, nije sačuvao ništa od svoga sredovječnoga grada.

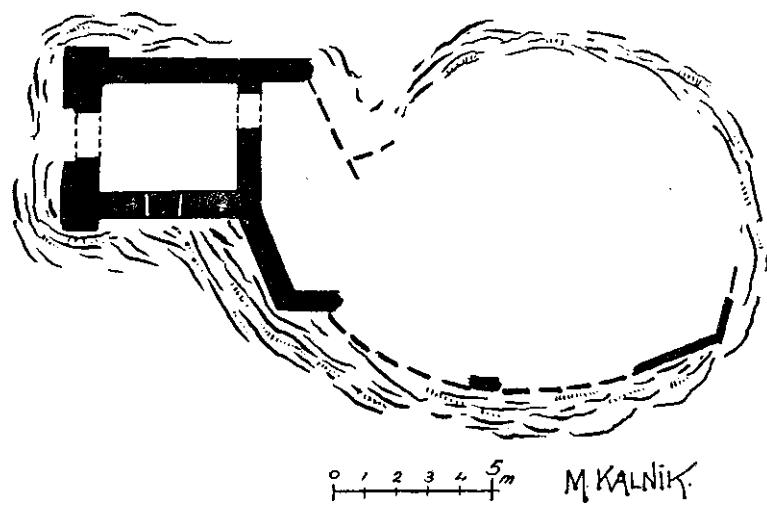
U ovoj je županiji još jedino mjesto ***Rasinja***, koje je osim dvora spasio barem jedan toranj sredovječne građevine. Mjesto je prastaro. Već

oko g. 1170. daje biskup Prodan templarima zemljište oko Rasinje, oko g. 1329. parbi se Stj. Herbort de gen. Osi s Ivanom radi posjeda Rasinje. Na jednom brdu u blizini Rasinje, koje nosi drevno ime Budim, vide se slabi tragovi grada *Opoja* (ili Apaja). Oko g. 1326. poklonio je Opoj ban



SI. 77. Grad Bisag.
Po nacrtu u djelu Status familiae Patachich.

svoj grad templarima za pokoj duše svoje. Potomci Opoj bana de gen. Gut-Keled bili su Bočkajevci i Apajfijevci, koji su Rasinju zadržali, a pripadala im je i bliza utvrda Herbortjra.¹⁾ Iz kasnije povijesti grada bilježim



SI. 78. Tlocrt ruševina Maloga Kalnika.

vijest Istvanffijevu, da je g. 1527. Krsto Frankapan razvalio Pekrijevu Rasinju. Od g. 1746. gospodari su ovdje baruni Inkey de Pallin.

¹⁾) Csanki: Korosmegge. 12.

U samom selu stoji četverouglata kula, a do nje zgrada općinskoga ureda. To je ostatak sredovječnoga grada, koji je vrlo često pregrađivan, pa nam ne kazuje ništa o tom, kako je bio opremljen za obranu.

U današnjoj je varaždinskoj županiji od pradavnih vremena bio osebujan život. Tu je još u pradoba živio čovjek: u krapinskim spiljama u pješčenjaku povlačio se u paleolitsko doba. U kasnije mlađe kameno doba, pa u brončano doba još je život bio bujniji: na brojnim su mjestima ostali tragovi toga života do današnjega dana. U zimsko doba nije prestajao život, ta Rimljani su i u ovim stranama nadovezali na ono, što su našli. Varaždinske su toplice jamačno već i prije bile poznate, a Rimljanin si ih je samo po svom preudesio.

Rimske su ceste samo poboljšani putovi, koji su od davnine vodili ovuda. Te su ceste ostale sve do srednjega vijeka, pa se često spominju kao via antiqua, a najčećim su dijelom ostale u porabi do današnjih dana. U srednjem vijeku nastaju tu omanje plemenske župe pa se pomalo stvaraju oveće županije: zagorska s glavnim gradom (valjda) Krapinom i varaždinska županija, a uz to se još spominju omanje župe: hrašćinska i mormačka. Pomalo nestaje i županija, pa moćni rod knezova Celjskih dobiva te krajeve u svoj posjed. Važni su se događaji odigrali na tlu te županije. Tradicija tvrdi, da je pregovaranje Kolomana s Hrvatima bilo kod Drave. Kralj se Andrija sjeća još zahvalno Varaždinaca, koji ga nisu zaboravili, kad je čamio u Knegincu. I kad je nestalo srednjega vijeka, pa su gradovi izgubili svoju važnost, ostaje plemstvo Zagorja u svojim novosagrađenim kurijama, pa se baš tu razvila kultura svoje vrsti. Ali pomalo nestaje toga plemstva, sve se više diže polagano i nečujno seljak, taj zapravo najstariji plemić toga kraja, pa opet uzima natrag svoje tlo — a i samih dvorova pomalo već nestaje s površine zemlje.



si. 79. Ulazna kula grada Maloga Kalnika,

Sredovječni gradovi u bjelovarsko-križevačkoj županiji.

Broj je gradova u današnjoj bjelovarsko-križevačkoj županiji sada razmjerno neznatan, a od ovih su jedva tri četiri znatnija grada. No u plodnim je ovim krajevima (koji su sačinjavali u XV. vijeku dio ogromne županife krizevačke) bilo sva sila važnih gradova, a kad se na izmaku srednjega vijeka pojavio Turčin, još je veći broj mjesta bio utvrđen. Da-

pače se međa prema tur-skom posjedu napose utvr-dila t. zv. Waldverhackima, koji su u polukrugu pola-zili od Koprivnice do Sv. Križa, pa od današnjega Bjelovara do ispod Gjur-gjevca, kako je to narisao g. 1650. M. Stier na „Mappa iiber die Windische, Pe-trinianische und Banatische grantzen“, gdje su u tlocrtu prikazana i utvrđena mjesta onoga kraja u ono vrijeme.

Počnimo s najstarijim gradom toga kraja, s *Velikim Kalnikom*.^{a)} Između dva gorska vrhunca odlo-mio se u pravrijeme silan komad pećine: to je brdo Katalina između brda Vu-klec i Vranilec zvanih. Od



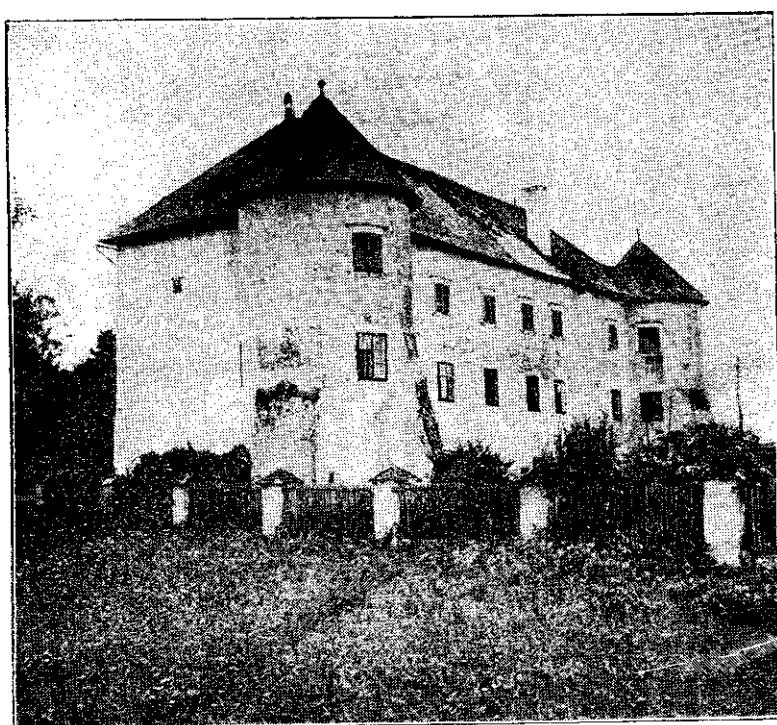
SI. 80. Dvor u Ivancu.

davne je davnine ta klisura upotrebljena za utvrdu: i prehistorijski i rim-ski je čovjek tu obitavao, a vjerovatno je, da je i na nedalekom brijezu, Starec zvanom, postojala utvrda, kako to pokazuju nahodaji, osobito koplje iz rimskoga vremena.

^{a)} Kukuljević: Neke gradine i gradovi u Hrvatskoj. C'sanki: X6rosmegye 7. Prosvjeta 1903.

Sredovječni grad Kalnik nije nastao najednom. Već je Kukuljević opazio, da je gornji (romanski) dio stariji, a doljni, veoma razrušeni dio noviji. I on i drugi držali su, da je Kalnik stajao još u doba narodnih kraljeva, nu ispitivanje grada nije toga potvrdilo. Vjerovatno je, da je odavna na tom mjestu postojala utvrda i više je no vjerovatno, da je cijeli kalnički kraj prastara plemenska općina poput one u Turopolju. Nu ostaci, koje danas tu nalazimo, potječu iz daleko kasnijega vremena: samo je gornji dio razvaline pripadao starom sredovječnom gradu, sve je ostalo podrtina kasnoga dvora. Taj je stari grad bio veoma malen, ma da su i kraljevi i kraljice opetovano boravile u njem.

Najviši je dio poligon 10, sagrađen na raspukloj klisuri, nu arhitekt je pukotinu prekrio balvanima, koji i sada postoje, ma da je ziđa gotovo

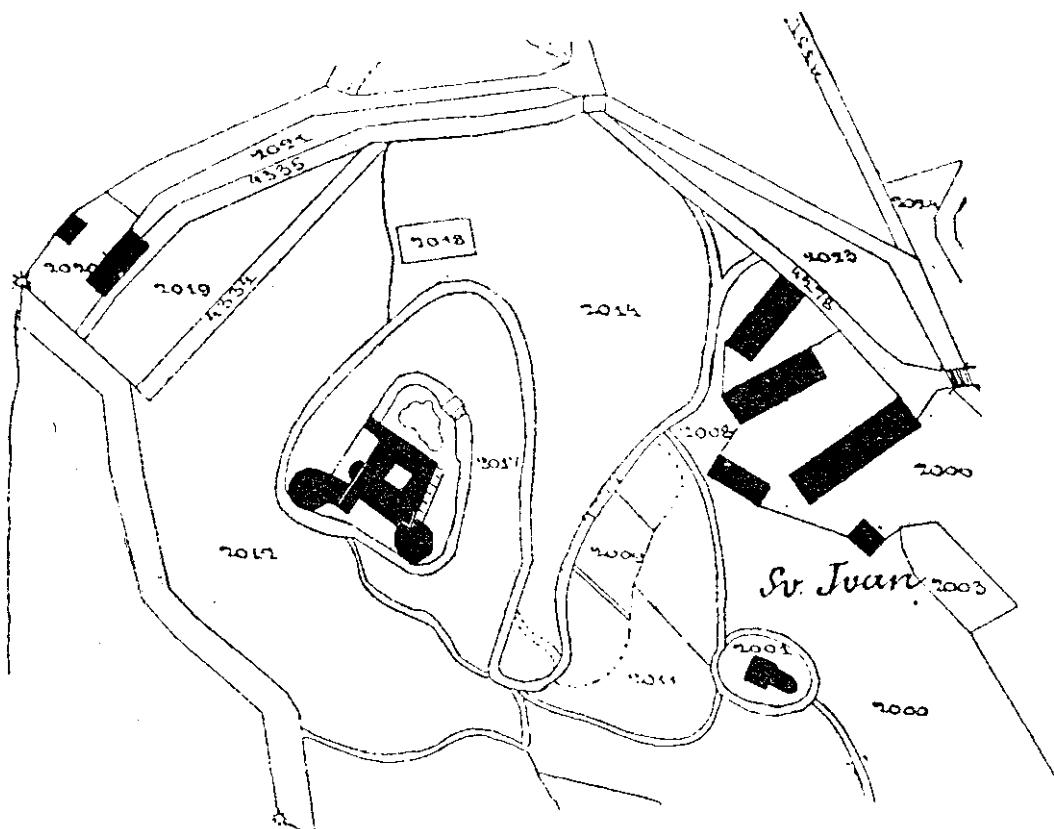


SI. 81. Bela, dvor XVIII. vijeka.

nestalo, jamačno je tu stajala uz utvrdu i kapela, a tradicija možda ima pravo, da je to bila kapela, posvećena sv. Katarini. Iz toga se najvišega dijela polazi uskim hodnikom 9—9 do glavne zgrade 7. Taj je hodnik dovodio u gornji sprat te prostorije, pa se danas ne može do njega doprijeti. Kula 7 bila je glavno obitavalište u gradu: vanredno je čvrsto građena, uglovi su utvrđeni tesanim kamenom t. zv. Buckelquader, koje nalazimo i u zgradama 1 i 2, a inače ih u cijeloj Hrvatskoj nema osim na Medvedgradu. Prizemlje je podijeljeno u dvoje: na desno je ostavljena pećina, na lijevo je bila prostorija. Podnice prvoga sprata — po gotskom običaju vrlo na blizu metnute — počivale su dijelom u rupama, dijelom na konsolama. U kutu je stubište 8 s gotskim dovratnikom. Prozori su

u prizemlju maleni, polukružno završeni, gore široki. Dva gotska otpornjaka jačaju zgradu. Tu nema nigdje ništa više romanskoga; grad je možda nastao tik pred mongolsku provalu ili koji čas poslije nje. Kukuljević misli, da su vlasnici Okić grada bili i vlasnici Kalnika, pa doista u mngom podsjeća Kalnik na Okić; oba su grada uzidana u pećinu i na nju. Čemu su služile zapravo zgrade 1, 2, 3, pa i kula 6, (pravoga puta nema ni tu između tih zgrada, do nekoliko u živac tesanih stuba) to se danas ne može više ustanoviti. U zgradi 1 bilo je očito stubište; tu je bio stari ulaz u grad.

Sve drugo ziđe nije no ruševje kasnoga dvora, koji se sasvim raspao, a bio je znatno prostraniji od grada Kalnika. Iz starijega vremena



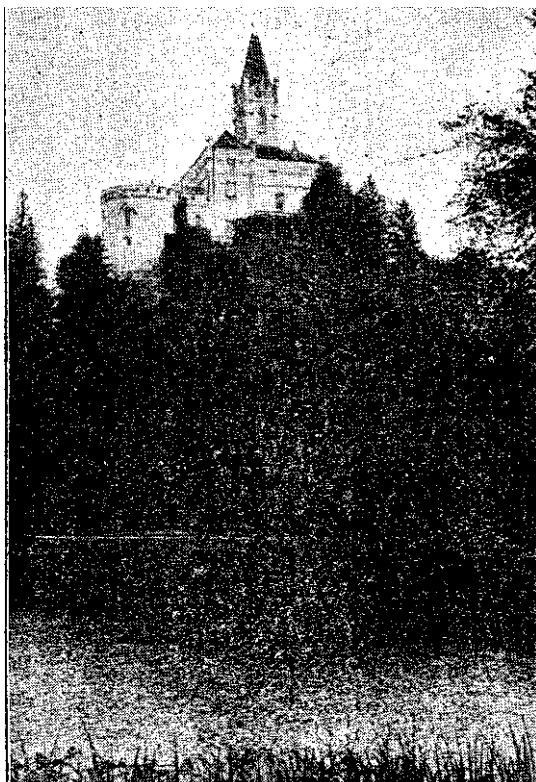
SI. 82. Položajni nacrt grada Trakošćana.

postoji jedna litografija, što prikazuje i zid, koji je na daleko pred gradom zatvarao gradsko predvorje. I tragovi se grabe još i danas razaznaju.

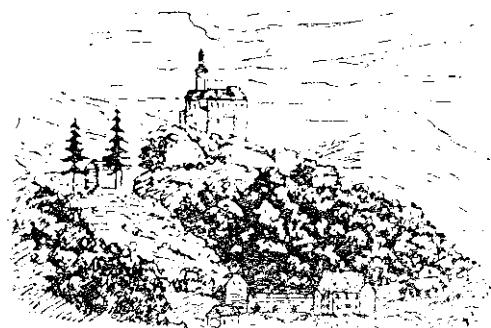
Nije baš sasvim stalno, da je ban Dioniz Ochuz posjedovao i Kalnik, ma da je njegova bila bliza Kamešnica, gdje se nalazi trošna gotska crkvica. U ispravama se čita ovako: Dionisius, comes Novi castri, Ochuz..., dakle je pogrešno učinili Dioniža komesom „novoga grada Okića”, jer je Ochuz druga osoba. Meni se čini, da se castrum Kalnik spominje prvi put g. 1243. (Cod. dipl. IV. 191.), u listini, koja veli, da je kraljev grad Kalnik

branio od Tatara Filip Bebek. Nu i ta je darovnica sumnjiva. U ispravama od g. 1244., 1245., spominje se uvijek još samo terra Kemluk. (Ime Kalnik pisalo se u službenim spisima svakojako: Kalnik, Kemnuk, Kemluk i t. d.). G. 1264. spominje se comes de Kemnuk i iobagiones castri. Čini se, da je dakle i Kalnik bio isprva svojina kraljeva, a župani ili banoji upravljaju njim.

God. 1270. pokloni kralj Stjepan Kalnik banu Rolandu od plemena Ratoldova, a poslije skoroga izumrća toga roda opet je grad kraljev, pa ga Vukoslav Grebenski brani protiv Austrijanaca. U gradu su se brzo mijenjali gospodari; neko vrijeme uze ga kralj Sigismund opet u svoju vlast, pa ga proda zagreb. biskupu Ivanu Albenu. Kasnije dobije grad Vuk Branković, ali zagrebačka crkva podigne parnicu i dobije s njom grad natrag. Nu ne za dugo. Već g. 1453. osvoji Ulrik Celjski *oba* Kalnika, pa grad dođe poslije smrti zadnjega kneza Celjskoga u ruke Janu Vitovcu i malo kasnije kralju Matiji, koji dade g. 1481. oba grada Vladislavu vojvodi od [sv. Save, najstarijem sinu Stjepana Kosače.



Si. 83.
Grad Trakošćan *u* sadašnjosti.



SI. 84. Grad Trakošćan
prije restauracije.

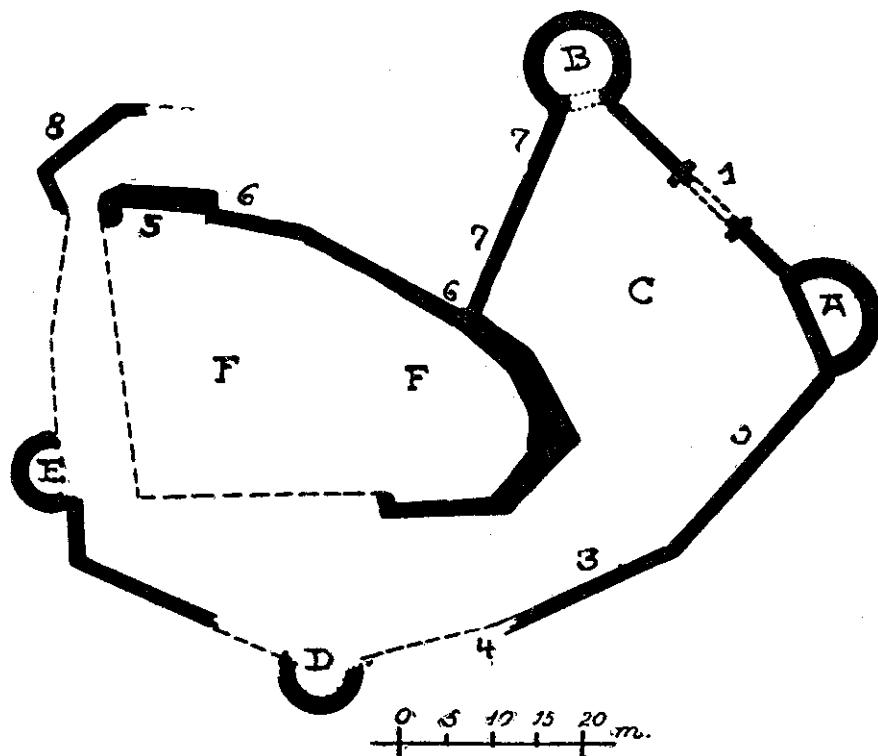
Taj je morao već biti otprije faktički posjednik Kalnika, možda samo Malog Kalnika. Kad je kralj Matija umro, grad je u rukama Ivaniša Korvina, koji ga prodade Baltazaru Alapiću i Benku Bacanu. Naslijedstvom dođu u posjed grada Draškovići i Orehovački. Ovi su sazidali novi drugi dio grada, koji se spominje god. 1685.: *castellum muratum sub castro Nagy Kemlek situatum defuncti Ladislai Orechoczi*. Zatim steknu pravo na grad Kegelevići, po njima Patačići, pa konačno familija Ožegović. Mali je Kalnik

nastao jamačno kasnije, a svojom je historijom čas vezan uz V. Kalnik, časom ima opet zasebnu povijest.

U kraju kalničkom ima dosta lokaliteta, koji su sačuvali spomen prošlosti. Apatovac je dobio ime po tom, što je to mjesto s posjedom pripadalo nekad opatiji tiirjejskoj u županiji zaladskoj.

Na brdu Gradcu su neispitani doslje ostaci utvrda s velikim opkopima. Između toga Gradca i sela Oseka nalazila se gotska crkva sv. Mihalja, od koje se sačuvalo spremište za sakramenat. Glogovnica s drevnom crkvom bila je posjed templara, ivanovaca, kasnije i isusovaca.

U ***Guščerovcij*** stajao je do pred par decenija dvor Ožegovića, koji je prodan i porušen. Nu već u drugoj polovici XV. vijeka nalazila se tu



Sl. 85. Tlocrt ruševina grada Vinice.

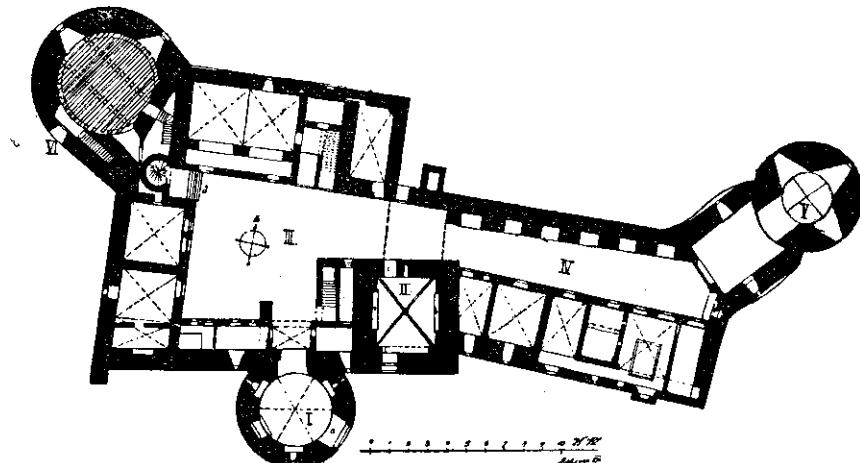
utvrda, koju su podigli Kustyeri de Szent Erno, pa se i posjed zove Kwsthyerolcz al. nom. Zenthernye već g. 1390. Kasnije je u vlasti Ljud. Pekrija.

Križevci su prastari grad, koji je desetak godina poslije Zagreba dobio prava slobodnoga grada. Važni su se sabori držali često u Križevcima: g. 1299., 1324., pa krvavi sabor g. 1397. Sigismund odredi, da se nutarnji grad utvrdi (g. 1405.). Od tih se utvrda nije sačuvalo ništa, ali su se sačuvali tragovi kasnjeg utvrđenja. Bedemom je bio cijeli grad opasan, petokutni bastijoni bili su na uglovima. Jedna su vrata vodila u grad, a drugima se išlo prema franjevačkom samostanu, koji više nije bio

!) Csanki: K6r6smegye. 9.

unutar opkopa. I drevna crkva sv. Križa nije bila unutar utvrda, pa je napose bila utvrđena. Nacrt utvrđenoga mjesta nalazi se u dvor. knjižnici u Beču br. 8607. *Quadraginta iehnographiae . . .*

Od gradića u *Lepavini* nije ostalo ništa do gradišta, a i u nedalekom mjestu *Trema* postojala je dugo vremena utvrda, pa se razaznaje još mjesto, gdje je stajala. Nu daleko je važnija utvrda bila u *Koprivnici*.¹⁾ Mjesto je dobilo od Stjepana, brata kralja Ludovika I., g. 1303. povlastice poput slobodnih varoši, a g. 1356. podijeli im te povlastice sam kralj Ludovik. Nu osim varoši postojao je tu i grad *Kuwar* ili *Kukaproncza*, tek se ne može stalno odrediti, da li je stojao тамо, gdje se danas nalaze neznatni ostaci i Staroga grada, (po prilici sat daleko od Koprivnice) ili u Koprivnici samoj. Kralj je Sigismund dao Koprivnicu s tvrdom u zalog Ivanu Albenu, biskupu zagrebačkom, a taj je u oporuci odredio, da grad Kuvvar ima zapasti njegova brata Rudolfa Albena. Do skora zadobiju i Koprivnicu knezovi Celjski, a po njihovu izumrću Ivan



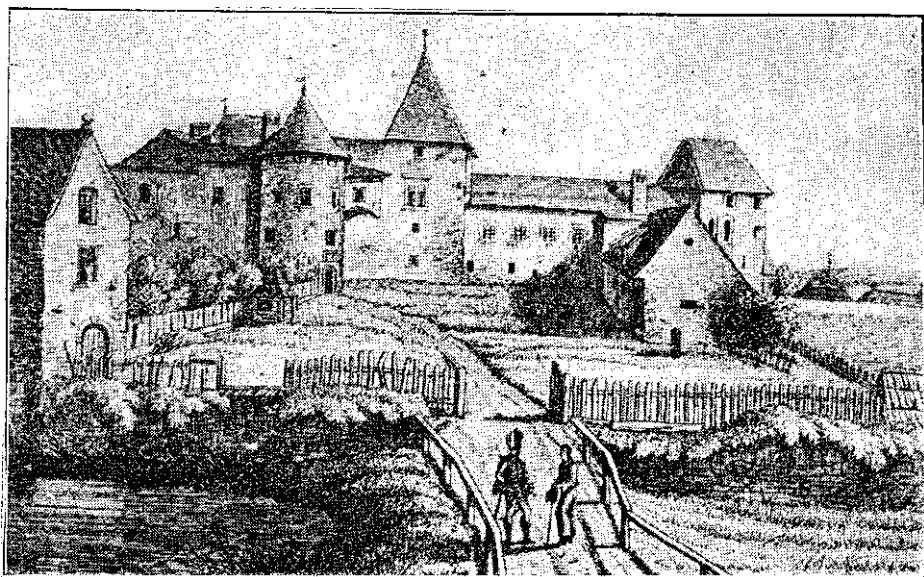
SI. 86. Tlocrt Staroga grada u Varaždinu.

Vitovec, koji je Koprivnicu s razvaljenim gradom „Kibrom” kupio g. 1461. od Katarine Brankovićeve, udove posljednjega Celjskog. Kralj Matija uze Koprivnicu u svoju vlast, da je ostavi svom sinu Ivanišu Korvinu, koji ju je posjedovao do g. 1504. U XVII. je vijeku bila Koprivnica pretvorena u modernu tvrđavu s četiri bastijona i četiri „ravelina”. Po nacrtu M. Stiera iz g. 1650. zvali su se bastijoni: popovski, florijanski, dvorski i „Genssbiller Pastey”. U glavnom je ostala Koprivnica takova sve do druge polovice XIX. vijeka, kad je utvrda nestalo do slabih ostataka. U katastralnoj su mapi od g. 1864. još stare utvrde urisane.

U popisu daća kraljevine Slavonije od god. 1543. (Vjes. zem. ark. IX. 83) spominju se utvrde u županiji križevačkoj u odjelu Ivana Gerdaka, u *Sv. Petru Čvrstecu* (noviter erectum), fortalicum novum *Prasnyczia* Martini Keressy, fortalicum *Konzka* Georgii Wragoych, fortalicum *Reuche* domine

relicte Dersfy, fortalicum **Gwdowcz** Chrystophori Megywrechey, fortalicum **Megywreche**, fort. **Zenth Pal** Johannis Horwath, fort. **Kochycze** rel. Johannis Bannffy, fort. **Swybowcz**, fort. **Bwschyncz** Michaelis Zempchey, fort. **Chzyrquena** Lad. Kerecheny, fort **Praschowcz** Steph. Praschowczy, fortalicum **Iwanch.**

Na zapadnoj strani županije nalazi se mjesto **Rakovec**,¹⁾ koje se prije zvalo Rakonog, a imalo je svoj grad, od kog se danas razaznaje gradište. Jedan su dio grada držali sve do g. 1540. Pučići, potomci prvih gospodara Rakovečkih, dok su drugi dio držali knezovi Celjski, pa Vitovec, a po odmetnuću sinova Vitovčevih dobije i taj grad Ivaniš Korvin, koji ga dade Ivanu Karloviću. Po njegovoj smrti dobije god. 1531. grad njegov nećak Nikola Zrinjski, pa su ovi ostali gospodari grada do propasti svoje. G. 1710. proda komora imanje Rakovec i Vrbovec barunu Baltazaru Patačiću, a za bune od 1755. razorili su navodno seljaci i grad Rakovec.



Sl. 87. Stariji prikaz grada Varaždina.

Slika sačuvana u rukopisnom djelu: „Status familiae Patachich”, pokazuje već noviji dvor, sagrađen na uzvisini, opasanog širokom grabom, preko koje vodi diživi most. Kao jedina uspomena na vladanje Zrinjskih postojao je do nedavno zdenac, zvan Zrinjski zdenac, nu i toga je nestalo. **Vrbovec**²⁾ je spadao nekada velikoj rakovečkoj gospoštiji, a pripadao je nekoć obitelji Borotva (Britvić), koja se je zvala vrbovečkom ili trsteničkom. Posjed Britvićevina ležao je blizu Trstenice u požeškoj županiji, nedaleko Raića, gdje se i sad razaznaju ruševine Britvić grada. I vrbovečki je posjed došao u ruke Zrinjskih i kasnije Patačića, pa nam je u

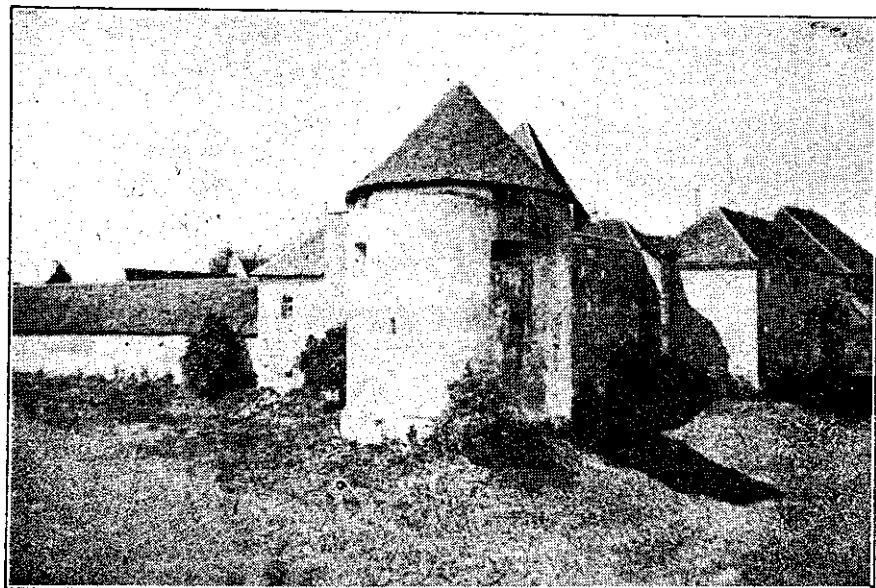
¹⁾ Csanki: K6rosmegye 4. — Arxiv za povj. jugosl. V. 341. — Lopašić: Urbari 166. - Vidi Vjes. z. ark. VIII. 1 i VIII. 21.

²⁾ Csanki: K6rosmegye 6.

spomenutom djelu „Status fam. Patachich“ sačuvana slika grada Vrbovca. Uz crkvu se prislonio trostrani dvor sa dvije ugaone kule, sve zajedno okruženo grabom, preko koje vodi most.

U *Lovrečini*¹⁾) stojao je kaštel, vlasništvo Rakovečkih, koji je Ferdinand darovao Ambrozu Gregorijancu g. 1550. Kakove je utvrde imao prasti posjed zagrebačkih biskupa *Gradeč*, danas više ne znamo, nu bliza *Dubrava*, također vlasništvo biskupovo, bila je obro utvrđena, ako povjerujemo nacrtu u zem. arkivu u Zagrebu. Mjesto je okruživao zid s devet polukula, pred kojim je bila oveća graba, a u jednom je kutu bio grad u obliku četvorine s četiri ugaone kule. Crkva je stajala pred gradom. Tu je bio glasoviti sabor g. 1527., gdje su pristaše Ivana Zapolje njega izabrali hrvatskim kraljem.

Na spomenutoj već *karti Martina Stiera od g. 1650.* prikazuje se granica prema turskoj krajini. Možemo je smatrati dosta vjernom, jer su

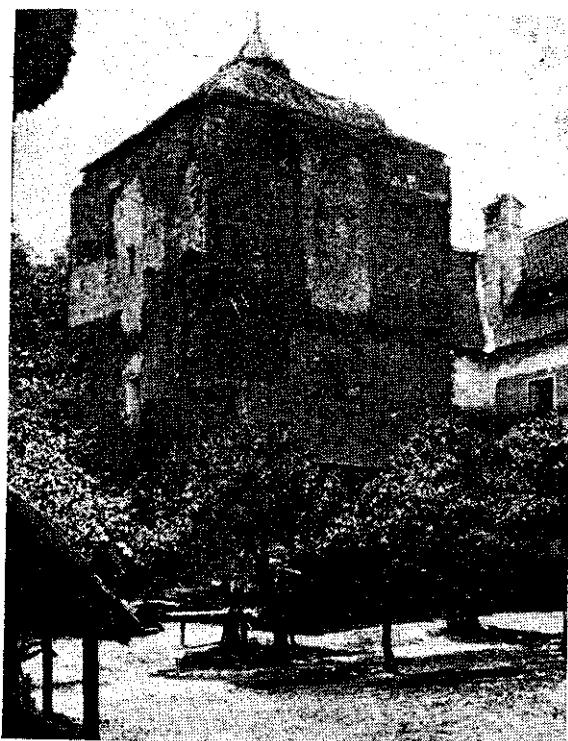


SI. 88. Grad Varaždin u sadašnjosti.

sačuvani objekti doista točno urisani. Tu su unesene utvrde onoga doba na toj medji: Varaždin, Legrad, Drnje, Sigete, Koprivnica, Novigrad, Weissenthurn (Virje?), Gjurgjevac, pa Križevci, Trema, Topolovac, Rovišće, Belovar, Cirkvena, Svibovec, Čazma, Ivanić i s. z. od Čazme „To-proisa“. Osim Varaždina, Koprivnice, Gjurgjevca i Rovišća sve su to malene utvrde, načinjene nasipima u četverokut s kulama na uglovima. Zanimljivo je, da je i Belovar označen takovom utvrdom. Druge starije utvrde nisu u to doba imale strateške vrijednosti. *Rovišće*¹⁾ (Riucs, Reucs i slično) imalo je i u srednjem vijeku utvrdu, a mjesto je središte velikoga posjeda, najprije u rukama kraljevim, kasnije (god. 1393.) u vlasti

1) Vjesnik z. arkiva VIII. 19.

Derzsfyevaca Sredičkih, koji su imali i posjed *Topolovac*,¹⁾ gdje su sagradili utvrdu. U blizini današnjih Sredica stajalo je mjesto Svobočina, kojem je pripadao i *Svibovec*²⁾ gdje je i u srednjem vijeku stajao kaštel. Kako su utvrdu tamo cijenili u XVII. vijeku, pokazuje nacrt u djelu M. Stiera, koji je stavio predlog, da se dosadašnja jednostavna tvrđa izgradi daleko po modernom načinu, do čega nije nikada došlo. *Čazma* je prastari posjed zagrebačkih biskupa, gdje su oni podigli samostan i crkvu, te više boravili tamo no u Zagrebu. Stari nacrt u zem. arkivu u Zagrebu pokazuje, da je utvrda u Čazmi bila četverokut, utvrđen na uglovima bastionima, te opasan grabom. Još se i danas razabiraju ostaci vrlo jakog zida od ciglje. Utvrdu je Malkoč beg g. 1559. razorio.



SI. 89. Toranj grada u Rasinji.

dana familiji Fanč.³⁾). Nu od sveg se toga nije ništa sačuvalo, pa niti mjesto grada *Garešnice* nije poznato, ma da je bilo sijelo županije, koja je u prijašnja vremena imala veoma veliku važnost. Nu i osim ovih ima i drugdje

¹⁾ Po nacrtu u rukopisu dvor. knjižnice br. 8609. bio je Topolovac u četverokut zidani grad, u koji se ulazilo ljestvama u prvi sprat, a oko grada ograđen je prostor drvom (palisade), unutar toga prostora nalazilo se nekoliko kućica. Na sličan je način bio građen i kasniji kaštel u Rovišću, jer kapetan Laibacher (Starine 19. 69.) javlja, da je kaštel gotov, pa da u ogradi ima još mjesta za 40 kuća. 5. okt. 1597. izvješćeje Grasswein o gradnji Rovišća: visok plot opasuje utvrdu, iznutra je do polovice plota nabacana zemlja, četiri male bastije i jedna kod ulaza pojačavaju utvrdu.

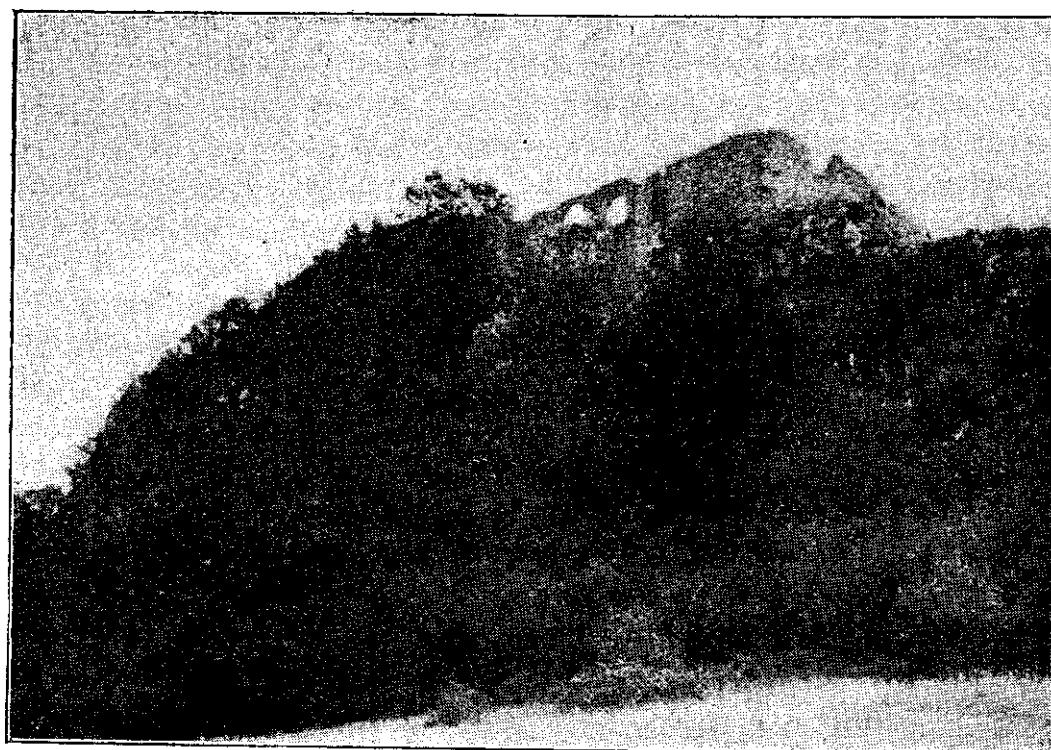
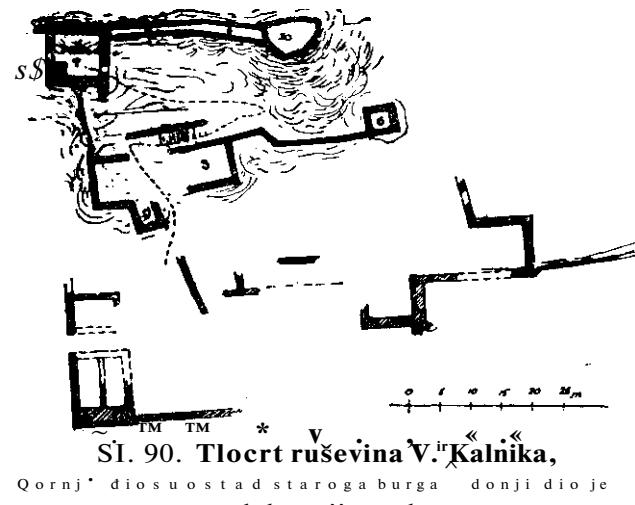
²⁾ Csanki: K6rosmegye 20.

³⁾ Starine IV. 257. Vj. z. arkiva VIII. 144. i 163.

U srednjem su vijeku bile u ovim stranama još druge utvrde. *Musina* grad nalazio se po mišljenju Csankijevu sj. ist. od Rače, *Raca* je također bila utvrđena, pa ju je kralj Sigismund g. 1396. založio Mikcu Prodaviću za 8000 for. Južno od Sredske nalazi se i danas sv. Jakob, gdje je po svoj prilici stajala utvrda *Jdko-Szerdahely*. *Novi grad* (Ujudvar) traži Csanki negdje na zapad Palešniku, a ovomu na zapad grad *Mogor*. U blizini toga Novigrada ležale su i tvrđe *Decse*, *Desnicza*, očito današnji Dišnik, a blizu Ilove *Berivoy Sz. Ivan*. I današnji su *Zdenci*, koji se vrlo rano spominju, imali svoju tvrđu, a isto tako i *Grđevac* (Gordova), gdje se castrum spominje već g. 1244. (WenczelVII. 154), a ponovno je sagrađena g. 1455. i pre-

tragova iščezlim utvrdama: nad Sirovom Katalenom nalazi se Gradina, nedaleko Šandrovea ostaci su neznane kule, nad Turnašicom Gradačko brdo, zapadno od Špišić Bukovice Gradina, a do nje Zidina. Spominjem i ova mjesta iz susjedne virovitičke županije, jer su očito bila u nekoj vezi. Tuda je morala prolaziti i rimska cesta Podravinom. Nad Mikleuškom nedaleko Kutine nalazi se također Gradina, a nije poznato, otkuda ime selu Gračanici zapadno od Kutine. Preostaje dakle jedino, da se pozabavimo pobliže s ono par poznatih ruševina, koje još postoje.

Istočno od Koprivnice u blizini Virja,¹⁾ 'koje je mjesto bilo znatno u srednjem vijeku, stoji i sada grad Gjurgjevac.'²⁾ Kraj je već u prehistojsko doba nastavan, u bližim se peskima našao kamen s rimskim napisom. Neko se vrijeme zvalo mjesto Sušica ili je postojalo



SI. 91. Pogled na ruševine V. Kalnika.

tik današnjega Gjurgjevca. U XIV. vijeku u vlasti je nasljednika bana Mikca Prođavića, koji ga izgubiše zbog nevjere, a posjed dobi Detrik

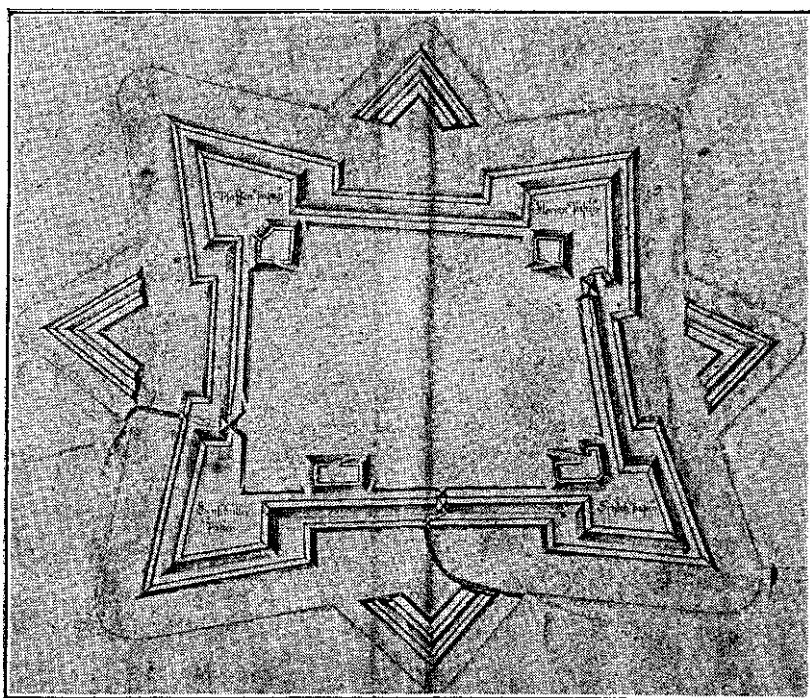
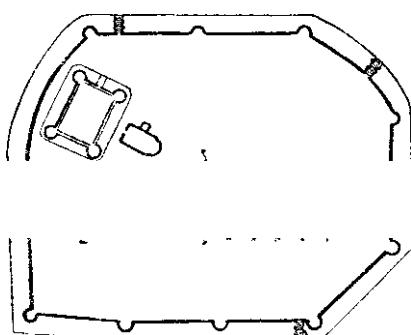
¹⁾ Csanki: K6rosmegye 17.

Bebek, nu domala posta opet kraljevski grad, te izmijeni ponovno gospodare, dok ne dođe u vlast knezova Celjskih, koji ga založiše za 13.000 for. braći Talovcima. Kasnije uze i taj grad Jan Vitovec, nu g. 1465. opet je kraljev, koji ga g. 1477. daje Ernuštu Čakovačkomu, pa grad ostaje u rukama njegove svoje poslije njegove smrti.

Na gradu je do nedavna postojao vanredno lijepo izrađen grb biskupa Sigismunda s napisom: Arma Sigismundi epi, quiue ecclesiensis anno doi 1488. Sad se taj fini posao nalazi u arheol. muzeju u Zagrebu. U turskim je bojevima bio Gjurgjevac vrlo znano mjesto, kamo su se često zlijetali. Sliku Gjurgjevca sačuvao je rukopis dvor. knjižnice u Beču br. 8607., nacrt je učinio g. 1660. Martin Stier, koji je zamislio znatno proširenje utvrda. Jedan nacrt iz početka XVIII. v. nalazi se u zem. arkivu, a dosta je vjerna slika na nekoj mapi iz vremena oko g. 1800.

SI. 92. Tlocrt grada Dubrave.

Grad je sagrađen u ravniči, pa se morao sa sviju strana braniti, zato je građen u formi poligona. Kasnije je pred ulaz postavljen toranj



SI. 93. Tlocrt tvrđave Koprivnice.

Po nacrtu M. Stiera iz pol. XVII. v. Na mjestu te tvrđave stajao je valjda stari koprivnički burg.

s velikim strijelnicama na najvišem katu, očito nekaki bastijonski toranj. Pred ovim poligonom bio je zid u trokut, dvije okrugle kule štitile su

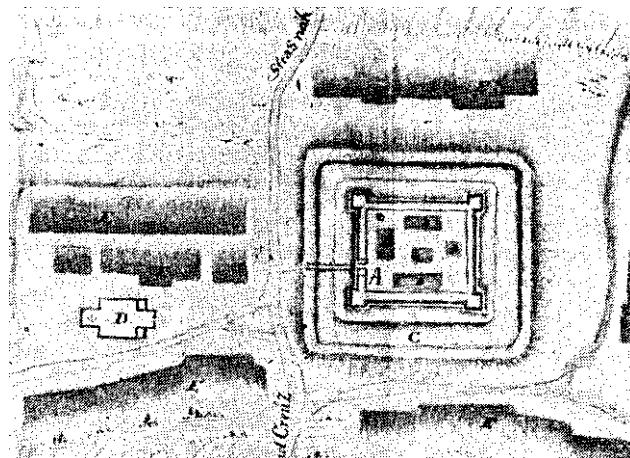
¹⁾ Csanki: Korčsmegye 14. Opis Gjurgjevca od g. 1549. u Vjes. zem. arkiva XV. 22.

uglove toga trokuta, a među njima bio je vanjski ulaz. Kako pokazuje nacrt iz rukopisa dvor. knjižnice, bio je Gjurgjevac donekle „Wasserburg“, jer je dugački most vodio do mjesta, koje je stajalo podalje na nekom otočiću. Taj je otočić htio M. Stier također utvrditi. Danas je grad posve preudešen za školu, pa samo komad gotskoga rebra pokazuje na vrijeme postanja grada. U mnogom naliči na grad Ribnik na Kupi.

Pravi je sredovječni grad **Garićgrad**. Usred Moslavačke gore, smješten na kamenom brdu. Danas je put do gradine teži: gusta je šuma sakrila razvalinu, koja se pružila od jugozapada k sjeveroistoku. Nutarnji je dio grada gotovo potpuni oval, a vanjski okružuje grad tako, da na južnoj strani kod glavnoga ulaza ostaje veći prostor G, kao nekako predvorje. Glavni je ulaz kod E bio veoma masivno građen, čini se da su vrata bila gore polukružno zatvorena. Pred ulazom bila je graba, a preko nje je vodio pokretni most, koji je podignut pristajao u okvir vrata. Svi su gotovo zidovi građeni od kamena lomljena, pa je među pojedinim slojevima kamenja metnut po jedan sloj lapora.

Unutrašnjost nutarnjeg grada danas je zarasla velikim drvećem, nujoš se jasno razabiraju zgrade kod ulaza DDF, velika iz kamena istesana cisterna C, pa branič-kula A i na najslabijoj strani ugrađena druga kula B. Kula A je 12 m široka još jedno 18 m visoka, građena od kamena, nu popravljana je mnogo ciglijom. Zidovi su 250 m debeli, mjestimice i više. Ulaz je danas do zemlje, nu čini se, da se je nekad ulazilo u prvom spratu. Stubama se u zidu može još i danas prilaziti do viših spratova. Kula je utvrđena na uglovima tesanim kamenjem. Manja je kula B postavljena tako, da se priljubila zidu, a šilj je okrenut prema napadaču. Zidovi su i tu debeli (oko 2*30 m), iznutra je kula 8 m široka. U dolnjem je spratu oveća strijelnica za direktni hitac, u gornjem su strijelnice u koso u zid usječene, da strijelac bude zaštićen.

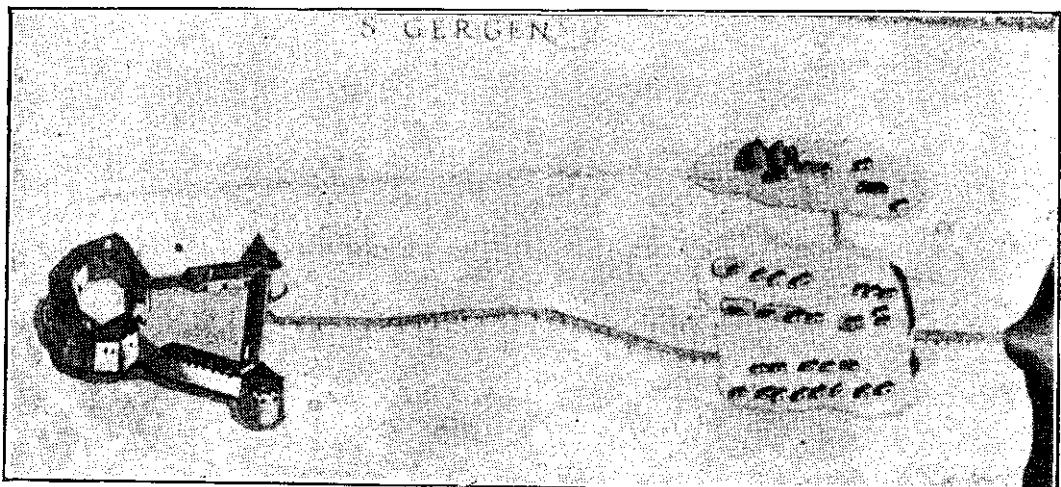
Ime se Garić opetuje često i u Hrvatskoj i u Bosni, pa nedaleko Križevaca postoji Garić brdo, na kojem se navodno također nalaze ostaci utvrda. Nema sumnje, da je Garić grad bio nekad župski grad u kraljevoj vlasti, a spominje se kao castrum g. 1256. Biskup Timotej dobi od kralja g. 1277. i grad i župu Garić na dar, pa se biskupi pišu katkada comes de Garich.



SL 94. Utvrda u Čazmi.

Iz kasnoga vremena, već se primiče tvrđavama.

Grad je dakle nastao nekako u isto doba, kad je nastao i Medvedgrad, što se već po njegovu sastavu vidi, nu Medvedgrad je kud i kamo gospodskije građen. U biskupskim su se rukama našla oba grada. 1290. prodao je biskup Ivan oba grada Gardunu, ali sedam godina kasnije osvoji biskup Mihalj natrag Garić. Sva dalja povijest grada nije no neprestana izmjena gospodara. G. 1380. grad je kraljev, g. 1409. biskupa zagrebačkog, g. 1412. posjeduje ga Barbara Celjska, žena kralja Sigismunda, pa opet je svojina biskupa, koji su odslijе i ostali gospodari grada. G. 1544. pade grad u turske ruke nehajstvom branitelja, koji su svi do nekolicine umaknuli u Ivanić. Grad se u novije vrijeme veoma porušio, a još se više porušio samostan pavlina *sv. Marije pod Garičem*, koji spada među najstarije i najznačajnije u Hrvatskoj (osnovan g. 1295.), a spadali su pod taj samostan i samostani u Strezi (Pavlin Kloštar) i u Dobroj kući (sv. Ana



Sl. 95. Stari nacrt grada Gjurgjevca.
Original u rukopisu bečke dvor. knjižnice br. 8607. si. 15.
„Quadraginta ichnographiae...“

kod Bastaja). Od tog se drevnog samostana sačuvao samo komad zida. Smješten je tako u skrovište, da nitko ne može lako do njega doprijeti. Nalazi se tamo, gdje vojn. karta bilježi oznaku Bela crkva.

Sjeverozapadno od sela M. Bršljanice bilježi ta karta znak razvaline i označuje sa „Crkvena“. Zapravo je tu Crkvina, nu ta se nalazi nešto niže kod kote 161, a tamo se, gdje je ubilježen naziv Crkvena, nalaze ostaci grada *Bršljanca*. Dakako, da je taj veoma razvaljen, tek se razabira na nosu brijeza obzidani četverokut, a pred njim fundamenti okrugle kule. Nu grad se taj u povijesti ističe. Isprva svojina kraljeva, a kad je kralj Ludovik opasne plemiće (Šubiće, Hrvatiniće, Nelipiće) preselio u one strane, dade on Bršljanac Latku, sinu Vukoslavovu, u zamjenu za bosanski Ključ. Zato nalaže g. 1363. čazmanskom kaptolu, da ustanovi međe grada Brščanovca, a 5. III. 1364. izdaje kralj Ludovik I. formalnu darovnicu, te daje castrum nostrum Borsonovvch . . . cum villis Zenthamas, in qua

ecclesia in honorem s. Thome apostoli constructa extitit item Zobochyna, in qua eccl. in honorem s. Johannis evangeliste extitit edificata, nec non Kotenya in qua eccl. in honorem O. Sanctorum extitit. Zobochyna (koja se zvala i Latkovina) je, kako je gore spomenuto, bilo mjesto kod Sredica, a pripadao je k tomu mjestu i kasniji kaštel Svibovec God. 1366. izuze kralj Ludovik Latka od sudačke vlasti banove i palatinove, pa nalaže g. 1367., da se protiv Latka ne izdaju inkvizitorni spisi.¹⁾ Kasnije je grad u rukama Treutula Ivana od Nevne (Lev. Varoši).

Kutina²⁾ je prastaro mjesto, nu od svog sredovječnog grada nije sačuvala ništa do gradišta u šumi, okružena dubokim šancem. Jedan su dio posjedovali Bršljanovački, a glavni su gospodari grada bili Roh de Decse. Kasnije je Kutina u rukama Tome Bakača, a on ostavlja Kutinu s Moslavinom, Zarvaskoom (= Jelengradom), Dianvarom i Blodynem Erdodyma, koji su doista ostali vlasnici grada sve do novijega vremena (1521.). Gradište se grada **Dijanovca** još danas zna nedaleko Ilove, a **Blodyn** je utvrda južno od Kutine, gdje je na katastralnoj mapi zabilježeno Balatin, dok narod zove grad Plodin. Među dva potočića nalazi se u okrug gradište, opasano dubokim šancem. 1529. tražio je Ivan Kaštelanović Dianvar, Plodin i opp. Kothin vlasništvo P. Erdoda uzaludno za sebe.

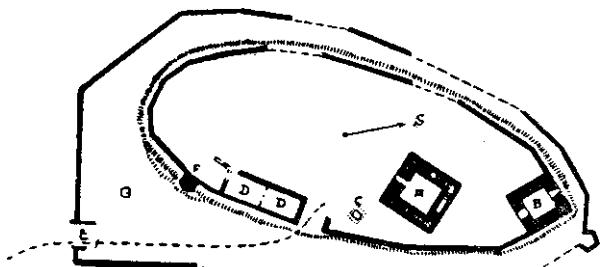
U okolini se je kutinskoj našlo mnogo rimskih ostataka, naročito na oranici Crkvište kod Fratrice, nedaleko Repušnice. Kutina se spominje kao župa g. 1334. i 1364., najprije s crkvom sv. Svetih, g. 1488. sv. Katarine, a g. 1501. spominje se samo pleb. de Kothenya.

Sjeverno od Kutine nalaze se ostaci **Kutnjca grada**, koji je sazdan tamo, gdje vojn. karta bilježi kotu 184. To je sasvim neobično gradište: na ostrmom brijezu dva su cunja, pokrita ruševjem ciglje i kamenja, jedan do drugoga, svaki okružen dubokim šancem. Čini se, da su tu nekad stajala dva okrugla tornja.

Moslavina ima dva novija dvora, sagrađena u doba, kad su tamo gospodovali Erdody. Od sredovječnoga grada nije se sačuvalo ništa više. Tu je već rano postojao grad, kako vidimo iz darovnice od 20. XII. 1316., kojom Karlo Robert daruje Ivanu Baboniću: possessionem Petri de

¹⁾ Thalloczy: Studien z. Geschichte Bos. u. Serb. str. 337 i si. Glasnik z. muzeja za Bos. i Herc. 1906. 401—444. Csanki: Korosmegye 28. Vjes. z. ark. 224.

²⁾ Csanki: K6rosmegye 27. — Nadgrobna ploča jednog člana familije Roh de Decse s njihovim grbom prenesena je u arheološki muzej u Zagrebu.



SI. 96. Nacrt ruševina Garić grada.
E gl. ulaz, G predvorje, D—D zgrade za stanovanje, C cisterna, A gl. kula sa stubištem u zidu, B manja kula za obranu najslabijega dijela grada.

Monozlou, *cum castro similiter vocato*, pa dalje: castrum Borsonouch c. possessione et villis Sup. et Inf. Gersunche, possess. Polosnycha (= Položitica) cum castro in com. de Garyg, poss. *Megeryuche* c. castro. U XV. je vijeku Moslavina vlasništvo *Čupora* Moslavačkih. Pavao Čupor bio je župan križevački, pa ban hrvatski g. 1412.—1415., Hrvoja ga je utopio zašivši ga u volovsku kožu. Sa Stjepanom Čuporom izumro je taj rod g. 1492., a dobra dobije Toma Bakač, pa po njemu Erdodyjevi, koji nose i danas naslov Moslavački. Gjuro Čupor, miles Zagrabiensis, osnovao je prije g. 1460. u Varalji (Podgrađu, danas ostaci kod sela Hruškovice) samostan franjevački. Moslavina pade Turcima u ruke, ali je Tomo Erdody 1591. opet ote, pa zato svjetova general Grasswein, da se ta tvrđa opet opravi, jer Turci kane Jelengrad kod Moslavine opraviti. Podori Jelengrada i Košutgrada nisu još doslije ispitani.

Još bi dvije utvrde kasnijega doba u ovoj županiji zaslužile spomena. Jedno je *Ivanić tvrđa*, drugo *Cirkvena*. Ivanić je staro mjesto, mlađe je Ivanić Kloštar, ali utvrđen nije bio sve do g. 1567., kad je u četverokut utvrđen velikim bedemima s četiri bastijona. Po nacrtu Martina Stiera vidimo, da je cijela ta utvrda bila u močvari, a most je vodio do biskupskoga grada, koji je Stier također htio utvrditi. *Cirkvena* je nekada bila dapače i kralj, i slobodni grad za kralja Leopolda, nu taj su privilegij izgubili, pa uzalud natrag tražili g. 1790.¹⁾ U rukopisnom djelu c. kralj. dvor. knjižnice br. 8607. narisana je kaštel u Cirkveni: velika kula s ulazom u prvom spratu, uz nju poveća zgrada. Oko cijele te zgrade podignut je zid od palisada, u kojem su bila dvoja napose utvrđena vrata.

¹⁾) V. Vjes. zem. arkiva VIII. 193.

Sredovječni gradovi u županiji požeškoj.

Razmjerno se je mnogo gradova u ovoj županiji sačuvalo, naročito u gorskim stranama te županije. Ne smijemo zaboraviti, da je opseg te županije u srednjem vijeku bio znatno manji: gotovo cijela zapadna polovica županije pripadala je staroj križevačkoj županiji. Gradovi su dakako iz raznih epoha opstanka sredovječnih gradova uopće, pa pokazuju i osobine svoga vremena i osobine kraja, u kojem su nastale.

Počinjem prikaz s gradovima sjeverozapadnoga dijela te županije, gdje je u rimsko, a sigurno i u predrimsko vrijeme postojala znatnija kultura. Rimski tragovi vode od sela Kreštelovca prema Daruvaru (rimске terme) i dalje gore prema Bastajima.

Stupčanica je gradina, sat daleko od mjesta Bastaja udaljena. Mjesto Bastaji nalazište je rimskih starina, naročito onoga rimskoga grobnoga napisa, što se čuva u dvoru u Daruvaru, kamo

je donesen g. 1842. iz Bastaja.

Gradić je Stupčanica sagrađen na tjesnom |, ^s ^" • ^ II T ^ ^ / * * ^ ! | zaravanku brežuljka tako, da se na daleko vidi. | Usred toga zaravanka diže se jedno 18 m vi- » * > » ^ ^ \ ^ soko glavna kula (Berchfrit) 7 m široka. Vrlo je pomno građena, a ulazilo se u nju vratima u prvom spratu, donja prostorija nije imala ni vrata stupčanice. 1. Branič kula, ni prozora. Unutra vode uzidane kamene ste- 7—10 zgrade za prebivanje, penice u prvi sprat, pa dalje u drugi, koji je kasnije nadozidan cigljom. U svakom je spratu samo po jedan prozor nad ulazom. Uglovi te glavne kule su pojačani tesanim kamenom, a oko nje je bilo prigradnja u kasnije doba, od kojih se tragovi razaznaju još i sada. Još se nekoliko omanjih prostorija nalazilo na kraju uzanoga hodnika, nu svrhu im ne možemo razaznati. Prema jugu opada šilj brijege, pa je tu grad čvrsto podzidan. Za obranu grada vrijedio je ponajviše njegov položaj na teško pristupačnom brijezu, a zid prema jugu morao je baš zato i biti čvrst, što je tu pristup do grada prikladniji.

Ovaj neznatni gradić ima veliku povijest.¹⁾ U srednjem se vijeku zove u spisima „Soplonecza”, pa su u blizini te gradine postojala i dva

¹⁾) Csanki: K6r6smegye XV. szazadban. Bp. Szabo: Vjesnik hrv. arheol. društva. XI. str. 40. Klaić: Plemići Svetački, naroč. str. 15.

mjesta: Gornja i Dolnja Soploncza. Sama je gradina od prvoga časa, kad se u povijesti javlja, u rukama plemena **Tiboldovića**; pa u njihovu posjedu ostaje i onda, kad je kralj Robert uzeo posjed Pavlu sinu Michalchovu od plemena Tiboldovića. Oko g. 1356. vlasnik je grada župan abaujske županije **Petar Poharos**, a oko g. 1408. u rukama je kraljevim. Sigismund pokloni grad ženi svojoj Barbari, nu još iste godine 1428. posta vlasnikom grada Nikola Gorjanski, rođak Sigismudov, ban hrvatski i palatin ugarski, pa je odslij Stupčanica posjed **Gorjanskih** sve do g. 1481., kad je taj rod domro s Jobom Gorjanskim, a gradom i posjedom zavlađaše **Banfijevci** de Also Lendva, pa ovi ostaju gospodari grada sve do turske invazije. Kralj je Ferdinand darovao doduše g. 1527. castrum Soproncza, tada vlasnost Ivana Banfija, pristaše Zapoljina, Valentinu Toroku, ali to je tek papirnata darovnica, pa je isti Ferdinand g. 1541. potvrdio Stjepanu Banffiju sve posjede, pa i Viroviticu i Szoproncu. G. 1542. pade Stupčanica u turske ruke, te su se



SI. 98. Stupčanica gradina kod Bastaja nedaleko Daruvara.

G. 1702. opisuje popisivač i podor rušena, zidovi goli, velik toranj bez krova, a Turci da su g. 1688.

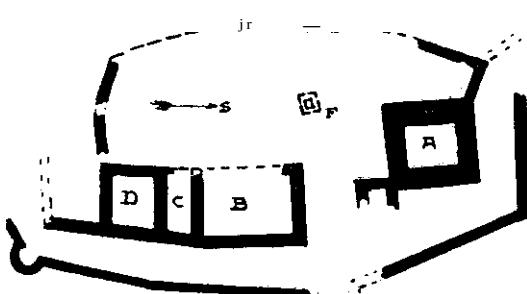
tu smjestili najgori turski age. Okolnoga je žiteljstva nestalo, pa si je Turčin amo dovukao Vlahe iz Bosne. Stupčanice, te veli, da je posve razrušena, zidovi goli, velik toranj bez krova, a Turci da su g. 1688. po

bjegli odavle u Gradišku. Tada su tu stanovali dva age Kassum i Murat sa 40 nefera (vojnika).

Stanovnici su Stupčanice živjeli u vječnoj svađi s gospodarima susjednoga grada **Dobre kuće**, koji je u srednjem vijeku spadao među najvažnije utvrde u ovom kraju, te se veoma često spominjao. Taj je grad

SI. 99. Tlocrt ruševina Dobre kuće. bio u neku ruku središte svega života Na desno A branič kula, B, C, D zgrade u ovom nekada vrlo živom i bogatom za stanovanje, F cisterna; £ ulazna kula. kraj u # Q r a d j e m o r a o n a s t a t i u x IV. vi- jeku, možda nešto kasnije od Stupčanice, a spominje se prvi put g. 1335.

Dok se podor Stupčanice na daleko vidi, Dobra je kuća sazidana na osamljenom brežuljku, okruženom sa sviju strana bregovima, pa je bila

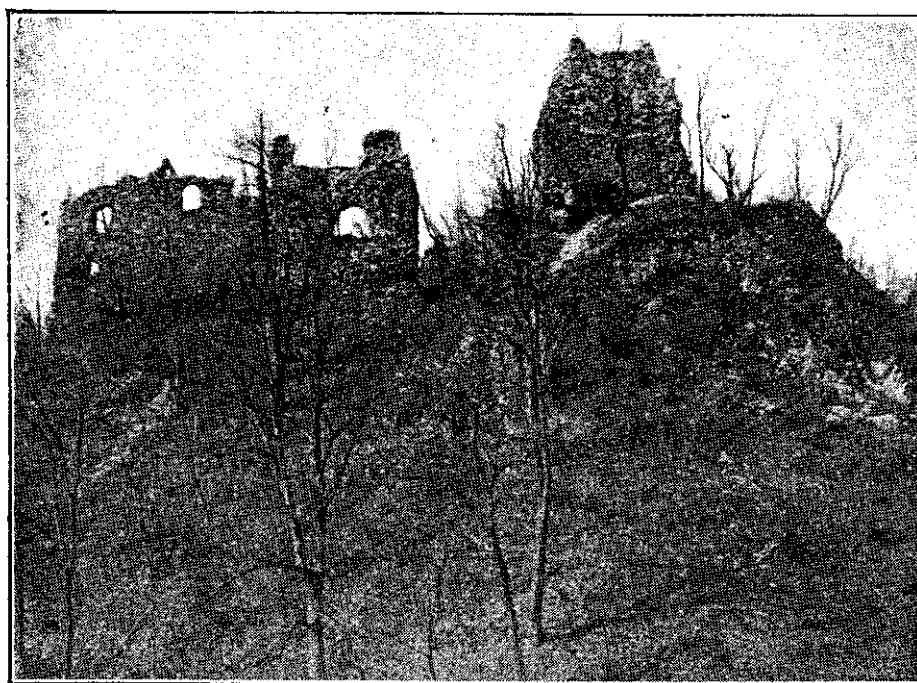


SI. 99. Tlocrt ruševina Dobre kuće. bio u neku ruku središte svega života Na desno A branič kula, B, C, D zgrade u ovom nekada vrlo živom i bogatom za stanovanje, F cisterna; £ ulazna kula. kraj u # Q r a d j e m o r a o n a s t a t i u x IV. vi- jeku, možda nešto kasnije od Stupčanice, a spominje se prvi put g. 1335.

Dok se podor Stupčanice na daleko vidi, Dobra je kuća sazidana na osamljenom brežuljku, okruženom sa sviju strana bregovima, pa je bila

pravi refugium, jer se ne vidi, sve dok nisi tik pod njom. I taj je gradić malen. Ulaz E branila je kula, od koje se jedva nešto sačuvalo, a odavle je obilazio zid oko cijele građevine. Glavna kula A, sazidana na litici, imala je ulaz u prvom spratu, a prozori su bili na jednoj strani (kao i u susjednoj Stupčanici). Na lijevo od ulaza vidi se podor četiriju prostorija, pod onom sa B označenom sačuvao se dijelom i svod podruma. Zidovi su glavne kule 1*5 m široki, nu sva je građevina izvedena znatno slabije i površnije od one u Stupčanici. U dosta tjesnom dvorištu nalazi se cisterna, 14 m duboko isklesana iz živca kamena.

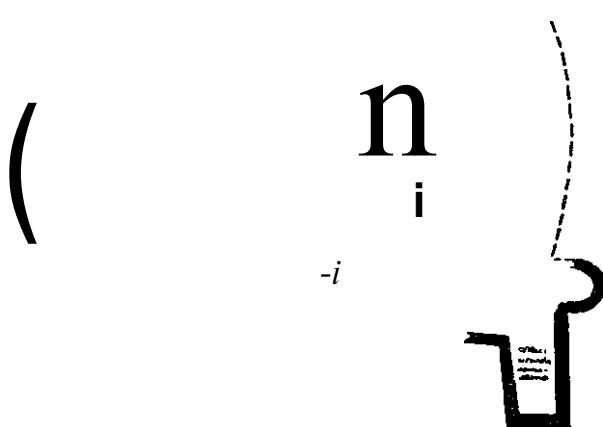
Grad je bio isprva kraljevsko dobro, tek kad je kralj Ludovik skršio premoć staroga Gregorija, sina Kurjakova, javlja se njegov sin Georgij



SI. 100. Ruševina Dobre kuće kod Daruvara u Slavoniji.
Na desno ostaci branič kule.

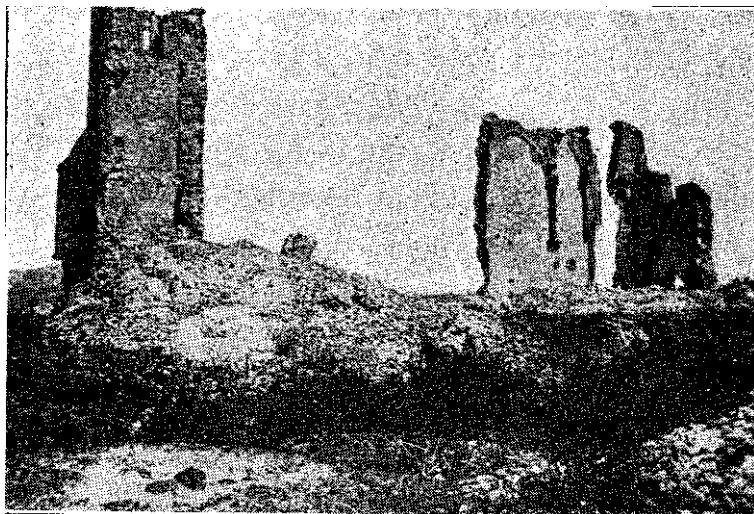
(pišu ga i Gregorij) kao kaštelan Dobre kuće, nu već je g. 1358. preuzeo od goričkog i tirolskog grofa Meinharda grad Ratspurch. Dobru kuću dade kralj Hrvatinićima u zamjenu za bosanski grad Greben. Jedan od gospodara Dobre kuće **Benedikt Nelipić** utemelji na svom pristojalištu nedaleko Bastaja g. 1412. pavlinski samostan sv. Ane, a crkva se tog samostana sačuvala do danas, te služi pravoslavnima kao proštenište. Oko g. 1476. nisu više Nelipići, ti potomci Hrvatinovi, gospodari grada, već **Ernušt Hampo**, biskup pečuvski, gospodar grada Gjurgjevca, a poslije g. 1480. grad je u rukama **Sekelja de Kevend**, dok ga g. 1542. ne oteše Turci, koji su tu držali 30 vojnika. Poslije odlaska Turaka osta taj grad pust i razvaljen.

U okolini ima još gradišta, jedno je kod Končanice, zvano *Otkope*, drugo je kod *Puklice*, treće nedaleko *Batinjana*. Sam *Daruvar* nije iz srednjega vijeka ništa sačuvao, nu zato se i danas zapažaju ostaci rimskih građevina i utvrda u parku do kupališta.¹⁾



Sl. 101. Tlocrt ruševina utvrđenoga samostana u Bijeloj.

a od okолнога zida, pred kojim je na lako pristupačnim mjestima bila iskopana graba, sačuvalo se dosta tragova. Ova velika i lijepa građevina djelo je članova obitelji Tiboldović-Zemče, a isprva se zvao samostan:



Sl. 102. Ruševine utvrđenoga samostana u Bijeloj (požeš. žup.). Sada stoji još samo dio tornja na lijevo.

Nešto južnije od Bijele leži mjesto *Sirac*⁶⁾ s građevno nezнатном ruševinom sredovječnoga grada, kojemu je bila zadaća braniti tjesnac,

¹⁾) Szabo: Dobra kuća. Vjes. hrv. arh. društva, X. 33.

²⁾) Szabo: Tri benediktinske opatije u žup. požeš. Vjes. hrv. arh. društva, IX. 201. Vjes. hrv. arheol. društva, XI. str. 51.

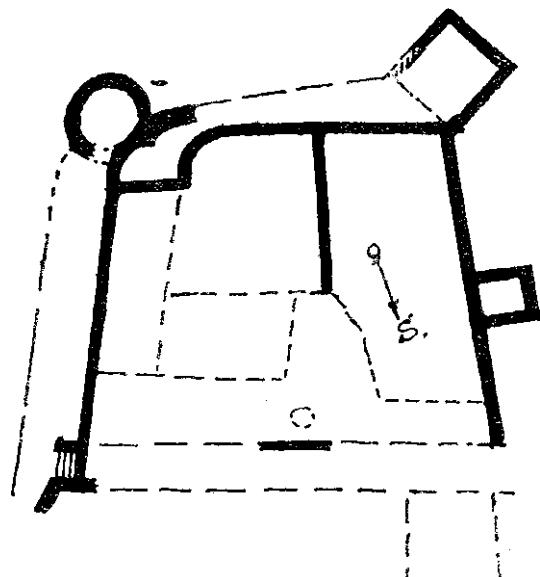
Nedaleko Daruvara stajala je na osamljenom brežuljku *benediktinska opatija* sv. *Helene*, svakako utvrđena građevina, nu od nje su se sačuvali tek tragovi. Kud i kamo znatniji su ostaci druge benediktinske *utvrđene* opatije u *Bijeloj*,²⁾ jedno dva sata od Daruvara prema j. i. udaljenoj. U novije je vrijeme dakako i tu mnogo porušeno, nu starije fotografije pokazuju još dosta od drevnih utvrda. Samostan s crkvom bio je okružen jakim kulama sa strijelnicama, monasterium Bela sive Grab, te je postojao već g. 1234. Kasnije dođe u ruke svjetovnjaka, pa u tursku vlast, a poslije izgona Turaka ostade u rukama pravoslavnih, koji su tu u blizini sazidali manastir Pakru. Lijep opis te građevine iz XVIII. vijeka ostaviše nam Piller i Mitterpacher (iz god. 1782.), koji su još vidjeli i drevne slikari je na zidovima.

nad kojim je sagrađen. I to je bio posjed Tiboldovića-Zemčejevaca, a spominje se od XIV. vijeka, g. 1343. kao possessio Zirch. Kasnije postaje vlasništvo Kaštelanovića od sv. Duha, pa dođe opet u ruke Tiboldovića. Isprva je tu stajao castellum, a g. 1430. dobi Gašpar Kaštelanović dozvolu, da tu sazida castrum. I taj je grad već g. 1542. bio u turskim rukama. Poslije zgona Turaka dobije grad Arsenije Carnojević na neko vrijeme. Obrambena vrijednost toga gradića postojala je ponajpače u njegovu položaju: samo s jedne je strane grad bio pristupačan.

Sat hoda od Sirača u brdima nalazi se podor grada **Zelnjaka** (Solnock), koji je također bio u vlasti Kaštelanovića i ostao njihovim posjedom do g. 1537. Iz slabo sačuvanih ostataka jedva se može uspostaviti i u mislima slika toga grada, koji je položen tako, da brani prelaz preko gore. U glavnom je četverokut s dvije kule, jednom okruglom i jednom četverostranom.

U susjednoj **Badljevini**^{*)} bio je kaštel, nu od toga se nije ništa sačuvalo. G. 1343. spominje se mjesto: ad metas filiorum Bagin. Tu su kasnije gospodovali Horvati Litavski, pa Zapolja i Tahij. Nu do samoga mjeseta nalazi se u ravnici gradište, što ga zovu „zidina”, tik uz potok Bijelu. Ziđa se i tu malo sačuvalo, ali su ostale znatne utvrde od zemlje. Sam je kaštel bio na četverostranom prostoru, opasanom šancem, u koji se mogla puštati voda, a pred tim je bio velik, nepravilno četverast prostor, opasan šancem tako, da je u stalnim razmacima polukružna izbočina. Više je no vjerovatno, da je tu pred nama ostatak **Petrovine**, što je priпадala plemenu Teteny, od kojeg su potekli Pekrijevci, te je od njih Nikola Pekri za vrijeme kralja Ferdinanda igrao važnu ulogu. Nije ispravno nazivati Pekrijevce „Pakračima”, jer s Pakracem nemaju nikakva posla. Još g. 1543. zauzimaju se staleži za očuvanje toga grada.

Sat daleko od Pakraca stoji na brijegu kod sela Dragovića (u kojem su se sačuvali ostaci male gotske crkvice) gradina **Čaklovac**. Grad je bio

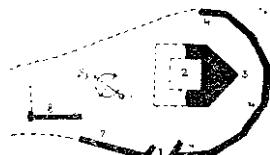


Sl. 103.



Nacrt ruševina grada Željnjaka kod Sirača.

Sl. 104.

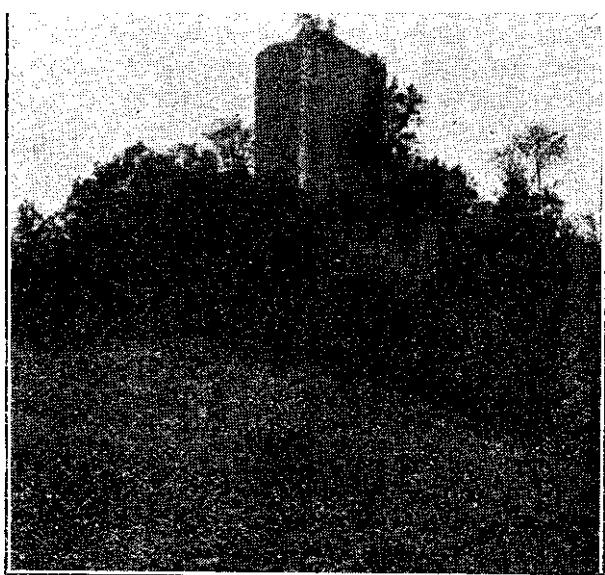


Tlocrt grada Čaklovca u pož. žup.

*) Vjesnik hrv. arheol. društva XI. 53.

vjerojatno dobro priorata vranskog, te se još prije g. 1476. spominje kao Csaktornya u prioratskom posjedu, dok je g. 1523. u rukama Petra Keglevića, gospodara Bijele Stijene, nu poslije gospodari i tu Tahija, gubernator priorata, vlasnik Kamengrada požeškog. Po svojem sastavu spada grad u onu vrstu gradova, kako smo ih upoznali u Stupčanici i Dobroj

kući. Pristup je do grada dosta tegotan, a prema j. is. leži pred njim poljana, pa je tu odijeljen grad dubokim šancem i učvršćen jakim zidom. Od manjih se dijelova nije mnogo sačuvalo, a glavna se kula porušila uzduž tako, te je ostala polovica petokutnika. Šilj je petokutnika okrenut prema onoj poljani, otkud je pristup najlakši. Vidi se još i danas, da se je u tom najtvrdem dijelu grada stanovalo : u srednjoj je prostoriji sačuvan ostatak kamina, isklesan u gotsko doba. Uglovi su glavne kule utvrđeni napose tesanim kamenjem. Uopće je građevina izrađena veoma solidno.¹⁾



SI. 105. Branič kula grada Čaklovca
okrenula šilj petokuta k pristupačnoj strani.

Najznatniji je grad u ovom krajuu bez sumnje *Pakrac*) To je bilo sijelo vitezova reda sv. Ivana i priorata vranskog u ovim stranama, a u ono je doba spadao Pakrac možda još u dubičku županiju. Kasnije založi kralj Ludvik II. Ivanu Tahiju, kao gubernatoru priorata Pakrac, Božjakovinu, Gredystryerew, nec non curiae Rasse, Zloboschyna et Thernowa in regno nostro Sclavoniae. U Pakracu je bila kratko vrijeme i kovnica novca. Tu su u velikoj i jakoj utvrdi stolovali priori vranski Filip od Kapne, Albert, Cornuto Baudon i Bebek „in Puchruch, vel in domo nostra Pukricsa“. G. 1439. nalazimo tu i braću Talovce, a u bitci između Jana Vitovca, vojvode Celjskih knezova i priorata pade tu g. 1446. Jovan Talovac, branič Beograda.³⁾ Poslije preuzima prioratska dobra Nikola Zrinjski, pa se već god. 1537. smatra Pakrac vlasništvom njihovim. G. 1543. bio je već Pakrac napušten, ma da su iste godine staleži u Požunu tražili, da se grad sačuva. Poslije zagospodovaše Zrinjski opet barem

¹⁾ U blizom selu *Brasniku* našao se rimski nadgrobni spomenik, koji je prenesen u hrv. arheol. muzej.

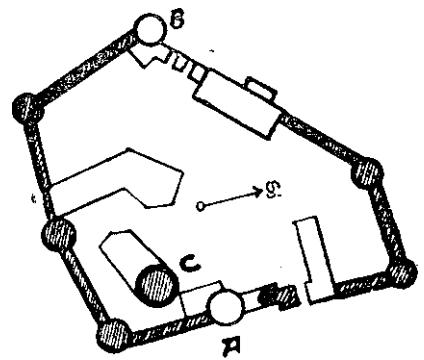
²⁾ Vjes. hrv. arheol. društva XI. 55.

³⁾ Krones: Die Chronik der Grafen von Cilli. Graz 83.

na neko vrijeme gradom, kako se to vidi iz jednoga pisma od 26. VI. 1559.¹⁾) Pakrac postade sijelom sandžakata. 17. X. 1691. predade se Pakrac carskom generalu Croyu, koji tu zaplijeni 40 konja, 150 Turaka i 6 topova. Kasnije je gospodar Pakraca bio barun Imbsen, a njegova ga udovica proda barunu Trenku za 96.000 for.

Marija Terezija pokloni Pakrac barunu Sandoru de Szlavnica, a g. 1760. kupi ga tadašnji podžupan požeški Janković. Arsenije Čarnojević učini Pakrac sijelom eparhije.

Grad je Pakrac danas gotovo sav razvaljen, ali još je do pred par godina bilo od njega znatnijih ostataka, a g. 1864. učinjen je tlocrt, kad su se pravile katastralne mape. Po tom tlocrtu i po starijim fotografijama možemo si dosta vjerno predočiti cijeli grad. Sl. 106. Tlocrt grada u Pakracu. Nepravilni peterokut opasan je čvrstim zidom, koji je bio provđen strijelnicama za veće i ,4, kulica i nešto okolnoga ziđa. manje oružje, a na uglovima su peterokutabili okrugle kule. Osim tih kula još su dvije postojale; jedna prema glavnem trgu sačuvala se do danas. Iza ove sačuvane kule bila je glavna



Sl. 106. Tlocrt grada u Pakracu



Sl. 107. Grad u Pakracu u vrijeme dok je postojala glavna kula.

kula, ponešto potkovasta oblika, kako je viđamo još na starim fotografijama. Da je grad još u renesansko doba bio izgrađivan, pokazuje i prozor na sačuvanoj kuli.

Zapadno od Pakraca, na međi županije, nalazi se gradište grada **Međurtća**, gdje su u srednjem vijeku gospodovali Morovićki, pa Kanižajevci,

¹⁾) Barabas: Cod. Zrinyi I. 513.

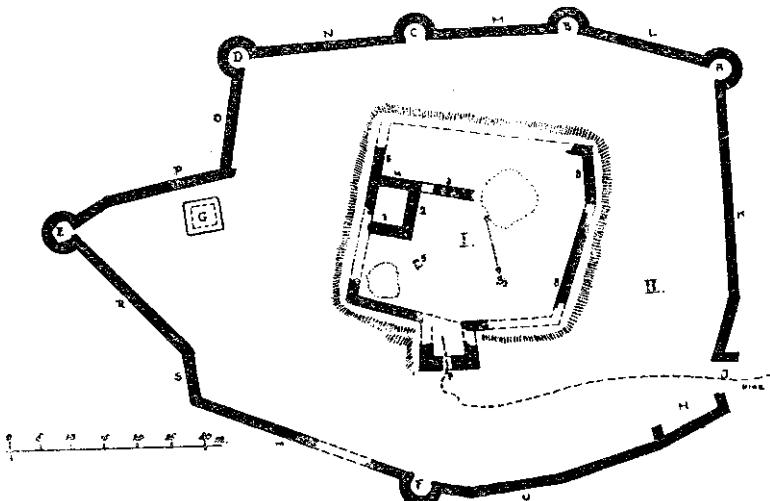
a g. 1529. daruje kralj Ferdinand I. castellum in possessione Megyeriche Grguru Steffkoviću i Gašparu Gusiću. U staro se vrijeme ovdje kopala željezna rudača, pa se mjesto zove u službenim spisima „Vas megywrechye“.

Polazeći prema jugu dolazimo do neznatnih ostataka grada **Bijele Stijene**.¹⁾ Cijeli je ovaj kraj do Save pripadao nekad ivanovcima, dotično kasnije prioratu vranskom, pa nije nemoguće, da je tu doista postojala kakova opatija, jer je još danas sačuvan naslov opata sv. Marije de Bela Stena.



SI. 108. Tlocrt Gradiške. Sa karte Weigelove iz g. 1700.

Po njegovoj udovici Barbari rodj. Frankapanki dobije grad Franjo Berislavić Grabarski, a kasnije ga se dočepa biskup Petar Berislavić, pa rod Banffy. Grad je danas posvema razvaljen, jedva se vide tragovi triju polukružnih kula. Nu svojim položajem bio je dostatno zaštićen, pa je kroz sve vrijeme turskoga gospodstva bio nastavan i ciljem brojnih navalja.



SI. 109. Tlocrt ruševina Kamengrada.
I. unutarnji grad. II. gradište opasano zidom sa 6 polukula,
6 cisterna.

U neposrednoj blizini toga grada ležala je nekad prioratska tvrđa **Racessa** (Rača), koja je dala i ime potoku Rašaški. U nedalekom Benkovcu gradište je nepoznatoga grada, koje narod zove Cogolj, a u su-

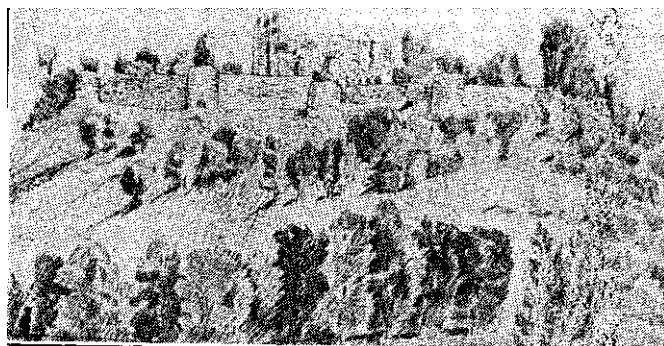
¹⁾) Csanki: K6rosmegye XV. szazadban., Laszovski. Prosvjeta g. 1898., Klaić: Plemići Svetački, Zagr. 1913.

sjednom selu Cagama našlo se rimske ostatake, kao i u svem kraju oko Bijele Stijene.

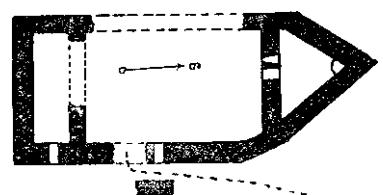
U kraju na zapadu Bijele Stijene bilo je brojnih utvrda, nu sačuvalo se nije ništa. *Subocki grad* bio je sazidan na vrhu brijege tako, da je oko cunja načinjen dubok šanac, pa sada izgleda poput kratera. I taj je grad spadao familiji Zemče-Svetački, pa se g. 1471. spominje izričito: „Zombothel, Vywar, Bryt-wychewyna nobilium de Zemche“. Vywar je današnja *Novska*,^{*)} gdje se nalaze dva gradišta a nad selom Roždanikom nalaze se ostaci *Britvić grada*, koji je nekada spadao familiji Britvić, „Borotva“ de Verbovecz, koja je glavni posjed imala kod Vrbovca blizu Križevaca. Tu je još jedno neznano gradište na vrh brijege, pod kojim se prolazilo do Subockoga grada. Kod *Bujavice* i kod

Kukunjevca dva su druga gradišta, čunjevi opasani šancem s nešto kamena. Na sutoku Save i Une bio je grad *Jasenovac*, za koji drži Klaić, da je identičan s gradom Čubinom, koji je pripadao Svetačkim. G. 1536. spominje se castrum dicti Michaelis Zempthei... Jesenovacz vocatum, što ga je Usref beg osvojio. Na karti učinjenoj nakon karlovačkog mira narisana je tlocrt toga grada: nepravilan trokut opasan šancem.

Stara Gradiška ima tvrđavu sazidanu g. 1762. To je mjesto prastari prelaz preko Save, tim vadum *Gradysche* polazilo se od nepametara prema Jajcu. Nekad je taj sav kraj pripadao do Pakraca ivanovcima, pa ponoru vranskom, a ^{n e d a} ieko Požege. (Šilj okre- kasnije je preuzeo upravu toga posjeda velikim ^{n u t p r e}ma napadaču), dijelom Ivan Tahi (V. Barabas: Zrinyi Miklos levelek es okiratok II. 121). Na karti međa karlovačkoga mira narisana je i tlocrt stare tvrđice: tik do Save bio je četverokut sa dva bastijona, opasan šancem, koji je bio napunjeno vodom iz Save. Taj je srednji dio



SI. 110. Kamengrad u Slavoniji.
Nacrt ravnatelja E. Krambergera iz g. 1878.



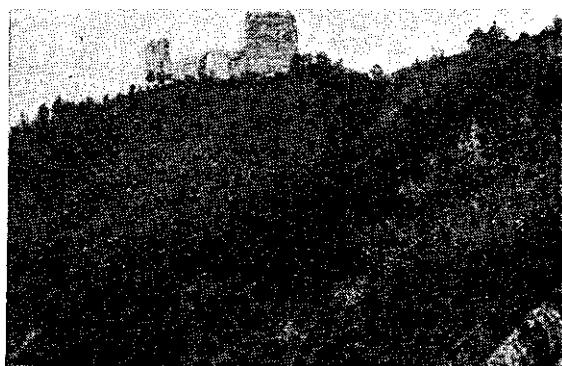
*) Vidi Šišić: Sabori II. 274. Tu se veli, da Krsto Zemčej ne može svojih gradača čuvati, već da valja Britvićevinu i Apparovac, koji su od drva, spaliti, a u Subocki grad i Szenchewywar (== Novska), budući da su zidani, ne može se sasvim uništiti. Zombathel Wywar i Brytwychewina se spominju g. 1537. među onim gradovima, koje treba utvrditi.

bio utvrđen zidom u trokut sa bastijonima, kako se to radilo pod kraj XVI. vijeka. Nacrt Gradišća in Schiavonia u zem. arkivu u Zagrebu nije no fantazija.

Kraljeva Velika, danas bijedno selo, imala je nekad važnu utvrdu, koja je sprva bila u rukama kraljevima, a Sigismund je pokloni Ivanu Moroviću i sinu mu Ladislavu, a kad je taj rod domro, dobije grad ban Lad. Egervarski; nakon njega zagospodruju Kanižajevci, koji ostadoše tu gospodarima do XVI. vijeka. Kasnije je vlasništvo roda Nadasdy, a iza bitke na Muhačkom polju boravi tu Krsto Frankapan. G. 1544. pade u turske ruke, te bude tek g. 1687. oslobođen. Lopašić je u svojem djelu: Dva „Dva hrvatska junaka“ priopćio i sliku Kraljeve Velike, nu ta je puka fantazija.

Polazeći od Pakraca prema Požegi, treba skrenuti kod Kamenskog mimo Striježevice (gdje su nađeni rimski spomenici) do **Kamengrada**. Tu su se sačuvale razmjerno znatne ruševine kasno sredovječnoga grada, koje

su danas gustom šumom prikrite. Nutarnji je grad, u koji se ulazilo pod tornjem 7, veoma razvaljen, jedva se viđaju neki ostaci odaja. Taj je dio grada opasan na daleko čvrstim zidom, koji je pojačan s četiri polukule (Schalen) prema jugu, jednom osobito čvrstom prema zapadu, gdje se nalazila i cisterna, dok je jedna polukula iskočila na sjevernoj strani, a ulaz u taj obzidani prostor bio je na zapadu, gdje je nekad postojala i stražarnica. Sve su polukule providene strijelnicama za manje oružje.



SI. 112. Ruševine grada u Velikoj u požeš. županiji.

vukovske županije, nu po njegovoj smrti dosudi palatin Gorjanski grad kralju, jer da je bio samo Nikoli Treutulu samom poklonjen. Ipak se domogne zet Treutulov Petar Čeh grada. Početkom XVI. vijeka gospoduje tu kralj Ivan Zapolja, a kralj Ferdinand dariva g. 1528. taj grad (papirnati dar) Ivanu Hoberdancu, nu g. 1535. odstupa Ferdinand svoja prava Franji i Gjuri Tahiju, a Franjo si dade taj posjed potvrditi još g. 1564., kad je grad već odavna bio u turskim rukama. Turci su tu držali 35 konjanika i 50 pješaka. G. 1702. spominje ga popisivač kao sasvim ruševnu. I u selu Buču postojala je malena utvrda, koje je sada sasvim nestalo.

Nešto prema j. ist. leži mjesto **Velika**. Nad tim se mjestom dižu ostaci staroga grada Velike, komu su u XV. vijeku gospodovali Velički i rođaci im Bekefijevci, pa kad su si g. 1435. posjed dijelili, spominje se i

Velika: „ . . . unum palacium stratum et longum, aedificiis ornatum, una turris tectoris carens ac in medio ejusdem castri quaedam domus seu camere deserte et una cisterna seu puteus". Popisivač od g. 1702. veli, da grad nije od pamtivijeka nastavan bio. Svakako je bio središte velike gospoštije. U mjestu Velikoj postojale su nakon izgona Turaka dvije crkve, sadašnja je župna, nekad samostanska, sačuvala još nešto iz doba gotike.

Utvrda je vrlo zgodno smještena, pristup do nje — ona leži na kljunu kamenoga brijege — vrlo je težak i danas, a prema onoj strani, gdje se brijege prislanja na susjedni brijege, učinjen je šilj. Gradić je malen, za pravo samo oveća glavna kula, koja je podijeljena bila u tri dijela. U trokutnom dijelu grada bilo je također prostorija za stanovanje, tu se još opažaju tragovi kamina. Srednji je dio bio jamačno također pregrađen, a da su bila tu barem dva sprata, pokazuju u zidu brojni otvori, gdje su bili umetnuti balvani.

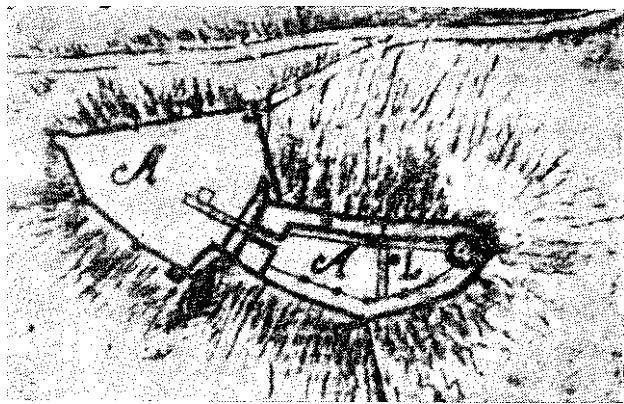
U kraju sjeverno od Požege sačuvan je barem dijelom grad **Kaptol** usred istoimenoga mjesta. U grad, koji je opasan bio dubokim šancem, ulazi se danas zidanim mostom, koji je zamijenio diživi most, pa se prolazi kroz četverouglatu ulaznu kulu. Od ove je na lijevo jedan dio grada u ruševnom stanju s okruglom kulom na uglu, a na desno je dio grada u novije vrijeme opet uspostavljen. I taj je završen okruglom kulom. Na sjeveru je zid pojačan polukulom, a na suprotnom je kraju u XVIII. vijeku sazidana lijepa crkva sv. Jurja, koja danas služi kao magazin. Ne vidi se više nikakovih naprava, koje su služile nekad za obranu grada. Grad je pripadao kaptolu požeškom, od koga je i mjesto zadržalo svoje ime. Po temeljnem rasporedu građevine vidi se, da je grad — srodan onom u Cerniku — nastao negdje pred tursku invaziju.

Kraj je ovaj u prošlosti imao daleko više utvrda. Kod **Vranića** nadjeni su i rimski novci na skupu, kod **Vetova** rimski spomenik, kod **Treštanovaca** temelji rimske zgrade i rimske skulpture. I u **Radovancima** iskapaju se rimske ciglje. I u prethistorijsko je vrijeme bio kraj dobro napušten. S. ist od Kaptola nalazi se **Pogana gradina**, **Bangradac** i **Gradac**, očito prethistorijske kolonije. **Kutjevo**, nekad glasovita opatija templarskoga reda, nije od sredovječnoga svoga stanja ništa sačuvalo, ali i u okolini Kutjeva našlo se obilje i predrimskih i rimske ostataka. **Gradište** je također nalazište prethistorijskih ostataka, a od svoga gradića sačuvalo je tek nešto zida. U **Londžici** našlo se ostataka iz broncanog doba, a kraj je prema



SI. 113. Stari grad u Kaptolu,
temeljnom rasporedu građevine vidi se, da je grad — srodan onom u Cerniku — nastao negdje pred tursku invaziju.

jugu ostao do danas slabo ispitani. J. zap. od Velike bio je u *Poljanskof* gotski samostan franjevačkoga reda, od koga se nešto zida sačuvalo, a od grada *Stražemana*, gdje se kasnije digao lijep dvor, ostala je rpa kamenja.



Sl. 114. Tlocrt grada u Požegi.
Orig. u ark. u Karlsruhe. Na lijevo predgrađe, ljestvama se ulazi do gornjega dijela, gdje je na desno okrugla kula.

je tu postojalo naselje već od pradavnih vremena, ma da se ne može ustvrditi, da je opravdano mišljenje, kao da je rimske Inicerum istovjetan s današnjom Požegom. Kasnije je Požega u rukama ugarske kraljice Marije od g. 1242.—1273., a mati posljednjega Arpadovića Tomasina Morosini boravi često u Požegi, te izdaje odavle povelje. Od početka XIV. vijeka nose Frankapani i naslov župana požeških. Kraljica Jelisava boravi sa kćeri Marijom in Posegavarom, ubi erat curia regionalis, a i Sigismund daje povelje u Požegi. Borba Hrvoja Vukčića Hrvatinića sa Sigismundom dovršila se je tako, da je Hrvoje zadržao Požegu do svoje smrti (1416.). Poslije g. 1423. gospoduje u Požegi familija Tamasi (Vajdafi), a g. 1445. dosude velikaši Požegu Hedervarijevoj obitelji, nu čini se, da je samo grad bio u njihovoj vlasti, dok je mjesto s okolišem došlo u ruke obitelji Dežefi, kojoj su Hedervarijevi prodali za 6000 for.



Sl. 115. Podvrško (u požeš. županiji), zadnji ostatak staroga grada.

pravo patronata nad opatijom Rudinom i tamošnje posjede. Kad je Fr. Hedervar izgubio Beograd, darova kralj Ferdinand Požegu Ivanu Haber-

Tako smo se primakli mjestu, koje je dalo cijeloj županiji ime, k prastaroj *Požegi*. Mjesto se privinulo uz požeška brda, a ovilo oko gradskoga brijege (Burgberg), kako se izraziti jedva gdje vidi. Danas nema od toga grada gotovo ništa, tamo se redilo i planiralo, da se stvori šetalište. Mjesto se s gradom spominje g. 1227., kad je kralj Andrija II. poklonio Požegu nadbiskupu kaločkomu Ugriunu, da se uzmogne lakše obrati na bogomile, a jamačno

rije od g. 1242.—1273., a mati posljednjega Arpadovića Tomasina Morosini boravi često u Požegi, te izdaje odavle povelje. Od početka XIV. vijeka nose Frankapani i naslov župana požeških. Kraljica Jelisava boravi sa kćeri Marijom in Posegavarom, ubi erat curia regionalis, a i Sigismund daje povelje u Požegi. Borba Hrvoja Vukčića Hrvatinića sa Sigismundom dovršila se je tako, da je Hrvoje zadržao Požegu do svoje smrti (1416.). Poslije g. 1423. gospoduje u Požegi familija Tamasi (Vajdafi), a g. 1445. dosude velikaši Požegu Hedervarijevoj obitelji, nu čini se, da je samo grad bio u njihovoj vlasti, dok je mjesto s okolišem došlo u ruke obitelji Dežefi, kojoj su Hedervarijevi prodali za 6000 for.

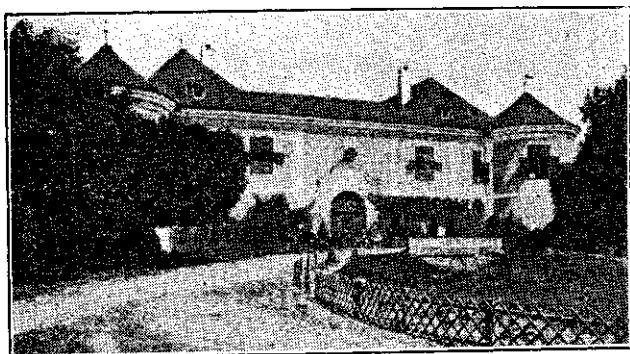
danczu de Zalathnok (g. 1528.). Za malo je godina pala Požega u turske ruke (1536.). Možda su i Iločki imali neko pravo na Požegu, jer je kći Lovre Iločkoga dobila od kralja Ferdinanda g. 1550. potvrdu i za grad Požegu.¹⁾

Tvrđa je požeška bila još g. 1702. reparabilis, pa je do g. 1751. bila u njoj i posada. G. 1770. trebalo je tvrđu pregledati, pa se iz zapisnika o tom pregledanju (Kempf: Požega 371.) dala nekako i slika grada stvoriti. Nu kasnije su nađena i dva nacrta stare utvrde, jedan u ratnom arkivu u Karlsruhe, drugi u zem. arkivu u Zagrebu, pa si možemo sad grad prilično točno predstaviti. U donjem trokutnom dijelu bio je ulaz i stražarnica, a odavle se drvenim ljestvama ulazio u gornji sprat, gdje je prema jugu bila vojarna za 100 ljudi na dva sprata. Na kraju te zgrade bio je okrugli toranj, a usred toga dijela zasuti bunar, koji je sezao do pod razinu samog mjeseta Požege, Prema zapadu silazio je zid iz polovine gornjega dijela grada prema mjestu do Kamenitih vrata, a taj se zid do danas sačuvao. Sve u svemu bio je to pravi burg, srođan drugima u požeškoj okolici, a naročito onomu nad selom Viškovcima. Slika, što ju je priopćio Lopašić u djelu: Dva hrv. junaka, nema ništa zajedničko s istinskim stanjem grada, a još je više fantazija nacrt u zemalj. arkivu u Zagrebu Possega in Schiavonia.

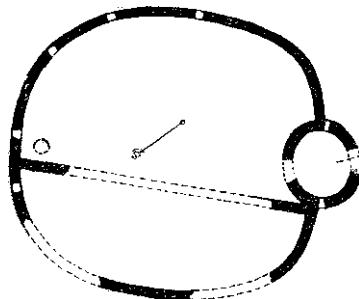
Vraćajući se na zapad prema Kamenском nalazimo kod mjeseta **Orljavca** ostatke ciglom zidanoga gradića, ali o njegovoj prošlosti nema spomena. Preko brda još je jedno oveće neznano gradište.

Odalje se niže oko Požege vijenac gradova i utvrda/od kojih su se neki dosta dobro sačuvali. Odmah do Orljavca nalazi se kod sela Čečavca nešto kamenja prastare benediktinske opatije Rudin, koja se spominje od g. 1210. do turskih vremena.²⁾

Prije par godina dao je vlasnik dr. Reiner zidove otkopati, pa ma da su bile na njima izvrsno sačuvane fresko slikarije, razbiti i kamenje



SI. 116. Dvor u Cerniku (pož. žup.)
Pregrađen od staroga grada.



SI. 117. Tlocrt Gračanice,
grada u požeš. žup.

¹⁾ Kempf: Požega.

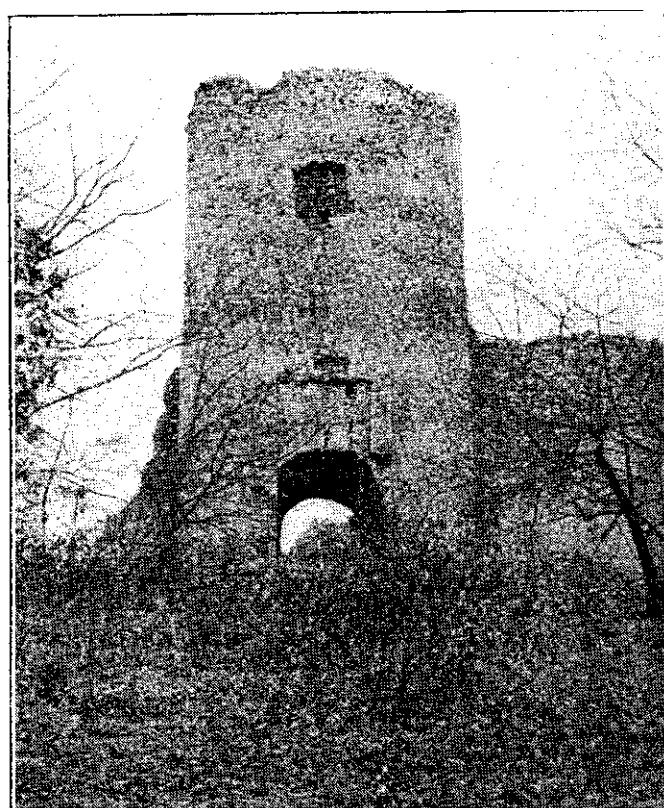
²⁾ Vjes. hrv. arheol. društva. IX. 201.

razvesti. Među tim kamenjem našlo se nekoliko lijepih klesanih komada našli se napis i kamenje, u kojem su bile isječene strijelnice za manje oružje; očito je i taj samostan bio utvrđen. Arhitektonski fragmenti pokazuju na doba ranije gotike. Neki su komadi upotrebljeni pri gradnji crkve u blizom **Čečavcu**, gdje su prije par godina našli rimski nadgrobni spomenik.

Nešto južnije leže ostaci tvrde **Podvrško.¹⁾** Mjesto se spominje već g. 1264, a curia Podvarsa g. 1413., kad je kupuje Ivan de Thomassi. G. 1443. uvađa budimski kaptol Lovru Hedervarskog i sina mu Emerika u posjed, a protiv toga prosvjeduje još g. 1453. prijašnji vlasnik Lorantović. G. 1521. založi Fr. Hedervari posjed za 3000 f. Petru Kegleviću, a kad je Hedervari izgubio Beograd, uze mu kralj za kaznu Podvrško i dade uvesti Simeona Meršića u posjed te tvrde.

Gradić je smješten pod brijegom, a tlocrt se njegov jedva može konstati, budući da se sačuvala samo jedna okrugla kula. Ipak se čini, da je grad bio slično građen s onim u Kaptolu i u Cerniku.

Grad **Cernik²⁾** leži nešto južnije, a ma da je pregrađen, ipak je temeljnu osnovu zadržao do današnjega dana. Mjesto se u srednjem vijeku dosta često spominje, a bilo je u vlasti Dežefijevaca, koji i danas



SI. 118. Ulažna kula grada Gračanice nedaleko Cernika u pož. žup.

nose pridjev de Csernek. Grad je smješten u ravnici, gdje se mora proći iz Požege do Save. Tu su u Cerniku sjedjeli najluči turski age, a mjesto je bila sandžakom proglašeno. G. 1595. zauzeše Herberstein i Lenković cernički grad, nu konačno se oslobodi od turske sile nakon poraza Turaka kod Beča.

¹⁾ Csanki: K6rosmegye.

²⁾ U voj. arkivu u Karlsruhe nalazi se nacrt, učinjen valjda odmah nakon reokupacije Slavonije, gdje je narisani grad Cernik, okružen grabom i drugim velikim, šancem uokrug. Sav je drugi lokalitet utvrđen na daleko zemljanim nasipom s bastionima.

Sad su pak njemački generali bješnjeli u Cerniku, među njima najgore Caprara. U XVIII. je vijeku grad znatno pregrađen, a temeljna mu je osnova ostala: četverokut utvrđen sa 4 kule na četiri ugla. Nad baroknim je ulazom grb familije Marković, koja je viđena bila i u Zagrebu.¹⁾

Zapadno od Cernika nalazi se kod mjesta **Šagovine** nešto zida istoimenoga grada, koji je građen po onom načinu, kako je građen i grad u Subockoj, Britvićevina i t. d. Na vrhu se briješnica posadio grad na poravnatom prostoru, oko kojeg je učinjen dubok šanac. Grad je bio svojina Andrije Drežničkog, pa budući je on skrivio gubitak „finitimae arcis Zwechan", uze mu kralj Ferdinand Šagovinu i dade je Nik. Ostrožiću de Giletinci g. 1527. (Vjes. zem. arkiva. VII. 191.) Turci su osvojeni gradić g. 1537. opet opravili.

Istočno od Cernika vidi se u gori podor **Gračanice**. Badava tražimo u spisima išta, što bi prošlost toga gradića osvijetlilo. Gradić je izvrsno smješten, tako, da se s ove točke vidi daleko k Savi, a ujedno se može sav kraj od zakreta ceste iz Požege u ravnicu pregledati. Na vrh briješnica postavljen je gradić, opasan šancem. Građen je u okrug, kojeg je dijelio poprečki zid u dvoje. U jednom i drugom dijelu grada bilo je dakako pregradnja, kako otvoriti za balvane svjedoče. Na zapadu je uzidana u okolni zid polukružna kula, kojom se ulazilo. Pred vratima bio je diživ most; još se i sada vidi okvir, u koji je dignuti most pristajao. Čini se, da je ta kula bila glavni dio grada za prebivanje.

Nad **Dolcem** sačuvali su se ostaci t. zv. turskog grada. Tu se našlo dosta predmeta iz rimskoga i ranjega srednjega vijeka, koje je priopćio Arneth²⁾ u svom djelu pod br. 210—222. Tu je bilo prstenja, odlomaka fibula, naušnica i t. d. U srednjem je vijeku Dolac pristojalište iščezle tvrde Orljave. Sačuvalo se nešto malo zida, koje pokazuje, da je tvrđa bila veoma malena i služila za prebivanje sve do u kasno vrijeme. Možda je to za pravo castrum Brestovcz u požeškoj županiji, koji je g. 1525. Ludovik II. potvrdio Fr. Dežefiju cer ničkom: castrum Brewsthowcz, alio nomine Eleskevv, a među pristojalištima toga castruma nalazi se i Dolac.³⁾

Istočno od Dolca nalazi se **Vrhovački grad**. Toliko se još sačuvalo, da se može dostatan tlocrt učiniti. Grad je četverouglat, tek mu fale zdovi s prednje strane (kod F). U zid je ugrađena okrugla kula E, tako,

¹⁾) Kraj je Cernički bio i u predrimsko doba nastavan; na brdu Slavči kod N, Gradiške našla se oveća neolitska kolonija.

²⁾) Arneth: Die Antiken Gold- u. Silber. Monamente d. k. k. Miinz- u. Antiken Cabinets. 1821. Hampel: A regibb kozepkor I.

³⁾) Thalloczy-Horvath: Also szlavoniai okmanytar. 291.

OT

j /
y /
^ J

Nacrt ostataka
grada Dolca*
(„Turski grad”),

da tek ponešto iskače iz zida. Nu ulazilo se u grad kroz predvorje kod A, gdje je sve učinjeno bilo, da se otešća ulaz nepozvanom. Od g. 1444. do 1500. spominju se Vrhovci među pristojalištima grada Požege.

Nedaleko sela *Viškovci* nalazi se podor utvrde, koja je građena od izvrsnog materijala, pa se dosta dobro sačuvala. Grad je sazidan u ovalnom obliku, a malim četverostranim predvorjem ulazilo se u nutrašnjost, gdje su bile prostorije za stanovanje. Na suprotnoj je strani okrugla kula pravi sredovječni berfrit, u koji se ulazilo ulazom u prvom spratu. Ta je kula sazidana tako, da je između nje i okolnoga zida ostalo toliko prostora, da se jedva čovjek može provući. Kako se vidi iz dosadašnjih prikaza, bila je okrugla glavna kula bitna sastavina u gradovima Požega, Grčanica, Vrhovci, Viškovci.

U *Pleternici* stoji još dvor iz vremena Trenkovića, ali od staroga se grada nije ništa sačuvalo. Tu su nekad gospodovali Pleternički i Toroki.

G. 1470. izuzimljše kralj Matija Ivana Pleterničkog od Sz. Miklosa, bilježnika kr. kancelarije i brata mu Stjepana, mačvanske banove, od svake županijske vlasti. Crkva je u Pleternici i sada posvećena sv. Nikoli. Kasnije su Berislavići došli u posjed toga grada. U nedalekom selu *Frkljevcima* stojala je utvrda, o kojoj govori Corpus juriš z. čl. 39. od g. 1471. gdje se veli, da je kralj Matija naložio, da se: „idem quod castella infrascripta Knesjevec (Knežci?) et Farklevec in comitatu posegano Blasii Huszar sub nota infidelitatis infra viginti quinque dierum spatio a die datorum huius decreti computando distrahanter et penitus aboleantur”.

Kakova su gradišta kod *Bzenice*, *Ratkovice* i *Bučja*, nad *Slatinikom*, ne znamo danas više,

ali je bez sumnje bio grad u *Drenovcu*, koji se spominje već g. 1230.: „castrum (regis) de Posoga Dornoch vocatum iuxta fluw. Orioa”, a kasnije u vlasti Banfijevaca. Danas se tu nalazi (na prehistojskom tlu) sredovječna gotska crkvica, kojoj su skinuli svod nad svetištem, pa sazidali tu kulu na dva sprata za obranu. Nedaleko *Stupnika* vide se ostaci nekog gradišta, *Ciglenik* i *Malino*¹⁾) nalazišta su prehistojskih starina. *Kobas* je imao također kaštel, kako potvrđuje Georgiceo g. 1620. (starine XVII. 148). Kubas a un Castelletto dishabitato che fuori ha da cento case et altretante persone. Tu je još sačuvana u blizini gotska samostanska crkvica, nu nije nedvojbeno ustanovljeno, kojem je redu pripadala. U popisu tvrđa, koje je g. 1536. uzeo Turčin, čitamo na 7. mjestu i Kobach,

¹⁾ G. 1818. našao je graničar Ferić u Malinu „krunu” od zlata, za koju su mu platili u Beču, gdje je prelivena, preko 900 for. To je prehistojski nakit. Vidi Gundrum: Prosvjeta 1905. br. 21 i 22.



SL 120.

Ostaci grada Dolca.

alio nomine Gyleth Kaštel¹⁾). Grad je bio vlasnost Berislavića barem neko vrijeme.

Svrnemo li još pogled na zapad Orljave, naći ćemo u **Tisovcu** spomenut grad, a nedaleko Zapolje smatralo se odavna za rodno mjesto Ivana Zapolje, pa po Istvanffiju (XI. 115.) nije Soliman dozvolio dalje pljačkanja, kad je turska vojska došla do Zapolja. **Oštri Vrh** nad Petrovim-selom nalazište je rimskih starina, **Mačkovanac**, **Dolina**, **Siče** nahodišta su prehistoricnih ostataka. U **Vrbovi** nalazi se gradište tvrđe, koja se spominje od g. 1339. u posjedu S. Cimbe, a kasnije u vlasti Gorjanskih.

Polazeći uz Savu do Broda, dolazimo do staroga prelaza u Bosnu kod **Dubočca**, gdje je bila tvrđica, koja je g. 1536. pala Turcima u ruke. **Kanila** je nahodište prehistoricnih predmeta, a isto tako i **Brod**²⁾ sa svom svojom okolinom. Brod je još u predrimsko vrijeme morao biti važan prelaz preko Save; otočić pred Brodom činio je taj prelaz laganim. Rimljani su tu našli mjesto, pa su ga po drevnom predrimskom nazivu, koji je sačuvan u imenu potoka Mrsunje, nazvali Marsonija. Na onom se otočiću, u koji je usađen stup mosta, našlo rimskih novaca. Brod je u srednjem vijeku bio vlastitost obitelji Berislavića Grabarskih, kojim je ovaj cijeli kraj do turske invazije pripadao. U ispravi g. 1536. koju donosi Ivić (u. sp. djelu s. 162.) veli se: „Ex litteris episcopi zagr, habetur, Turcos post SI. 121. Utvrđena crkva u Drenovcu požeškom, edificationem castelli Kobas Nad svetištem podignuta kula sa strijelnicama. ad ripas flumini Savi et ex~ pugnationem castelli de Brod in quo 1500 homines in presidiis reliquisse dicuntur". A među onim gradovima, koje je uzeo Turčin g. 1536. spominje sa na četvrtom mjestu: Brod — despoti.

Taj despot bio je Berislavić.³⁾

!) Ivić: Spomenici Srba u Ug., Hrv. i Slav. N. S. 1910. 163.

²⁾ Lešić: D. Entstehen d. Militargrenze u. d. Gesch. d. Stadt u. Festung Brod a/S. Zagr. 1914.

³⁾ Berislavići su potomci Borić bana, a pišu se sve do pod kraj svoga vladanja „comes de Dobor" (na pr. Franjo B. na listu od god. 1516. Starine V. 168). Već je Mesić ispravno naslućivao, da to nije bosanski Dobor. U ispravi od g. 1470. (Starine V. 118) nabraja se posjed Berislavića ovim redom: Brod, Thomycza, Dobochacz^



Danas se ruši u Brodu tvrđava, sagrađena u XVIII. vijeku na istom mjestu, gdje je i prije stajala utvrda. Mi poznamo tlocrt te tvrđice po nacrtu na mapi karlovačkoga mira iz g. 1700., pa možemo s pravom smatrati, da je to još tvrđica iz predturskoga doba. Četverokut, koji je na dva ugla imao okrugle kule, a na s. zap. uglu iskočio je mali bastijon. Ta je utvrda ležala baš pred otočićem u Savi, a opasana je bila šancem, a malo podalje tekla je Mrsunja u Savu. I samo mjesto Brod bilo je utvrđeno: zid s bastijonima opasavao je sa tri strane mjesto, prema Savi nije bilo utvrde. U tom su zidu bila troja vrata.

U kraju oko Pocrkavja, gdje još danas naziv Gradina upućuje na iščezlu utvrdu, ostali su još spomenici rada Berislavića. Nad Pocrkavjem je žalivože u novije vrijeme porušena crkva sv. Benedikta, kod Glogovice sačuvala se crkvica sv. Stjepana, a malo podalje crkvica sv. Petra. To su omanje gotske crkvice. Nad Petnjom potokom je ostalo nešto ziđa od grada **Petnje**. Posjed se spominje g. 1282., possessio Pethna cumturri

1 f 7 U
SI 122. Tlocrt grada u Vrhovcima.
01/ulaz^kod A, E braničkula, uzidana
u zid.

sive castro, kasnije ga nalazimo u rukama Veličkih i Bekefijevaca, a kasnije je u vlasti Berislavića, valjda u zakupu. Na istoku je još bila utvrda u **Garčinu**, koja je pripadala bosanskim biskupima. Mjesto je pripadalo vukovskoj županiji. Možda sama utvrda niti nije bila u današnjem

Kopaš, *Ozonychky, *Mozuchky, *Dobor*, *Boroschyan, Darnocz, Komoricza, Owari Zwyna, Hrwsewa, Paka, Zalathnok, Dobowyk, Hrwsthycza, Libuguschy, Zenth Laczlo, Herman, Lyzko, Zarwas et Petrocz in de Walko et Posega comitatibus aliisque. Ogleđamo li ta, mjesta vidjet ćemo, da se posjed Berislavića nalazio u okolini Broda i uz Orljavu. Boroschyan, koji se već g. 1282. spominje kao terra Burstian, jest posjed u blizini Broda, a spadao je jednom gradu Orjavi, drugi put Ovaru (Starigradu), koje e možemo sigurno odrediti. U tom je kraju morao biti i Dobor, možda prema Po-fi crkavlju. (Csanki: Magyarorszag foldrajza II. 401). Kasnije su Berislavići postali srpski udespote (udova Vuka Brankovića preudala se za Franju Berislavića), pa su zadržao svoj posjed sve do turske navale. U onom popisu zauzetih tvrđa, što ga je priopćia Ivić (sp. dj. 163) navodi se :

Arky — despoti
Vywar — despoti
Brod — despoti
Garchyn — despoti
Wynycz — despoti
Pethnyewar, despoti et nobilium communis
Plethernycze — despoti.

Ta mjesta poznajemo i danas. Jarak, Novigrad, Brod, Garčin, Vinica je bila očito nad današnjim Podvinjem, Petnja i Pleternica. Valjda je i gradište nad Slatini-kom ostatak utvrde Berislavića. Ono Zwyna bit će kasniji Svinjar, današnji Davor, gdje je stajao kaštel, koji se zvao i Redemlye, a pripadao je g. 1536. Lad. Moreu.

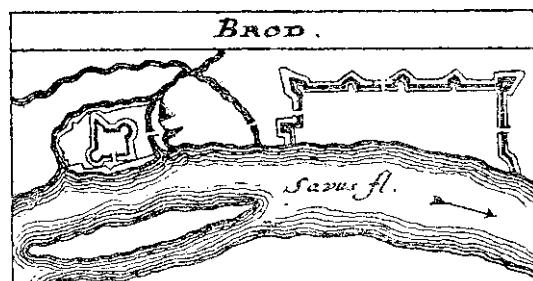
mjestu, već podalje u gori, gdje karta bilježi Gardun grad, a danas se tamo nalazi samo gradište.

U požeškoj je županiji bilo i drugih utvrda, kojima ne možemo odrediti točno mesta. Od g. 1442. spominje se *castellum Gradach*, kojemu je gospodovala familija Pakosi, a budući da je ta imala posjeda u Pleternici, ne ćemo krivo poći, ako uzmemos, da je Gradac bio tamo do Pleternice, gdje je i danas mjesto istoga imena. Gdje je bio *Ovar* (Starigrad), vlasništvo Berislavića, ne možemo ustavoviti, možda je ispravno mišljenje Csankijevo, da ga moramo tražiti u okolini Broda. Isto je tako teško odrediti, gdje je stajala tvrđa *Orjava*, koja se spominje već g. 1290. kao possessio Oryva cum castro suo. Isprva je u rukama familije Treutul Čeh, a dalje se mijenjaju gospodari dosta brzo. Mi doduše znamo pristojališta te utvrde (Csanki: Tort. foldrajza II. 445.) iz raznih vremena, ali ta imena su se dijelom izgubila, a dijelom se ne mogu s današnjim stanjem identifikovati. Nešto nam pomaže tražiti tu utvrdu darovnica Ferdinanda I od g. 1560.*), po kojoj dobiva familija Paksy: Gradac, Šagovinu, *Orja grad* i Csukancz. A iz popisa pod kraj XVII. v. vidimo, da su Paksyevi smatrali svojim još uvijek tvrđu Gradac, selo Orjavicu, varoš Szent-Miklos (Pleternicu) i grad Csuckans. Možda je taj grad bio nad današnjim Orijevcem, gdje se doista nalazi gradište. Istočno od Požege kod Blackog vidio je Luka Ilić nekakovo crkvište s ostacima utvrde, koju je dapače i narisao. Kakova je to bila utvrda, ne znamo. U XV. se vijeku spominje i *castellum Terbus*, u rukama Veličkih i Bekefijevaca, a po ispravama sudeći nalazio se taj grad na brdu Trbošnjaku kod Šapne. (Csanki: Tort. Foldrajza II. 393.).

Pregledamo li još jednom sve, što smo u požeškoj županiji opazili, vidjet ćemo, da je tu od prehistorijskoga vremena bilo posvuda sve napućeno, a u rimsко se doba ovdje digla znatnija mjesta, pa se tragovi rimske kulture vidaju na mnogim mjestima. Kroz cijeli srednji vijek bilo je u toj županiji veoma živo. Sama kraljica vlasnica je grada Požege, kralj Ivan Zapolja gospodar je Kamenograda, veliki redovi imaju tu svoje posjede: Kutjevo u rukama templara, a od Gradiške do Pakraca sav je kraj u vlasti ivanovaca i kasnije priroata vranskog. Benediktinci imaju tri znatna manastira. Sav kraj oko Broda



Sl. 123. Načrt ruševina grada kod Viškovaca u pož. županiji.
Na desno okrugla brančka kula tik zida.



Sl. 124. Tlocrt tvrđe i zidova mjeseta Broda. Po Weigelovoj mapi iz g. 1700.

u rukama je obitelji Berislavića, koji ga zadržaše sve do pada pod tursku vlast. Inače su vlasnici gradova većinom tuđinci, još su jedino Kaštelanovići od sv. Duha (danas Dežanovac) domaći plemići, a rod Tiboldovića, kasnije Zemče prozvani a konačno Svetački pokazuju već u toj promjeni imena približavanje autohtonomu pučanstvu.

Po obliku (i po vremenu postanja) ima u ovoj županiji gotovo svih tipova sredovječnih gradova. Tu su najstarije forme u onim gradovima, koji imaju glavnu kulu (berfrit) četverostranu ili petostranu: Čaklovac, Stupčanica, Dobra kuća. U kasnije doba nastaje Pakrac i Kamengrad, pa oni omanji sredovječni gradovi: Gračanica, Viškovci i Vrhovci. Iz najkasnijega vremena bit će gradovi tipa grada u Kaptolu i Cerniku, koji su drugačije građeni, jer su položeni u ravnici. U drugim se krajevima pod starim burgima kasnije podigli dvorovi, nu ovdje je to tek iznimno učinjeno, budući je stopedesetgodišnje tursko gospodstvo promijenilo tok života. Ipak je i tu nastao na pr. lijep dvor u Stražemanu, centar prostrane gospoštije istoga imena, dok je samoga grada posvema nestalo.

Sredovječne utvrde u županiji virovitičkoj.

Ova ravna i bogata županija nije dakako sačuvala mnogo sredovječnih utvrda: kultura je tu skrivila, da ih je gotovo sasvim nestalo. A to prirodno bogatstvo bit će uzrok, da je već u predrimsko doba tu bio bogato napućen kraj: nahodaji u Marjancima, Valpovu, bogati nalazi u Bizovcu (80 kom.) Satnici, Samatovcima, u Čepinu, Budincima, Gorjanim, Đakovu, Bijelom brdu, Dalju, pa u Virovitici, G. Miholjcu, Mikleušu, Našicama, da druge i ne spominjem, jasno svjedoče za istinitost gore iznesene tvrdnje. Glavni nahodaji iz rimskoga doba našli su se kod Đakova, Osijeka, Tenja, Bijelog brda, Dalja, Satnice, Podgajaca (miljokaz). Tu su prolazile i rimske ceste, poglavito ona uz Dravu do Osijeka i dalje prema Dalju. U srednjem su vijeku opet i ti krajevi bili često spominjani.

Današnja *Špišić Bukovica*, u ispravama srednjega vijeka Bakva, nije sačuvala ništa do gradišta svoga sredovječnoga grada. *Virovitica* je od davnine bila najznatnije mjesto te županije, koje joj je dalo i ime, pa je već god. 1243. dobilo sloboštine od kralja Bele, a ovdje je izdana i isprava, kojom te sloboštine dobiva i grad Zagreb. Točno su označene međe grada Virovitice (Wereuchē) u ispravi od g. 1248., kojom kraljica Marija potvrđuje sloboštine Virovitici.¹⁾ Rano se već spominje i samostan franevaca u Virovitici g. 1280. God. 1290.

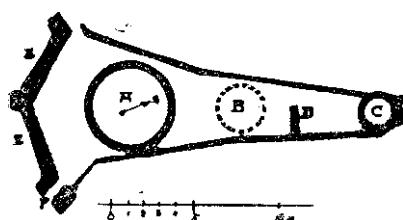
nalaze se i dominikanci u tom mjestu. Pred turskom provalom bio je grad u rukama Ivana Banffya od D. Lendave, nu budući da je pristajao uz Zapolju, uze mu Ferdinand g. 1527. Viroviticu i daruje je kraljici Ani. Nu g. 1541. potvrđi Ferdinand Stjepanu Banffyju sve njegove posjede, pa među ostalima i Viroviticu i Stupčanicu u požeš. županiji. (Vjes. z. ark. VII. 184 i 259). Grad se virovitički nalazio od iskona tamo, gdje se danas

¹⁾ C. D. IV. 374-376.



SI. 125. Prikaz oslobođenja Virovitice iz turskih ruku g. 1684. Original u arkviju u Karlsruhe.

nalazi dvor, što su ga sazidali grofovi Pejačevići, a može se donekle smatrati „Wasserburgom“. Mi ga donekle poznajemo iz nacrta, koji prikazuju grad u vrijeme, kad ga je general Leslie g. 1684. oteo Turcima. Bio je obzidan zidom sa bastijonima na uglovima te imao četiri tornja.



SI. 126 Tlocrt ruševina grada kod Drenovca u virov. žup.

posjedu: zapovjednik grada Brodarić nije ga mogao od Turaka ni braniti. Poslije reokupacije kupi grof Pejačević grad, pa saziđe g. 1800.—1804.

Sam je grad bio unutar te utvrde, koja je opkoljena bila i palisadama, a bio je malena zgrada. Ulaz je bio napose utvrđen, a diživim se mostom prelazilo preko široke grabe, koja je bila uvijek napunjena vodom. Iz ratnoga arkiva u Karlsruhe imamo sliku opsade Lesslijeve, nu ta je više no fantastična. Kako su se u to doba veselili toj pobjedi, dokazuje i njemački Flugblatt, izdan tom prigodom.¹⁾ Grad je od g. 1532.—1684. bio u turskom novi dvor²), koji bude g. 1841. prodan knezu Schaumburg-Lippeu, a danas je vlasništvo grofa Draškovića.

Sjeveroistočno od Virovitice dva su važna mjesta u srednjem vijeku, danas pusta sela. *Vaška* je bila nekada posjed biskupa zagrebačkih, a spominje se već g. 1193. Za posjed se toga mjesta često bili ljuti bojevi. *Novaki* bilo je nekad sijelo župe. Isprava od 30. III. 1255. veli, da je Gyula d. g. Kan Novake dao nekada templarima, a sada dariva Bela IV. cijelu tu župu svom vjernom banu Prijezdi, samo onaj dio, što je podaren templarima, ne spada pod njegovu jurisdikciju³). Nedaleko *Sopje* je također imalo svoj kaštel, vlasništvo Ivana Rachkusa i Martina Betlena (ili Beglina) koji se zovu sopjanski (g. 1463.) nu ni od toga se nije ništa sačuvalo, kao ni od kaštela u *Slatini*



SI. 127. Ostaci grada u Vočinu. Izvana su zidovi obloženi tesanim kamjenjem.

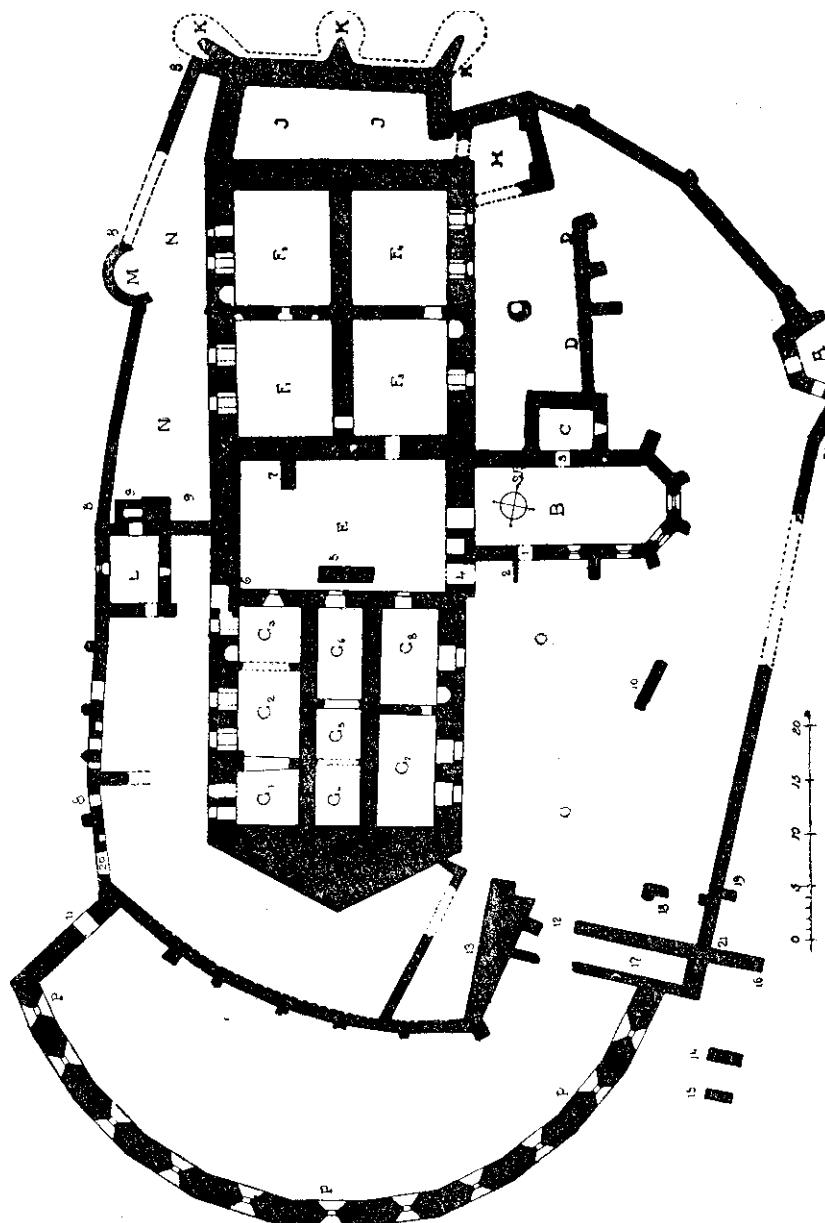
su se još u drugoj polovini XIX. vijeka ostaci grada (vojn. karta bilježi tu uz znak ruševine Ruine Zrinyi), što je nekad pripadao grani Gorjanskih,

¹⁾ O toj stvari v. prikaz u Prosvjeti od g. 1904. str. 276.

²⁾ Graditelj je bio N. Roth.

³⁾ Vjes. zem. arhiva VIII. 237.

koji su posjedovali i Drenovac.¹⁾ Povijest grada **Drenovca** vezana je s povijesku grada Vocina. G. 1308. daje Egyd od plem. Moslavackog svom zetu Nikoli, sinu Lovre od plem. Aba grad u bastinu. God. 1418. gospodar je drenovacki Sigismund Vocinski. Kasnije dobise jedan dio grada i posjeda drenovackoga Desa i Ivan Gorjanski, a g. 1484./85. dobiju Gorjanski i srodnici im Kishorvati-Hlapcici cijeli posjed. Odslijе se ta grana Gorjanskih prozvala B  nffy de D  rnocz.²⁾ Od grada se Drenovca



Sl. 128. Tlocrt růševina grada Ružice kod Orahovice.

14. 15. 16. podnožje drenog mosta, kojim se ulazilo u grad. A poluporušena kuja. B gradska kapela. C sakristija. E, F₁, G prostorije za stanovanje, II plateau za artileriju, poduprta sa 3 potpornja, P—P kasniji bastion okrenut prema strani napada, kako je bio okrenut i šili nutarnjega grada.

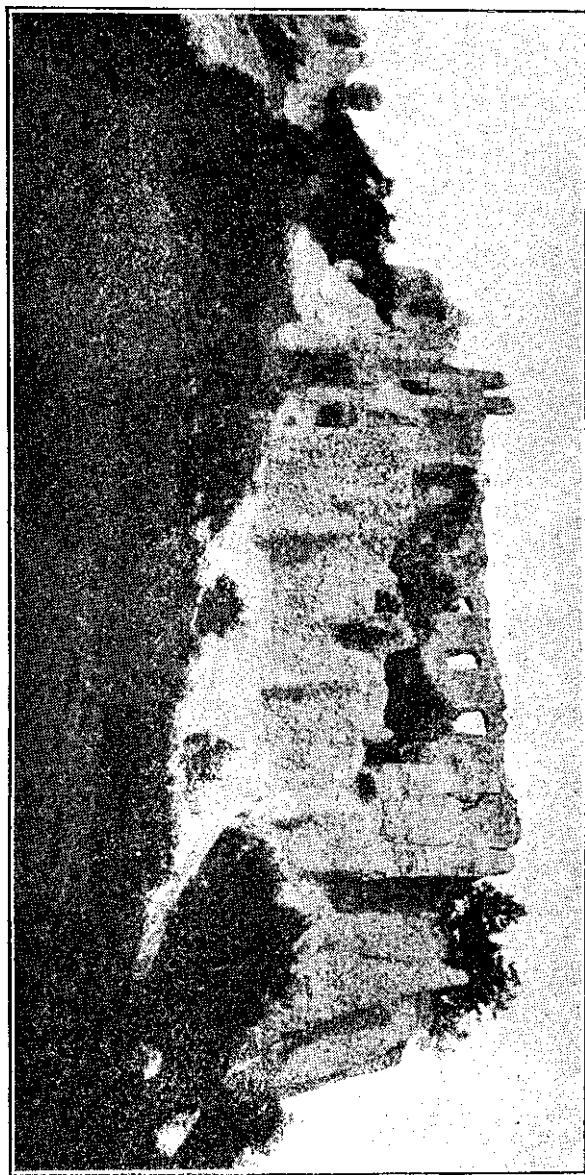
sacuvalo dosta malo ostataka, nu i ti dostaju, da nam pokazu sasvim neobicam sastav gradine, smjestene na tesko pristupacnom brdu povrh sela Drenovca. Na uzanom plateauu navrh brda poredale se tri okrugle

0 Csánki: Körösmégye 54.

²⁾ Csánki: Körösmegye 52.

kule, od kojih se najveća A dobro razaznaje, a najmanja C još je najbolje sačuvana, dok se od srednje sJabi tragovi nalaze. Sve tri kule spajao je zid, a osobito je jak i dobro uzdržan branič zid E—E, koji je sagrađen na najpristupačnijem mjestu. Materijal je građevine bila ciglja, koja i formom i sastavom živo sjeća na rimsku ciglju.

Vočinski¹⁾) se grad spominje od početka XV. vijeka u vlasti familije de Atina. (Vočin se zove u ispravama: Athyn, Othyn. Isto se tako zove i današnji Šarengrad, a i u Posavini nedaleko Kupinova nalazimo Vočinsku baru. Naziv se nalazi i u Moslavačkoj gori.) Ta je familija ogranač plemena Aba, koje se je za Anžuvinaca dostalo znatna ugleda. Ma da im je kralj Sigismund i oduzeo dijelove dobra vočinskog, opet je uspjelo, da je g. 1424. Sigismund Vočinski sve dobro posjedovao, a kad je taj umro bez potomstva, dobiše Gorjanski g. 1434. taj posjed, pa im je i sam kralj odstupio svoja prava na grad za 6000 f. Kad je s Jobom rod Gorjanskih domro, uze grad kralj Matija, pa se i Vočin spominje među posjedima Matijina sina Ivaniša Krvina. Nu oko g. 1508. grad je u rukama Batthyana, pa osta njihov do g. 1538. kad ga zauzeše Turci. Turski osta do g. 1687. Po opisu Ibrahim paše Merimbegovića imao je Vočin 70 kuća i davao je 70 vojnika. Dakako, da Turci nisu lako pustili grada; 10. sept. 1686.



bio se ovdje ljuti boj.²⁾ Kad su konačno Turci morali grad ostaviti, nije ni 10 kuća ostalo pošteđeno, sama tvrđa bila je posve razvaljena, te je ostalo tek nešto nutarnjih zidova. Turci su i krasni samostan —

¹⁾ Csanki: K6r6smegye 50.

²⁾ Smičiklas: 200 godišnjica oslobođenja Slavonije II. 73.; Vjes. zem. arhiva III. 154.

crkva se gotska do danas barem dijelom sačuvala — upotrebljavali kao kamenolom. Iza Turaka dobije posjed s tvrđom general Caraffa (g. 1793.), nu domala zagospodova opet fiskus, dok nije g. 1776. kupio imanje Erdody, te je od ovih prešao posjed na grofove Jankoviće.

Grad se osovio na brdu nad Vočinom, koje se dalo dobro braniti. Od tog je grada preostao samo komad zida, građen od kamena i ciglje, a izvana obložen vrlo lijepo tesanim kamenom. Tlocrt se po ovim slabim ruševinama više ne može učiniti.

Ako nije najveća gradina u svoj Hrvatskoj, a ono je svakako jedna od najvećih ona kraj *Orakovice*,¹⁾ što je narod zove Ružica.²⁾ S imenom Orahovice sastajemo se u historiji prvi put g. 1228. u međašnom listu, kojim se određuju međe neznanoga mjesata Aszuagy. (Dakako da ni ime Orahovica ne smijemo dovoditi u vezu s orahom, to ime dolazi svakojako pisano Raholcza, Rahocia i slično.) Grad se u Orahovici spominje g. 1357. kao kraljevski posjed. Knez je Ivan Blagajski (odnosno njegov zet Petar Herczeg d. g. Heder) založio g. 1328. Lovri, Ugronu i Ivanu svoj grad Zrin, nu nije grada nikad iskupio, već su sinovi Lovrini palatin Nikola Kont i Leukus i

rođaci g. 1357. Zrin prepustili kralju, da ga on preda Šubićima, kako to posvjedočava kralj 28. III. 1357., a zato su ovi prijašnji vlasnici Zrina dobili Orahovicu.³⁾ Nikola je Kont (ime ovo svakako je u vezi s gradićem

¹⁾ Szabo: Orahovičke gradine. Vjes. hrv. arheol. društva XIII. 94.

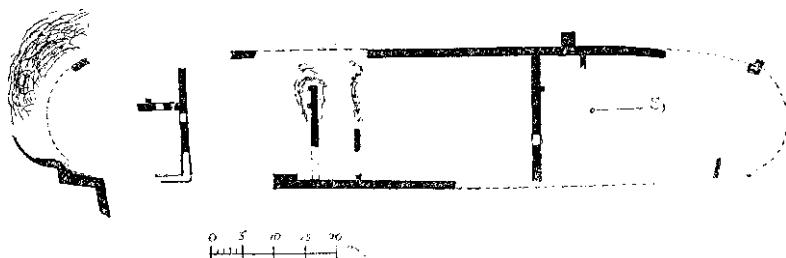
²⁾ Ime Ružica nema s ružom dakako ništa zajedničkog, te mu je tek pučka etimologija dala to značenje. U srednjem se vijeku spominje Rosoncz u kraju oko Čardavice (kako misli Csanki: K6r6smegye 52), a nije nemoguće, da je to ova ista gradina.

³⁾ Vjes. zem. arkiva VIII. 250.



SI. 130. Ruševina gotske crkve grada Ružice kod Orahovice.

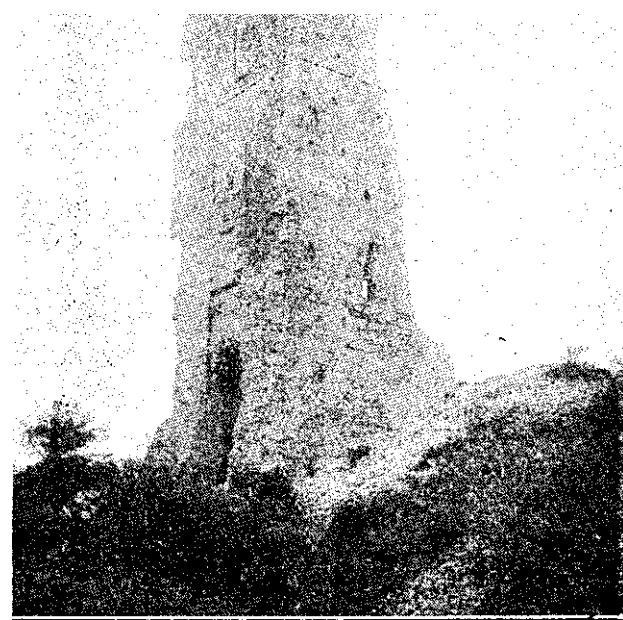
Kontovci nedaleko Grubišnogpolja, koji je do turske invazije pripadao tom rodu) član familije kasnijih knezova iločkih, pa je grana toga roda držala Orahovicu i prozvala se Raholezai t. j. Orahovički, nu i sami gospodari Iloka smatrali su se barem donekle gospodarima i Orahovice. Kad



SI. 131. Tlocrt Staroga grada nad Orahovicom.

je na posljednjeg kneza Iločkoga Lovru zavojšto kralj Ladislav, umaknuo je Lovro iz Iloka u Orahovicu, koja mu je još jedino preostala. Tu ga u kraljevo ime podsjetne despot Vuk, a branič te tvrđe, za koju veli Istvanff:

„*arx natura et arte egregie munita*”, Lad. Backocz nije mogao grada obraniti. Kasnije se Lovro izmiri nekako s kraljem, koji mu ostavi Orahovicu. Kad se Lovrina druga žena Magdalena de Bakowcz preudala za Ladislava Morea de Chula, brata pečujskoga biskupa Filipa, dobije on s njom Orahovicu. More je bio tako opak čovjek, da su ga oba kralja i Ferdinand i Ivan Zapolja proskribovali, a Zapoljevci ga opsjednu u Orahovici, dignu lagumom gradske zidove u zrak, sasijeku sve branitelje, ali More umače. Ma da je Orahovica bila dana braći Rafaelu i Ivanu Podmanickom, osta faktičkim sjednikom grada i nadalje More, pa piše odavle o kret-



SI. 132. Ostaci Bedemgrada nedaleko Našica.

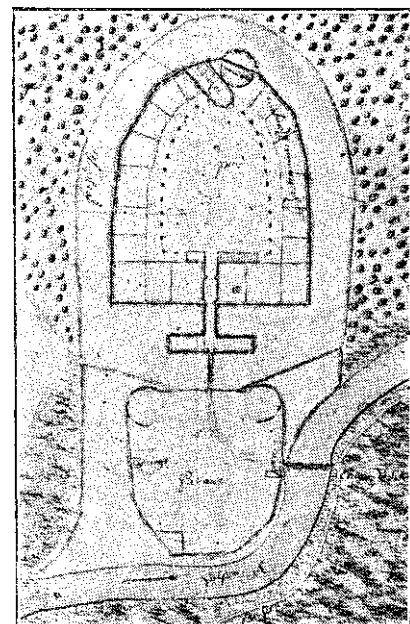
njama turske vojske g. 1536.; bio je dapače još g. 1543. u gradu. Odavle je konačno uzmaknuo u Gornju Ugarsku, ali ga Turci uhvatiše i odaslaše u Carigrad, gdje je prešao na islam. Još g. 1550. potvrdi kralj Ferdinand

Katarini, kćeri Magdalene More, pravo na dobra iločkih knezova, pa se tu spominje i Raholcza. G. 1685. budu Turci kod Orahovice razbijeni, a g. 1687. izvješćuje Diinewald, da je Orahovicu zauzeo bez velikog napora. Službeni popis od g. 1702. opisuje i grad Orahovicu. Zidovi su još bili visoki, nu krova nije nigdje bilo. U donjem dijelu grada bilo je devet odaja sa stropom, a tri odaje nisu više ni stropa imale. Gornji grad bio je sav razrušen, tek su postojali krasni podrumi. Dosta velika kapela imala je još svod. Pod gradom su bile ruševine plemićke kurije.

Cijeli spahiluk dobi bar. de Cordua, g. 1723. kupi ga bar. T. Fleischmann, da ga doskora prepusti grofovima Pejačevićima, od kojih ga za 35.000 f. kupi Dimitrija Mihalović.

Grad je Orahovica zapravo i grad i dvor i tvrđa. Danas se ulazi u grad kroz provaljenu kulu A., nu tu nije od prije bilo ulaza, već je trebalo preći mostom, kojemu su se sačuvale supstrukcije kod 14, 15 i 16. do ulaza u prvom spratu, te bi ovako dospjeli u predvorje O-O. Na desno je tu stajala kapela B, građena u gotskom slogu s otpornjacima, koja je nad svodom (s rebrima) imala prostoriju za obranu. Kasnije je kapela dobila bačvasti svod, ali i taj se već sasvim raspao. Kod 4. ulazi se u veliko predvorje E, gdje se vidi trag uzanog hodnika. Iz te prostorije, koja je tijekom vremena bila opetovano pregrađivana, polazilo se na desno u četiri prostorije F, koje su služile za stanovanje, pa imale velike prozore sa prostranim sjedalima. Na protivnoj je strani osam manjih prostorija, koje su dijelom i svodove sačuvale. Tu je prema jugu zid izrađen u šilj, komu je najveća debljina 9 metara, a učinjeno je to zato, jer je na toj strani pred gradom prostrana livada. Sa polukružnim je zidom tu nekada grad bio završen i dubokom grabom odijeljen

od drugoga dijela brijega. Na zapadnoj je strani prigađen gradu toranj L sa renesanskim prozorima i teško protumačivim rovom kod 9. Polukula M štiti još napose prostor N N, koji se prislanja na bastijon I, uređen za težu artiljeriju i pojačan sa tri cunju slična otpornjaka. Toranj H spajao je zid 0-0 sa sakristijom kapele. Nu kad je artilerija teža postala, nisu te naprave dostajale, pa je učinjen polukružni zid na južnoj strani P P sa 11 ovećih strijelnica, koje su tako smještene, da se može svaka točka spomeuute opasne ravnine unišaniti. Sav je grad građen gotovo isključivo od kamena lomljenca, ovaj je dio sazidan ponajviše cigljom, tek je donji dio od kamena. Kako je pomno izrađivana ta građevina, o tom svjedoče



si. 133. **Stari tlocrt grada u Valpovu.** Original u arkivu u Karlsruhe.

još pojedini dobro sačuvani tesani komadi: brojni konsoli po cijeloj građevini, za koje dakako danas ne znamo, što su nosili. Na više je mesta sačuvano tragova komina.

Sat daleko u gori baš nad samom Ružicom nalaze se ostaci *Staroga grada*, koji dužinom zidova gotovo prestižu i donji grad Ružicu. Dakako, taj je grad doista stariji, karakter je zidova posve drukčiji, a badava ćemo tražiti uređaj za raskošno stanovanje kao u donjem gradu. Tlocrt trošnih zidova pokazuje razdiobu grada u četiri dijela. Stari graditelj nij^e ni tu micao pećine, već ih je zgodno upotrebio za temelje svojim zidovima. Gradina se protegla od sjevera k jugu: na oba su kraja bili posebni uređaji za što jaču obranu. Povijest ne zna ništa o toj građevini kazati.

Nekada se baranjskoj županiji¹⁾ pribrajali gradovi i mesta Našice, Matučina, Podgorač, Szeglak (kod Harkanovaca) i Valpovo.

Našice (Nekche) spominju se već u XIII. vijeku, kad su tu gospodovali templari, nu uz ove imali su tu posjed i članovi plemena Aba,



SI. 134. Glavna kula grada u Valpovu.

tanquam in sua propria hereditaria possessione ... V) Poslije ukinuća templarskoga reda preuzeše njihov posjed, barem u većem dijelu, Ivanovci. Za vrijeme kralja Sigismunda dobiše Gorjanski Našice, a ženidbom čini se da su Iločki došli u posjed grada, jer je god. 1499. Lovro Iločki od Fružine, udove Joba Gorjanskoga, dobio gradove Gorjan, Našice i Novigrad, a od Katarine, udove Ivana Krbavskoga grad Vočin. Protiv toga prosvjeduje Ivan Korvin 6. VII. g. 1499.³⁾ Te dvije žene bile su sestre Lovrine. G. 1532. padaše Našice u ruke Turcima.

Da li je u samom mjestu Našicama postojao grad ili je našički grad bio podignut u nedalekim brdima nad selom Gradcem, gdje se danas vide

¹⁾ Csanki: Foldrajza li. 456 i si.

²⁾ C. D. VIII. 329.

³⁾ Vjes. z. ark. VIII. 265.

kojem kralj Karlo dariva g. 1310. i templarski posjed u Našicama, pa g. 1312. i posjed sv. Martin kod Našica (gdje se i danas nalazi prastara crkvica). Tada dozvoljava kralj Aleksandru od plemena Aba, da si „in ipsa possessione Scenmortum ... castrum edificare seu construere voluerit, faciendi habeat facultatem et pecuniam suam ad opus castri in eadem expendere valeat

ostaci ***Bedemgrada***, nije lako odrediti. Nu od tog se Bedemgrada sačuvao samo ulazni toranj, i to tek dijelom, dok se od drugih građevina vidaju tek temelji. Nu i ti ostaci pokazuju, da je tu opstojao vrlo lijepo građeni gotski grad: zidovi su dijelom tesanim kamenom obloženi, a dijelom su uglovi tesancem pojačani. I ***Podgorač*** je bio vlasništvo Gorjanskih; g. 1467. spominje se castellamus Poygoracz. Utvrda u ***Motičini***, Matucsina spominje se već u XIV. vijeku u vlasti Motičinajevaca, tek su neko vrijeme ovdje gospodovali Morovićki (Marot), nu g. 1469. dobili su stari gospodari grad i posjed natrag.



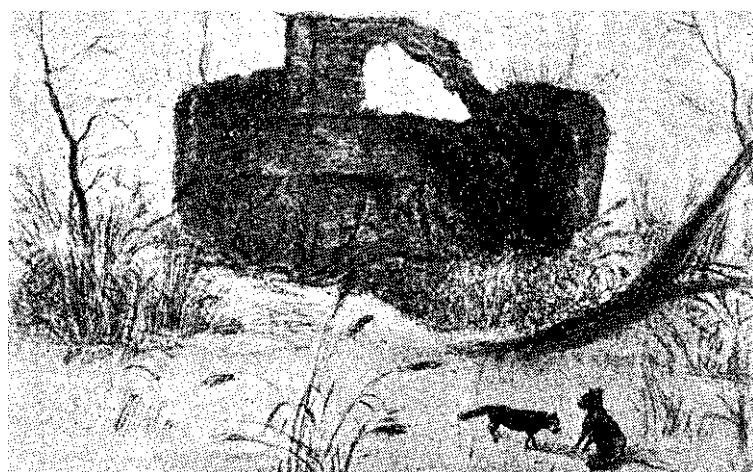
SI. 135. Đakovo.
Zid između crkve i dvora ima krunište sa strijelnicama za kosi hitac.

Valpovo (tu je navodno postojalo rimsко mjesto Jovalia) ima i danas sačuvane ostatke svoga grada, koji se spominje od XV. vijeka. Najprije je posjed u vlasti Ivana Solyaga, a g. 1397. dobiva ga Ivan Morovićki, pa se tu g. 1438. spominje i grad. Po smrti Matije Morovićkog dobiše grad Petar i Matija Gerebi od kralja Matije (g. 1481.), pa ostadoše gospodari grada.

G. 1512. vlasnik je grada ban i palatin Emerik Perenj, pa sad osta grad u rukama njegovim i njegove svoje. G. 1543. opsjedne Murat beg Valpovo i osvoji ga teškom mukom. Poslije oslobođenja od turskoga gospodstva dobije g. 1721. grad i dobro barun Petar Prandau, a po njemu naslijediše gospoštiju grofovi Normann Ehrenfelski. Početkom XIX. vijeka bude tu sagrađen dvor i to tako, da se je sačuvalo i nešto staroga grada. Naročito se sa stražnje strane prikazuje grad kao sačuvan u starom stanju: započetu modernu „restauraciju“ zaustavio je svjetski rat.

Današnji dvor sagrađen je valjda i na starim temeljima, a prikazuje se kao lijepa dvospratna građevina s tornjem nad ulazom. Dva se krila spajaju tako, da se u sastavku tih krila sačuvala gotovo intaktna okrugla kula, dok su krila tako pregrađena, da su od staroga grada ostali samo vanjski zidovi. U vojnem arkvitu u Karlsruhe sačuvao se nacrt grada iz XVII. vijeka. Mostom se dolazilo u „palatu“, neku vrstu plotom ograđenoga predvorja, a odavde mostom do neke zgrade, otkuda se tek ulazilo valjda u prvom spratu u grad. Tlocrt grada nije se bitno promjenio: oko dvorišta bila je galerija na stupovima, a oko cijelog grada gradska graba,

koja i danas postoji. U okruglom su tornju tri sprata, u koje se dolazi zavojitim stubama, smještenim u posebnom tornjiću. U prvom i drugom spratu nalazi se po jedna okrugla prostorija, svedena niskom kupulom. U sredini kupule prvoga sprata nalazi se grb navodno Morovićki, ovijen zmajem, jer je Morovićki bio vitez zmajskoga



SI. 136. Kolođvar.
Ostaci grada po akvarelu Hotzendorfovom.

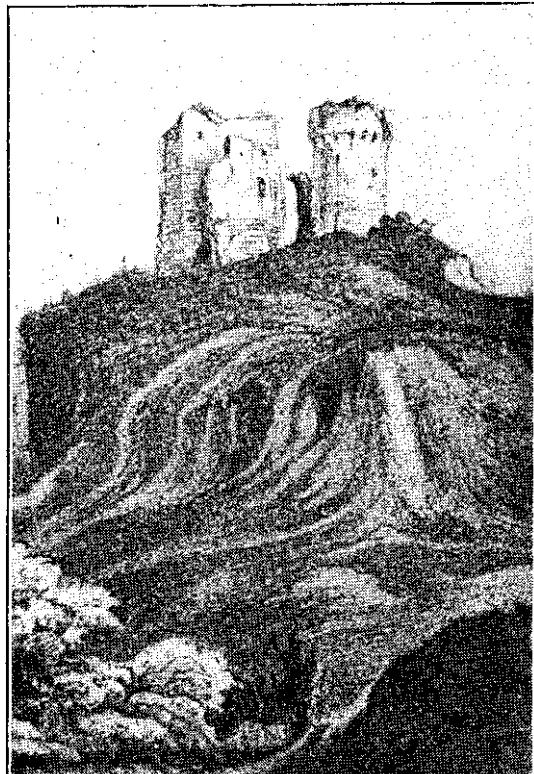
reda. Prozori su proviđeni sjedalima, ulazni okvir gotska je radnja, a posvuda se vide tragovi, da je nekada bio taj toranj drugačije vezan s okolnim zgradama. Na kamenju stubišta i na prozorima, pa na dovratniku svuda se nalaze kasnogotski klesarski znakovi CP , prvi na stubama i prozoru nekoliko puta.

Krećući prema jugu nalazimo neznane ostatke sredovječnoga grada kod Budimaca, a sjeverno od Đakova leži **Gorjan**, gdje se žaliboze sačuvalo samo gradište znamenitoga grada cijele velike familije Gorjanskih. U srednjem se vijeku piše Gora i Gara. Kao terra Gora spominje se već g. 1244., a g. 1269. pokloni kralj Bela to mjesto Ivanu de gen. Doroszma,,

praocu Gorjanskih.¹⁾ U XV. se vijeku spominje češće: g. 1408. castrum Gora, g. 1467. castellum Gara. Kad su domrli Gorjanski s Jobom Gorjanskim, dobi jedan dio posjeda Zay de Csomor, a drugi palatinov dio Ivan Korvin. Među gradovima, koji su g. 1536. pali Turcima u ruke, spominje se Gara — Petri Markos. U službenom popisu Đakovštine od g. 1702.²⁾ opisuje se grad: *ovdena u selu od starine jest grad bio, koji sada sa svime jest razoren, kojega isto se nahode nikoji temelji i zlamenje, okolo kojega i sada su grabe pojake.* Tomu opisu ne može se ništa dodati, tek to, da su u novije doba razvaljeni i kameni fundamenti, pa je kamen četverostranoga grada rasprodan, te se sada viđaju samo porazbacane cigle. U okolini Gorjana nalazi se i preistorijskih starina, a nedaleko same gradine ostaci gotske crkve, građene iz cigle. U samom je mjestu kuća Jaić bega pretvorena u crkvu. To je i izvrsno građena kula, providena u prizemlju na tri strane strijelnicama. Jedan je prozor zadržao u gornjem dijelu orijentalni luk.

Đakovo jest danas za pravo oveće selo. Nu u prošlosti je od vaj kada cijeli ovaj kraj bio veoma važan i za naselja zgodan, jer je cijeli kraj oko Đakova velika ravan, sa sviju strana prirodnom uzvisinom zatvorena kao bedemom. Dosta je, da ogledamo kartu, te se uvjerimo o istinitosti te tvrdnje. Opet nije taj prirodni bedem nigdje priječio prometa. U **Satnici** su dva gradišta iz predimskog vremena, iz rimskoga doba potječe nalaz novaca u skupu. Jugoistočno od **Viškovaca** nalazi se i predimskih i rimskih starina. U **Selcima** nađen je rimski mozaik, a mjesto je i u srednjem vijeku bilo znano.

U **Klokošici** našlo se predimskih predmeta, u **Ivanovcima** (gdje je u predtursko vrijeme postojala crkva sv. Martina) našlo se rimskih ostataka, a u **Šrbincima** našli su se ostaci oveće zgrade s mozaikom, rimskih grobova i rimskih novaca, pa i to je naselje samo nastavak predimskoga mjesta. I u samom se Đakovu našlo rimskoga kamenja s napisima.



SI. 137. Erdutski grad prije restauracije.
Nacrt slikara Hotzendorfa.

¹⁾ Csanki: Tort. foldrajza II. 270, 282. — Pavić: Glasnik đakov, biskupije 52.

²⁾ Smičiklas: 200-godišnjica oslobođenja Slavonije II. 316.

Kao possessio Dyacou spominje se Đakovo¹⁾ prvi put u spomenicima g. 1244. Bosanski kaptol (osnovan g. 1238.) nije dugo Bosni ostao, već je g. 1355. u Đakovu, gdje od XV. vijeka stalno boravi; a nije sasvim objašnjeno, zašto se ovamo preselio. Već je u XIV. vijeku tu postojala biskupska crkva;²⁾ g. 1355. veli se izrijekom: „in Dyaco, prope ecclesiam cathedralem“. G. 1437. spominje se biskupska palača: „in Dyaco, in palacio solite nostre habitationis“. Kralj je Sigismund dva puta u Đakovu boravio. U turske šake pade g. 1526. U opisu Đakovštine od g. 1702. veli se: „ovde jošte grad stoji, od kojega spoja duvarovi jesu za asnu dobri, a unutra u gradu bila je crkva za dosta velika, koje temelji do sada nahode se . . . iz poja graba od grada i od onoga vrimena, od kada je Turčin iz ovih strana odagnat“.

Kasnije je toga sredovječnoga biskupskoga grada u Đakovu nestalo, pa ga je zamijenio novi dvor, a staru je crkvu Strossmayer dao porušiti; da sazida sadašnju katedralu. Nu ipak je još jedan komadić ostao: spojni zid između crkve i dvora ostatak je staroga grada, pa je tu sačuvano krunište, kako se u nas drugdje nije nigdje sačuvalo. Zupci su kruništa uređeni za ravni hitac, a između tih zubaca izbočeni su dijelovi za kosi hitac na obranu podnožja zida.

U parku biskupskoga dvora nalazi se podor tornja, uz njega podor ovalne zgrade, koju nastavlja zid. Pred tim ovećim tornjem nalazi se podzemni hodnik, a čini se opravdanim mišljenje, da je to tek jedan dio građevina, dok se drugi dio još pod zemljom nalazi. Iz sada poznatih ostataka jedva se može zaključiti, kakvu su svrhu imale te građevine, izvedene iz ciglje.

Zapadno od Đakova nalazi se mjesto *Levanjska Varoš*. Stariji pisci spominju tu kraj sela ostatke sredovječnoga grada s bedemima, nu ja ih više nisam vidio. Nema sumnje, da je tu grad doista postajao i da je to mjesto identično sa sredovječnom *Nevnom*³⁾. Kao castrum spominje se već g. 1395. G. 1399. veli se: in turri de Newna, pa dalje castrum Newnawara do g. 1486. U srednjem su je vijeku pribrajali čas u požešku županiju, čas u vukovarsku, a pripadala je Treutulu od Nevne, pa je ženidbom došla u ruke Petra Čeha, a ovaj je dade u zalog Korodićevcima, koji su kasnije ostali gospodarima grada i posjeda. Neko je vrijeme Čupor Moslavački držao grad u zalog, a g. 1474. dade kralj Matija i taj posjed kaločkom biskupu Gabrijelu i bratu mu Sigismundu Matučinskom (po današnjoj Motičini).

¹⁾) Brunšmid: Kameni spomenici br. 361. — Fermendžin: Acta Bosnae. - Klaić: Vjes. z. arkiva II. 103. — Šišić: Županija virovitička u prošlosti. — Pavić: Glasnik biskupije đakovačke g. 1893. i 1903. — Csanki: Tort. foldrajza II. 281. — Hodinka: Tanulmanyok a bosnyak-diakovari piispokseg tortenetebol. Bp. 1898.

²⁾) Od ove crkve potječe kapitel u arh. muzeju u Zagrebu br. 820, koji je još vrlo bliz romanskom dobu.

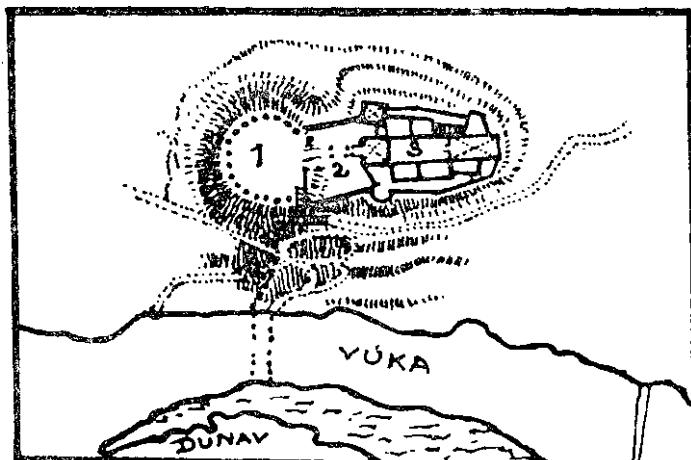
³⁾) Csanki: Tort. foldrajza. II. 285.

Porodica Korodićevaca držala je od XIII. stoljeća grad **Korod'**), koji se spominje g. 1290. castr. Kourough, g. 1296. castrum Koorong ultra fluv. Drauwe. Od g. 1472. u rukama je Rozgonjijevaca, nu kasnije su Korodićevci opet gospodari grada, dok i taj grad ne dobiju Nikola Čupor Moslavački i Ivan Ungor de Nadasd, a g. 1474. po smrti Čuporovoju dobije grad Ivan Pongracz de Dengeleg od kralja Matije. G. 1697. spominje se dirutum castellum Korogyvar, ad quod nullus aditus ob palustria nisi hiberno gelido tempore, cuius dominus terrestris ignoratur tani turcicus quam Christianorum (Smičiklas: 200 god. osi. Slav. II. 60.).

Gradište s nešto ziđa postoji i danas južno od Osijeka. To je nešto povišen humak, okružen dubokom grabom, a na njem je u okrug sagradjen od ciglje grad. Taj je humak s grabom još u prehistorijsko doba načinjen, pa je još u srednjem vijeku poslužio za gradište. Slično se dogodilo valjda i drugdje, napose upozorujem na crkvu sv. Dimitrije u požeš. Drenovcu, a takovo prehistorijsko gradište s dubokim šancem nalazi se i kod današnjega mjesta Slakovaca u Srijemu, nu na njem se nije kasnije ništa više gradilo.

Nad Dunavom diže se nešto ostataka grada **Erduta²⁾**, koji se spominje g. 1472. u vlasti titeljske prepoštije, a kasnije ga nalazimo u rukama familije Banffy od D. Lendave. Od g. 1526. gotovo je neprekidno u turskim rukama; putopisac Prandstetter nasaо je g. 1608. grad u vrlo lošem stanju. G. 1687.

bude i Erdut oslobođen, pa dođe u ruke komore, g. 1730. kao zalog Ivanu bar. Zuaniju, g. 1746. bude prodan Ivanu Palfyu od Erdoda, a konacno dobije grad familija Adamovića Čepinskih i Ervin pl. Cseh, koji si tu dade urediti grobnicu. U Prandstetterovu je putopisu narisani grad Erdut sasvim šematički, nu u glavnom bio je ipak, ma da zapušten, cijel sačuvan. Danas je glavna kula snijena, providena neistinskim kruništem sa malenim zupcima i pretvorena u grobnicu. Još je najbolje sačuvana okrugla kula s izbočenim gornjim dijelom (na konsolama, koje podsjećaju na talijanske građevine XV. vijeka). Od okolnih zidova sačuvali



SI. 138. Tlocrt grada u Vukovaru iz vremena oslobođenja od Turaka. Grad je danas sasvim iščeznuo. Original s oznakama u španj. jeziku u arhivu u Karlsruhe.

^{*)} Csanki: Tort foldrajza II. 271.

²⁾ Csanki: Tort foldrajza II. 270. Laszowski: Hrv. Povj. Građevine I. 19.

su se samo poveći fragmenti. Slikar Hotzendorf narisao je grad u polovici XIX. vijeka, žalibože onako romantički, kako je to ono doba tražilo.

Najvažniji grad virovitičke županije i drugi grad cijele zemlje ***Osijek***¹⁾ prastara je ljudska naseobina, što pokazuju nahođaji iz neolitskoga doba. U rimsко doba zvalo se mjesto Mursa, a sudeći po ostacima i čestom spominjanju bilo je to i tada veoma znatno mjesto. I u srednjem je vijeku zadržao Osijek svoju važnost: već se rano spominje kao oppidum, rano se spominje i tributum portus fluvii Draue. Kaštel se u Osijeku spominje u XV. vijeku (g. 1472., možda već i g. 1460.). Vlasnici mjesta i grada bili su Korodićevci od XIV. vijeka, pa sve kroz XV. vijek. Kad su ovi domrli, dobiše posjed Rozgonijevci, a poslije njih Nikola Čupor i Ivan Ungor. Kad je umro Čupor, dobije grad s posjedom budimski kaptol, pa ga dade Gerebu Vingartskom. Od g. 1526.—1687. grad je u turskim rukama, a poslije reokupacije bude od g. 1712. do g. 1719. tu sagrađena tvrđava, koja se dobrim dijelom do danas sačuvala. Od sredovječnoga grada nema danas dakako ni najmanjega traga.

¹⁾) Csanki: Tort foldrajza II. 282.

Sredovječni gradovi u srijemskoj županiji.

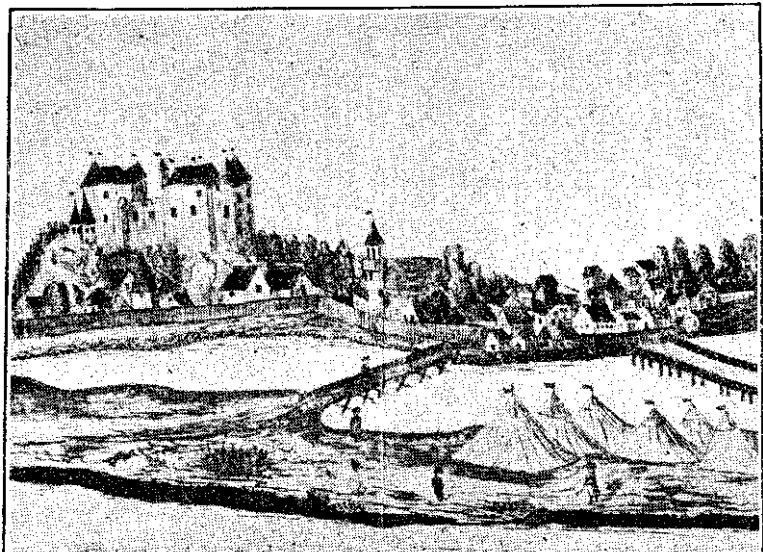
Sadašnja je srijemska županija nastala iz dviju sredovječnih županija: iz vukovarske i srijemske. Ako ikoji kraj naše domovine Hrvatske svjedoči, da je život uvijek bez ikakvoga prekida trajao, onda mora taj kontinuitet posvjedočiti srijemska županija. Bezbrojna su mjesta dala dokaze za život u svim prehistorijskim epohama, rimske se ceste vijugale mimo rimskih gradova, rimski kanal još danas postoji (Jarčina). U srednjem je vijeku bio veoma velik broj gradova u Srijemu, ali se sačuvalo tako malo, da za poznavanje gradova ne mogu ti ostaci mnogo značiti. Velik je broj takvih utvrda, za koje ni mješta ne znamo, velik je broj gradišta sačuvan, o kojima baš ništa ne znamo.

Csanki¹⁾) je u bivšoj vukovskoj županiji nabrojio 33 grada; od ovih su se tek trgovci sačuvali.

Castrum *Alsan* (g. 1463.) vlasništvo je Alsana, kasnije Morovićkih; misli se, da je to današnja Ašanja.

Castellum *Athyia* današnji je Šarengrad.

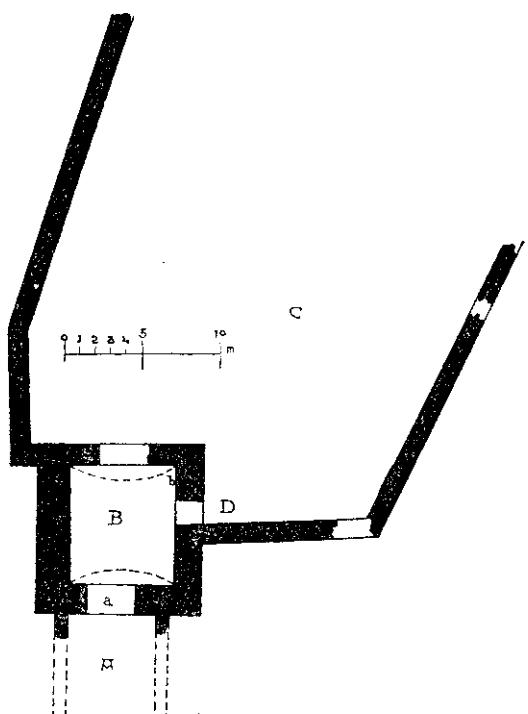
Castellum *Belethyncz*, vlasništvo Tamasićevih. Hedervarijevih i Iločkih, bio je negdje kod Bosuta. Castrum *Berekszo* jest bez sumnje identičan s Berkasovom, gdje je despot Vuk Branković gospodovao. Kraj sela Berkasova, nalaze se i danas veliki opkopi grada, što ga svijet nazivlje Despotovcem. Marsigli je našao isto tako malo ostataka, kad je narisao tlocrt toga gradišta. Poslije smrti Vukove dobiše grad Georgije i Ivan, sinovi Stjepana despota, za 12.000 for. od kralja Matije.



SL m Grad Vukovar
iz Prandstetterova putopisaa iz g. 1608.

Kod *Nuštra* nalazi se gradina zvan lokalitet, gdje je nekad stajao kaštel (g. 1474.). Tu je bio i znamenit samostan sv. Duha, koji je imao i posjeda: 1377. possessio Monostor, abbatis S. Spiritus nunc apud Nicolaum, dictum Berzethe. Po ovim gospodarima zove se kaštel Berzete-monostor, nu u isto su doba imali dijelove posjeda Gorjanski, koji su g. 1401. preuzeli cijeli posjed u svoju vlast, pa i patronat nad benediktinskom opatijom. Kasnije je grad u kraljevskim rukama. Jednom se spominje castrum regale *Borc*, kad ga g. 1389. daje kralj Sigismund Petru Perenju, ali se lokalizirati taj kaštel ne može. U današnjem *Borovu* bio je kaštel: castellum Boroh (g. 1481., 1491.) u vlasti Mirka i Filipa, sinova Nikole, a poslije smrti njihove od g. 1427., vlasništvo Gorjanskih, pa Banfijevaca, do g. 1527., kad je Ferdinand darovao kaštel Valentinu Toroku. Od grada u *Cerni* sačuvalo se nešto malo ziđa. G. 1408. spominje se: castrum et

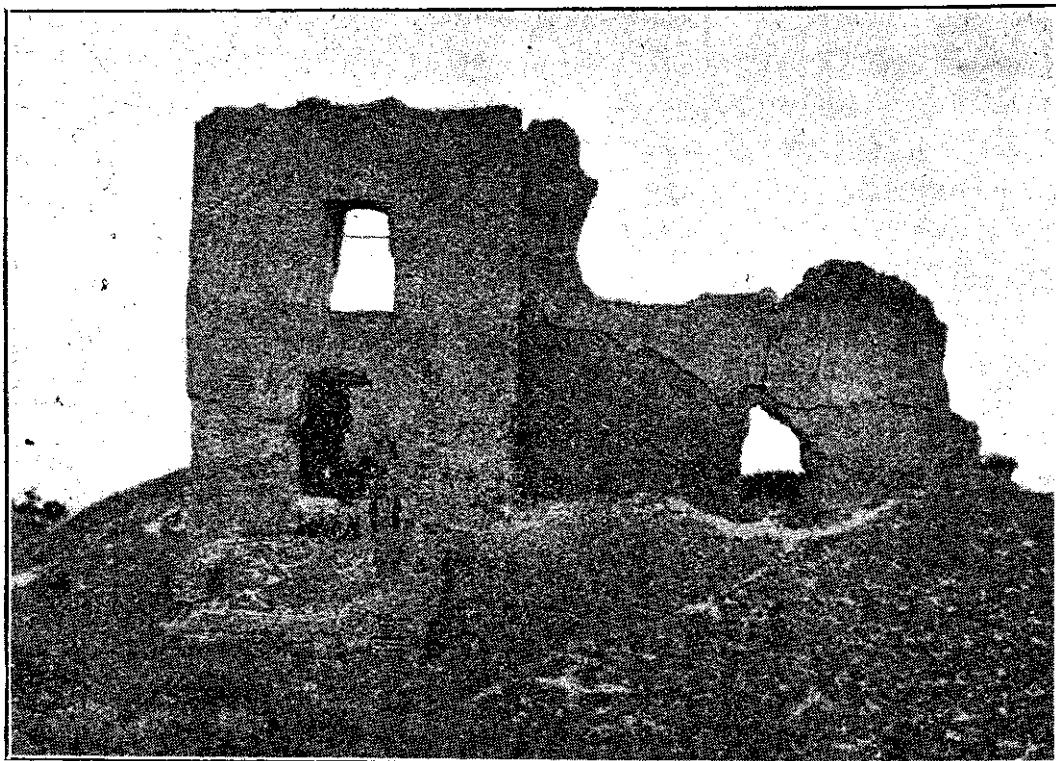
districtus Ceuerna ubi fluvius Bygh et Baza conjunguntur. Đakovo, Erdut, Osijek i Gorjani pripadaju danas virovitičkoj županiji, Garčin požeškoj županiji. Kod *Antina* nalaze se na obali Vuke ostaci velikoga grada, bez sumnje ostaci Hermangrada, god. 1435. vlastništvo Alšana, koji ga odstupaju Talovcima. U Smičiklaskovoj: 200 godišnjici oslobođenja Slavonije ubilježeno je g. 1697. (str. 45.): „exstat etiam in ruderibus castellum olim habitum dictumque Herman”. U *Iankovu* (Ivanka Sz. Gyorgy) spominje se kaštel g. 1453., a vlasnici su mu bili Nikola Gorjanski, Stj. Korođ, Andr. Bothos, pa opet Korođijevci, neko vrijeme Nikola Čupor, Lad. Gereb-Vingardski, Ivaniš Korvin i druge familije. Gdje je stajao kaštel *Kalatynch* (g. 1498.) ne može se odrediti.



SI. 140. Tlocrt ostataka grada Šarengrada.

Korođ je spomenut među gradovima virovitičke županije. *Kosztormdn* Sz. Dienes jest Kostroman, utvrda, od koje se sačuvalo gradište kod Babine grede. Misle, da je to ime postalo od castra romana. Gdje je bio kaštel *Leve* i uz taj kaštel mjesto, ne može se odrediti, Csanki tek naslućuje, da je postojao kod današnje Trpinje. *Castrum Marot* jest Morović, castrum *Mikola* možda je postojao kod Mikluševaca, a u *Nijemcima* spominje se castrum od g. 1461. pa dalje g. 1495.: castelum Nemphy iuxta Fluv. Bozotha. *Castellum Neszth*, vlasništvo Iločkih, mogao bi biti današnji Neštin, castrum Nevna postojao je kod Levanjske Varoši u virovitičkoj županiji. *Castrum Palina* daruje g. 1480. kralj Matija, kad je izumrla

familija Bakonyai sa Stjepanom, prepoštima Petru i Urbanu. Teško da će biti ispravno mišljenje, da se je taj Kaštel nalazio u današnjim Vinkovcima. Ne može se odrediti ni mjesto, gdje je stajao Kaštel **Poltos**, vlasništvo Iločkih, što ga traži Csanki zapadno od **Rače**, gdje se nalazio također grad, u vlasti Morovićkih, kasnije svojina Batorijevih. Castrum **Szata**, vlasništvo Gorjanskih, kasnije posjed kaločkih biskupa, bio je kod Sotina, gdje se i danas vidi gradište tik uz cestu. U **Laslovu** postojao je kaštel Berislavića Grabarskih. Uz Bosut je negdje ležala utvrda Sz. Lorincz: castrum S. Laurencii iuxta aquam Baza (1408.) vlasništvo Horvata, Gorjanskih, Raškajevih i Gereba vingardskih. **Castellum Zilzeeg**, vlasništvo Iločkih, bit će da je postajao u današnjem Suseku; gdje je bio castellum **Sywycza**,



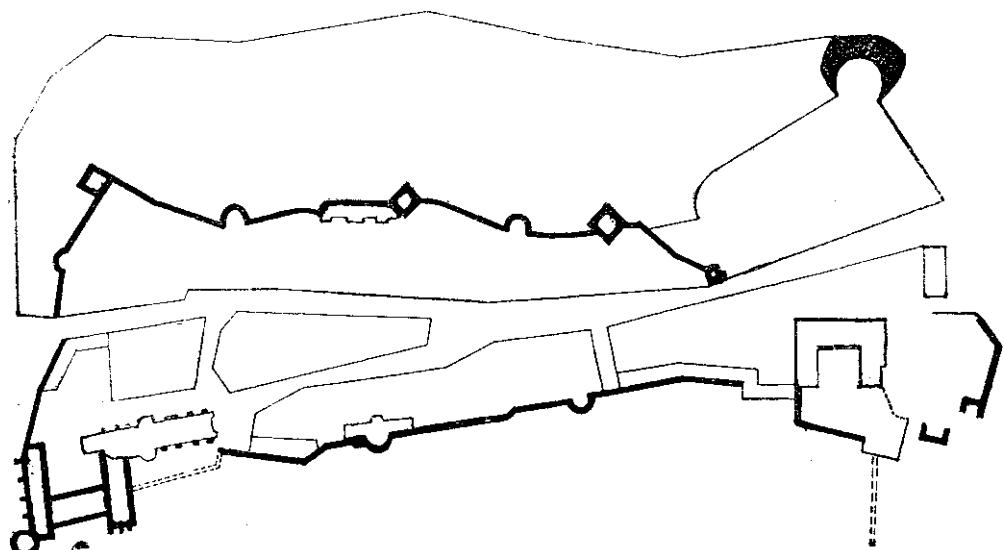
SI. 141. Ruševine grada Šarengrada.

vlasništvo kaločkih biskupa, ne može se odrediti. Familija Gorjanskih držala je kaštel u današnjim **Slakovcima**: castellum **Zlaakowcz**. **Ilok** i **Vukovar** imali su utvrde, koje se mogu potanje prikazati. U **Podgradu** (Varalja) spominje se kaštel Alšanijevih, kasnije Talovaca, koji su nakon smrti Ivana Alšana dobili g. 1437. od kralja Sigismunda **castrum seu castellum Vjeruar**, pa ga predali Klementu Berzsenyiju. Svakako je taj kaštel stajao u Virovcima kod Otoka. **Castrum Vicahdalpenes Danubium** (1408.), vlasništvo Gorjanskih, postojao je kod mjesta Vučedola nedaleko Vukovara.

U negdašnjoj **srijemskoj** županiji nabrojio je Csanki¹⁾ 17 gradova, pa se i od tih jedva od triju sačuvali znatniji ostaci. Kaštel **Arky** (1465.)

¹⁾) Csanki: Tort Foldrajza II. 231.

posjed Morovićkih, kasnije despota Georgija i Ivana Brankovića, stajao je u Jarku, kaštel *Arpatarro* (1498.) s mjestom istoga imena, posjed Morovićkih, traži Csanki u današnjoj Rumi. U *Banoštru'*) (Ban monostora) imali su srijemski biskupi svoj kaštel. Mjesto se kao Ku (Ko) spominje vrlo rano: G. 1198. monast. S. Stephani prothomartvis situm in loco, qui dicitur Keu, pa g. 1309. Civitas de Ku que alio modo Monasterium Bani nominatur. Gdje je ležao kaštel *Bdrdnd*, što se g. 1495. spominje medju posjedima Iločkih, to se ne može odrediti, Csanki dvoji, da li je ležao u srijemskoj županiji. Kaločki su biskupi imali kaštel *Barić* negdje uz Savu; Gorjanski pa kasnije Ivaniš Korvin držali su kaštel u Čereviću. Kaštel de *Dombo*, gdje je postojala opatija sv. Jurja, stajao je valjda kod Dumbova, u blizini Beočina. Despotima je pripadao kaštel u *Irigu*; *Karom* (castellum



Sl. 142. Tlocrt grada Iloka.

Na lijevo dolje samo, stan franjevaca, na desno palača knezova Odelscalchija, koja spaja zid sa 2 polukule. Na desno gore jak bastijon, a okolni zid sa 3 polukule i tri četverostrane kule okružuje grad do samostana.

Karom 1465.) stari je naziv za današnje Karlovce, nekada posjed Morovićkih, a od g. 1477. Batorijevaca. *Kupinovo* (Kolpenv) spominje se kao castrum regale Kulpen g. 1388., kasnije je vlasništvo despota i Hunjadijevaca. Kod Šimanovaca, gdje se nalazi Kuvalova bara, traži Csanki mjesto kaštelu *Kovalu*, a za kaštel *Martonicis*, koji se spominje među posjedima kaločkih biskupa, ne može se odrediti položaj. *Petrovaradin*, *Vrdnik*,

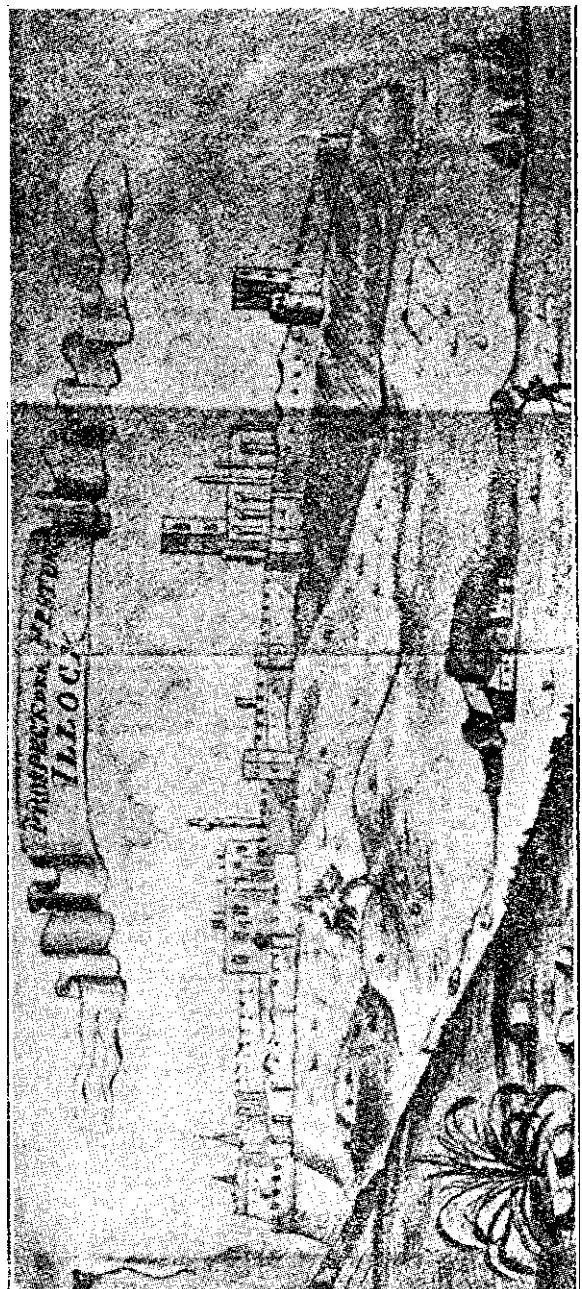
!) O rimskim ostacima (tu je bilo mjesto Bononia ili Malata) v. Vjes. hrv. arh. društva I. 183., pa V. 148., stare serije g. 1886. 52. Da je u srednjem vijeku Banoštor, a ne Kamenica, pokazao je Klaić u Vjes. arheol. društva (stare serije) 1880. 65. Vidi i Arkiv za povjest. jugosl. IV. 221. Povjesničke crteze Srijema od Ilike Okruglića, gdje se govori o svim znatnijim mjestima u Srijemu. U podrumu jedne kuće nalazi se i sad lijepo tesani romanski stup s dobro sačuvanim kapitelom.

Slankamen zaslužuju poseban prikaz. **Mitrovica** je imala svoj kaštel, vlasništvo Ivana Hunjada i despota Georgija Brankovića, kasnije posjed Nikole i Lovre Iločkoga (S. Demetrius, Laurencii ducis castellum), a pod kraj XV. vijeka u rukama Andrije Botha od Bajne. U **Zemunu** su sačuvani ostaci grada, koji se vrlo rano spominje kao castrum Zemlen g. 1173. pa do turskih vremena.

Tako ne preostaje drugo no prikazati ono malo gradova, koji su nam poznati iz starijih nacrtova ili po znatnijim ostacima, U ratnom arkivu u Karlsruhe postoji nekoliko nacrtova grada i mjesta **Vukovara**, učinjenih od španjolskih mernika za vrijeme reokupacije.

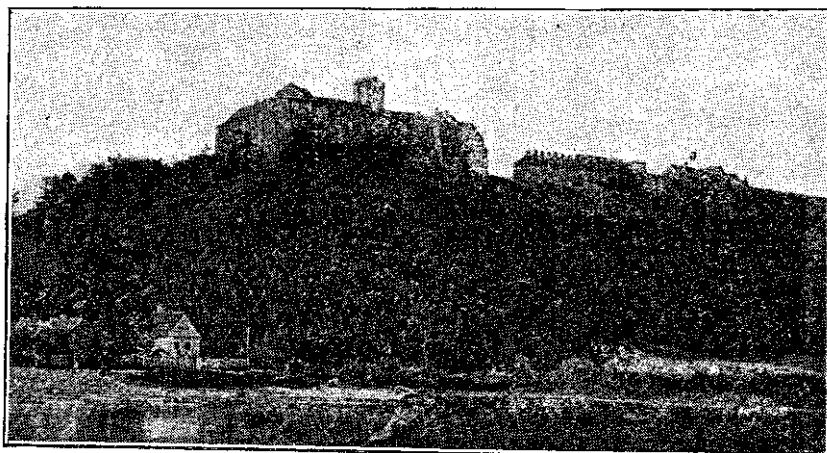
To je uopće najstariji tlocrt ikogje grada u Hrvatskoj. Još su prikazane mošeje i karavanseraj, a koliko se može po današnjem stanju prosuditi, taj je nacrt vrlo točan. Napose je nacrtan profil grada. Po drugim nacrtima iz istoga arkiva sudeći, namjeravali su mjesto utvrditi kulama i zidom, ma do toga nije nikad došlo.

Castrum je u Vukovaru star; najprije je posjed kraljev, kasnije (god. 1382.) u rukama Barinskih Szentgyorgyskih grofova. G. 1231 dobiše hospites juxta castrum Walkow povlastice od slavonskoga vojvode Kolomana. U turske ruke pade Vukovar g. 1526., pa odslijemo za taj grad iz putopisa carskih poslanika u Carigrad. G. 1567. spominje putopisac Pigafetta Vukovar, veleći, da je velika varoš i da je tamo znatan most. Karlo Rym spominje tu gradić na brežuljku i drži, da je to Teutoburgum. U Georgiceovom opisu bosanskoga pašaluka veli se, da je Vukovar zidana varoš s gradom, koji ima



u svem 100 kuća i 150 (!) stanovnika; u gradu da ima nešto artilerije; tamo stoluje aga. Potanje opisuje Vukovar Prandstetter (g. 1608.)¹⁾ „• ... und zeitlich auf Walkowar khomen, alda der fluss Valko in die Thonau fleust. Dariüber ein lange Pruggen so Kheyser Solimanus, als er fir Sigeth dies belegern gezogen, bawen lassen. Dieser fluss ist sonst nit Schifreich, doch zimblich braidt, thief und sumpfig. Das Schloss ist vor Jahren, wie der Augenschein gibt ein fein lustig und zimblich vest Hauss gewest, auf einem runden und freyen Perg ligent, wie es noch ein starckh gemeuer aussen herumb unnd seine Tacher hat, aber inwendig ist, wie andere tiirggische Heiiser, vast alles ganzt verw(iest und unsauber, unnd hat klein einiche Wohnung . . • sein gleicwol zimblich viel Veldtstiickhel darinnen".

Prandstetter je narisao vukovarski grad, pa si po toj risariji i nacrtima u Karlsruhe možemo predočiti sliku grada, koji je bio sagrađen tamo, gdje se danas nalazi samostan franjevaca. Humak pred gradom



SI. 144. Ilok u sadašnjosti.

ograđen je palisadama, a od ovoga je humka vodio pokretni most preko grabe do ulazne kule. Prošavši tim ulazom dolazilo se do uzanoga dvorišta, okružena sa sviju strana zgradama za stanovanje. Oko cijele te građevine bilo je gradsko platno, pojačano jednom polukružnom i jednom četverostranom kulom.

Šarengrad nad Dunavom sačuvao je dosta znatne ostatke svoga grada. I to je dakako mjesto već u predrimsko doba bilo napušteno; znatan skupni nahođaj na brdu Bašćine iz halštatskoga doba to potvrđuje. Nu ime je Šarengrad niknulo u novije doba, dok se je prije mjesto zvalo Athya, Othin ili u novijem obliku Vočin, a to je bio naziv i mjestu i gradu Vočinu u današnjoj virovitičkoj županiji. Južno od Šarengrada nosi neka rudina još i sada naziv Vočin. Kao posjed Athya spominje se već g. 1275., a kao varoš g. 1481., dok se castellum Athya spominje početkom XV. vijeka. Kad je i taj grad dopao u turske ruke, saznajemo o njemu nešto iz putopisa. Vrančić kaže g. 1553.: „ad Athyavar, arcem

¹⁾ Vjesnik zemaljskog arkiva XII. 208.

dirutam, Ochinum indigenae vocant". K. Rym (g. 1571.) spominje četverast gradić na brdu nazvan Athya, nu sav dalji njegov izvještaj radi za pravo o Iloku. David Ungnad zna također (g. 1572.), da gradinu Athiavar zovu domaći Otthin, a Salomon Schweiger spominje u „Vokingu” bijeli zid od razvaljena gradića i crkve. Još g. 1687. veli grof Aspermont u jednom pismu: Wotschin oder in den Landtkarten Attina genannt

Čini se, da se u ispravama spominje prvi put Šarengrad g. 1405, kad se javlja, da je Ivan Morovićki osnovao u svom gradu „Athia nuncupato” samostan sv. Duha, u koji će uljeti bosanski franjevci. Kad je s Matijom Morovićkim domro taj rod, dobiše grad Matija i Petar Gerebi Vingardski, koji su još u XVI. vijeku spomenuti kao vlasnici grada. Ladislav III. Gereb, nadbiskup kaločki, umro je na svom dobru Teleku (južno od Bapske), pa je pokopan u samostanu pod ***svojim gradom Athyom*** g. 1507.

Tik uz Dunav diže se k zapadu mjesta Šarengrada ruševina opasana dubokim šancem. Sjevernih dijelova grada već je odavna nestalo, a drugo se drži još onako, kako to pokazuje slika iz XVIII. vijeka. S južne se strane ulazilo u onisko četverostrano predvorje, od kojeg se nešto zidova sačuvalo, pa se prostranim vratima dolazilo u glavnu kulu B., koja je u donjem spratu bila bačvastim svodom pokrivena, dok je u drugom spratu bila gotski svedena prostorija. Još se u kutu vidi kasnogotski konsol i komad rebara.



SL 145 - Krunište zidova grada u Iloku,
Svaki drugi dio ima strijelnicu -

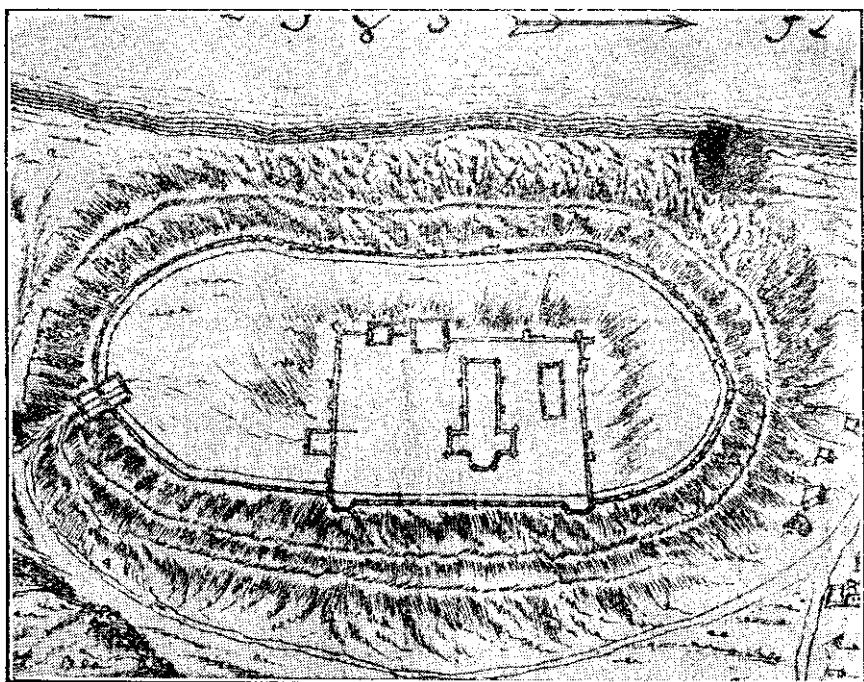
Ta je prostorija bila rasvijetljena velikim prozorima, kako ih u sredovječnom gradu nigdje ne nalazimo na takovom mjestu. Sve što se još sačuvalo komadi su okolnoga zida: strijelnica i kruništa nema više, nu ne možemo kazati, da ih nije ni bilo. Grad je sigurno djelo Ivana Morovićkoga; zidovi su čvrsto izrađeni od ciglje, pa napose obloženi plaštem od izvrsno pečene ciglje. Tako pomnu radnju nalazimo i u ostacima grada Moro vica. Što se nalazilo u prostranom dvorištu grada, danas više ne znamo.

Povijest grada *Iloka*⁴⁾ prikazao sam u Savremeniku g. 1917. Već sam lokalitet svjedoči, da je tu odavna postojalo ljudsko naselje, a nahođaji govore zato, da je tu postojalo i znatno rimsko mjesto: čini se, da se

*) Laszowski: Hrv. Povj. Gradjevine I. 57.

s pravom drži, da je tu bio Cuccium. Od g. 1365. gospodari Ilokom Nikola Kont, kasniji palatin, praotac knezova Iločkih. Predikat Iločki (Ujlaky) nose tek unuci Nikole Konta: Mirko i Ladislav. Ladislav je imao tri sina: Ivana, Stjepana i Nikolu, koji je bio najznačajniji član cijele familije, obnašao brojne časti, pa je napokon dobio i naslov kralja bosanskoga.

Nikola nije uzmaknuo ni pred silnim kraljem Matijom, pa mu se tek prividno pokorio, a za pravo se sav svoj vijek smatrao njemu ravnim, te je dapače kovao kao kralj Bosne svoje novce. Sin mu Lovro samo je slaba kopija očeva; i on se je usprotivio svomu kralju Vladislavu, nu kralj mu ote Ilok, pa mu ga vrati, kad se s njim izmirio. Lovro nema više naslova kralja Bosne. On je posljednji član toga roda; po njegovoj



SI. 146. Tlocrt utvrda staroga Petrovaradina.
Orig. u ark. u Karlsruhe. Na tom je mjestu nastala kasnija tvrđava.

smrti lobije najveći dio iločkih imanja njegova udovica Magdalena od Bukovice, pod uvjet, da se uda za Ladislava More-a de Chula. Već je godinu dana iza smrti Lovrine bio Ilok u tudim rukama (g. 1526.)

Grad se Ilok podigao na brijezu nad Dunavom. Za pravo tu moramo govoriti samo o sredovječnoj utvrđenoj varoši, jer se grad knezova Iločkih nije sačuvao: današnji dvor knezova Odescalchi (koji su nakon rekonstrukcije Slavonije dobili ogromni posjed iločki i naslov vojvode Srijema) stoji na mjestu sredovječnoga grada, a možda je baš tu stajao i rimski castrum. Još se do danas uzdržao najveći dio okolnih zidova: samo na zapadnom dijelu, gdje je duboka graba (Halsgraben) dijelila varoš od dalgog dijela brijeza, ostali su tek fragmenti. Nu po nacrtu iz arkiva u Karlsruhe poznamo dobro cijeli okolni zid. Na zapadnoj su strani bila

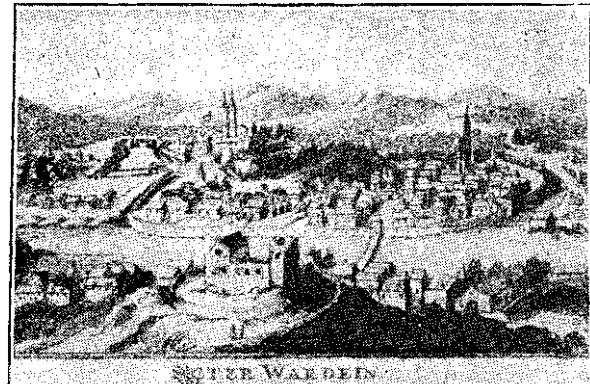
vrata. Jugozapadno stoji i danas kolosalni bastijon, pet ukoso ugrađenih kula i dvije polukružne pojačavaju zid s južne strane, Na istoku je nedaleko polukružne kule, koja i sada postoji, bio omanji petokutnik uza zid, koji je iščeznuo, kad se je ovdje učinio pristup do grada. Na sjeveroistoku stoji i sada okrugla kula, učinjena dijelom franjevačkoga samostana, a dvije polukule pojačavaju nepravilno izveden zid na sjevernoj strani, dok je na sjeverozapadu zid samo u fragmentima sačuvan. Iz doba reokupacije potječe i slika, koju je narisao neki Schmalkalder, i ona posve odgovara istini, u koliko to možemo danas prosuditi. Na toj se slici vidi još i grad knezova iločkih, koji je dosta dobro uzdržan, samo mu manjka krov. Zidovi su građeni od izvrsne ciglje, nutarnji je sloj s manje pomnje izveden, nu s obje je strane bio zid obložen plaštem najbolje ciglje.

Na zidu se je sačuvalo krunište. Zupci kruništa nisu posvuda isti: na sjevernoj su strani maleni: tu je na vanjskoj strani niz konsola, koji su nekad mogli nositi drveni obrambeni trijem. Mjestimice imaju svi zupci strijelnice, mjestimice svaki drugi zubac. Najkarakterističniji su zubci kruništa na istočnoj strani: svaki je 2*52 m širok, 2*35 m visok (s nutarnje strane), razmak između pojedinih zubaca iznosi 61 cm, a svaki drugi ima usku strijelnicu. Pokriveni su ukoso crijepon, pa su u svakom obziru bili podesni, da očuvaju strijelca.

U vrijeme turskoga gospodstva donose putopisci i o Ilok u dosta bilježaka. Već g. 1553. spominje Vrančić, da je grad Lovre Iločkoga tada zapušten* ali ga Turci pomno čuvaju. Piga-fetta spominje Ilok g. 1567. dok K. Rym meće opis Iloka pogrešno kod Athyje, danas Šarengrada. Nešto je opširniji prikaz Davida Ungnada iz g. 1572., a najvažniji je prikaz Iloka iz god. 1608., što ga je dao Prandstetter, te je priložio ovom opisu i sliku turskoga Iloka, koja međutim nikako ne odgovara onomu, što možemo očekivati. Taj je dio putopisa priopćen u Vjesniku zem. arkiva XII. svez. str. 205.: Grad da je sazidan na povишем brijezu, заštićen nach teutscher Manier, zatim zidom i grabom na zapadu, gdje se nalaze velika vrata, do kojih se dolazi mostom, a osim toga postoje dvoja manja vrata. Zidovi da imaju „starke und weite stant zur Wehr“ — krunište. Grad da



Sl. 147. Tlocrt tvrđave u Petrovaradinu. S karte Weigelove iz g. 1700.

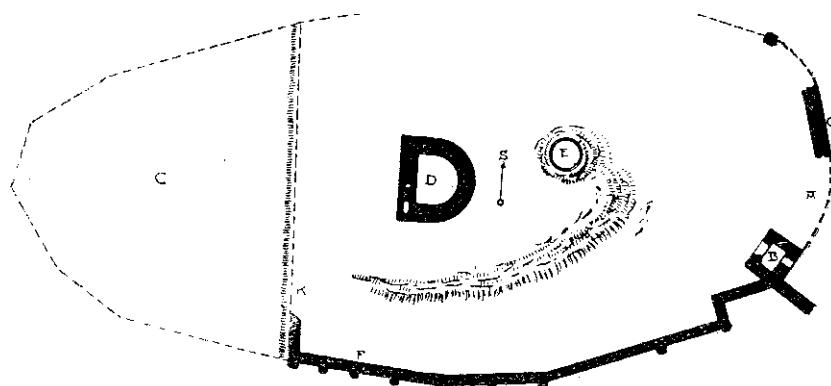


Sl. 148. Slika Petrovaradina iz poč. XIX. v.

naliči na Ostrogon, u njem se nalaze oštećene crkve i samostani. U gradu je bio i dvor, okružen posebnim zidom, ali taj je posve trošan. Izvan grada je veliko selo.

Kad je skoro poslije Prandstettera putovao Ilokom biskup Katić, držao je dvor ostatkom biskupskoga dvora. G. 1687. primakne se grof Aspremont do Iloka, ali tek 12. jula g. 1688. pade Ilok Caprari u ruke.. •

Petrovaradin (rimski Cusum, kasniji *reerfaov*) je smješten na tako zgodnom lokalitetu, da je tu od iskona morala postojati utvrda. Nad zakukom Dunava diže se klisura, na kojoj se danas diže kasnija tvrđava. Mjesto je često promijenilo ime, kako vidimo iz listine od 24. VI. 1237., gdje kralj Bela daje cistercitskoj opatiji¹⁾ dobra, pa i kraljevsku palaču u Petfovogradinu. Locus ubi monasterium est constructum, qui antea Ukurd sed modo Belefons appellatur . . . Peturwarad et regale palacium ibidem. Naziv Belefons ostaje i kasnije: Civitas Waradini Petri et abbacia B. V. M.



SI. 149. Tlocrt ruševina grada Vrdnika.
B ulazna kula, D braničula s ulazom u 1. spratu, C predgrađe.

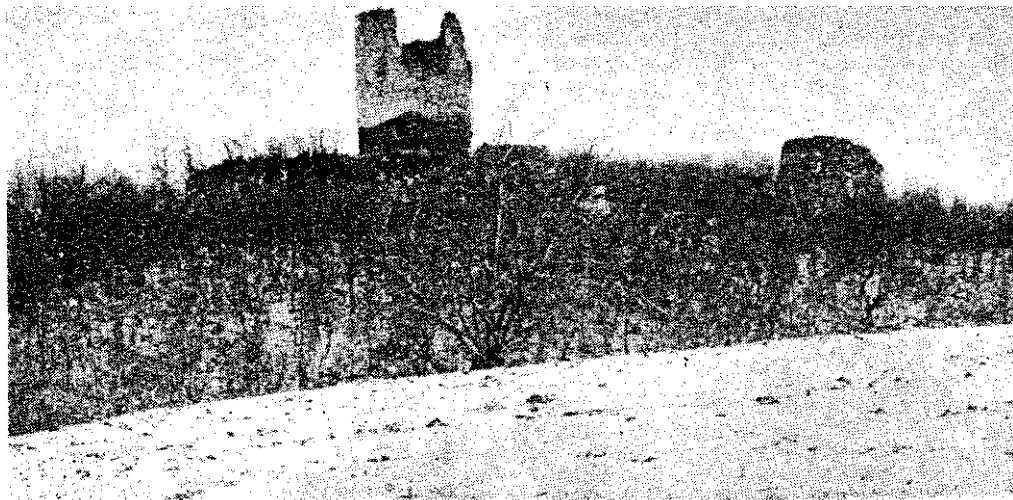
Belefontis de monte Waradinipetri (g. 1477.). Mačvanski ban Lad. Gorjanski dobiva g. 1439. od kralja Alberta grad i patronat nad opatijom. Mjesto Petrovaradin i Kamenica pripadali su biskupima kaločkim, kamo je i opatija spadala. Koncem XV. vijeka spadala je i utvrda po svoj principi tim biskupima²⁾). U turske ruke pade g. 1526., pa ostade turski do g. 1687., nu Turci pokušaše još jednom sreću g. 1716., ali Eugen Savojski porazi tu Ali pašu velikoga vezira hametom. Od g. 1754.—1766. gradi Marija Terezija tvrđu, na mjestu one, koja je tu već g. 1699. postojala, kad ju je Weigel na mapi karlovačkoga mira narisao. Svakako je tu postojala i sredovječna utvrda.

¹⁾ Cistercite nalazimo u Topuskom g. 1205., na Savskom otoku g. 1718., u Kučjevu g. 1250., u Zagrebu g. 1259., u Samoboru g. 1277.

²⁾ Csanki: Tort. foldrajza II. 233. 236. — Schams: Topogr. Beschreib v. Peterwardein. 1820.

Od putnika XVI. stoljeća spominje Petrovaradin (g. 1567.) Pigafetta kao gradić na brijegu ograđen zidinama i kulama na okrug, a u sredini je tvrđica na isti način sagrađena.

K. Rym (g. 1572.) spominje Petrovaradin; tu da su Turci za opsade izgubili 40.000 ljudi. Utvrđi stanuju sami Turci; tamo se nalazi još starakršćanska crkva, koju su Turci pretvorili dijelom u mošeju, a dijelom u hambar. Poslaniku su Turci pokazivali tvrdoću kule i topove s grbom cara Sigismunda. Gerlach putopisac D. Ungnada noćio je g. 1573. u Petrovaradinu, nu on nije vidio ništa do u kuli, koja naliči turskoj mošeji, silu vreća s brašnom i tri topa, od kojih je jedan imao grb Ivana Orsaga, biskupa srijemskoga, a drugi napis kralja Vladislava. Schweiger opisuje put poslanika Sinzendorfa, pa spominje Petrovaradin, koji se visoko podizao; na koru crke video je M 70 što drži godinom 1070.



SI. 150. **Vrdnik u Srijemu.**
Braničkula staroga grada.

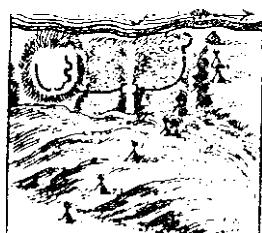
To je sve dakako iščeznulo, stara slika (nacrt) Petrovaradina nije nimalo vjerodostojna, nu tlocrt, nađen u Karlsruhe, posvjedočava istinitost opisa putopisaca. Jaki je zid okruživao brdo, jednim se samo ulazom ulazio u unutarnjost te utvrde, gdje se je nalazio nutarnji grad s gotskom crkvom. Osim ulazne kule još su dvije četverostrane kule branile grad prema Dunavu, a dvije polukule pojačavale su grad s protivne strane.

Podalje od prastaroga glavnoga puta uz Dunav nalaze se ostaci grada *Vrdnika*²⁾ 14 km. sjeverno od Rume. Tuda je nekada valjda vodila cesta iz Rume do Dunava, gdje se možda kod Ratkovca nalaze ruševine opatije Dumbovo. Vrdnik se spominje u srednjem vijeku kao Rednak, Rednuk,

²⁾ Csanki: Tort. foldrajza II. 233. 237. 254.

Regnicz, pa je već g. 1315. imao svoje sajmove. Grad se spominje polovinom XV. vijeka u vlasti kaločkoga nadbiskupa.

Gradina se posadila na vrh nevisoka brijege, koji se može sa svih strana lako braniti. Danas je veoma razvaljena i obraštena, nu ipak je u svem Srijemu za pravo jedini sredovječni grad, komu se može još pri-

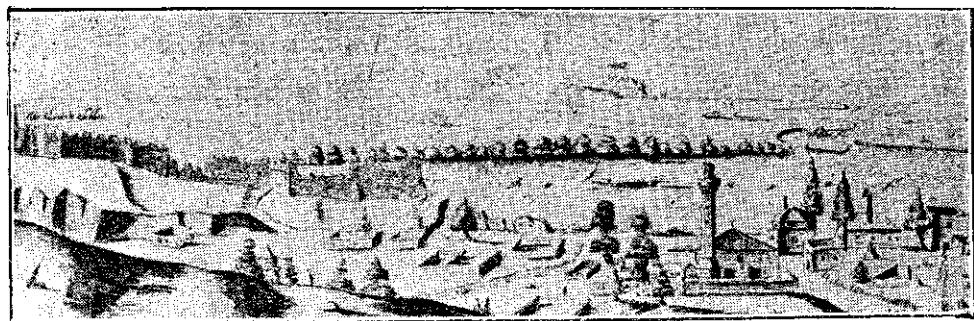


SI. 151. Tlocrt ruševina utvrde kod Slankamena.
Sa karte Weigelove iz g. 1700.

ništa do malo ciglje. Taj je zaravanak (suburbium) bio odijeljen zidom od višega dijela, gdje stoji glavna kula.

Sav je grad građen od smeđega kamena, tek se u gornjim dijelovima vide opravci s cigljom iz kasnijega vremena.

Mjesto se *Slankamen*¹⁾ spominje vrlo rano. Već g. 1072. spominje ga Florianus, pa kasnije g. 1287. i dalje. Nu mjesto je sigurno nastavano



SI. 152. Slika utvrde i mjesta Slankamena
iza oslobođenja od Turaka. Original u Karlsruhe. Nacrtao Schmalkalder.

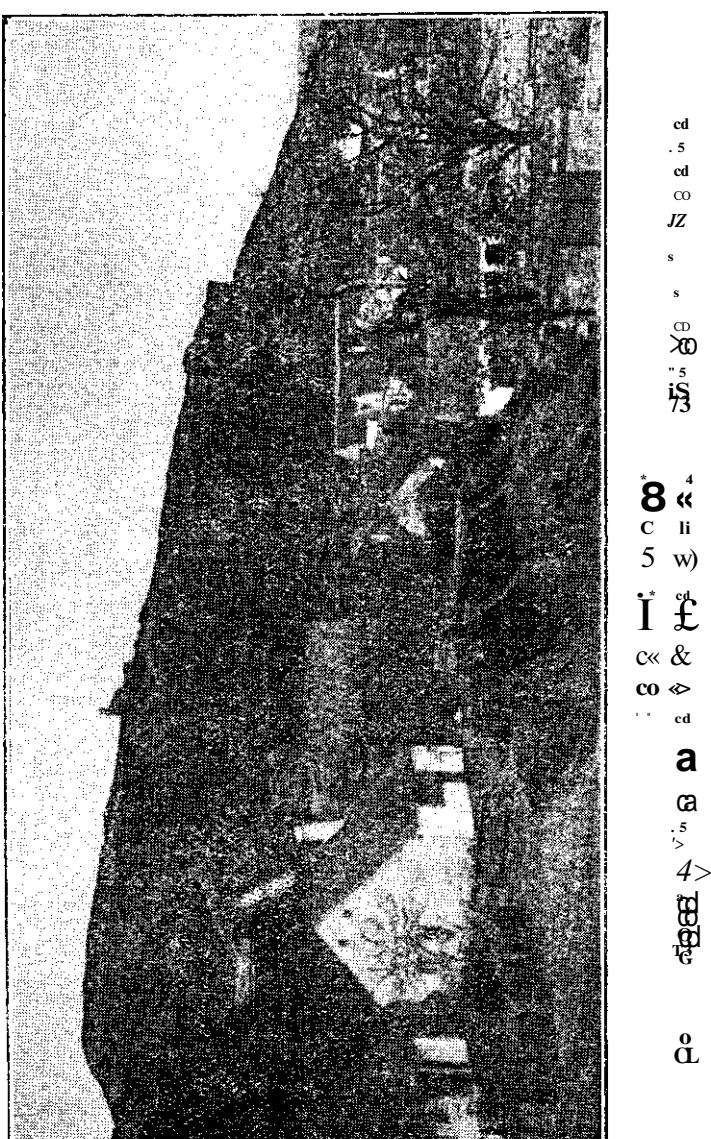
u predrimsko doba, a u rimsko je doba postojala tu varoš Acumincum, te se rimske starine još i sada nalaze i na samoj površini gradine. Sredovječna se tvrđa spominje g. 1425., kad ju je kralj Sigismund darovao ujedno s Kupinovom Gjurgju Brankoviću, a on je još g. 1451. vlasnikom.

¹⁾ Ruvarac: Stari Slankamen. Zemun 1892, — Arkiv za povj. jugosl. IV. 181. 225. — Vjes. hrv. arheol. društva 1. 181. — Marsiglijevi nacrti u dijelu Danubius.

Kasnije je u rukama Hunyada. G. 1498. gospoduje tu Ivaniš Korvin, a g. 1502. mjesto je u vlasti kraljevskoj: civitas regis Zalonkamen. G, 152L nisu mogli Fr. Hedervari i Blaž Šuljok obraniti tvrđe od Turaka, pa sultan javlja pobjedonosno, da su njegove čete opustošile Berkasovo, pa Mitrovicu, Kupinik, Barić, Zemun, Slankamen i Karlovce. Nejasno je, kako se kasnije još izrijekom ističe, da je gradom gospodovao Peseyi. Poslanici Ferdinandovi zatražili su g. 1598., da se vrati Beograd, Sabac, Slankamen, Petrovaradin i Ilok.

Vrančić je g. 1553. video grad na brdu, varoš, obzidanu tankim zidom u nizini. Za grad veli, da je slab i starim zidovima ogradien. Drugi putopisci slabo ističu Slankamen: Sal. Schweiger spominje god. 1577. u Slankamenu veliku razrušenu crkvu. Službeni popis od g. 1702. (Smičiklas: 200 godišnjica oslobođenja Slavonije II. 292.) podaje sliku onoga, što je preostalo. Mjesto Slankamen imalo je troja dobro građena vrata, pa i dijelove zida. Imalo je tri crkve, dvije katoličke sasvim ruševne. Postojala je i turska kupka. Grad je bio posve razrušen 131 hvat dugačak, 67 hvati širok, a posred grada bila je lijepa crkva, tek bez krova.

G. 1691. bila se tu osudna bitka, pa je odavle prema Moru vicu tekla granica poslije karlovačkoga mira, t. zv. Marsiglijeva linija. Do danas se od svega toga ponešto sačuvalo. Kako je izgledao Slankamen poslije odlaska Turaka pokazuje vrlo dobra slika Schmalkalderova (iz voj. arkiva u Karlsruhe), gdje su uneseni još dosta dobro sačuvani zidovi. Više je šematična slika Slankamena u c. i kr. ratnom arkivu u Beču, a takov će biti i Marsiglijev nacrt u djelu „Danubius”, gdje su zapadno od mjesta urisani ostaci rimske utvrde.

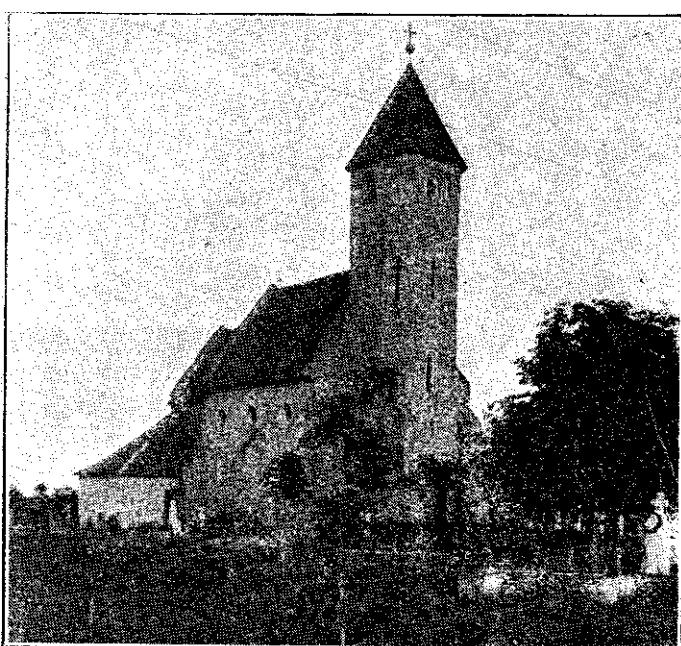


Ogromnu površinu praporastoga brijege uz Dunav okružuje danas sasvim trošan zid (oko 410 m dugačak), kojemu se mogu posvuda barem tragovi ustanoviti. Tako je nastao nepravilno polukružni oblik toga utvrđenja, gdje su krajne točke 140 m razdaleko. K jugoistoku je zid najbolje uščuvan, pa tu silazi lagano k Dunavu (jedno 90 m). Materijal je ovoga grada svuda pješčenjak, veoma loše kvalitete. U drugim dijelovima nalazi se nešto rimske ciglje. Kulama ili drugim građevinama nema danas više traga, tek je u sredini toga prostora ruševina 20 m dugačke, 11*5 m široke crkvice, pa nema sumnje, da je to crkvica, koju spominje opisivač g. 1702. Sad je tu uokolo groblje, a postojalo je već od XVIII. vijeka.



SI. 154. Tlocrt grada
Morovića.
Sa karte Weigelove
iz g. 1700.

na karti karlovačkoga mira od g. 1699. Zanimljivo je, da je u podrumu župne kuće u Slankamenu sačuvana još turska kupka: u zidovima su cijevi (kao i u srodnjoj kupki u Ilok), na stijenama u maz utisnuti ornamenti.



SI 155. Crkva u Moroviću.
Toranj sa strijelnicama u obliku križa.

Morovićki ili službeno Marothi, pa se domogli silne vlasti i ogromnoga posjeda u Hrvatskoj. Naročito se istaknuo Ivan, ban mačvanski, osnivač-samostana u Šarengradu. Kad je taj rod domro, dade kralj Matija Morović

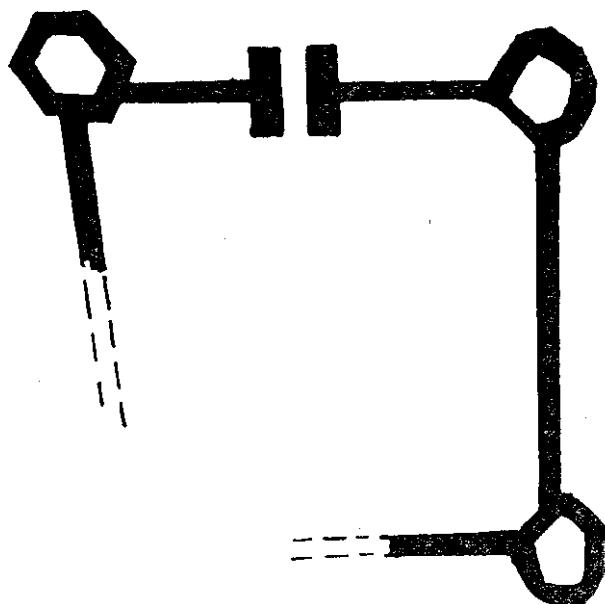
Grad je **Morović** (Maroth) sagrađen na sutoku Studve i Bosuta u formi nepravilna četverokuta, pa je kanalom bio odijeljen od mjesta, kako se to vidi po tlocrtu sa mape Weigelove od g. 1699., koji ga je zatekao još čitava, I taj je kraj od pravijeka nastavan: prethistorijski i rimski nahodaji govore jasno o tom, a nedaleko bližih Batrovaca sačuvana je neolitska kolonija. Grad se smatrao važnim: Nikola Olah zove ga propugnaculum Slavoniae. Tu je sjelo članova od plemena Gut—Keled, koji se zovu

svom sinu Ivanišu Korvinu, premda je 18. I. 1481. izdao bio darovnicu Vladislavu, vojvodi od Sv. Save.

Od grada se sačuvalo i danas nešto okolnoga zida, građena od vrlo dobre ciglje; taj je zid oko 2m debeo i potpornjacima utvrđen. Usred toga zidom opasanoga prostora stoji danas parohijalni stan. Uz mjesto sačuvala se *stara crkva s obrambenim tornjem, opasana grabom.* Tu je papa Ivan 23. na molbu Ivana Morovićkoga darovao prepozituru, koju je izravno sebi podložio.

Od *Kupinova*, koje se spominje kao castrum regale g. 1388., a kasnije je despotski grad, stojalo je još g. 1905. nešto više ostataka. Grad je bio u četverokut zidan, s kulama na uglovima utvrđen; jedna je navodno bila okrugla, tri su osmerostrukе. Visoke su zidane bile do 4m. Materijal je kamen lomljenac, nu većinom ciglja.

Od grada *Zemuna**, sagrađenog na brdu Gardošu (predistorijski nalazi) sačuvalo se toliko, da se može ustanoviti oblik građevine: četverokut od ciglje sa polukrajnjim kulama na uglovima. Grad se spominje već g. 1173. u Floriana: castrum Zemlen, a bio je kasnije u vlasti Hunyadijevaca. Ruševine su gotovo kao danas narisane na slici Beograda od g. 1789., koju je narisao kapetan Mancini, pa je već onda stajao usred tih ruševina drveni toranj za izgledanje. Danas je tamo neukusni milenijski spomenik.



SI- 156 - Tlocrt g fada Kupinova-

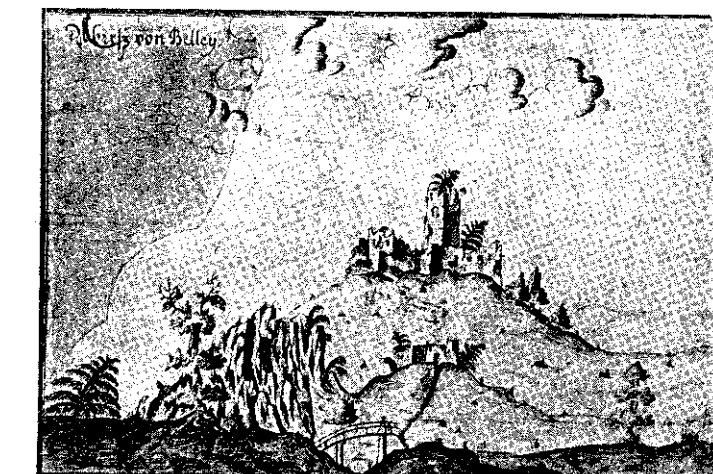
*) Sopron: Monographie von Semlin u. Umgebung, 1890.

Sredovječni gradovi u modruško-riječkoj županiji.

U ovoj su županiji gradovi neobično brojni i znatni svojom historijom. Ali osim ispitanih gradova ima sila tragova neistraženih gradišta. Već u predrimsko doba bila je kultura u ovim dosta neprohodnim stranama znatna, tek se nisu još ni izdaleka istražile onako, kako bi to zaslužile, sudeći po nađenim ostacima. Bosiljevo, Duga gora, Otok, Josipdol, Munjava, Čakovac, Plaški, Drežnik, pa Grobnik, Rijeka, Grižani, Novi, ponajglavnija su nalazišta preistorijskih predmeta. Sv. Petar na Mrežnici, Perjasica, Budački, Čakovac, Rijeka, Bakar, Bakarac, Tribalj, Grižani,

Novi sačuvali su ostatke rimskoga doba. Naročito treba istaknuti brdo Viničicu kod Čakovca, gdje je stojao japodski grad Metulum, pod kojim je u ravnici nastao rimski grad istoga imena.

Od sredovječnih su gradova najznatniji Cetin, Slunj, Modruš, kasni Ogulin, pa uz more: Grobnik, Trsat, Bribir i Novi, a na bosanskoj strani Tržac, po koje[\] j_e dobila ime jedna grana Frankapana: Tržački.



SI. 157. Slika ruševina grada Belaja.
Iz Stierovog djela.

Grada *Belaja*¹⁾ nema više. Oko g. 1834. dala ga je vojna oblast ruševinu sasvim porušiti. Nacrt je grada učinio Pieroni g. 1639., a po njem je učinio kopiju M. Stier g. 1660. Glavnu kulu (četverokut) opasuje zid, u koji se ulazilo kroz ulaznu kulu. Nekada je spadao Belaj pod Stečničjak, gdje se već od god. 1360, spominju plemići Tomašići od plem. Mogorovića, pa im je i kralj Matija potvrdio imanje oko Korane. Kad je g. 1535. Gašpar Tomašić u Tursku pobjegao, pa se poturčio, dade kralj Ferdinand grad Petru Kružiću. Turci su opetovano napali Belaj, g. 1639.

¹⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 43.

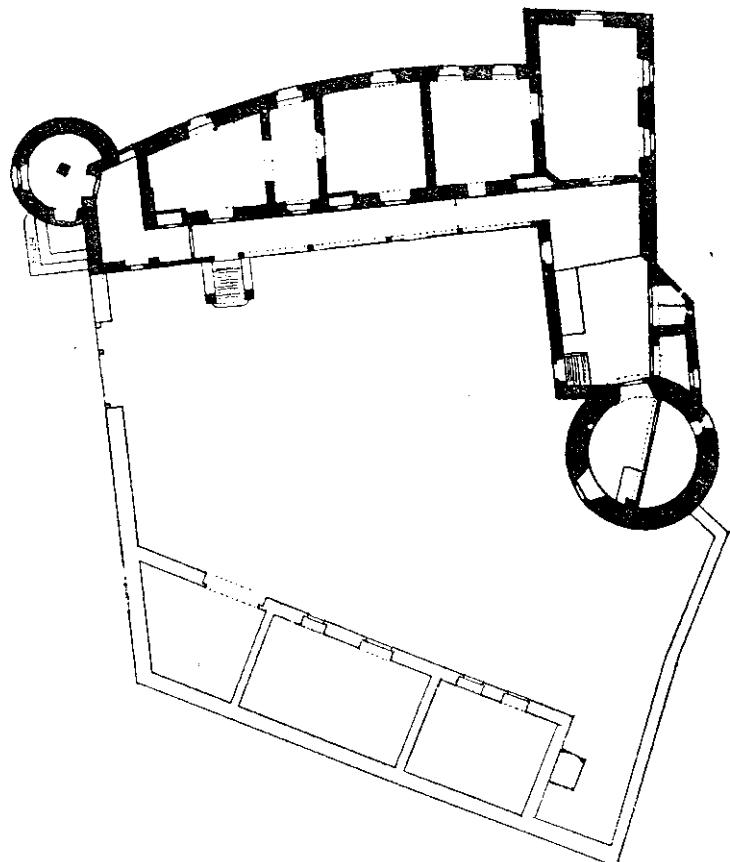
nadje ga Pieroni pusta. Kupom dobije posjed g. 1638. Rudolf Paradeiser, kasnije zagospodova tu grof Fridrik Sauran, pa obitelj Prešern. G. 1768. preuze Belaj Vojna Krajina. Od blizoga grada **Velemerića** nije se sačuvalo ništa do slike u M. Stierovom djelu, po kojoj sudimo, da je bio dosta velik: nutarnji grad sa okruglom branič kulom, opasan zidovima, koji je sa dvije polukule bio pojačan.

Grad je **Barilović¹⁾** na na Korani posjed drevne familije Barilovačkih, pa su taj grad i zadržali, ma da je sam nasilni Stjepan Frankapan g. 1564. oteo na čas grad Gašparu Barilovačkom. Kad je g. 1584. uzela krajiska uprava grad, odoše Barilovački na svoje imanje kod Ozlja, gdje je posljednji član umro god.

1672. Kad je krajiska uprava uzela grad, smje sti tu kapetaniju (g. 1690. 80 momaka) sa vojvodstvima: Budački, Perjasicu, Klokoč, Skrad. God. 1749. smještena je tu osma kumpanija slunjske regimete. Danas je ti gradu općinski ured.

U Valvasorovu je djelu priopćena slika grada Barilovića, nu to je sasvim neispravna djetinjasta crtaria. Stier spominje, daje (oko g. 1650.) našao u Bariloviću: „vielmehr etliche ubrige sticckgh von alten gemauer“ a sam donosi nacrt dobro uzdržanoga grada. Sudeći po nacrtu iz g. 1701. grad je dosta dobro do danas uzdržan. Ulazilo se stubama kod C u grad, B je okrugla glavna kula, D zgrade za obitavanje, a F toranj na uglu grada. Do danas je sve sačuvano, osim zgrade E (staje) i zgrade G, gdje je nekada bila straža.

Od blizoga grada **Sudačkoga²⁾** nije se sačuvalo ništa. To je bilo sijelo familije Budačkih, koji su navodno došli ovamo iz Budaka u Lici, a posljednji je umro g. 1575. G. 1596. pade grad u turske ruke, ali ka-



sl. 158. Tlocrt grada Barilovića.

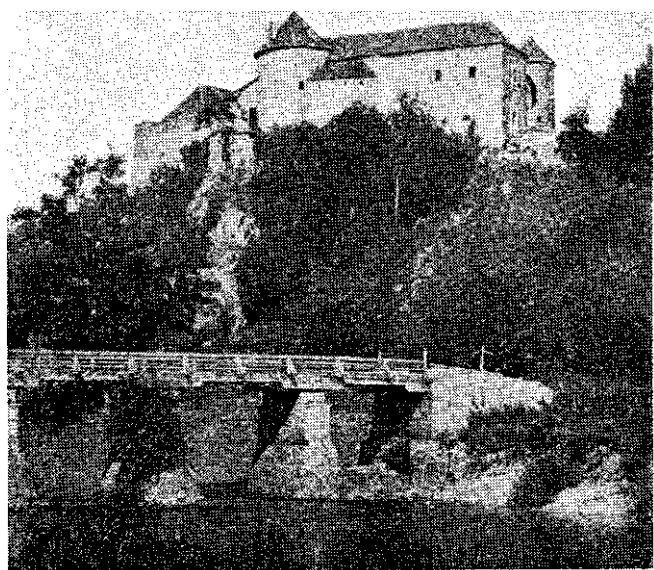
Snimak arh. M. Pilara,

¹⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 35. — Laszowski: Hrv. Povj. Građevine I. 219.

²⁾ Oko Kupe i Korane. 90.

snije ga oslobođe i g. 1686. urede za krajšku stražu. Skoro iza toga snimio je tlocrt grada inžinir Hollstein (g. 1699.), pa je taj tlocrt sačuvan u bečkom ratnom arkivu. Oko polovice XVIII. vijeka narisao je grad Schiltinger prilično vijerno (i taj se nacrt nalazi u ratnom arkivu), a bar. A. Schernding načinio je dobre nacrte oko g. 1790. Valvasorova je slika djetinjasta risarija. Grad se sastojao iz nutarnjega dijela, zidana u [če]tverokut sa četverostranom glavnom kulom, koji je opasavao zid, utvrđen

sa dvije omanje i jednom većom polukružnom kulom,, te jednom četverostranom^ gdje je kaštelan stanovaо. U grad se ulazilo stubama kod F, a g. 1790. preudešeno je tako, da je taj ulaz napušten, a novi je učinjen tamo u kuli, gdje je kaštelan prebivao. Tada je u prizemlju bila staja, soba za sluge, drvarnica, u prvom spratu bile su tri sobe,, kuhinja i smočnica, u drugom spratu sobe za kapetana. Nedaleko Budačkoga nalaze se danas ostatci Z/~
mić grada, svojine plemićke porodice istoga imena.



SI. 159. Grad Barilović.

za njima gospodaju knezovi Celjski, dok ga god. 1456. ne dobi od kralja Ladislava Andrija Kreiger, koji je bio posvojio i Kostelgrad u Zagorju. Nu opet ostade grad u rukama Martina Frankapana, komu kralj Matija g. 1464. dozvoli, da smije s gradom po volji raspologati, pa on preda g. 1466. grad Ivanu, sinu Tome Bevenjuda Ostrožinskog, gospodaru Okića i Cetina, koji ga zatim odstupi u zalog Hanžu Frankopanu, da pomogne Martinu, koga je Hanž zarobio. Kasnije steknu Bevenjudi opet Skrad, a kad su g. 1504. domrli, dade kralj Vladislav Skrad i Ostrožin Ivanu Borne-misi, nu već slijedeće godine ote grad Bernardin Frankapan.

Turci su češće bili pod Skradom; već je g. 1558. grad bio zapušten. Kasniji su gospodari Zrinjski, i opet Frankapani, pa ga g. 1569. dobjije od Franje Frankapani, Slunjskog Juraj Babonožić od pl. Mogorovića. God. 1585. popale Turci grad i on osta razvalinom zauvijek.

Valvasorova slika Skrada posve je neispravna: tu je Skrad narisana nasuprot Bariloviću, ma da je od toga grada sat daleko. Iz XVIII. vijeka

*) Lopašić: Oko Kupe i Korane. 259.

ima nacrt Skrada u ratnom arkivu u Beču, a tu se vide tek puste razvaline. Tlocrt od g. 1701. pokazuje grad, zidan u trokut okružen zidom, od kojega se zidovi odvajali dalje, da opašu cijelo mjesto. Kod ulaza bila je crkva; u svem sasvim po običaju frankapanskih gradova.

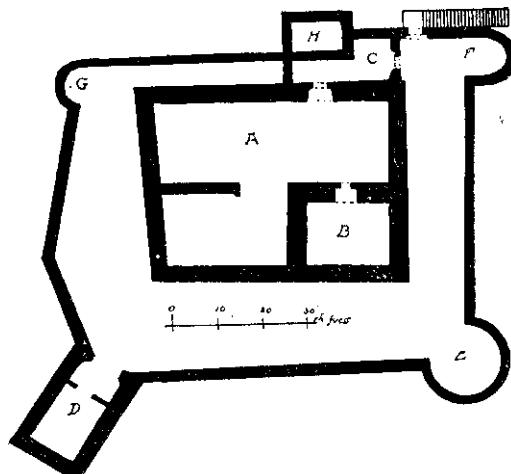
Nešto je južnije grad *Blagaj¹⁾* na Korani, drevni posjed blagajskih knezova, koji su držali i Blagaj u Bosni. Pod kraj XVI. vijeka bude po zaključku sabora opravljen, pa dobije stražu od 40 momaka, a malo poslije g. 1584. pade cijeli kraj pod Turčina. Poslije karlovačkoga mira bude grad opet opravljen, pa postade sijelo blagajske kumpanije, dok se ova ne odijeli u Veljun. God. 1865. Blagaj je posve razvaljen. Po nacrtu od g. 1701. vidi se, da je tu još sačuvan sredovječni burg sa glavnom kulom (pačetvorina), predvorjem i dvorištem, oko kojega su postojale nuzzgrade. Od svega se ponešto još sačuvalo.

Središte plemena klokočkoga bio je *Klokoč²⁾ grad*, istočno od Blagaja. To je pleme postalo g. 1224. poveljom kralja Bele IV. neovisno o tom castrumu, a g. 1387. zagospodaru tim gradom krčki knezovi Frankapani, da ih kasnije zamijene knezovi Celjski, pa Jan Vitoš. God. 1530. grad je vlasništvo Ivana Karlovića, nu već je god. 1557. krajiški grad. Poslije pada Bihaća ostaviše ga naši, pa on osta napušten do g. 1681., kad ga je Herberstein zauzeo i opravio, te sad spadne kapetaniji barilovićkoj. Do polovice XIX. vijeka stanuje u njem krajiški časnik, a pomalo se kasnije stvori od njega posvemašnja ruševina.

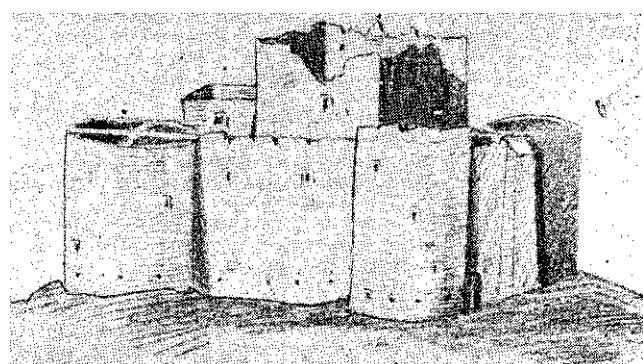
Tlocrt grada od g. 1701. pokazuje još grad u glavnom onako, kakav je bio od svoga postanja. Četverostrani zid; na jednom uglu odskače

¹⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 51.

²⁾ Lopašić: Oko Kupe i Korane. 142.

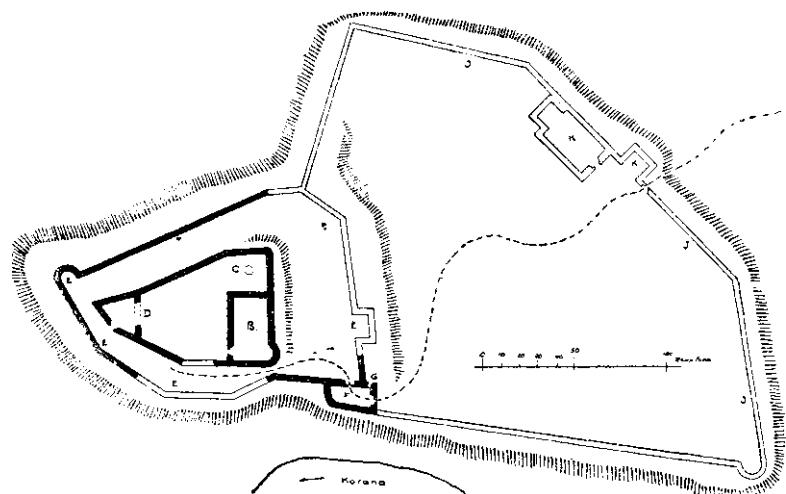


SI. 160. Tlocrt ruševina grada Budačkog iz g. 1701. Orig. u ratnom arkivu u Beču G Ia2. AB nutarnji grad, u koji se ulazi stepenicama kod C.



SI. 161. Stara slika grada Budačkoga. Po originalu u bečkom Kriegsarchivu B. IX. a.

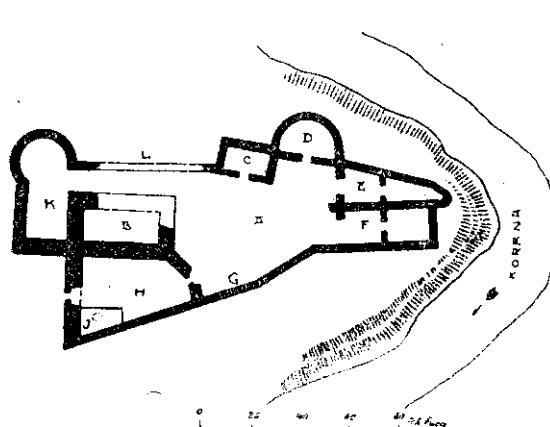
okrugla glavna kula. Unutar zida drvene građevine, pa graba, preko koje vodi most. Ulazilo se u grad ljestvama do čardaka, pa dalje do ulaza u prvom spratu, da se opet siđe do tla. Drveni su čardaci bili na dva ugla grada sagrađeni. U bečkom je ratnom arkivu sačuvana slika grada iz godine 1746. Pod krovom glavne kule još je g. 1863., kad nam pokazuje fotografija grad, drveni obrambeni trijem. U blizini



SI. 162. Tlocrt grada Skrada.

Po originalu u kr. zem. arkivu u Zagrebu. — Od grada se odvajaju zidovi, koji opasuju varoš do grada. *A B D* nutarnji grad, (živo vrelo). Ulaz kod *F G*. — *K* ruševina crkve.

Klokoča ostali su još zidovi glavne kule i nešto ziđa grada *Otmica*, sijela plemena otmićkog. Grad je od pada Bihaća ostao pust.



SI. 163. Tlocrt ruševina grada Blagaja na Korani g. 1701.

netko Krstinju, pa se i taj nacrt čuva u bečkom' ratnom arkivu.

Malo koji nam je grad sačuvan u tolikim i tako dobrim nacrtima kao grad *Slunj*.²⁾ Martin Stier, c inžinir, narisao je dva nacrta i tri tlocrta

^{x)} Lopašić: Oko Kupe i Korane. 166. — Laszowski: Hrv. povj. građevine. 197.

²⁾ Kukuljević: Neki gradovi i gradine. — Klaić: Krčki knezovi Frankapani.

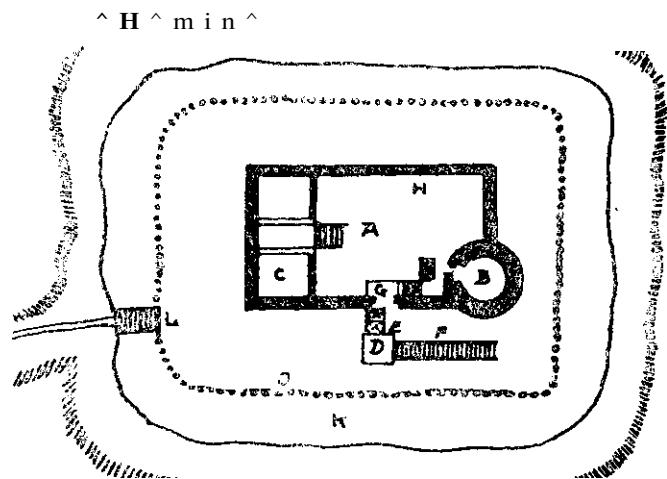
*Krstinja*¹⁾ je g. 1334. imala svoju župu. Tu je prebivalo pleme Ladihovića, kasnije kupe to imanje Frankapani cetinski, a iza njih preuzima grad i posjed slunjska loza Frankapana. Od god. 1572. dobiva Krstinja krajišku posadu, a poslije g. 1585. grad je turski.

Okrugla glavna kula opasana je uokolo zidom, pojačanim s tri polukule i ulaznom kulom. Prostrano predvorje okružuje zid s polukulom, koja je već g. 1701. bila porušena. G. 1744. narisao je

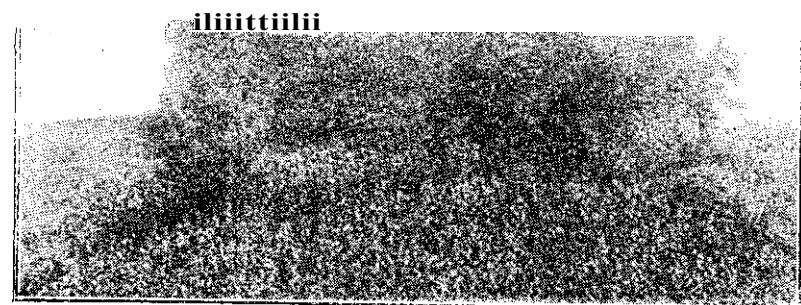
crta grada Slunja (g. 1660.), Valvasor donosi sliku, koja je očito narisana po kakovom tlocrtu i ne odgovara baš nimalo istini, a na Weigelovojoj mapi karlovačkoga mira (od g. 1700.) narisani je dobar tlocrt grada. U rukopisu dvorske knjižnice u Beču br. 8655. Weiss: Relatio germanica . . . narisana je izvrsna slika grada Slunja, pa i bar. A. Schernding učinio je oko g. 1790. točan nacrt Slunja, a iz god. 1746. ima u bečkom ratnom arhivu nacrt grada.

Sav je kraj oko Slunja darovan navodno god. 1193. krčkim knezovima, kasnijim Frankapanima. God. 1323. podari Karlo Roberto knezu Fridriku III. župu drežničku sa gradom Slunjem, nu ne kao hereditarni posjed. G. 1390. do-

bije na neko vrijeme Slunj u zalog Pavao Zrinjski, pa je radi toga zлага došlo do svađe između Zrinjskih i Frankapana, jer su ovi uzeli



SI. 164 Tlocrt grada Klokoča iz g. 1701.
U grad se ulazilo ljestvama preko čardaka D; B je
branič kula; K graba, preko koje vodi most kod L;
I je štit od palisada.



SI. 165. Klokoč u sadašnjosti.

Zrinjskima grad, ne namirivši ih nikada, pa je tek poslije smrti nasilnoga Nikole Frankapana došlo do izmirbe. Kod diobe frankapanskih dobara g. 1449. dobije Slunj Dujam Frankapan, a ta slunjska loza domre g. 1572.

s Franjom Frankapanom. G. 1558. odluče staleži, da kralj utvrdi i Zrin, Komogovinu, Prekovrški, Gradac, Svinicu i *novi* Slunj, (koji se tu prvi put spominje, dok je drugi Slunj nedaleko sela Zbijega). Prvi put navale Turci g. 1561. uzaludno na Slunj, koji je malo kasnije postao krajiškom utvrdom, te ju nadvojvoda Ernest god. 1573. dao opravljati, a šest godina kasnije određuju štajersko-kranjski staleži 5000 for. za ponovno utvrđenje grada.

Skoro pade na kratko vrijeme u turske ruke, pa sad traju bojevi o Slunj gotovo neprekidno. Poslije g. 1671. uze državna vlast grad Slunj sasvim u svoju vlast, pa je od g. 1746. do 1775. bio Slunj glavnim mjestom slunjske regimente, od g. 1788—1790. stajao je u Slunj barun de Vins, zapovijedajući general u Hrvatskoj, a g. 1822. uništila je vatrica grad.

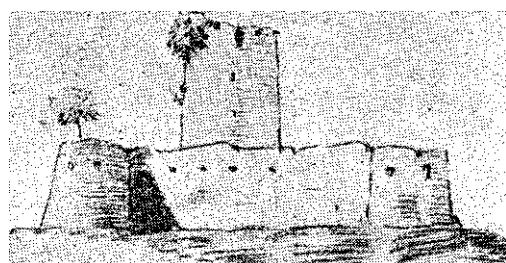
Grad je Slunj sagrađen na brdu uz Slunjčicu, gdje utječe ova u Koranu, a kako se mogao sa sviju strana braniti, dan mu je oblik nepravilnoga šesterokuta, opasana okolnim zidom s četiri polukule. U grad se ulazilo lje-

Sl. 166. **Tlocrt grada Krstinja** stvarna preko čardaka do ulazne kule. Kako je iz g. 1701.

A branič kula, *B* cisterna, *F* ulazna kula, *C, D* polukule, *G* zarušena vanjska vrata.

Niski krov nad nutarnjim gradom pokriva je obrambeni hodnik, kako se to vidi na Stierovojoj slici; na uglovima smješteni su još drveni čardaci za lakšu obranu zidova. Na zgodnom je mjestu podalje od grada narisana

bio izgrađen nutarnji grad, znamo samo iz načrtabane Scherndinga od g. 1790., kad je Slunj već postao sjedište krajiškoga zapovjedništva, pa je pregrađen prema tadašnjim potrebama. na Stierovojoj slici i „Polterturm”, osamljen stražarski toranj, kako je postojao i nedaleko grada Brinja.



Sl. 167. **Stara slika ruševina grada Krstinja** je iz g. 1744.

Po originalu u bečkom Kriegsarchivu.
BIX.a. 856.

Istočno od Slunja nalazi se podor *Kremen* grada¹), možda plemenski grad Ladihovića. G. 1442. kupi Stjepan Frankapan odlike, udove Domše od Ladihovića, kćeri Blaža Kapitanića Kremen, nu g. 1454. bude u posjed grada uveden Marko od Čave, pa kasnije spade pod Herendiće iz

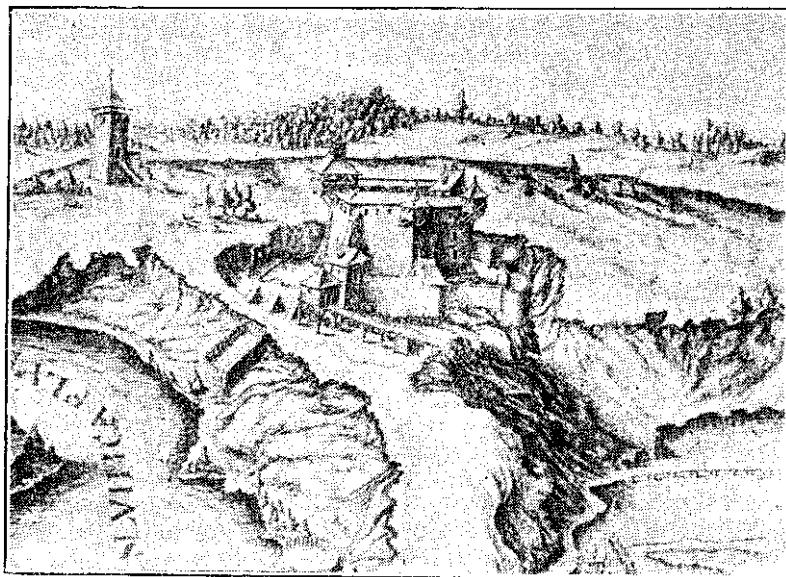
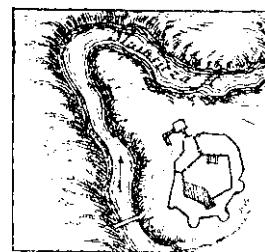
*) Lopašić: Oko Kupe i Korane. 153.

Bužima u Lici- Imanje je konačno ostalo frankapansko. G. 1582. Kremen je turski, pa ga Turci još g. 1645. opraviše, a g. 1699. zaposjedne ga opet naša vojska.

Tlocrt pokazuje gradić u obliku nepravilnoga trokuta, komu je u šilju ugrađena glavna kula.

Nešto prema jugoistoku leži kod *Furjana* gradić prozvan i Sokolac, nekada vlasništvo Frankapana[^] koje je spadalo pod Tržac. Grad sastoji od okrugle kule, koja polovicom iskače iz okолнога zida, sa građena u obliku nepravilna trokuta. U dvorskoj se knjižnici u Beču sačuvao nacrt toga gradića, dok je još na kuli postojao dijelom krov.

S *Cetingradom*¹⁾) za uvijek je združena uspomena na izbor kralja Ferdinanda g. 1527. Još je u katastralnoj mapi od g. 1864. urisan čitav grad, a izvrstan se tlocrt iz vremena oko g. 1790. s hrpm sV[^]e*WdgeTov[^]Tz
g# 1700.



Sl. 169. Slunj.

Po nacrtu inž. M. Stiera iz pol. XVII. v. Značajan pristup u grad po ljestvama do čardaka. Na lijevo gore na pogibeljnem mjestu zaseban toranj čuvar.

uprave prodan i razoren, sačuvala se i fotografija grada iz ovih posljednjih dana. Dakako, od staroga Cetina, u kojem se birao kralj, nije tada

Kukuljević: Neki gradovi i gradine. „Vijenac“ god. 1888., 173. i 1891. 396. — Vjes. hrv. arh. društva, 1884. 76. — „Prosvjeta“, 1897. 49. — Napisi sa Drendule: Vjes. hrv. arh. društva, n. ser. III. 239. i Kukuljević, Napisi. — Lopašić: Oko Kupe i Korane. 101.

više mnogo postojalo: grad je g. 1559. temeljito obnovljen, g. 1581. napušten, g. 1638. lagumom dignut u zrak, g. 1646. osvojen i razoren, 1670. postade turski grad i bude opet sasvim opravljen. Po turskim napisima (sada u zagrebačkom arh. muzeju) sagradio je glavnu kulu Drendžulu g. 1756. (ili 1765.) Mehmed paša, a Hergarsku kulu g. 1739. Ali paša bosanski. Još g. 1849. podignuta je u gradu velika kasarna za 50.000 for. Nije čudo, da se Cetingrad pokazivao sasvim drukčije no ostali naši gradovi: nema tu više okruglih kula i polukula, već su na njihovu mjestu poligonalni bastijoni, kakovi nastaju tamo od XVI. vijeka, a vole ih osobito turski graditelji. Nu čini se, da su te tabije sagrađene na mjestu starih utvrda, kao što je i glavna kula Drendžula očito samo pregrađivana i ona nije drugo već sredovječna branič kula (berchfrit). Sada otpadoše kasnije



SI. 170. Ruševina grada Slunja u sadašnjosti.

prigradeni zidovi, pa se pomalja jezgra kule. Cetin se grad ***pretvorio u turska tvrđavu, a kasnije u krajisku kasarnu.*** Tabije su se zvalle: kod ulaza Begova tabija, na jugu Nebojša, na zapadu kod ciganskih vrata Hergarska, na sjeveru zapadu Lenkovićeva tabija.

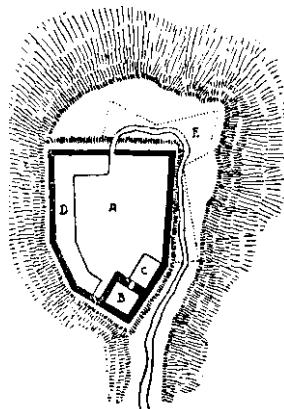
Zanimljiva je slika zauzeća grada Cetina iz g. 1790., koja prilično vjerno pokazuje Cetin, a nalazi se u zem. arkivu u Zagrebu. Pred glavnim je ulazom bila mošeja, oko Drendžule kuće žitelja, kroz ciganska se vrata kod Hergarske tabije ulazio u predvorje, između Hergarske tabije i Nebojše bio je pašin stan. Fotografija od g. 1866. pokazuje grad sa sjevera: na lijevo Lenkovićev bastijon, u sredini Drendžula s drvenim

čardacima, pred njom gradski zid s kruništem, ulaz s diživim mostom, na desno Begova tabija. Sve u svemu: porušeni Cetin-grad tek je u najmanjem dijelu bio onaj grad, o koji se veže uspomena na izbor hrvatskoga kralja.

Krčki knez Ivan dobi Cetin od Sigismunda na dar, jer je oslobođio kraljicu Mariju (g. 1387.), a sin Ivanov Nikola dobije ponovno potvrdu za Cetin od Sigismunda, pa založi Cetin najprije Zrinjskim, a g. 1429. Bevenjudima Okićkim, koji su g. 1435. kupili Ostrožin kod Bovića i prozvali se Ostrožinskim. Kad su se Frankapani zavadili sa Sigismundom i njegovim banovima braćom Talovcima, oteše ovi Anžu, sinu Nikolinu, ovadobra, što mu ih ostavi tast Ivaniš Nelipić, pa mu ostadoše samo prava frankapanska imanja. Oko g. 1438. otkupe Frankapani Cetin, koji je kod diobe dobara g. 1449. pripao Jurju, sinu Ivanovu, te se odslijeta grana Frankapani zove cetinska. Ivan Cetinski pogibe kod Udbine (g. 1493.), Grgur umre kao nadbiskup kaločki g. 1521., a i zadnji je cetinski knez Ivan Franjo obnašao istu čast i umro g. 1542., pa Cetin pripade slunjskoj lozi. G. 1536. oteše Turci na neko vrijeme Cetin, a g. 1578. preuze ga kralj Rudolf, nu već g. 1584. bude trošan grad napušten. Nikola Frankapan ugovori s bosanskim pašom, da će Cetin ostati pust, ali Turci nisu za to marili, nu g. 1696. ostave ga na neko vrijeme, a Vuk Frankapan dobije g. 1638. dozvolu, da grad digne lagumom u zrak. Borba se ipak nastavila: Turci zauzmu Cetin g. 1646., nu Gašpar im ga Frankapan ote i razori grad. Od g. 1670. Cetin je konačno turski, uzalud podsjeda careva vojska god 1737. Cetin, vezir paša Ećimović dade da-pače g. 1739. grad utvrditi. Tek g. 1790. osvoji general Wallisch grad, ali Turci ne zaboraviše grada, jer se već g. 1809. opet domogoše na kratko vrijeme Cetina, pa pokušaše sreću i g. 1813. i g. 1834., ali bez uspjeha.

Pokraj razvalina grada **Modruša**¹⁾ polazio je već u predimsko doba put do mora, a u rimsко doba sigurno prava cesta.

¹⁾ Klaić: Krčki knezovi Frankapani I. 42—47. Fotografske slike izdao Standl. Lopašić: Urbari I. 20—81. — Laszowski: Prosvjeta, 1894. 146.



SI. 171. Tlocrt Kremen grada iz g. 1713.
A dvorište, B kula, C drvena zgrada, D drveni trijem, E palisade.

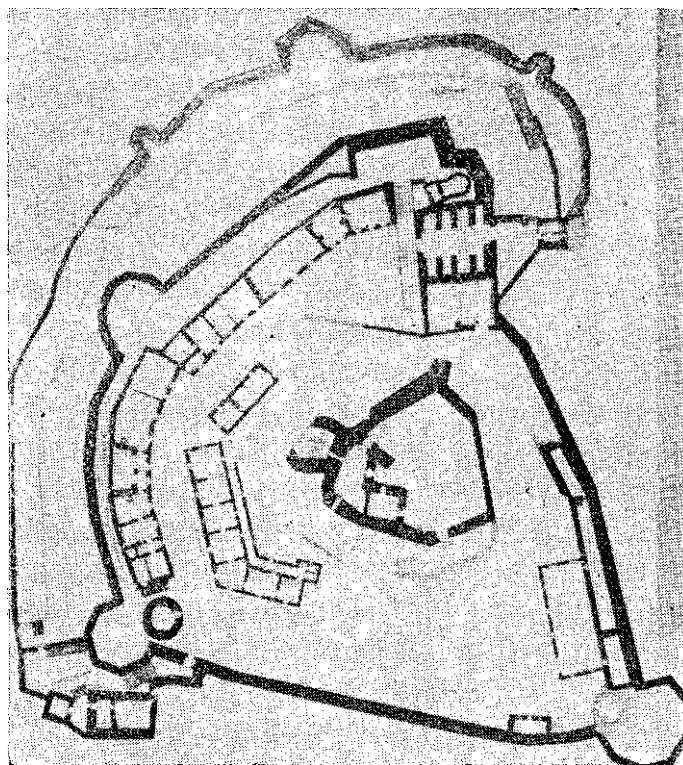


SI. 172 Furjan.
Po orig. u dvor. knjižnici u Beču.

Ime je prastaro kao i mjesto, pa se nalazi i u drugim krajevima, a u spomenicima se spominje g. 1193., kad je Bela II. poklonio župu Modruše trškim knezovima Frankapanima, nu na žalost je ta darovina sve prije no vjerodostojna. Grad se sam zvao Thersen, Tržan, a po tradiciji i Širingrad i Trojangrad.

Frankapani su u Modrušama gospodari do turske invazije; Matija Korvin potvrđi još posjed toga grada Stjepanu Frankapanu i sinu mu Bernardinu, koji je odbio g. 1493. Turke od Modruša, te opravio grad tako, da je daleko poslije njega ostao stolno mjesto. U Modrušama prebiva biskup krbavski od g. 1460.—1493. kad je morao odseliti iz Udbine;

odavle ode pred Turcima u Novi. Poslije g. 1553. zapremi grad krajška vojska, paje u njem bilo 12—20 momaka, a opremljen je bio sa dva oveća topa, pet mužara, 31 puškom i 10 manjih pušaka, te 10 centi praha. Uzalud su često tražili Frankapani grad natrag. Kad je g. 1639. Pieroni prolazio ovim krajem, opisao je i grad Modruš: postojala je četverostrana kula bez krova, u njoj je stajala straža. U kaštelu se moglo stanovati tek u sobi nad ulazom. G. 1642. dozvoljen je za opravak Modruša i Ogulina iznos od 3000 for., a sve do g. 1791. bila je

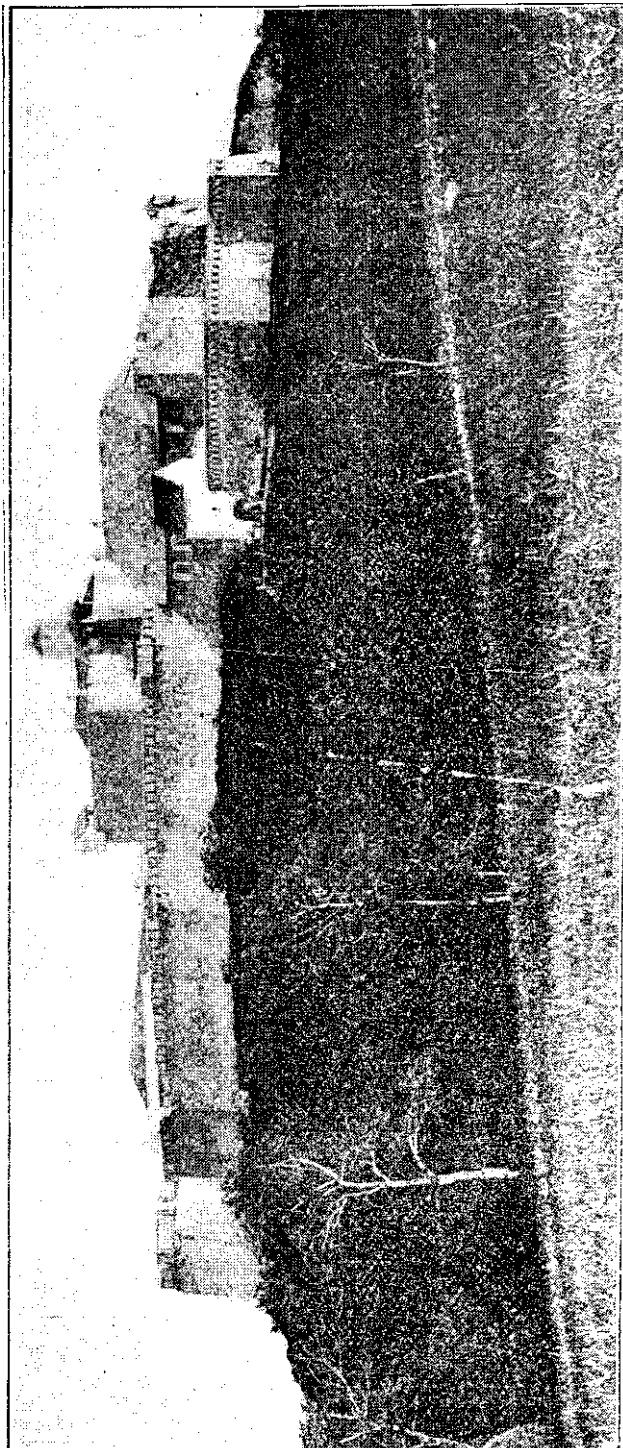


Sl. 173. Tlocrt grada Cetina.

Po službenom planu vojne krajine oko god. 1790. Original u arheol. muzeju u Zagrebu. Tlocrt pokazuje stanje grada, koji se pretvorio u krajšku kasarnu, napušten. Iz g. 1742. ostavio je opis grada Riceputi, a Fras u svojoj Vollst. Topographie spominje (na str. 293) šest ruševina crkvi oko grad Modruša, od kojih je najveća sv. Marka (prije sv. Marije), koja se i danas razaznaje, pa ruševina gotske crkve sv. Duha, dok je kapela sv. Antuna, navodno nekad samostanska crkva, još i danas u porabi. Oko g. 1380. utemeljio je knez Ivan, otac bana Nikole, samostan sv. Nikole južno od Modruša, nu razvaline, koje danas postoje, ne potječe izravno od onoga samostana, u kojem je živjelo do 80 redovnika pavlina, već od onoga, što ga je g. 1708. obnovio pavlin Matevčić, a car ga je Josip II. g. 1786. ukinuo.

Na vrhu 680 m. visokoga cunja leži ruševina znatnoga nekada grada. Pieroni je vidio g. 1639. daleko više zidova, on je našao još ostatke kuća u podgrađu, koje su zidovi opasavali, pa se prikučili gradskim zidovima. Stierova je slika iz g. 1660. samo kopija Pieronijeve. Tlocrt iz g. 1701. (u ratnom arhivu u Beču G I^a 46) nije sasvim ispravan, ali pokazuje glavne dijelove: veliku kulu A, glavni dio grada, do nje zgrade za boravak, u predvorju stražarnicu E, pa zidove oko mjesta sa dva ulaza i tri polukružna tornja. U izbočini toga zida stajala je župna crkva sv. Marije (kasnije sv. Marka). Sve je zidano od kamenja, t. zv. Gussmauer, zidovi su s obje strane obloženi plaštem od tesanog kamenja, dok je sredina samo masa lomljenga i maza.

Prelazeći iz Modruša prema Plitvicama dolazimo u mjesto *Plaški*, gdje je stajala četverostrana kula, od koje se sačuvalo tlocrt u ratnom arhivu, a sazidao je god. 1663. Petar Zrinski. Stier misli, da je ta kula bila zvonik crkve, koja je pretvorena u obrambenu



kulu. Parochia Plaši spominje se u krbavskoj biskupiji već g. 1185., a još se daleko kasnije spominje comitatus Plazy. Od staroga se frankapanskoga grada, koji se nalazi sat daleko od mjesta

Plaškoga, nalazi još ostatak glavne kule i nešto okolnoga zida. Već g. 1558. veli procjembena isprava: castrum Plaaz est totale desertum. Nu borba za Plaški potraje i dalje, pa je tek g. 1592. grad posvema napušten.

U *Jesenki'*) nastao je gradić Frankapana veoma kasno; prvi put se spominje g. 1544, a skoro ga zatim posjedne krajiška vojska. U njemu je g. 1588. bilo 40 ljudi. Nu Frankapani su grad uvjek držali svojim vlasništвom. Kasnije je tamo boravio časnik, a sada je u njem smjeштена škola. Gradić sastoji od zgrade, kojoj su na uglovima prizidane dvije okrugle kule, a na uglu dvorišnoga zida nalazi se treća okrugla kula.

Sjeveroistočno od Plitvice — prolaz do njih bio je također utvrđen — leži mjesto *Drežnik*²⁾, nekad glavno mjesto istoimene župe, koju je g. 1253. Bela III. darovao pređima knezova Nelipića, nu g. 1278. gospodaju tu Giissingovci, koji predaju grad Babonićima, što im kralj Andrija II.



SL. 175. Cetingradske ruševine u sadašnjosti.

potvrdi. Nelipići dobiju doduše opet grad od Karla Roberta g. 1321., nu samo na kratko vrijeme, jer je već g. 1323. u vlasti Dujma Frankapana, a još g. 1475. potvrđuje Matija Korvin knezu Nikoli Frankapanu posjed toga grada.

Carska vojska nije mogla obraniti Drežnika, pa on bude g. 1592. konačno turski i ostaje u njihovim rukama, ma da ga je na neko vrijeme g. 1683. Herberstein osvojio. Tek g. 1788. oteše ga Turcima i preudesiše za stanovanje časnika. U najnovije je doba svojina općine drežničke.

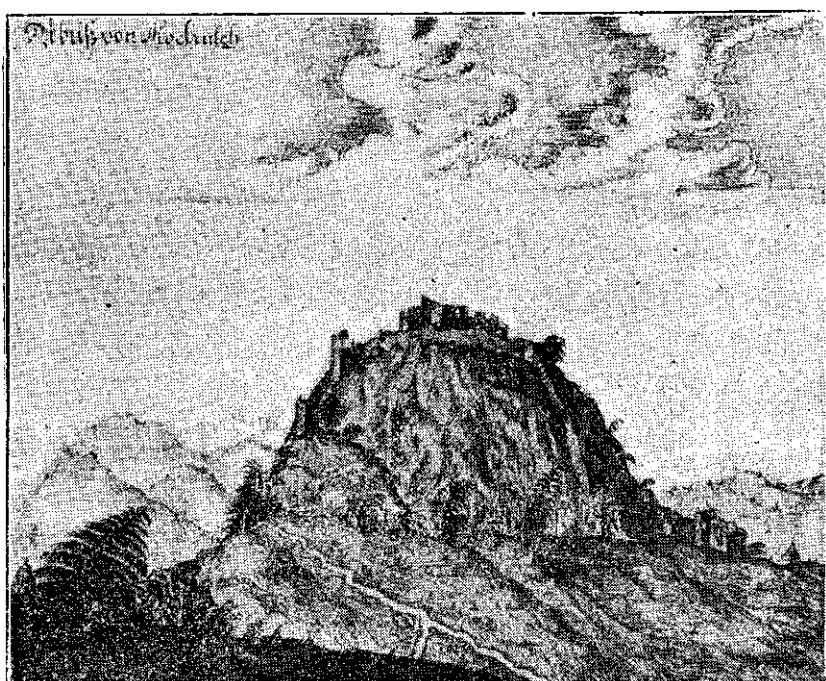
Još se na fotografiji od g. 1871. vidi grad — dakako već sasvim pregrađen — još dosta dobro sačuvan. Glavni je dio nepravilan četverokut s okruglom kulom, opasan zidovima sa dvije četverostrane kule, a ula-

*) Laszowski: Hrv. povj. građevine I. 201.

²⁾ Laszowski: „Hrv. Prosvjeta”, 1914.

žilo se u grad stepenicama do ulaza u visini prvoga sprata. Već je na Weigelovoj mapi karlovačkoga mira nacrtani tlocrt grada označivao grad ruševine m (1700.).

Na Korani leži selo **Tržac** u staroj drežničkoj župi. Kod diobe dobara Frankapana pripade Tržac, Brinje, Jalovik, Sokol i Bihać Bartolu Frankapanu, pa se već sin njegov Nikola zove Tržački. Već g. 1530. javlja se, da su Turci grad opljenili, a Lenković preporuča kralju, da se Tržac brani (g. 1551.), pa je knez Nikola dobio za gradove Tržac, Modruš, Mutnik i Drežnik 200 konjanika, nu g. 1576. osvoje Turci ipak grad i zadržaše ga neko vrijeme. Ma da se zaključilo g. 1588., da se grad ima



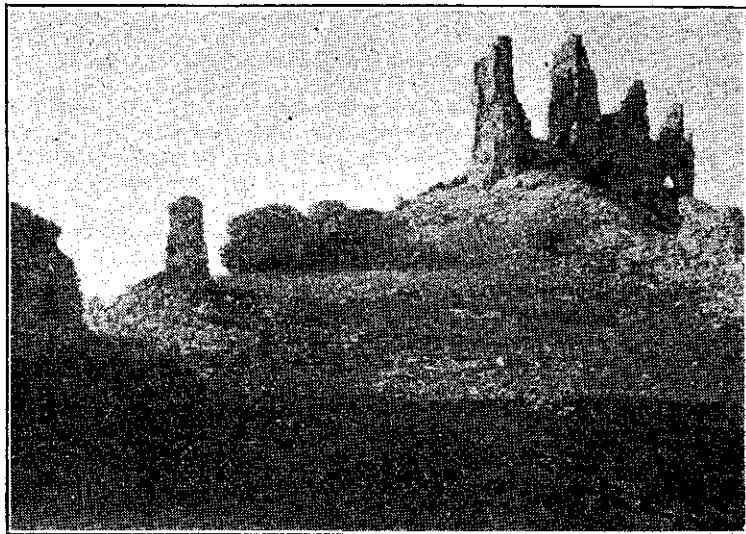
SI. 176 Modruški grad u početku XVII. vijeka.
Po nacrtu Pieronijevu precrtao M. Stier.

porušiti, bio je ipak još g. 1590. čitav, nu ostade pust, dok ga Turci polovicom XVII. vijeka ne opraviše. Članak III. mira u Gjarmatu od g. 1625. spominje, da su Drežnik i Tržac Turci protiv ugovora opravili. G. 1685. opljeni ga Herberstein.

Po starom nacrtu u bečkoj dvor. knjižnici sastojao je grad Tržac od okrugle kule, opasane zidom, učvršćenim polukružnim kulama, a mjesto s crkvom naokolo opasivao je drugi zid s četiri polukule.

Ogulinski je kraj od pravijeka nastavan: nedaleko mjesta svjedoče lokaliteti „M. i V. Gradišće”, pa „Gračac” za tu tvrdnju. Nu gradu Ogulinu nije bilo — kako Lopašić ispravno drži, do g. 1486. traga, već ga je vjerovatno poslije razorenja Modruša sagradio Bernardin Frankapan, koji je oko g. 1500. odredio međe grada Ogulina, uzevši nešto zemlje od Modruša i

Vitunja. Lokalitet je za grad bio već zato podesan, što se radi ponora Dobre dao lako braniti. Pieroni je nacrtao tlocrt grada g. 1639., a drugi potječe iz g. 1701., dok je Valvasorova slika grada Ogulina neispravna.

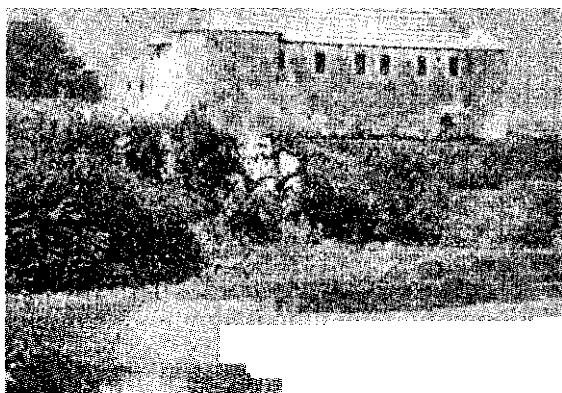


sl. 177. Ruse\ine Modrusgtvda.

Mostom se preko provalije dolazilo do ulaza, pokraj kojega je stajala kapela, koja se do danas sačuvala. Na desno grad, utvrđen sa dvije kule, služi danas kao zatvor. U predvorju grada urisao je risač od god. 1701. tlocrt četverostranoga tornja: „die Temnitz, so aber'eingangen"; možda ipak ostatak kakove prijašnje utvrde. Pred jednom je kulom grof

Strassoldo dao načiniti rondel. Oko g. 1451. sazidali su Frankapani u *Ostari/ama'*) veliku crkvu, u kojoj je ladja 32 m duga, 20 m široka, a svetište 24-80 m dugo, 10'55 m široko. Još se u dobro sačuvanim fragmentima

vidi golemost ovoga djela; u svetištu je danas samom župna crkva. Pieroni i Stier ostavili su tlocrte i nacrte te građevine; već je u doba Stierovo crkva bila razrušena. U susjednom *Otoku* postojao je frankapanski dvor, kojeg je davno nestalo, a i u blizom *Gomirju*, posjedu Frankapana, stajao je kaštel, koji je za turskih provala iščeznuo. Tu je nekada bila katolička župa, a kasnije osnuju pravoslavni žitelji iz Bosne tu svoj samostan, koji i sada postoji. Gomirje je spadalo pod *Vitunj*, gdje se nad selom toga imena vide i sada ruševine frankapanskoga grada, koji je za diobe dobara g. 1449. zapao Stjepana Frankapana, a kralj je Matija Korvin taj posjed potvrdio g. 1481. Q. 1575. bio je grad već zapušten, a budući da je oko g. 1500. već sazidan bio Ogulin, ostade Vitunj za uvijek pust.



Sl. 178. Grad Jasenka.

pana Frankapana, a kralj je Matija Korvin taj posjed potvrdio g. 1481. Q. 1575. bio je grad već zapušten, a budući da je oko g. 1500. već sazidan bio Ogulin, ostade Vitunj za uvijek pust.

Sjeverno od Ogušina leži **Tovunj¹⁾**, nekada Tovunjska peć prozvan. I taj je grad spadao g. 1481. Stjepanu Frankapanu, a g. 1558. našlo ga je povjerenstvo praznog, pa ga je krajška vojska g. 1577. zaposjela, te se nije nikad više vratio u ruke Frankapana.

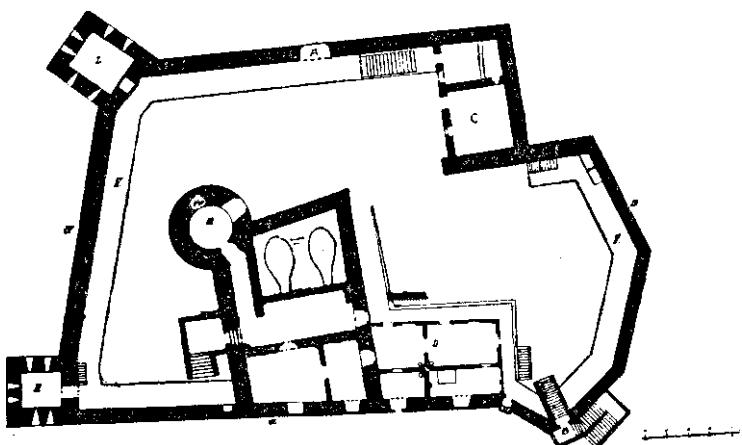
Tlocrti Pieroni-jevi i Stierov pokazuju gradić obzidan u četverokut zidom. Na jednom se uglu podigla jaka braničkula. Na Stierovu tlocrtu vidi se nasuprot glavnoj kuli još jedna omanja okrugla kula. Tlocrt od g. 1701. pokazuje uz glavnu kulu još jednu prizidanu zgradu. Iznimno je dobra slika u Valvasorovu djelu: Ehre des Herzogtums Krain, a u njegovo je zbirci još jedan zanimljiv, doslije neobjelodanjen nacrt toga grada. Unutar zidova postojale su drvene kućice stanovnika.

Kraj je oko **Bosiljeva²⁾** od iskona bio nastavan. Neolitski humak kod sela Hrsine, tri humka kod Korenić sela, groblje kod Troš-Marije, rimske starine iz Čatrnce kod Lešća, Gradišće kod Bosiljeva, (sa lijepom crkvom, gdje je knez Vuk Frankapan ute-meljio kasnije samostan dominikanaca) posvjedočuju to jasno. A i uz sam grad Bosiljevo bilo je rimsко groblje.

Bosiljevo se spominje g. 1334. kao župno mjesto u popisu župa te godine. Tu je još u XV. vijeku živjelo pleme bosiljevačko, a kada je grad

¹⁾) Laszowski: Hrv. povj. građ. I. 165.

²⁾) Laszowski: Hrv. povj. građ. I. 11. Lopašić: Urbari 306.



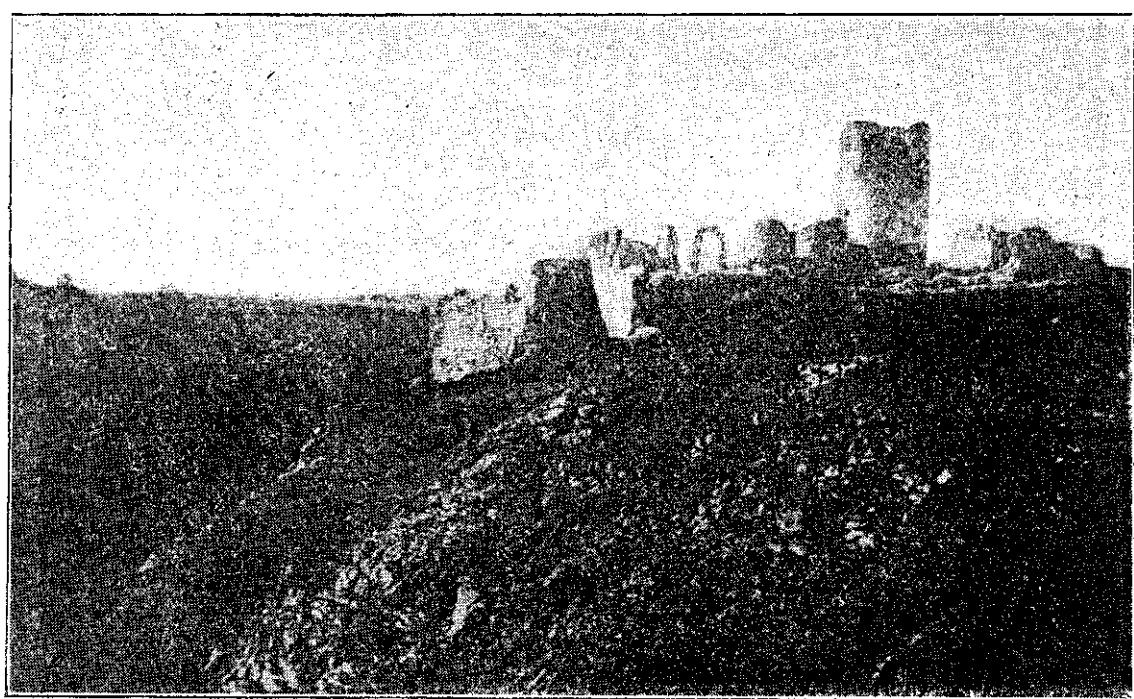
SI. 179. Tlocrt Drežnika oko g. 1830.
Tlocrt je učinjen u vrijeme, kad je stari burg pretvoren; bio u boravište krajške straže. I. i II. obrambeni tornjevi.
III. glavna kula. B ulaz.



SI. 180. Ostaci grada Drežnika g. 1870.

sagrađen i kako je dospio u ruke Frankapana, nije poznato. U njihovim se rukama spominje prvi put g. 1461., a kod diobe dobara od g. 1449. ne spominje se napose, nu kasnije nalazimo grad i dobro u vlasti tržačke loze Frankapana. G. 1648. pređe u vlast Erdoda, a ženidbom stekoše ga Auerspergi, od kojih ga kupi Laval grof Nugent, koji je grad obnovio i u njemu umro g. 1862. U najnovije je doba došao grad u ruke Cossulicha, veletršca iz Rijeke, koji je dao grad sasvim „obnoviti“.

Pred ulazom u grad nalazila se stražarnica sa sićušnim kruništem, kakovo je grof Nugent postavio tamo i nad sam ulaz s dva sitna tornjića po strani. Ušavši u prostrano dvorište, na lijevo je u uglu trokuta kapela s kulom, koja je u novoj restauraciji izgubila krov i dobila terasu! Na lijevo od ulaza, do kojega se digla okrugla kula, stisnule se zgrade, koje je grof



SI. 181. Grad Drežnik u sadašnjosti.

Nugent preudesio. Na jugozapadnom uglu grada stoji omanja nepravilno okrugla kula. Glavni je dio grada jaka braničkula na tri sprata sa starim pravim kruništem, a do nje stoji trospratni konak, koji je nekad bio spojen s građevinom, koje već odulje vremena nema; a između konaka i kapele bilo je i drugih gradjevina, koje su već davno prije porušene. Iz g. 1697. postoji inventar grada Bosiljeva, u kojem je grad potanko opisan, nu ne mogu se pojedini dijelovi više točno odrediti. Pred gradom se spominje čardak, dijelom podzidan, dijelom na stupovima, spominje se most lančanik, gvozdena vrata, trabantnica (za trabante, stražare), hrastova tamnica, stara drobantnica, za tamnicom turnić, dolje sa štalom za konje, pivnica pod velikom palačom, druga i treća gradska vrata, dolnja hiža.

Uz Kupu leži danas mjesto **Severin**¹⁾ s dvorom. Taj je posjed pripadao Frankapanima, a zvao se Lukovdol po bližnjem selu, nu grad se ne spominje, tek g. 1558. našli su procjenitelji u Lukovdolu veliku kulu. Naslijedstvom su dobili Lukovdol Zrinjski, pa ga g. 1580. odstupiše Gašparu Frankapanu Tržačkom, pa u vlasti Frankapana ostaje posjed do propasti toga roda. Ivan fr. Oršić²⁾ dobije g. 1682. posjed od kralja Leopolda, pa ga ta familija drži do g. 1823., kad ga proda Ambrozu Vraniczaniju. Po tom se mjestu Severinu prozvala i županija, koja je postojala od g. 1776. do g. 1786. Sadašnji je dvor dovršio Ivan Oršić g. 1803., te stavio nanj spomenploču.

Polazeći u primorske strane početi moramo s **Grobnikom**. Ne samo da je mjesto, već je i njegova okolica veoma zanimljiva. Tradicija hoće, da se je grad nekada zvao Zelengrad, da su pod Grobnikom potučen tatarski čopori. Grad je star, postojao je već prije stvorenja zakonika vinodolskog (1288.), a kad se javlja, nalazimo ga u rukama Frankapana, te je kod diobe dobara g. 1449. zapao Stjepana II., a u njegovo ime upravljuju gradom podknežini. Kralj je Matija potvrdio posjed g. 1460. i 1466. Stjepanu Frankapanu, a g. 1481. Stjepanu i sinu mu Bernardinu, g. 1550. odstupi Stjepan III. grad svojoj sestri Katarini, a po njoj dobiše grad sinovi joj Nikola, Juraj i Krsto Zrinjski; u porodici Zrinjskih ostaje grad do njihove propasti, pa ga još neko vrijeme drži posljednji Zrinjski Adam, a njegova ga udova preda gradačkoj komori. G. 1725. u vlasti je Raimunda grofa Perlasa, a taj proda posjed g. 1766. grofu Theodoru Bacanu, od koje ga porodice kupi kneginja Viktorija Thurn-Taxis.

Grobnik je pravi frankapanski grad, sazidan u obliku trokuta, učvršćen kulama i polukulama i opasan zidom, pojačanim jednom kulom i trima polukružnim kulama. Taj je grad već zapravo prelaz do kasnijih dvorova.

¹⁾ Lopašić: *Oko Kupe i Korane*, 249.

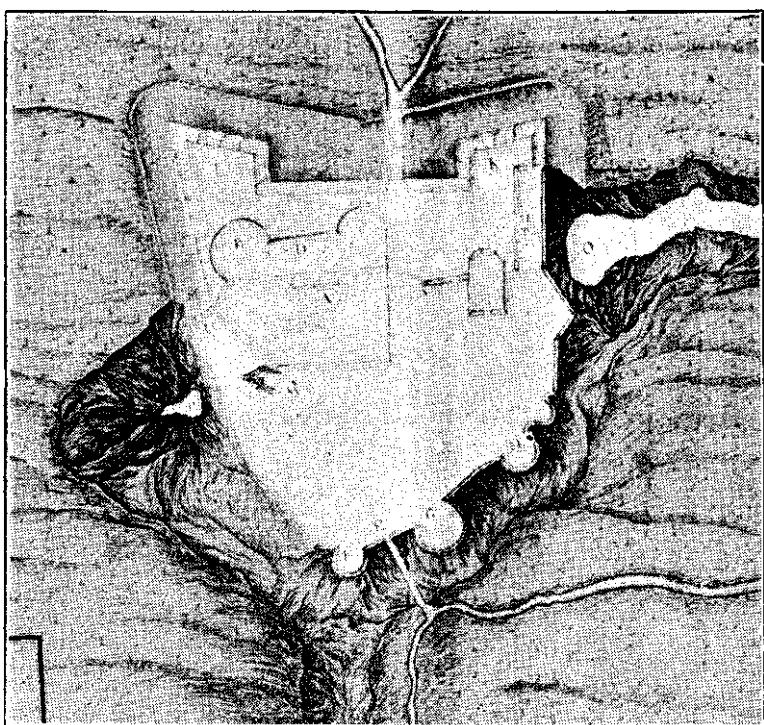
²⁾ Postojbina Oršića bila je u krajevima oko Karlovca, gdje su nedaleko Skrada imali posjed Oršovac i Lipovac (Generalski stol). U vojničkom se kotaru nalaze tragovi njihova Mrsingrada. Bili su vlastela u Gorici i Dolu kraj Krnjaka, te patroni crkve sv. Martina na Gorici, otkud su navodno g. 1560. prenijeli zvono u *Slavetić*, koje im je dobro darovao g. 1480. kralj Matija Korvin. O njima postoji monografija u ark. jugosl. akademiji I. b. 130. (Možda je to isto ono zvono, koje je svojom formom odavalо, da potječe iz XIV. vijeka, a prigodom snimanja kod rekvizicije je uništeno.)



SI. 182. Šematski prikaz Tršca grada. Original u rukopisu dvor. knjižnice u Beču. 8609. Nutarnji grad s branič-kulom i omanjim kulama, okolo mjesto opasano zidom s polukulama. Tu gradska kapela.

Od grada se spuštaju zidovi oko cijelog mesta, a na jugu kod ulaza postojala je velika okrugla kula. Nedaleko grada nalazi se brdo Straža, koje je nekad bilo također opasano starim zidom, a još nije ispitano. Do njega se nalazi lokalitet zvan Grobišta, po svoj prilici prehistoricko naselje.

Grad je *Trsat*¹⁾) nakon t. zv. restauracije grofa Nugenta izgubio svoje obilježje sredovječnoga grada, pa se pokazuje kao maskerada. Dali je rimska Tarsatica istovjetna s današnjim Trsatom, ne može se stalno odrediti, ali nije nevjerojatno. Tek u vrijeme gospodstva krčkih knezova, kasnijih Frankapani, javlja se opet Trsat, a stalno je, da je taj izvrsni lokalitet



SI. 183. **Tlocrt grada Ogulina.**
Po nacrtu M. Stiera.

vać davno prije njih bio utvrđen. Svakako su si Frankapani odmah tamo sagradili grad, gdje su do g. 1449. zajednički vladali, a te godine predali grad Martinu Frankapanu. G. 1490. zauze car Fridrih Trsat, pa on ostade u njegovim rukama po ugovoru požunskom, tek je nasljednik njegov Maksimilijan imao grad vratiti. To se međutim ne dogodi, već su Mlečani g. 1508. osvojili i Rijeku i Trsat, a g. 1509. ote Bernardin Frankapan grad, da ga zadrži do svoje smrti g. 1533. Trsat baštini njegov unuk Stjepan Frankapan Ozaljski, pa se grad smatrao svojinom Zrinjskih i Frankapani, nu kao važna utvrda ostade u rukama carske vojske, pa g. 1563. gospoduje tu Ivan Lenković sa svojim stražarima. Nadvojvoda Karlo založi grad

¹⁾) Laszowski: Hrv. povj. građevine I. 1.

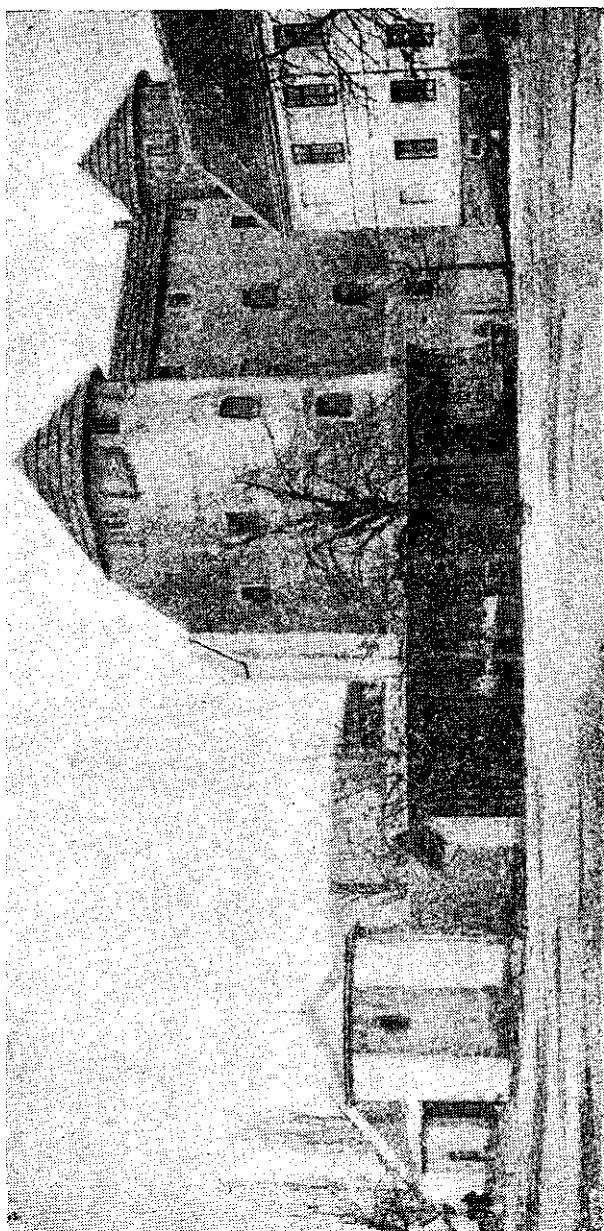
g. 1582. senjskom kapetanu Gašparu Raabu, koji je učinio vrata na zapadu grada i ostavio Trsat svom zetu Gašparu Knežiću. Nu oko g. 1616. opet je, barem za kratko vrijeme, grad u rukama Nikole Frankapana, hrvatskoga bana, a odslijе pod krajiskom upravom. G. 1826. kupi ga grof Laval Nugent, pa ga dade po graditelju Pavonuzziju pregraditi. Poslije njega dobije grad sin mu Artur Nugent (f 1897), a i danas je ta porodica vlasnica grada.

Na malenom zara-vanku nad Rječinom diže se grad Trsat. Tlocrt je narisao g. 1660. inžinir M. Stier, koji je narisao i sliku grada s gradom Rijekom. Grad se dijeli u dvoje: u prednji dio, gdje je i danas ulaz, i stražnji, sjeverni dio. Nasuprot ulaznoj kuli nalazila se polukula B na uglu, koju je grof Nugent dao kasnije izgraditi. C je glavna kula, koju tradicija krsti rimskom kulom, nu nema nikakvoga razloga, da povjerujemo toj tradiciji. Pokraj polukule D učinio je Raab spomenuti već izlaz. U prostoru E bile su oveće zgrade za stanovanje, kako se to vidi na Valvasorovoј slici. Stier je našao grad dosta trošan, već su faliili krovovi i stubišta, a i cisternu je valjalo opraviti.

Manzonijeva slika od g. 1827. pokazuje podrtine grada dosta vjerno. Nakon tako zvane restauracije nastalo je tu nešto, što nema ništa zajedničko sa stariim gradom. Na sve strane pometana su neznatna kruništa, kojih nije prije kada bilo, pred glavnom je kulom C izgrađena grobnica s antiknim stupovima.

Već je u rimsko doba *Rijeka*¹⁾ bila veoma znatno mjesto, što nam i novije iskopine potvrđuju. To znatno mjesto Liburnije možda Tersatica

¹⁾ Topographie von Fiume u. Umgebung. W. 1869. v. Silvio Gigante: Fiume nel Quattrocento. 1913.



Sl. 184. Ogulinski grad u sadašnjosti.

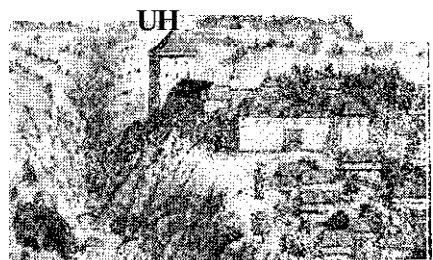
uništo je g. 799. Karlo Veliki, pa se opet javlja g. 1139., kad ga biskup u Pulju, kamo je Rijeka tada spadala, daju u leno knezovima divinskim, koji tu gospodaju do kraja XV. vijeka, a od g. 1338. do 1365. Rijeka je u rukama Frankapana kao zalog. Divinski su knezovi odbili gospodstvo patrijarke akvilejskog, pa su g. 1399. dobili Rijeku od Austrije grofovi Wallsee, jer je Rambert od toga plemena bio suprug zadnje divinske kneginje Katarine. Grofovi Wallsee drže Rijeku do g. 1471., kad je grof Wolfgang odstupio caru Fridriku III.,



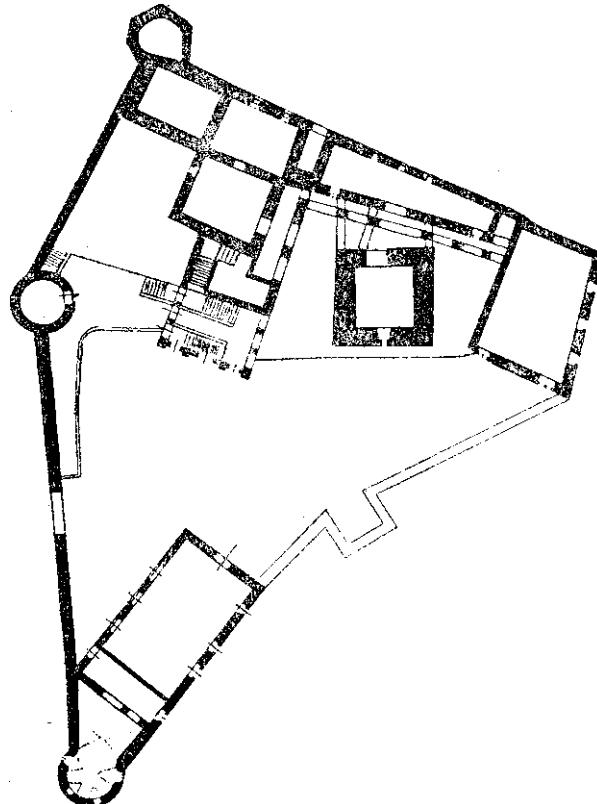
SI. 185. Tlocrt
Tovunja.

pa odslije upravljaju
Rijekom do g. 1776.
carski namjesnici.
G. 1530. prizna kralj
Ferdinand Rijeku kao
samostalno tijelo, kako
se već i prije prizna-

valo, pa je g. 1659. dobila Rijeka i svoj stijeg. G. 1728. proglaši Karlo



SI. 186. Tovunj u vrijeme
Valvasorovo.



Sl. 187. Tlocrt grada Bosiljeva.

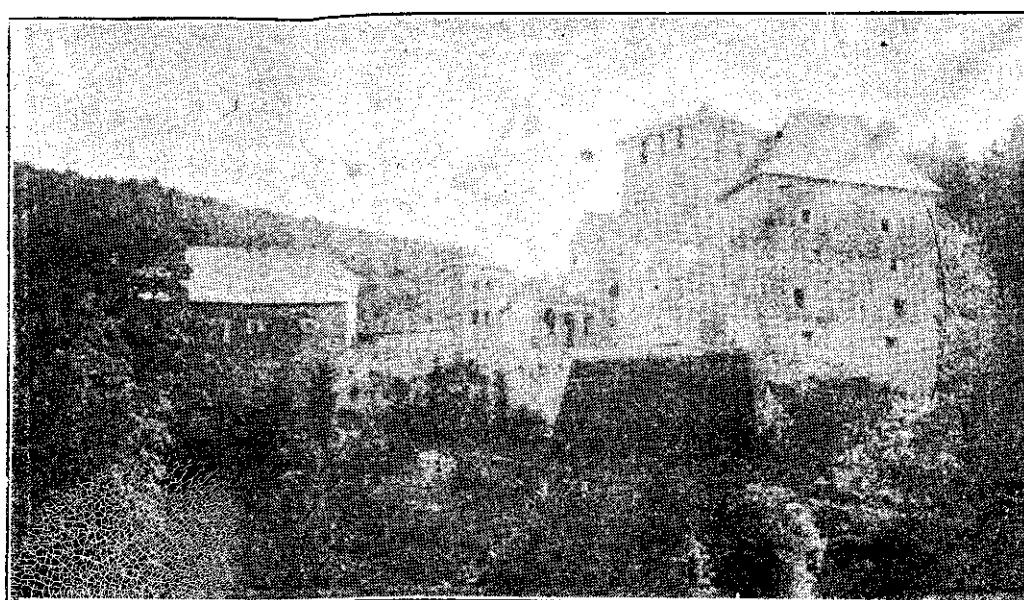
Tlocrt je učinjen prije nedavno izvedene temeljite restauracije, te prikazuje u glavnom gradu, kakov je bio za grofa Nugenta.

j stijeg. G. 1728. proglaši Karlo VI. grad slobodnom lukom, pa je Rijeka napose potpisala pragmatičku sankciju. G. 1776. povrati Marija Terezija Rijeku Hrvatskoj, pa to ostade do g. 1779., kad je priklope kao corpus separatum Ugarskoj. Od g. 1809. do 1814. gospoduju tu Francuzi, do g. 1822. spada pod Austriju, a onda ju opet priklope Ugarskoj.

Najstarija se slika grada Rijeke nalazi u bečkom ratnom arkivu, potjeće iz g. 1579., a pokazuje grad opasan zidovima, koji se tik do mora spuštaju, dok se u pozadini diže kaštel, a napose se ističe stolna crkva. Gigante donosi u svom djelu reprodukciju te slike kao naslovnu sliku. Pieronijev tloris grada Rijeke iz g. 1639. nalazi se u ljubljanskom Rudolfinumu, a izvještaj je o Rijeci štampan u Starinama sv. 29. str. 17. Na sjeveru urisan je kaštel, od kojeg je na jugoistoku jednostruk

zid. Do mora je mala fortezza. Sasvim je jednak nacrt inžinira Mart. Stiera iz g. 1660. Kreuzthaler, pratilac Pieronijev, traži, da se opravi sjeverni zid kaštela, pojačaju tornjevi, da se između njih učini platforma, isto da se pojačaju i zidovi nove bastije, a i toranj Sokol treba poput bastije izgraditi, jer ovako budući predaleko od bližnjega tornja ne štiti dovoljno zidove. I na sjeveru treba izgraditi bastijone, sve za težu artileriju.

Sličan je i izvještaj Stierov, koji zidove zove Haupt und Zwingermauer. Kaštel nema više vrijednosti, jer ne može ni grada braniti, niti obale. Tornjevi su tek dijelom dobri. Posvuda treba dići bastije. Stier je ostavio i dobru sliku grada Rijeke, a iz nešto je kasnijega doba slika Valvasorova, koja se u koječem razlikuje od Stierove. I Merijan je nacrtao Rijeku g. 1649. u djelu o Carnioliji, nu koliko to vrijedi, vidi se po tom, što je riječki kaštel narisan sasvim jednako kao i Trsat grad,



SI. 188. Pogled na grad Bosiljevo
prije restauracije u prošlom deceniju.

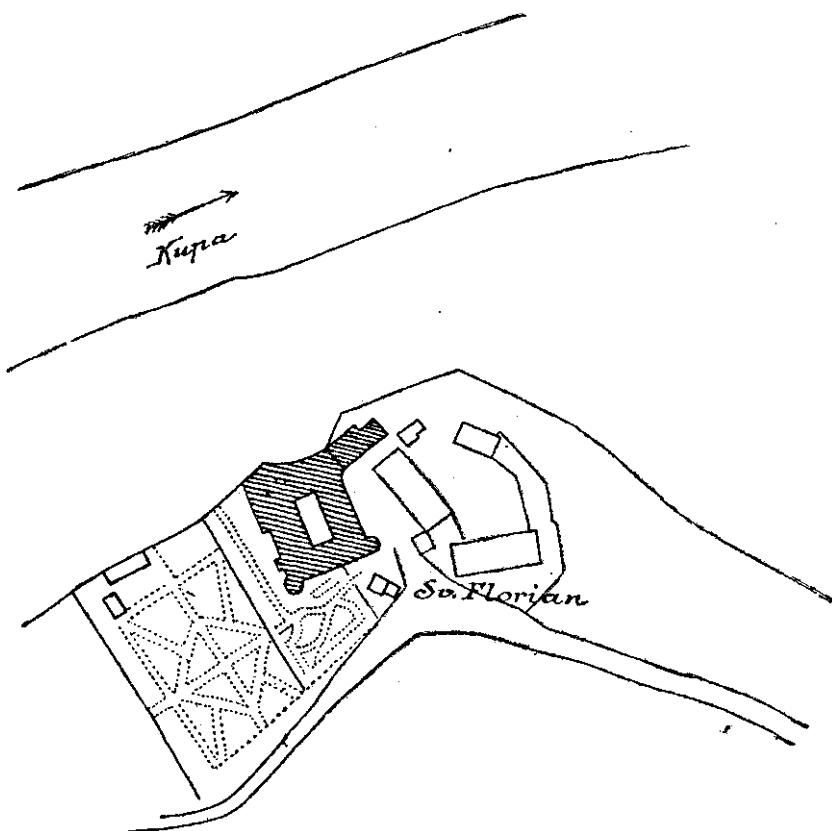
koji je od toga kaštela sasvim različit. Nu ipak će biti približno dobro prikazan tu riječki kaštel: oko četverostranoga zida, usred kojega se diže braničkula, dižu se zidovi, učvršćeni na uglovima polukružnim kulama. Tako je po Pieronijevu nacrtu mogao grad izgledati. Od svih tih utvrda stoji danas toranj sa satom na Corsu, a i taj je dakako kasnije znatno pregrađen.

Već je sigurno u predrimsko doba postojalo naselje tamo, gdje je sada grad **Bakar'**). U rimsko je doba bilo tu znatnije mjesto, (možda

^{*)} Ad. Veber: Bakar. „Vijenac”, g. 1875. br. 37.38. L. Salvator: Der Golf v. Bucari. 1871. str. 30—35. — Sabljari: Bakar i Turopolje: Književnik, I. 495. — Mažić M. Prilozi za povijest gr. Bakra. Sušak, 1896.

Volcera, što odgovara glasovno riječi Bakar), tu se našli brojni rimski spomenici, o kojima izvješće S. Ljubić u Vjesniku hrv. arheol. društva od g. 1882. O sredovječnom Bakru ima malo vijesti, tek se u početku XV. vijeka spominje grad u rukama Frankapani. Oko g. 1405. oženio se Friderik Celjski s Jelisavom, kćerju Stj. Frankapani, pa je dobio Bakar, nu kad je g. 1422. ubio svoju ženu, morade grad povratiti Frankapanima. Ali kralj Sigmund izda nalog g. 1435., da se ima Ulrik Celjski uvesti u posjed grada i ostati u njem dotle, dok Frankapani ne plate 32.000 forinti.

Kad su si Frankapani g. 1449. podijelili dobra, zapade Bakar Martina Frankapani. G. 1480. ote Frankapanima Bakar kralj Matija, ali ovi ga



Sl. 189. Položajni nacrt dvora u Severinu.
Iz kat. mape.

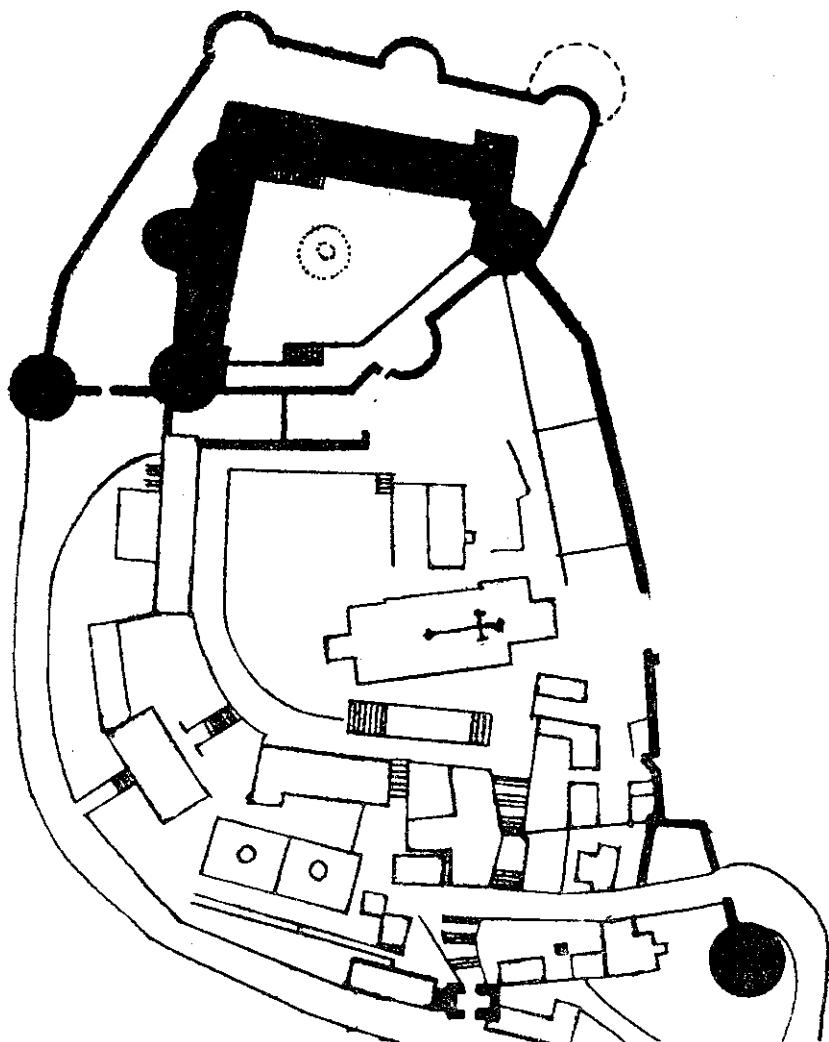
dobiju po kraljevoj smrti natrag. Ugovorom predje g. 1577. grad u posjed Zrinjskih, pa su ga g. 1670. oplijenili vojnički komesari. Odslij je Bakar podpadao čas pod ovu, čas pod onu upravu, te služio i kao bolnica i kao kasarna.

Frankapanski je grad u Bakru utvrda iz gotskoga doba; nu u renesansko je doba posve izmijenjen, te se primaknuo tipu dvora. Glavni je toranj do ulaza, uz njega se prislanja drugi u obliku potkove. Između ta dva tornja nalazi se u prvom spratu kapelica s ostacima gotike. Treći

je toranj polukružan s glagolskim napisom, koji veli, da je tu bastiju dao učiniti Jerolim iz Zadra, kapitan armade kraljevske svitlosti g. 1530. Oko malenoga dvorišta, u kojem se nalazi cisterna, nižu se druge zgrade, sada sasvim preudešene.

U nedalekom **Bakarca** nalaze se doslje neispitane ruševine (40 m duge, 3-5 m. široke). Tu su nađena tri rimska miljokaza za ceste, koje su vodile iz Bakra u Bakarac, pa dalje preko Triblja u Novi.

Hreljin') je napušteno mjesto, kao i Ledenice: mjesto nije više odgovaralo potrebama pučanstva. U jugozapadnom je kutu sačuvano nešto



SI. 190. Položajni nacrt grada Grobnika.
Nekad je zid polazeći od grada opasavao i mjesto Grobnik.
Nacrt majora Sabljara iz g. 1854.

frankapanskog grada, od kojeg obilaze zidovi oko cijeloga mjesta, a u sredini je mjesta velika građevina s tornjem, koji je gromom oštećen. Sabljari je tu zgradu držao crkvom, a do te zgrade stoji i sada uzdržana kapelica, sagrađena navodno g. 1699. na mjestu starije frankapske

¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Građevine I. 31. L. Salvator. Der Golf v. Buccari.

crkvice, iz koje potječe lijepi kameni okvir za svetohranište, što se danas čuva u arheol. muzeju u Zagrebu. U ovom su Hreljinu krčki knezovi često boravili, a pri diobi dobara g. 1449. dobi Hreljin knez Ivan Frankapan. G. 1481. potvrđi posjed Hreljina kralj Matija Stjepanu Frankapanu i sinu mu Bernardinu. G. 1649. gospodari tu Petar Zrinjski, a g. 1670. Hreljin je zaplijenjen, te darovan posljednjem Zrinjskom Adamu, da po njegovoј smrti (f 1691. u bitci kod Slankamena) i taj posjed uzme komora. Danas se mjesto pomaknulo dalje, a zovu ga Picket: u župnoj se crkvi sačuvala iz frankapanskih vremena divotmonstranca, remek djelo umjetnosti. Tlocrt mjesta učinio je Sabljar, a priopćen je u Laszowskovom djelu.

Dvorovi u *Kraljevici*¹⁾ ne spadaju za pravo u razmatranje o sredovječnim gradovima, oni su doista samo dvorovi, ali su lijepi primjeri graditeljstva iz onoga vremena. *Stari grad* uz crkvu ima dva dvorišta, okružena arkadama, od kojih su doljnje polukružno završene, a gornje imaju plosnate lukove. Oko toga dvorišta — u njem je cisterna s grbom Zrinjskih i napisom C. P. A. Z. 1651. — nižu se prostrane odaje, a s jedne se strane prislonila crkva. Drugo je dvorište još veće, a tu su arkade u gornjim dijelovima zazidane.

Novi grad je prava renesanska građevina, sagrađena na rtu do mora u formi četveročata, komu je na svakom uglu po jedna okrugla kula ugrađena. U sredini je dvorište s arkadama, dolje na četverostranim, gore na oblim stupovima. Još i danas, kad je znatno preudešen — dignut je za vrijeme boravka isusovaca cijeli sprat — ostadoše tragovi bogatoga



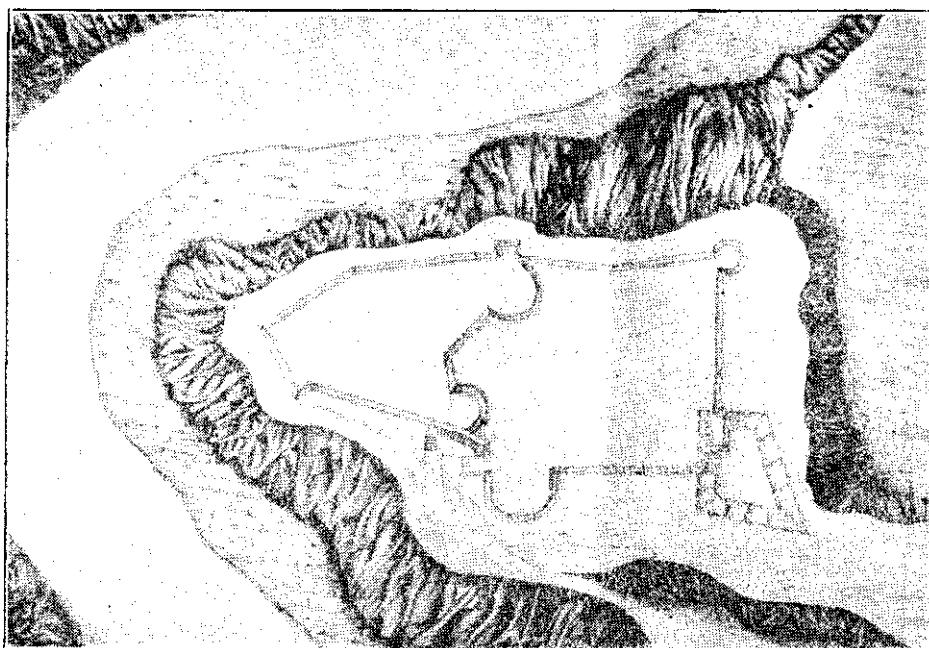
đena. U sredini je dvorište s arkadama, dolje na četverostranim, gore na oblim stupovima. Još i danas, kad je znatno preudešen — dignut je za vrijeme boravka isusovaca cijeli sprat — ostadoše tragovi bogatoga

¹⁾) Laszowski: Hrv. Povj. Građevine I. 137. — L. Salvator: Der Golf v. BuccarL

uresa grada, renesanski kipovi nad vratima, bogato urešeni podovi i stupovi, ma da su i taj grad nemilice poharali g. 1670.

Na rtu Srščici vide se ostaci fortice frankapanske, koja je po nacrtu majora Sabljara imala nepravilno četverostran oblik, s prizidanom kulom i ulazom, a pred njom bio je podignut zid. Jugoistočna fortica i nije za pravo drugo no zid s brojnim strijelnicama, iza kojega se digla omanja građevina.

Iz vinodolske se ravnice diže osamljeno sedlasto brdo: na jednom se njegovu kraju uzdigao stari grad Frankapana **Drivenik**, vlasništvo g. 1449. Ivana Frankapana, gospodara Hreljina. Grad je sagrađen u formi četverokuta s četiri polukule u zidovima i s glavnom kulom na jugoistočnom uglu. Na južnoj se strani ulazi u grad kroz polukružno završena

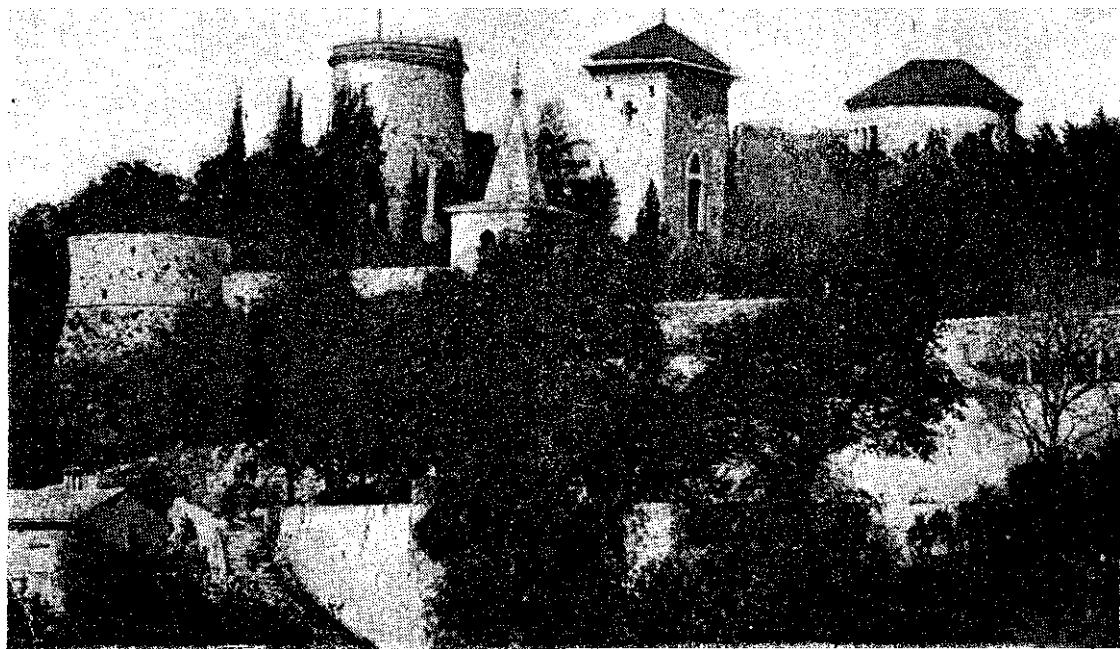


SI. 172. Tlocrt grada Trsata.
Iz djela M. Stiera iz pol. XVII. v.

vrata pod djelomice sačuvanim bačvastim svodom. Na lijevo je štitila ulaz omanja kula, na desno je glavna kula, koja se manjim dijelom utisnula u ugao zida, a većim odskočila od njega. Ulaz u kulu bio je u prvom spratu. Kula je izvana okrugla, iznutra četverostrana. Gotovo polukružne kule na sjevernoj strani grada — sjeverni je dio dvorišta odijeljen zidom od većega dijela dvorišta, koji je nešto viši — nisu bile nikada posve zatvorene, već za pravo samo „Schale\ Strijelnice su gradske posve malene. U arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se komad kamena s glagolskim napisom, koji spominje g. 1572., a navodno potječe s ove građevine. Na okretu ceste iz Drivenika u Crkvenicu stoji na brijegu **Badanj grad**, izvrstan branič pristupa u Vinodol s ove strane. Na suprotnom

je brijezu Kotoru danas ruševina stare crkve, a tradicija hoće, da je i tu postojao grad. Badanj je frankapanski grad, koji je u svojim ruševinama sačuvao sliku sastava pravog sredovječnog grada: predvorje i glavni dio grada su ovalnoga oblika, oko kojeg se opet diže zid, u kojem su u najnovije doba učinjene strijelnice, te još i danas dominira svojim položajem nad cestom.

U vrijeme stvaranja Vinodolskog zakonika postojao je već grad u *Grižanima*¹⁾: Ljuban i Petar popovi, Damnjan satnik, Dunat, Dragomir i Vidomir Vlčić zastupaju Grižane. Prije je Kotor, Belgrad, Badanj s Grižanima sačinjavao jedno imanje, a pri diobi dobara Frankapanu zapade Belgrad i Kotor kneza Martina, koji g. 1474. kupi i druge dijelove posjeda,



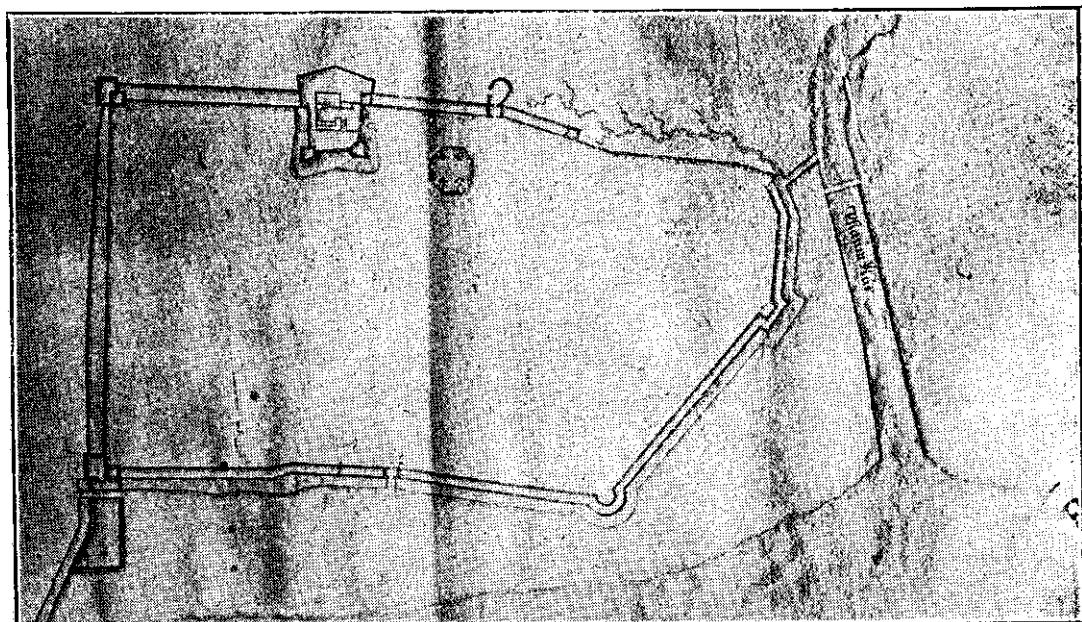
SI. 193. Grad Trsat
nakon nazovi-restauracije maršala Nugenta.

te ga ujedini, tek Belgrad dade pavlinskom samostanu u Novom na brdu Ospu, a Kotor dade franjevačkom samostanu na Trsatu. Crikvenica je tada bila luka grižanska.

Po ugovoru glede zajednice dobara familije Frankapanu i Zrinjskih postadoše Zrinjski gospodari grada, tu je Petar Zrinjski imao 360 kmetova. Kad je Petar Zrinjski bio zatvoren u Bečkom Novom mjestu, oplijeni grad senjski potkapetan Gali, ali poslije smaknuća Petra Zrinjskoga dobije grad Adam Zrinjski. Kasnije je grad u rukama ugarske, pa gradačke komore i

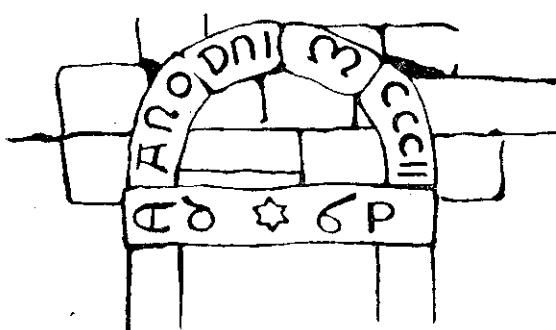
*) Lopašić: Urbari 82.

konačno je upravljala njim Banco Gefohlen Administration im Herzogtum Krain und Littorale Austriacum tako, da je grad posve propao. Po onim ostacima sudeći imao je i taj grad četiri kule, dvije se dijelom sačuvale.

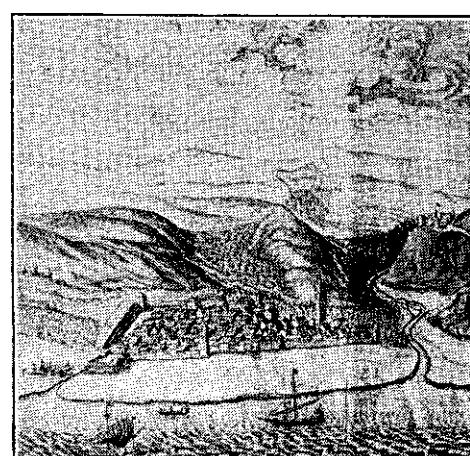


SL 194. Utvrde grada Rijeke.
Po nacrtu Stierovu iz pol. XVII. v.

I *Bribir*¹⁾ je dao svoje zastupnike, kad se je stvarao zakonik vino-dolski. I to je grad Frankapana, koji je ženidbom došao za neko vrijeme



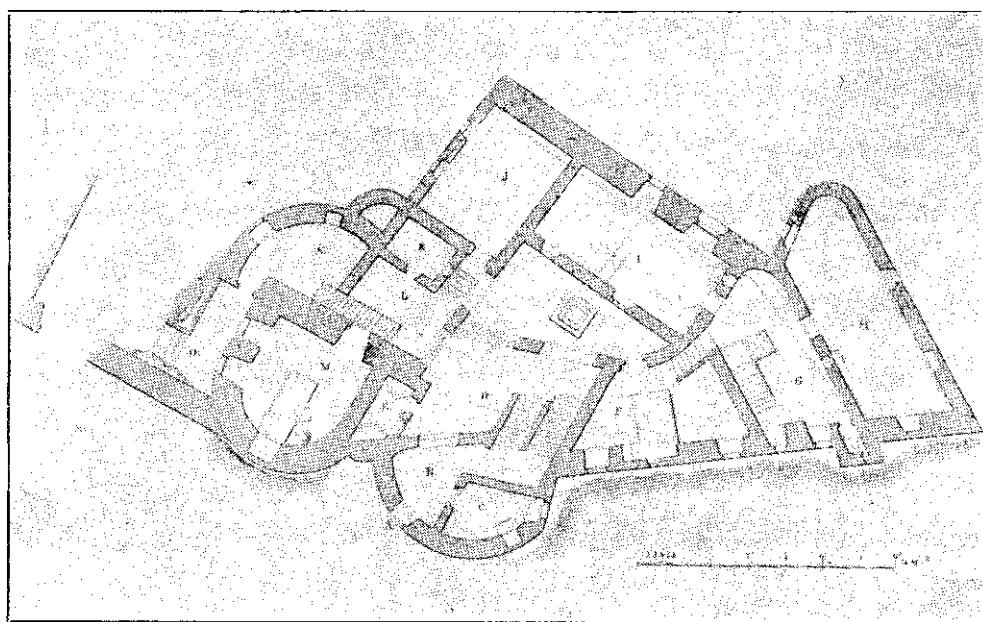
u ruke knezova celjskih, a pri diobi
dobra zapade grad kneza Martina.
G. 1480. dade kralj Matija grad po
senjskom kapetanu Blažu Mađaru i
Maroju Žunjeviču oteti, pa ovaj po-
tonji posta gospodarom grada, nu pod
kraj XV. vijeka opet je u rukama Frankapani, te spade po ugovoru u
vlast knezova Zrinjskih, i doživi jednaku sudbinu kao i grižanski grad.



SI. 195. Rijeka i Trsat u XVII. v.
Po "rig. " djelu M. Stiera.

¹⁾ Klaić: Frankapani. 56.

U arheološkom se muzeju u Zagrebu nalazi ploča s glagolskim napisom, koji kazuje, da je knez Bernandin g. 1527. dozidao grad. Još je do pred par decenija bio briški grad čitav, sad je tek jedan dio još, sačuvan. G. 1878. porušen je jedan dio, kad se gradila ženska škola, a



SL 196. Tolcrt prizemlja grada Bakra.
Iz djela Salvatorova: Der Golf v. Buccari.

drugi g. 1891., kad se gradio općinski ured. Vanredno lijepo i pomno sagrađena je glavna kula (četverostrana); na jednim zazidanim vratima uklesano je Anno dni M C C C II i još neka neprotumačiva pismena. Od grada su išli zidovi, koji su cijelo mjesto opasavali.



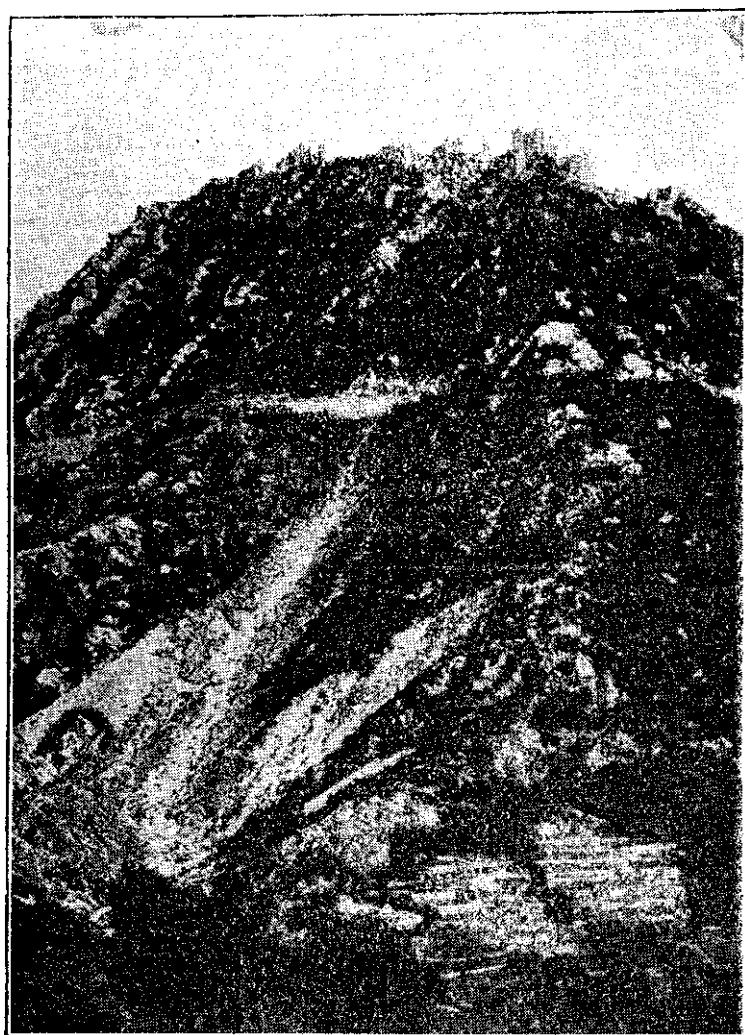
SL. 197. Grad Bakar.

Glavno je mjesto Vinodola od davnine *Novi* (*), odlično svojim položajem, osebujno po tom, što se tamo sačuvali narodni običaji, narodna nošnja i narodna pjesma. Još se i sada smatraju Novljani nečim posebnim, pa se žene redovno samo među sobom. Tradicija je narodna neobično jaka, pa je razumljivo, da baš iz Novoga potječe tvorac Smrti Smailage Čengića, ban Mažuranić, koji je tu tradiciju u duši svojoj nosio, te je

u profinjenoj formi svjetu dao. Mjesto je Novi nastavano u rimske doba, a bilo je napućeno jamačno i u predrimsko vrijeme. G. 1288. stvara se u Novom, glavnom mjestu Vinodola, zakonik vinodolski, u kojem se

*) Laszowski: Hrv. povj. građevine I. 225.

kodificiraju tradicionalni pravni običaji i uredbe. I Novi je dakako u rukama Frankapana. G. 1449. dobiva ga knez Martin s Okićem, Starigradom, Bribirom, Kotorom i Bakrom, a g. 1481. otimlje grad kralj Matija, da ga daruje Stjepanu Frankapanu i sinu mu Bernardinu. Po uzajamnom ugovoru o zajednici dobara (g. 1544.) između Stjepana Frankapanu i šurjaka mu Nikole Zrinjskog, dođu Zrinjski u posjed grada, ali g. 1580. odstupaju Juraj i Nikola Zrinjski grad Gašparu, Nikoli i Jurju Frankapanu.

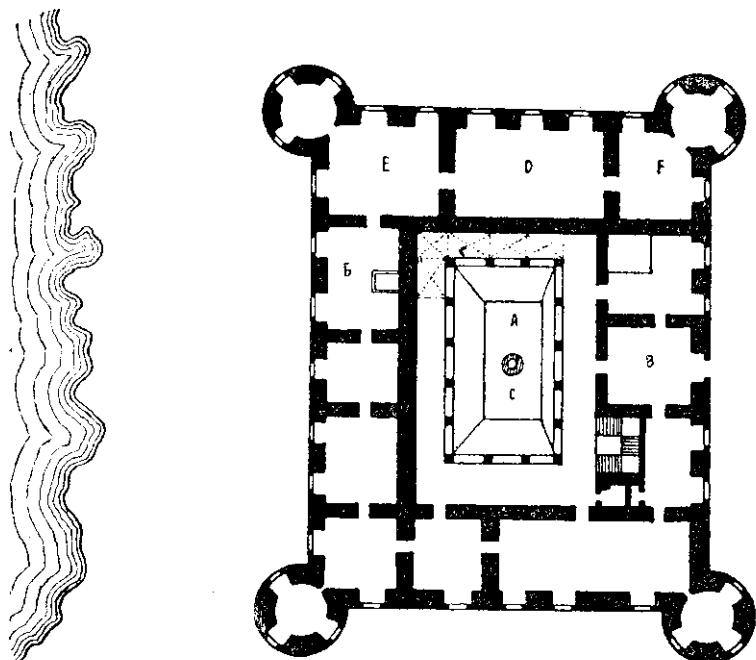


SI. 198. Razvaline mesta Hreljina.

Već su češće dolijetali Turci pod Novi, a Mlečani napadoše grad g. 1598., pa opet g. 1613. i 1615., kad je Markanton Venier navalio na grad i za neko ga vrijeme zauzeo. Nu knez ga je Nikola opravio, pa je tamo često boravio, te ga po smrti (g. 1647.) ostavio bratu si Vuku. Franjo Krsto Frankapan, posljednji toga roda, sjedini opet svu djedovinu u svojim rukama.

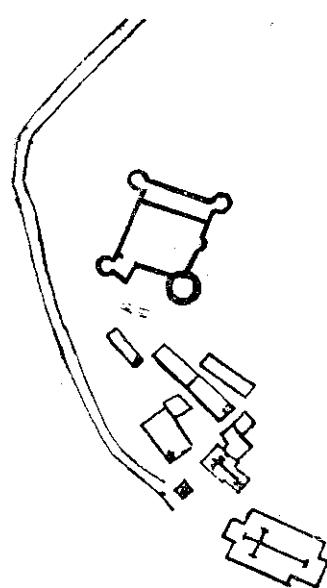
G. 1670. zaposjedne grad senjski potkapetan Ernest Gali, pa Novi spade pod komoru, a od god. 1692. upravlja i njim Banco Gefohlen

Administration u Ljubljani, koja predloži g. 1761. djelomično porušenje grada, što se je i učinilo. Ostatak se g. 1768. dijelom opravio.



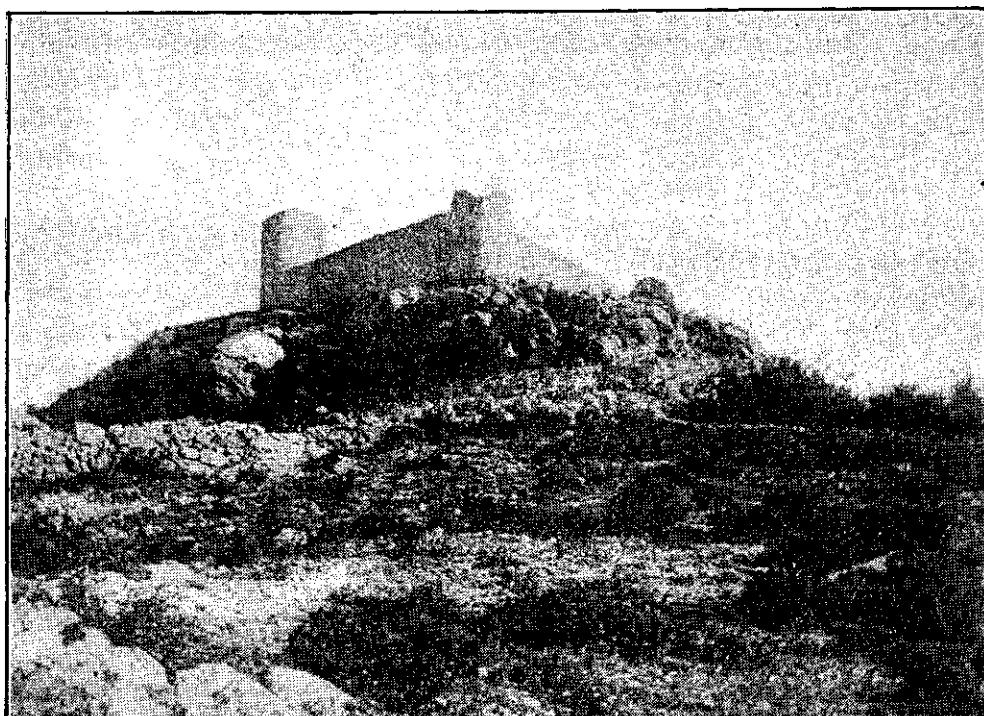
SI. 199. Tlocrt dvora u Kraljevici iz g. 1701.
B ulaz, C cisterna, D—G sobe.

Sam je grad Novi posve preudešen prema zahtjevima kasnijega vremena. Građen je u četverokut, a najstariji je dio jamačno „kvadrac“, četverostrana branič-kula, u kojoj su veliki prozori i vrata u prizemlju učinjeni u novije doba, stari uzani su dijelom sačuvani. Nekada je bio završetak tornja drukčiji, kako se i sada opaža. Kruniše je samo kasnija igrarija. Pred kulom bio je kasnije sagrađen „rondel“, koji je još na katastralnoj mapi od g. 1858. urisan. U to je doba bio grad okružen malim kućicama, koje su se priljubile uz njegove zidove, a tek u novije su doba odstranjene. Na suprotnoj je strani stajala okrugla kula, koja je čuvala Vela vrata do nje, a bez nužde je porušena. Sačuvano gradsko krilo između tih dviju kula s nepravilnim pročeljem sklop je prostranih i omanjih odaja, koje služe za stražarnicu, spremište, zatvor, općinski ured. U drugom je spratu velika dvorana s predsobljem i pokrajnjim prostorijama, iz kojih se dolazilo do onoga krila, gdje je danas škola. U toj se dvorani sačuvao vrlo oštećeni



SI. 200. Položajni nacrt grada i mjesta Drive-nika. Iz katastr. mape.

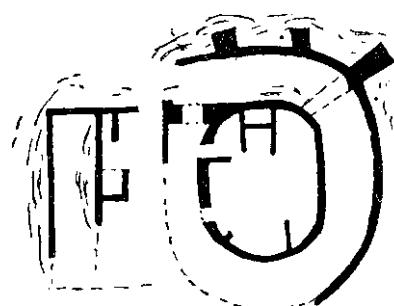
stari drveni strop s bijelim ornamentima na modrom polju, pa dva prozora sa sjedalima. U sam se grad ulazilo nekada tamo, gdje je sada škola; tu je bila i gradska kapelica. Sjevernoga i istočnoga krila nema već odavna. Tradicija hoće, da su i na sjevernoj strani bile dvije kule, jedna okrugla, druga četverouglasta.



SI. 21. **Grad Drivenik.**

Novi je postao g. 1463. sijelom modruškoga kaptola, kamo ga je doveo biskup Kristofor. Tu je g. 1462. osnovao knez Martin Frankapan pavlinski samostan, od kojeg se je na groblju sačuvala crkvica, kojoj se g. 1916. svod urušio.

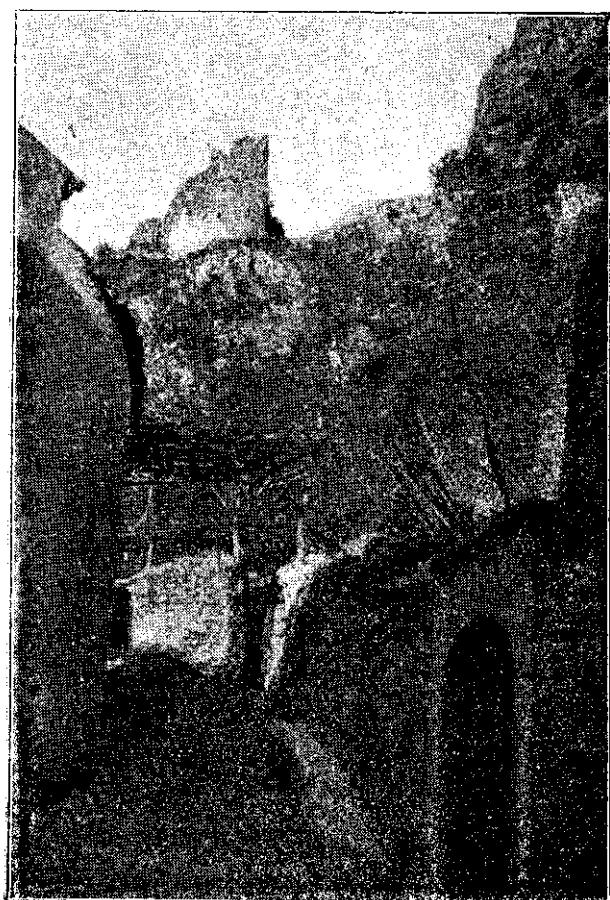
I *Ledenice* imaju davnu povijest, i one su sudjelovale g. 1288. kod sastava zakonika vinodolskoga. Grad je bio g. 1449. svojina kneza Dujma IV., osnivača slunjske loze Frankapana, a g. 1572. učiniše ga senjski kapetani krajiškim gradom. Još g. 1660. učinio je inžinir M. Stier nacrt grada, koji mu se učinio važnim, pa je i opravke preporučao. Mjesto se oko grada savilo, a već odavna je napušteno, tek se podori kućica zapažaju. Samo se crkvica sv. Stjepana uzdržala i bila je sve do g. 1827. župna crkva. Tu je bio do crkve ulazu mjesto i još su do nedavna stajala tu gotski uokvirena



SI 202. **Nacrt ruševina Badanj grada kod Crkvenice.**

vrata. Sam grad je danas iznutra hrpa kamenja, nu vide se još vanjski zidovi s dvije okrugle kule, a dvije polukule iskaču iz gradskoga zida.

Na koncu mi je spomenuti zagonetnu ruševinu sa zagonetnim imenom *Lopar kod Novoga*. Diže se dosta dobro uzdržana tik uz more u obliku peterokutnika, komu je šilj okrenut prema cesti, a prednji dio uz more čuva sa svake strane po jedna kula. Poprečni zid dijeli cijelu građevinu u dvoje tako, da je do mora veliko četverostrano dvorište, uz koje se naranča trokutni dio. Pri sastavu ovih dvaju dijelova vide se ostaci omanjih kula ili doksata na zidu. Prednji dio zida do mora fali, a možda i nije nikada više zida postojalo do onoga, što i sada postoji. Oko te građevine velik je zid polukružno od morske obale do obale izveden. Unutar zidova još je kamenito tlo u svom prirodnom stanju: nije ga nitko trebao dirati i ravnati. Nigdje nema traga kakovim zgradama za stanovanje. Ali sa svake strane postoje velike kamene stepenice, koje vode na zid, a taj je nekada bio proviđen kruništem.



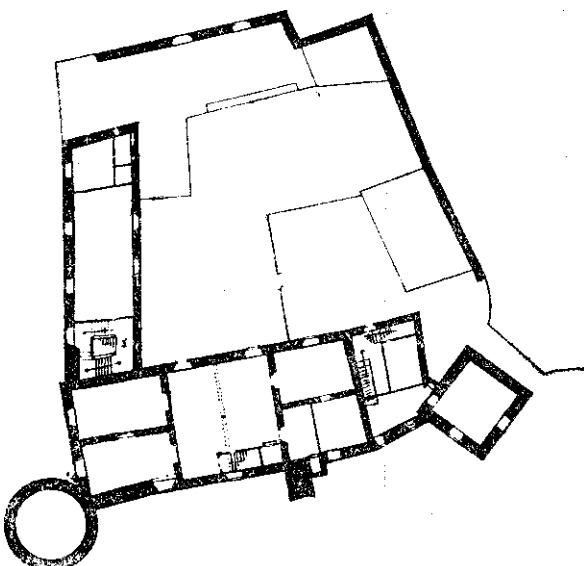
SI. 203. Grad Belgrad kod Grižana.

upućuju na to, da je to rimska građevina, nu opet se drugi tomu protive. Vjerovatnije se čini, da je to sredovječna frankapanska građevina, podignuta u pomorske svrhe, ali zadaća njena nije jasna. Pomišljalo se na škver, nu to je slabo vjerovatno. Ili je samo stražarnica ili stovarište robe? Možda će se u kasnije vrijeme to moći odrediti.

Iz kojega je vremena ova građevina? Ima znakova, koji

Sredovječni gradovi u ličko-krbavskoj županiji.

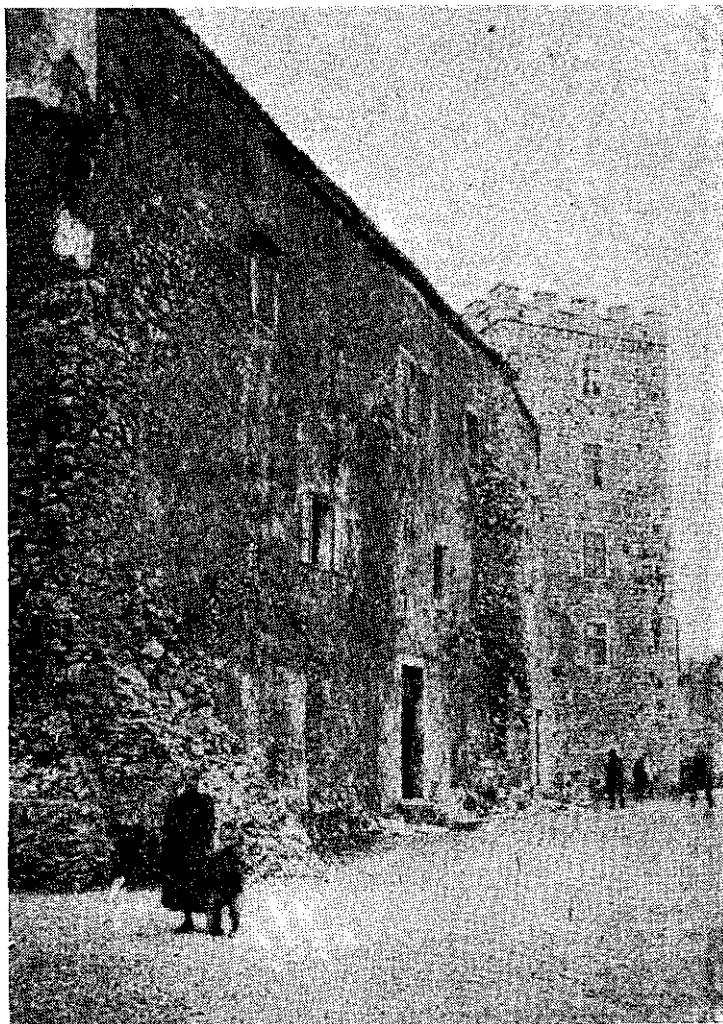
Lika je od pradavnih vremena sasvim posebnim životom živjela, sasvim osebujan svijet živio je tamo, pa živi i danas. U prošlosti je Lika bila kud i kamo važnija: upravo je nepregledan broj nalazišta predmeta iz sviju epoha t. zv. preistorije¹). U tom se obilju može s Likom isporediti u nas možda jedino još Srijem. Pa nisu to samo pojedini nalazi: tu je u predrimsko doba bilo veoma velikih naselja: dostaje pogled u niz ormara s nalazima iz Prozora u hrv. arheološkom muzeju u Zagrebu. Sve glavne ceste, kojima se danas prolazi Likom, bile su već u predrimsko vrijeme, preživjele su rimske doba, danas se jošte upotrebljavaju, pa se i moderno prometno sredstvo, željeznica prikučila pradavnom putu. U rimsko su doba nastali ili bolje tek proširili gradovi i gradići u Lici: Senia, Monetium, Arupium, Epidotium, Ancus, Curcum, Ausancalio, Vegium. Drugi su poznati po imenu, tek se ne mogu točno lokalizirati, dok se brojni drugi gradovi uopće i ne spominju, ali o njihovoј egzistenciji svjedoče brojni nalazi. Još danas svjedoči napis na pećini u Lomskoj dulibi j. Krasnoga, t. zv. pisan kamen, kako su se plemena Parentina i Ortoplina pogodili glede upotrebe vode. Po malo se javljaju u Lici sredovječne župe, odnosno županije: odorjanska, otučka, unska, lapačka, lička, krbavska, nebljuška,



SI. 204. Tlocrt grada u Novom Vinodolskom.
Na lijevo sada porušena okrugla kula, na desno kvadrat Snimak arh. M. Pilara.

*) Patsch: Die Lika in rom. Zeit W. 1900. — Klaić: Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjes. hrv. arheol. dr. VI. VII.) — Klaić: Krčki knezovi Frankapani. — Frass: Vollst Topographie d. Karlstadter Militargrenze. — Brunšmidove radnje u Vjesniku hrv. arheol. društva n. serije. — Lopašić: Spomenici hrv. krajine. I—III. — Hire: Lika.

buška, gačka, senjska, brinjska i podgorska, pa je niknuo silan broj gradova, koji su bili nastavani do turskoga doba, a danas se još veći dio istih nalazi u ruševinama. Žalibože ti su gradovi doslije slabo ispitani, pa se mogu tek glavniji prikazati, a za studij tih gradova trebat će život dugovječnoga marljivoga radnika. Malo po malo ostaje Lika po strani velikih prometnih putova, pa se nekako začahurila i prividno obamrla, ali domrla nije. I njoj se spremá novo doba.



SI. 205. Grad u Novom u Vinodolu.
Pogled na pročelje i gl. kulu.

Brinje¹⁾, glavni grad brinjske županije, već je u preistorijsko doba bio nastavan. Na nedalekom Humcu nalazi se terasa s predrimskim opkopima. U rimsко doba, misli Patsch, postojao je tu grad Monetium.

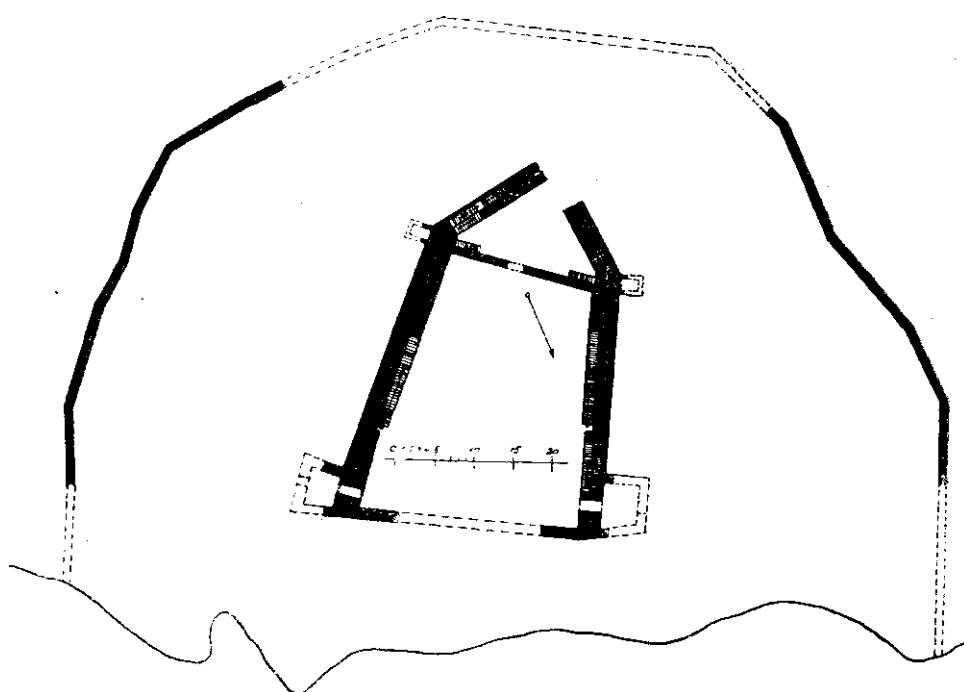
1) Devčić: Prosvjeta 1907. 478, 1908. 202. — Laszowski: Prosvjeta 1895. 116, — Klaić: Vjesnik hrv. arheol. društva VI. 1. — Kukuljević: Neke gradine i gradovi. — Valvasor XII. 97.

Grad se u Brinju zove Sokol ili Sokolac, pa se spominje prvi put g. 1411., kad se u Brinju sastaju Nikola Frankapan i Ivaniš Nelipić, a



SI. 206. Ulaz u grad Ledenice.

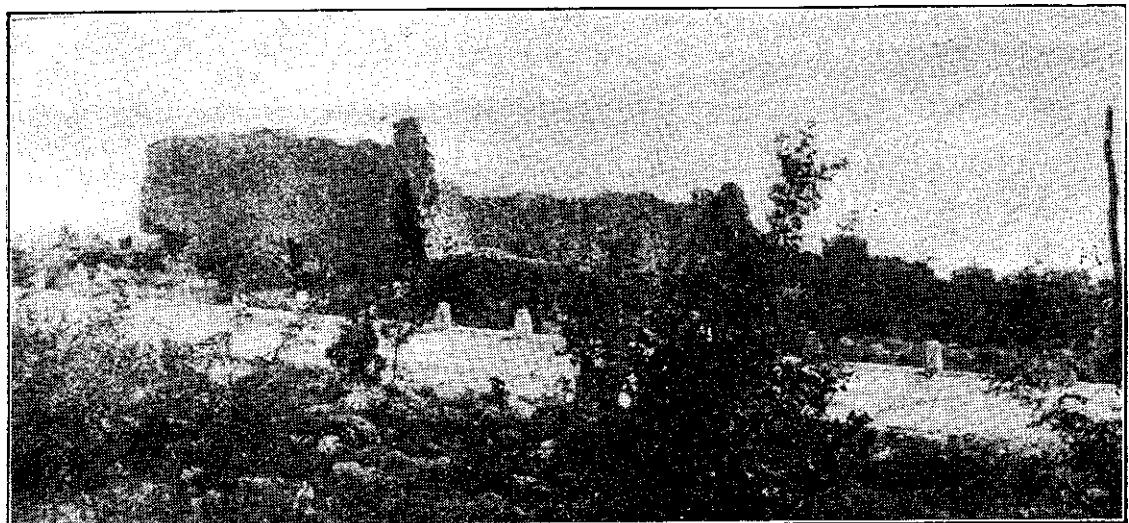
slijedeće godine boravi u Brinju i kralj Sigismund. Grad je ostao u rukama Frankapana do Matije Korvina, koji ga otme knezu Anžu, te ovaj morade



SI. 207. Tlocrt ruševina Lopara kod Novoga Vinodolskoga.

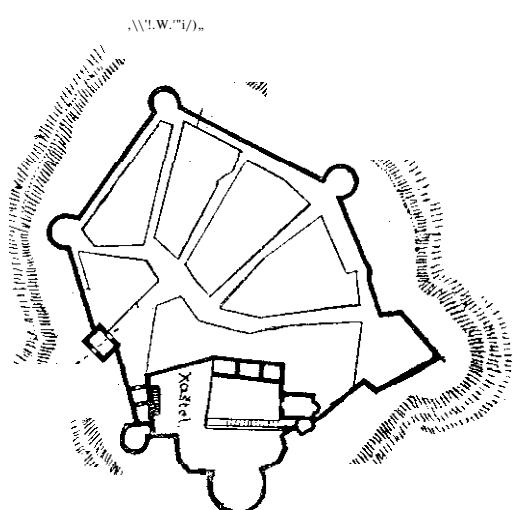
odseliti u najmijeni Kosinj, a tek poslije smrti kralja Matije dobije grad natrag. G. 1493. sastanu se vojske Frankapana s banskom vojskom, da se izmire i zajedno krenu na krbavsko polje, gdje ih dočekao silan poraz.

Ivan Anž osta do smrti g. 1521. u Brinju, a naslijedi ga sin Krsto, koji je bio na saboru u Cetinu kao pristalica Iv. Zapolje. Poslije Krstine smrti dobije brat mu Vuk Brinje; taj nasilni čovjek pogibe kao pristalica kralja



SI. 208. Ruševine Lopara kod Novoga u Vinodolu.

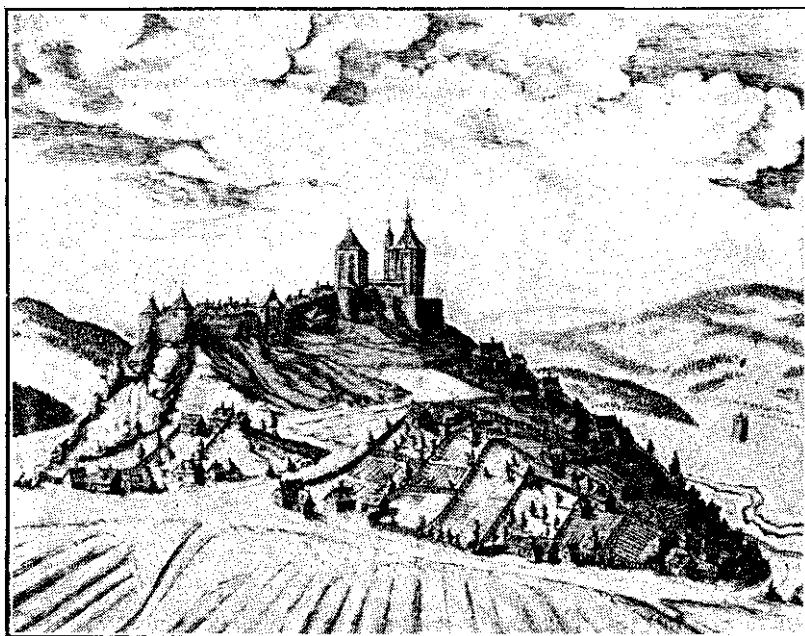
Ferdinanda g. 1546. Brinje spade g. 1537. pod vojničku upravu, pa se g. 1553. opravi grad na kraljev trošak. Turci su često dolazili pod grad (g. 1530., 1623., 1630., 1661.). G. 1613. grad je ruševan „an Gebaude zerissen und an anderen Kriegsnotdurffen gar ode“, a g. 1651. opet se opravlja, pa je tada i novi most učinjen. G. 1639. snimio gaje carski inžinir Pieroni, a g. 1650. inžinir Mart. Stier, koji spominje, da je grad dobro sačuvan i ima dobre zidove. Unutar zidova ima mnogo drvenih kuća. Ulice su veoma uske. Obrambeni trijemovi na zidovima i podovi u kulama propali su. On predlaže opravak za 1850 for. -



SI. 209. Tlocrt grada Brinja i zidova oko varoši. Po Pieroniju. Iz god. 1639.

Brinje je pravi frankapanski grad; sazidan na obranu mesta, koje je zakriljeno zidovima grada, kao što sa gotovo svi oveći frankapanski gradovi. Nacrt Pieronijev (g. 1539.), Stierov (g. 1660.), nacrt iz g. 1701. (ratni arhiv u Beču G. I^a 49.), slažu se u glavnom posvema. Pieronijeva je slika slabo risana, Stier je priložio izvrstnu risariju, Valvasorova je slika narisana samo na temelju tlocrta i posve je neispravna; dobar je šematički prikaz grada iz početka XVIII. vijeka u bečkoj dvorskoj knjižnici

(oko g. 1729.). U gradske zidove ulazilo se kroz čvrstu kulu, ulaz je branio mali doksat (Pechnase), četir polukružne kule, petokutnik i okrugli veliki bastijon (na Valvasorovoј slici je tu kula!) pojačavaju zidove. Sam grad sastojao je od branič-kule G, koja je bila vrlo pomno izrađena, pa u gornjim dijelovima lizenama raščlanjena. Na suprotnoj je strani bila kapela B, koja zasluzuјe sama potanji prikaz, a između tih objekata bile su zgrade za prebivanje C. Spomenuti bastijon E branio je gradski zid, koji je spajao kapelu sa branič-kulom. Na Pieronovu su nacrtu urisane unutar zidova i skupine kuća: čini se, da se grad nije u bitnosti ništa promijenio do svoje propasti, pa je slika Stierova primjer grada i varoši i za daleko ranija vremena.



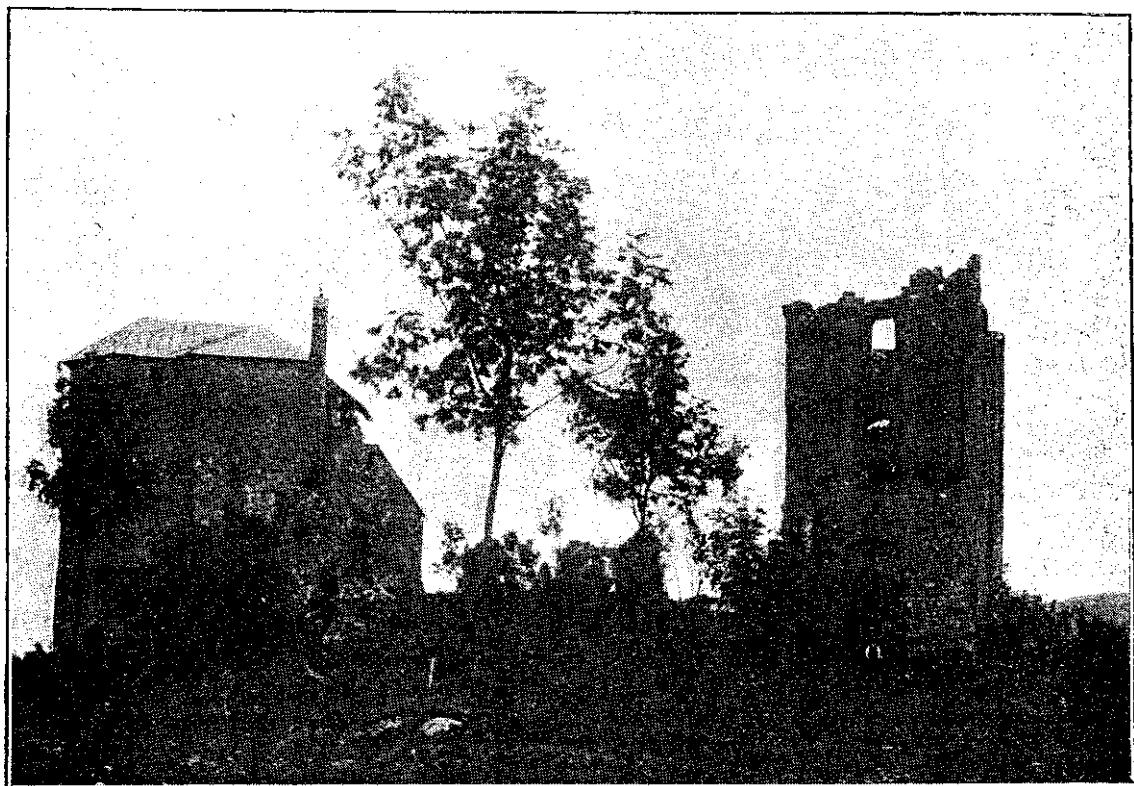
SI. 210. Brinje.

Nacrt iz vremena M. Stiera, u pol. XVIII. v. Grad je čitav, na desno se vidi gl. kula i crkva.

Najbolje je od cijelog drada sačuvana **gradska kapela**. Tlocrt joj je naskroz nepravilan. Kapela ima tri sprata: srednji sprat je prava kapela: rebra, okvir vrata, kružište prozora i doprozornici izvedeni su neobičnom pomnjom a sve upućuje na kasnije gotsko doba. I donja je prostorija svodena: strijelnica pokazuje, da se i tu pomicalo na obranu, dok je gornji sprat s ovećim otvorima udešen lih za obranu. Sva je kapela građena od kamena, izvana je u znatnoj visini kordonski vijenac oko cijele građevine, a rubovi su njeni napose pojačani. U svem je ta kapela jedinstven spomenik graditeljstva, napose graditeljstva Frankapani.

Gradina kod Starog Brinja nedaleko sela Lučana nije ispitana.

Glavno je mjesto senjske župe grad *Senj'*). Patsch drži, da je ime grada „keltsko“. Rimskih spomenika našlo se dosta, gdjekoji su rimski napisи opet izgubljeni. Kod stolne crkve moralo je postojati rimske groblje, a osim toga postojala su još dva rimska groblja. Jedan napis govori i o rimskim kupkama. U srednjem se vijeku spominje Senj rano: parochia (kotar senjski) već g. 1185. U to je nekako doba darovao kralj Bela II. (III.) Senj templarima, koji su ga držali tamo do godine 1269., kad ga je kralj preuzeo, a templarima dao u zamjenu dubičku županiju. Senj je odslijе имао svoje knezove, načelnike i podnačelnike (potestates), suce i vijećnike. G. 1271. izabrali su Senjani krčkoga kneza Vida IV. Frankapana i



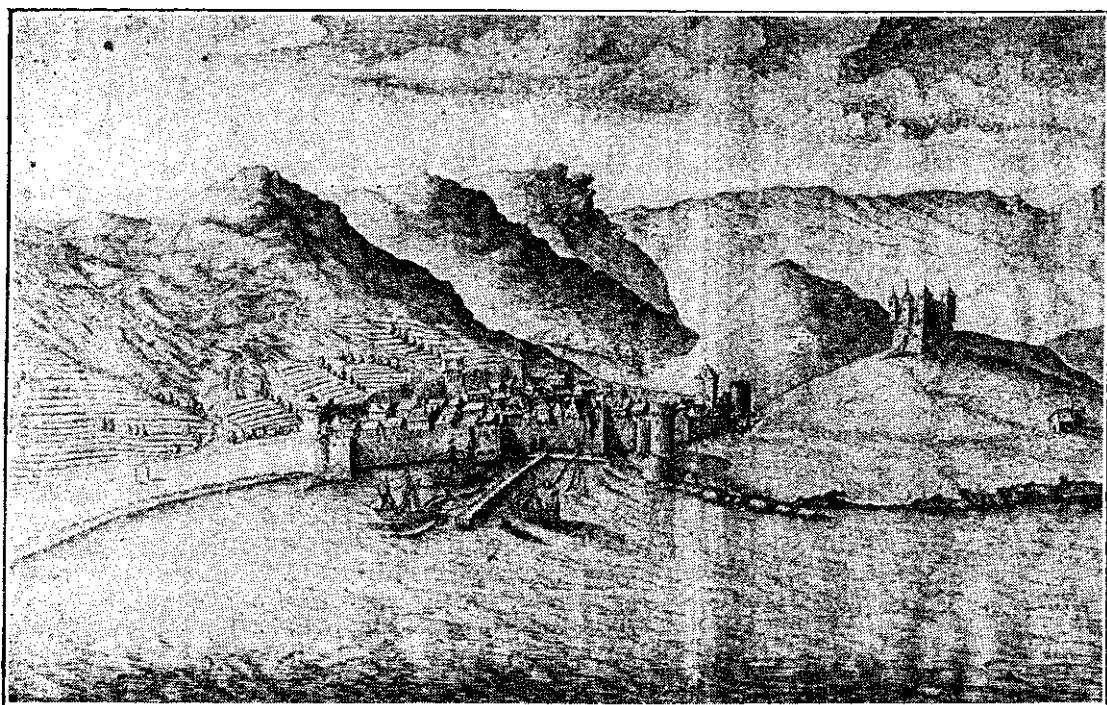
SI. 211. Brinjski grad.
Na lijevo kapela, na desno ostaci glavne kule.

potomke mu naslijednim potestatima svoje općine, no već se doskora Dujam II. od g. 1302. poče nazivati knezom senjskim, prisvojivši si svu vlast nad gradom. Kralj Matija Korvin ote Frankapanima grad, pa on ostade kraljevskim gradom pod upravom kapetana, dok ga u XVIII. vijeku sasvim ne priklopiše krajini. Na kaštelu stoji i danas grb kralja Matije.

Senj je također opasan zidom, g. 1558. porušeno je sve izvan gradskih zidova radi lakše obrane. Kako je duga borba s Mlečanima i Turcima

¹⁾ M. Magdić: Topografija i poviest grada Senja 1877. — Kukuljević: Grad Senj (Leptir g. 1860.), pa kasnije u djelu: Neke gradine i-gradovi. — Klaić: Krčki knezovi Frankapani.

Senj učinila poznatim i važnim mjestom, nije čudo, da su se sačuvali brojni nacrti i prikazi grada, tek se u svem ne slažu. Pieronijev nacrt

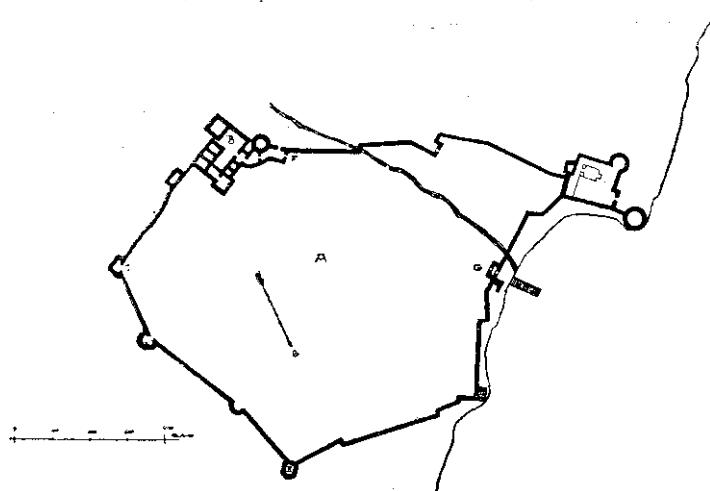


SI. 212. Slika grada Senja iz XVII. vijeka.

Po nacrtu u djelu M. Stiera. Grad je opasan kulama, koje dijelom i sada opstoje, na desno je Nehaj grad, a pod njim crkvica Marije od Arta.

potječe iz g. 1639., Stierov iz g. 1660., a treći je iz g. 1701., prikazi su najbolji još onaj u Valvasorovu djelu „Ehre des Herzogtums Krain XII. 78.“ i u Stierovu rukopisu.

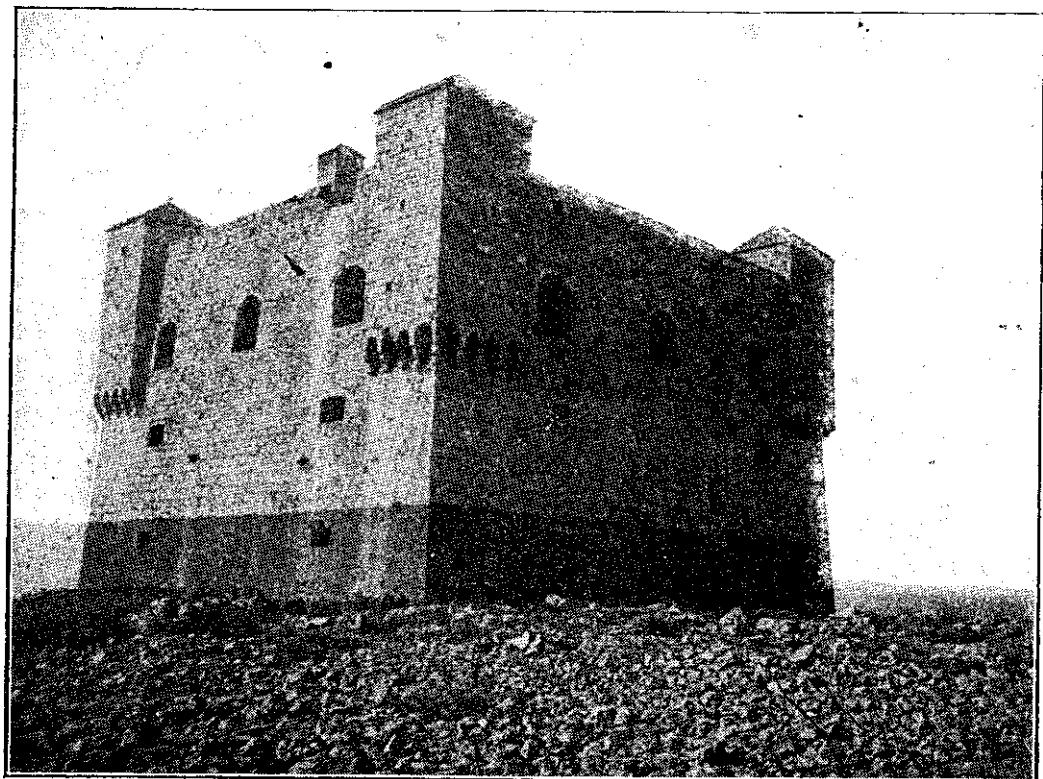
Grad ima oblik peterokuta; u jednom se je kutu smjestio kaštel Frankapana, današnji konvikt Ožegovićanum s četverostranim tornjem i okruglom kulom, što je Stier krsti Philippturm, pa dalje Turaš toranj, zlatni toranj (peterokut), Salapanock (okrugli toranj), Trybenack (polukružna kula), papinska kula (okrugla), St. Prossy Thurn, Turina, Šabac, naša Thurn i Mera Thurn¹).



SI. 213. Tlocrt grada i utvrda oko varoši senjske.
A mjesto, B kaštel.

¹) Lenković spominje g. 1550. druga imena. Na istoku: Radomerić, kulu kod v. vrata, na sjeveru Lipicu, rondel, papinsku kulu, na zapadu: barutanu, Lađarsku kulu, Gatsku kulu, Šabac, na južnoj strani Zvančić i Tulac.

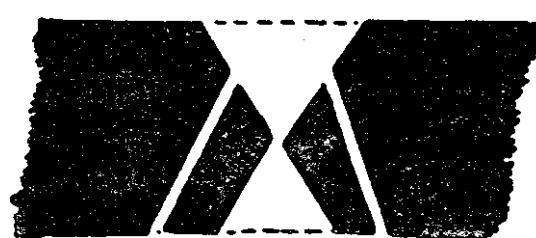
Papinska kula je dobila ime po tom, što je Leo X. dao sredstva za njenu izgradnju i držao za svoga života tamo stražu. U gradski se prostor ulazilo g. 1701. na troja vrata: jedna su bila kod kaštela, druga na moru, treća na južnoj strani. Valvasor spominje, da je grad imao viel Thore, so zum Theil vermauert worden. Danas se, osim kaštela, sačuvao još neki dio utvrda s papinskom kulom, pa t. zv. Šabac kula, gdje je danas mlin.



SI. 214. Nehaj-grad **kod** Senja.
Utvrda Lenkovićeva iz polovice XVI. vijeka za težu artileriju i strijelce.

Na pustom brdu nad Senjom sazidao je Lenković g. 1558. *Nehaj grad*, od kojeg su učinili nacrte Pieroni i Stier. Tlocrt je te utvrde, za koju se upotrebljavao materijal porušenoga franjevačkog samostana i

okolnih zgrada, četverokut, sam grad se prema gore sužuje, a uglove brane doksati na konsolima, od kojih je jedan strijela *i* oborila. Nad ulazom je odulji doksat. Sada je taj ulaz, koji i se nalazio poviše nad tlom? preinačen, prije je pred njim bilo sagrađeno stubište, koje nije dopiralo do vrata, već se tek mostom moralo preći od toga stubišta do ulaza. Grad

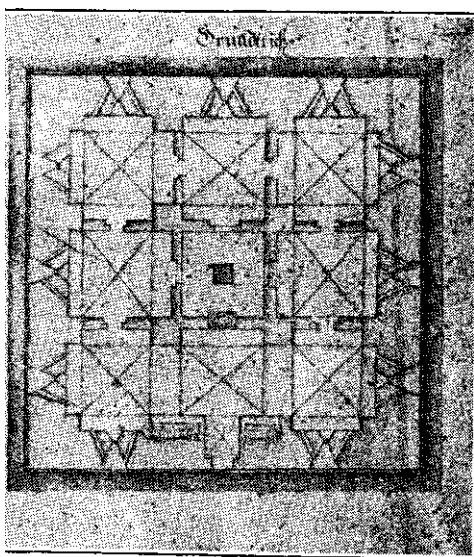


Strijelnica (Hosenscharte), za 3-struki hitac u Nehaj gradu kod Senja.

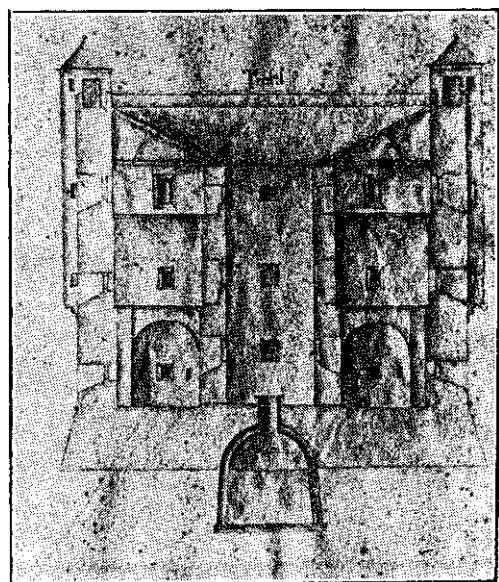
ima tri sprata, u donjem su najmanje strijelnice, veće u drugom spratu, najveća u trećem, a opet male pod krovištem. Najdonje strijelnice su t. zv.

Hosenscharte, dvogube strijelnice osobite vrsti, jer u isti čas mogu tu trojica strijeljati. U gornjim je spratovima bila smještena artilerija, dakle nekako bastijonski toranj. Prostor je izvrsno izrabljen, pa je stvoreno mesta za brojne branitelje. Usred četverostranoga uskog dvorišta nalazi se cisterna, a pod jednim prozorom u II. spratu trostruki grb, od kojih je onaj na lijevo (sa zmajem) grb Lenkovićev.

Polazeći prema Otočcu dolazimo do *Brloga*¹⁾ grada nad Gackom. Četverokut s okruglom kulom, koja na polovinu iskače iz zida. Stier je predložio daleke utvrde od palisada, a Lenković opisuje Brlog g. 1550. ovako: Dieser stargher thurm von tuffstain mit angehengkhten vieregkhedten ringmauern . . . wird mit vier knechte fir ain skardt peseczt. Nedaleko Brloga nalazi se *Gusića grad* na brdu Siminovcu, koji pade g. 1575. Turcima u ruke, ali ga Senjani oduzmu, pa Petar Zrinski sagradi u *Drenovu klancu*²⁾ kulu za obranu toga klanca. Ta kula postoji i sada (Šimšanovka



SI. 215. Tlocrt Nehaj grada.
Nacrt M. Stiera pol. XVII. v. Zanimljive
strijelnice t. zv. Hosenscharten".



SI. 216. Projek kroz Nehaj grad.
Nacrt M. Stiera.
U sredini dvorišta nalazi se cisterna.

je zovu) u ravnici, mjeri u opsegu 54 m., zidana od kamena lomljenca, a zidovi su nejednake debljine. Još se u sačuvanom dijelu vide tri strijelnice raznoga oblika. Od frankapanskoga se *Dabra* malo sačuvalo. Taj se castrum spominje g. 1449. i 1502. G. 1563. veli general Lenković: Das od schloss Dabar an den guetigen Turkhen passen gelegen soli auf ir M. bewilligung dieses 61 jahr eingenommen, die tor, dacher und wahr gebessert werden.

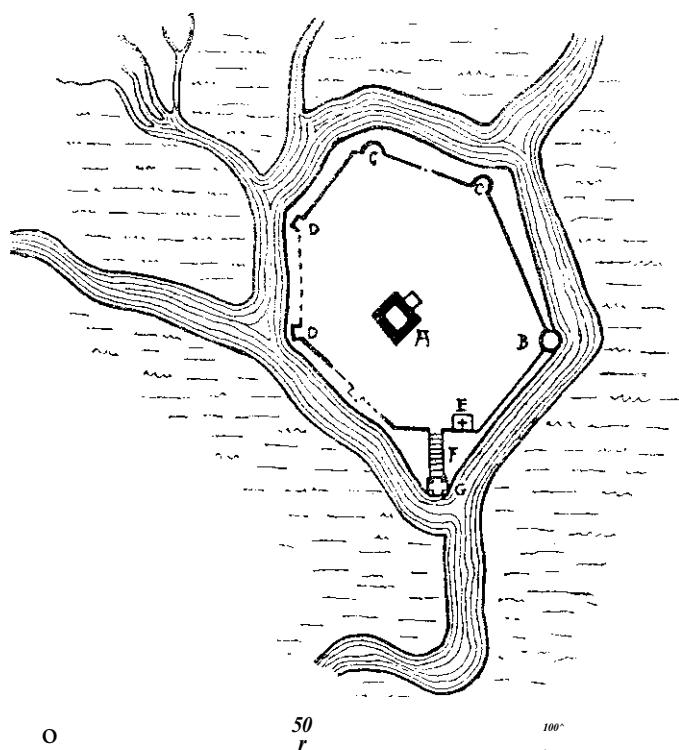
Ruševine postoje još kod Brezovice, kod mjesta Doljana, kod Babinpotoka. Kod Vrhovina postojao je grad *Stari Perušić*, kog je zajedno

¹⁾ Mjesto je bilo i u rimsko i u predrimsko doba nastavano (Patsch 90).

²⁾ Frass 256.

s gradom u *Crnoj Vlasti* zauzeo i razorio Gašpar Frankapan g. 1642. Na brdu nad Kozjak jezerom kod Plitvica nalazi se neznani *Krčin grad*.

*Otočac*¹⁾ nije bio za pravo grad, već omanje utvrđeno mjesto, nu možemo ga smatrati donekle Wasserburgom. Prvi se put spominje Otočac g. 1300., kad Karlo II., kralj Sicilije, potvrđuje knezu Dujmu posjede; ponovnu darovnicu daje kralj Karlo Robert g. 1316. za župu Gheczke item castrum Othochach cum terra Obrich. Frankapani gospoduju tu „V Otočci našem gradu“ kroz cijeli XV. vijek, a kad je do diobe dobara došlo, dobije g. 1449. Otočac Sigismund, pa osnuje tu g. 1461. biskupiju s crkvom sv. Nikole, koja je osamdeset godina opstojala, te g. 1535. dokinuta. Kralj Matija uze grad Ivanu Anžu g. 1486., pa sad upravljaju kaštelani gradom. G. 1543. razbije P. Keglević Turke kod Otočca, nu g. 1578. pa 1623. opet su Turci kušali grad zauzeti. Lenković opisuje g. 1550. Otočac, pa veli, da je platno mjestimice propalo. Glavna je kula tada još postojala, pa Lenković traži, da se nov zid saziđe i okrugla kula poruši, da se graba iskopa, da se učine palisade, pregrade vrata i novi most sagradi. G. 1551. bilo je sve u redu, nu g. 1581. grad je trošan, a g. 1586. javlja se, da je glavna kula veoma rastrošena. G. 1600. srušio se komad zida, pa se grad ponešto opravio.



SI. 217. Tlocrt utvrda grada Otočca.
Po Pieroniju. Iz g. 1639. — B, C, Z), D, kule, A branič-kula. E crkvica.

tada je još glavna kula postojala, nu inžinir Stier nije je više g. 1650. našao.

Utvrde Otočca porušene su do nekih ostataka g. 1829., nu spomenuti nacrti i nacrt Jurja Frankapana od g. 1660. (v. Lopašić: Spom. hrv. krajine II. 310) te nacrt od g. 1701. daju nam posve jasnu sliku tih utvrda. Prikaz mjesta daje nam Valvasor u svom djelu: Ehre des Herzogtums Krain, samo je krivo ubilježio nad slikom fortezze ime Prozor. Bolja je slika M. Stiera iz g. 1660.

¹⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Građ. I. 85.

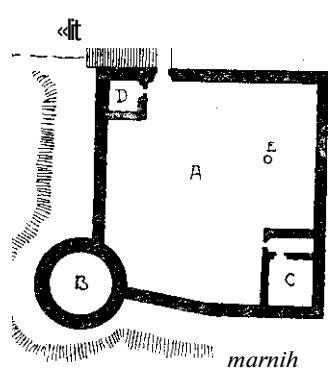
Za obranu mjesta sagradili su g. 1619. **Forticu** na susjednom brijegu. U svojim relacijama prigovaraju vojni inžiniri Pieroni i Stier toj građevini. Stier veli (g. 1650.), da je pred jedno 20 godina sagrađena s troškom od 30 tisuća forinti, da je loše zidana, tako da bi trebalo jednu stranu ponovno zidati. Za tu fortezzu trebalo bi 60 ljudi. Svakako je ta fortica zanimljiva građevina, sazidana u formi trokuta na dva sprata. Na svakom



Sl. 218. Otočac.
Po nacrtu M. Stiera iz polovice XVII. v.

je uglu po jedan toranj, svaki drugčije veličine, onaj na istoku je najveći. Ulaz je bio 2 hvata nad zemljom, a dolazilo se do njega najprije ljestvama, kasnije drvenim stubama. Još je g. 1804. fortica opravljena, g. 1861. bila je čitava, g. 1882. bila je najveća kula pokrivena, a danas je ta utvrda razrušena. U svojoj biti sasvim je nalik na grad Sisak, koji je jedno osamdesetak godina prije nastao.

Kraj oko današnjega mjesta **Prozora** bio je u prošlosti veoma znatan Nasuprot sredovj. gradini nalazi se Vel. Vital (557 m.), s velikim halštatskim grobljem na zapadnoj strani¹⁾, koje je služilo i dalje u latensko doba, pa do rimskoga vremena. Rimski je grad Arupium bio u ravnici, dok je predrimsko naselje bilo na brdu Tu se našlo ostataka velikoga hrama: sarkofag s napisom, brojni drugi napisni, dva mitre ja i t. d.²⁾.

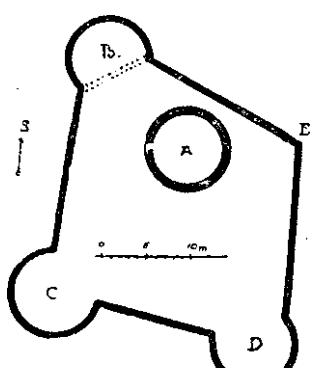


SI. 219. Tlocrt grada Prozora u Lici g. 1701. Orig. u bečkom rat. arkvu. — D ulaz stubama u nutrašnjost grada. B glavna kula.

Sredovječni se grad spominje g. 1449. kad ga dobiva kod diobe Frankapana Sigmund s Otočcem. G. 1578. opsjedaju ga Turci, pa bude zapanjen, a g. 1619. ponovno utvrđen. Tlocrt je grada sačuvan u Stierovu djelu, a drugi je tlocrt iz god. 1701. Grad je sagrađen u podobi četverokuta, na jednom uglu iskače jaka okrugla kula, na suprotnom je unutar zida četverostrani toranj, a kod ulaza, do kojeg se dolazilo ljestvama ili stubama, još je jedan tornjić. Ovaj je grad tipičan za mnogobrojne ličke gradove, kako će ih kasnije spomenuti, samo će smještaj glavne kule variirati.

Sinac je mjesto nastavano već u neolitsko doba, iz rimskoga je vremena ostao reljef Mitre, a kao villa Synacz spominje se g. 1408. u gatskoj župi. I blizu je **Lešća** nalazište starina iz halštatskoga vremena, pa iz rimskoga doba: napisni, baza carskoga kipa itd. Nedaleko mjesta nalaze se ostaci **Karin grada** (ne Carin grada): polukružna kula sa dva spojna zida uzidana u liticu.

Južno od Lešća nalazi se **Kosinj Gornji**, gdje je stajao Kosinj grad, za koji drži Klaić, da je identičan s ostacima Bočaj grada. Glavinić spominje u opisu Like g. 1696.: Kossin, tantum castrum est in edito situm, rudera modo supersunt... in septem templis prius adorabat populus deum in hoc distričtu. Grad se Kosinj spominje g. 1489., kad ga je Anž Frankapan iznajmio na 7 godina od Jurja Kosinjskoga, jer mu je kralj Matija oteo brinjski grad Sokolac, nu 1499. preuze Frankapan grad definitivno „ki je v Bužah v Boćači i kneštvu Buškom“. Mjesto je u predrimsko i rimsko doba bilo nastavano³⁾, tu je bila japonska naselbina. Tu je u srednjem vijeku bio samostan pavilina. Uz cestu prema zapadu nalazi se kapelica sv. Vida s glagolskim napisom, koji na-



SI. 220. Tlocrt grada Perušića.

¹⁾ Patsch: Lika 76. — Ljubić: Popis g. 1889. (Na tabli prikazan šematski položaj Vitla).

²⁾ O tim nalazima: Vjesnik hrv. arheol. društva 1881. (11); 1887. (23); 1889. (1). — Vjesnik hrv. arheol. društva n. serije III. (185, 236), V. (106 i 249), IX. (110), X. (509).

³⁾ Patsch 71.

vodno potječe od grada Ribnika (i taj je bio frankapanski grad), komu se ruševine i sad razaznaju¹). Drugi je Ribnik sjeverozapadno od Metka.

Jugoistočno leži mjesto *Kvar te*, gdje su se našli rimske mozaici i baza s nečitljivim napisom. Tu je po svoj prilici stajalo mjesto Epidotium, koje se steralo oko humka zvanog Megdan. Ime je dobilo mjesto po javnim rimskim kamenim mjerama, koje su g. 1899. prevezene u Zagreb, od kojih je jedna držala 33*3 litre, druga 7-95 l. treća 135 l. U nedalekom mjestu *Štitaru* nalaze se ostaci grada, koji se u srednjem vijeku ne spominje, dok se mjesto spominje g. 1482.—1492.

Grad je *Perušić*²) opasan dvostrukim zidom, u sredini stoji razrušena okrugla kula. Ta je još sada do 10 m. visoka, zidovi su joj do 1'60 m. debeli. Ulazilo se sa zapada kroz porušeni ulaz. U gornjem spratu kule tri su prozora, od kojih dva imaju sjedala. Još se razbiraju tragovi kruništa sa sjedalima. Grad je sijelo familije Perušičkih, od kojih je Gašpar Perušić najpoznatiji. G. 1527. uzeše grad Turci, pa ostadoše u njem osim u razdoblju od g. 1636.—1641. Turci su grad ponovno opravljali, ali su ga g. 1685. morali predati Herbersteinu. Do XVIII. vijeka bio je još grad čitav.

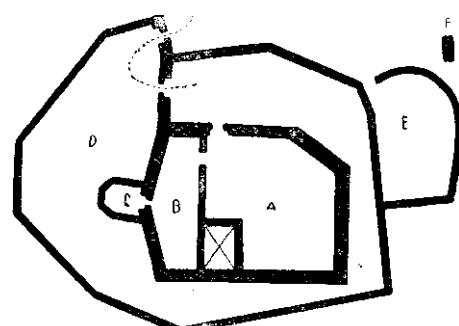
Ostrovica je česti naziv lokaliteta u Lici (ima ih jedno dvanaest). Dva se grada u Lici zovu tim imenom: jedan je kod D. Pazarišta zap. od Perušića, drugi je istočno od Gospića. Od prvoga se na strmom brijezu sačuvalo nešto zida u dužini od 16 m. u širini 5*5 m. Taj se castrum spominje g. 1341., kad je biskup krbavski frater Radoslaus davao oprost onima, koji bi posjetili crkvu sv. Mihalja u Ostrovici pod istoimenom utvrdom. Ovo je Ostrovica u buškoj župi, a druga je u staroj ličkoj župi, istočno od Gospića, postojbina Novaka Disislavića de Ostrovica de genere Mogerovich (g. 1372). Petar Novaković, sin Novaka Disislavića ustupi Nikoli IV.

") Radić: Starohrv. prosvjeta II. 163.

²⁾ Laszowski: Hrv. Povj. Građevine I. 9.



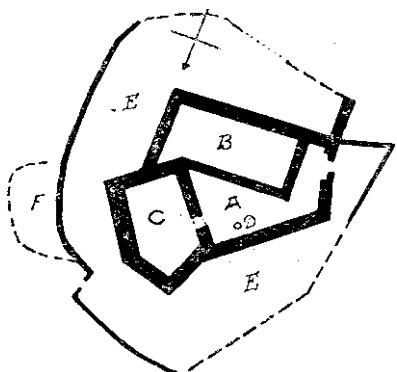
SI. 221. Ostaci grada Perušića.



SI. 222. Tlocrt grada Novoga u Lici.
Po orig. u bečkom ratnom arkivu. —
D predvorje, A nutarnji dio, B dio
grada za stanovanje, C kapela, E pred-
građe.

Frankapanu castrum Ostroviza in provincia Like "u zamjenu za grad Ozalj (g. 1403.), pa su Frankapani ostali gospodari grada, a kod diobe njihovih dobara dobi Ostrovicu Dujam IV. Kralj Ladislav Posthumus i kralj Matija potvrdi im taj posjed¹⁾.

U sjeveroistočnom dijelu Like ima još nekoliko omanjih podora. U **Turjanskom** su ostaci Trojan grada: zidovi su 29 m dugački, 20 visoki, a mjestimice su još 12 m visoki. Nešto južnije nalazi se neznana gradina na 1029 m. visokom brdu; na brdu Kozjanu nedaleko Bunića vide se ruševine u okrug sazidanog gradića. Od grada **Mrsina** kod Korenice, posjeda krbavskih knezova (g. 1468.), koji se i kasnije spominje, (g. 1527. javlja Krsto Frankapan, da bosanski paša utvrđuje Udbinu, **Mrsi nj** i Komić), sačuvalo se tek nešto zidova, a Fras veli, da je to bio prostran grad. Po tom se gradu prozvala jedna grana krbavskih knezova mrsinski.



Nešto se sjevernije od Mrzina grada nalaze ostaci **Prozora** (zapravo se zove Prozorina, dok je grad Prozor kod Otočca). Po nacrtu iz g. 1701. grad se sastojao iz četverostrane kule, kojoj su vanjski uglovi bili zaobljeni, a pred njom je bilo oveće predvorje. Kod mjesta Nebljusi nalaze se ostatci Nebljuške gradine, središta sredovječne župe istoga imena.

Vrlo su brojni gradovi postojali i u južnom dijelu Like, ali ti su doslije tek u najmanjem dijelu istraženi.

Sl. 223. ^{4, 560.} Tlocrt grada Bilaja u Lici. Polazeći od Gošića k sjeveru dolazimo — Po originalu u bečkom ratnom arkivu. ^{do} Budaka, mjesta, u kojem su na-Cglav. kula, B konak, E, F predgrađa. vodno Budački imali svoj grad, nu

morali se odseliti pred Turcima, pa si sagraditi grad Budački južno od Karlovca. Kod Mušaluka postoji 6 m. visok zid grada Starog Budaka (danasa ga zovu Bešić gradina), za koji veli Glavinić: mons vicinus turrim habet olim sibi impositam, Budak appellatam, satis altam et rotundam, sed tecto carentem (g. 1696.). U okolini **Kule** spominje Sabljar 22 gradine, gradišta i crkvišta. Tu se našli predmeti halštatskog doba, rimski miljokaz i rimski napis. Po svoj je prilici tu postojalo mjesto Ancus. Na istočnoj strani ima ruševina gradića, valjda ista, o kojoj piše Glavinić: perampla curia alta simul et rotunda, tribus destructa contignationibus, a za blizu razvalinu **Grebunar**: accedit hic arx Grebenar e ruderibus suis vix prospiciens. Sjeveroistočno od Grebenara nalazi se „**Gradina kod razvala**”, ovalna, 75 m dugačka, 25 m široka građevina, s nešto preostaloga ziđa i ostacima dviju četverostranih kula, vjerovatno rimskoga podrijetla. Zapadno od kule nalaze se na 745 m

¹⁾ V. Vjes. hrv. arheol. društva IV. 177.

visokom brdu ostaci **Oteškoga** grada, nekad svojina knezova Frankapana (u buškoj župi).

Grad **Bužim'**) nalazi se razrušen uz selo istoga imena na 654 ni visokom brdu. Sagrađen je u obliku četvorine, kojoj su zidovi 39 m dugački, prema istoku 247 m, prema zapadu 30 m visoki. Na istočnom je uglu kula 6 m duga 4*20 m široka. Kod **Smiljana** bilo je preistorijsko groblje, na brdu **Krčmaru** do Smiljana vide se temelji grada, a i u samom mjestu Smiljanu pa u nedalekom Bogdaniću zapažaju se tragovi iščezlih,, po-svoj prilici sredovječnih građevina.



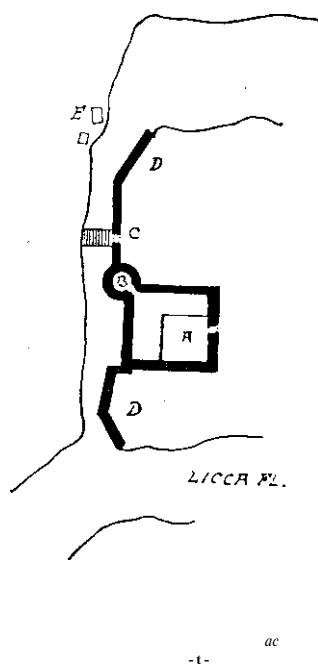
SI. 224. Ostaci grada Bilaja u Lici.

Južno od Gospića nalaze se kod sela **Novi** temelji istoimenogaf grada,, koji je, nekad frankapska svojina, pripao kod diobe dobara g. 1449. Dujmu IV., a početkom XVI. je vijeka (g. 1507.) u vlasti Ivana Karlovića, šurjaka Nikole Zrinjskoga, s Počiteljem, Belajem, Lovincem, Barletama, „Zlyvnykom", **Novakima** i **Novigradom** u ličkoj župi, Komićem, Lukavcem,; Zvonigradom, Mutnicom, Zthermechkym i Grahovcem „in Hothuza et Odria. provinciis". Mnogima se od tih gradova zameo svaki trag.

Sastav grada Novoga poznamo iz tlocrta u c. i kr. ratnom arhivu u Beču. Nutarnji je grad bio sagrađen u formi nepravilnoga peterokutnika, imao

¹⁾ Devčić: Prosvjeta, 1906. str. 545.

toranj i konak, uz koji se nalazila kapela. Oko toga dijela bilo je predgrađe, opasano zidom, a na sjeveru još omanje predvorje, pred kojim je još neka kapelica postojala. Glavinić opisuje g. 1696. grad ovako: Novi in inferiori Lika arx est in colle sat alto posita, quattuor habuit propugnacula dum floreret, jam vero vix prostat ex ruderibus.



SI. 225. Tlocrt grada Ribnika u Lici. Po orig. Hollsteinovu u bečkom ratnom arkivu. B glavna kula, C ulaz

vrat

SI. 225. Tlocrt grada Ribnika u Lici. Po orig. Hollsteinovu u bečkom ratnom arkivu. B glavna kula, C ulaz

vrat

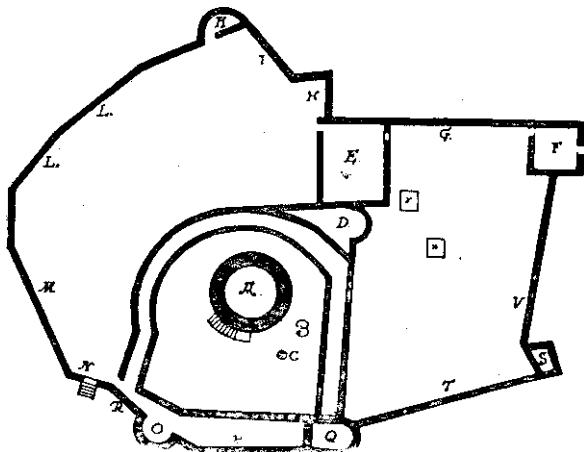
nalik na susjedni grad Novi.

Uz gl. cestu iz Gospića u Gračac leži jugoistočno od Gospića grad **Belaj** ili **Bilaj**. G. 1451. odstupa Tomo Tvertkowich Petru Thallovczu, banu hrvatskom, svoj grad Belay in comitatu Like, te mu se obvezuje na službu, doklegod posjeduje castrum Osteruiza in com. Lika. G. 1509. vlasnik je grada Ivan Karlović. U neposrednoj se okolini grada našli bronsani prehistorijski predmeti. Od grada se do danas malo sačuvalo, a sastav nam njegov pokazuje tlocrt u bečkom ratnom arhivu. Do glavne se kule (peterokutnik, koji okreće šilj prema najslabijoj strani) dignuo konak; usko dvojni zatvara je zid od glavne kule do nutarnjega ulaza. Cijeli taj nutarnji grad opasaval je gradsko platno, tvoreći tako predgrađe. Glavinić naslućuje, da je taj grad bio nekad rezidencija kojega velikaša: ut valvarum et fenestrarum elegantius fabrefactarum vestigia testantur ... Po svom je sastavu

vrat

nalik na susjedni grad Novi.

Blizu sela **Barleta** nalazi se podor grada, što ga narod zove Županskom gradinom. To je četvorina 10 m dugačka, 8 m široka, s 1*50 m debelim zidovima. U Barletama spominje Glavinić castellum, Frass ostatke Krmpotića kule. **Vrebao** je, pa i njegova sva okolina, nalazište predmeta iz kamennoga i halštatskoga, pa rimskoga doba: neki drže, da je tu možda bio rimski grad Ancus. Od sredovječnoga se grada nije navodno ništa sačuvalo, a tek tragovi grada **kod Pavlovca**: jedan više kuća Zorojevih, drugi Šupljača, nešto podalje. Glavinić primjećuje g. 1696.: castellum Faulova c in gratioso colle; muri ad-



SI. 226. Tlocrt grada Udbine iz g. 1740.

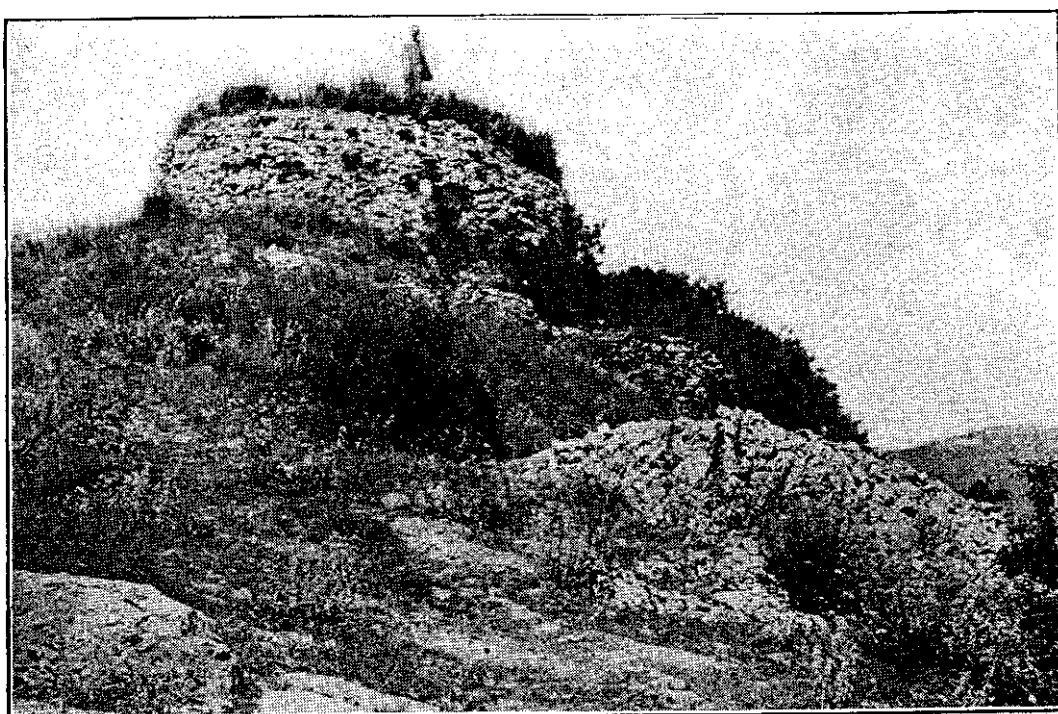
Original u bečkom ratnom arkivu Gla 55.

A glavna kula, F ulazna kula.

huc assurgunt et iniuriis temporum sine tecto semper expositi. U **Mogorčiću** sačuvala se kula sredovječnoga grada i nešto tragova zidova. Po

svoj prilici postojbina plemena Mogorovića, taj se kraj „terrae Mogorovich“ spominje kao međa terrae Tethacsics 1248.—1260.

Vraćajući se *do Metka*, gdje su se našli rim. miljokazi dva sarkofaga s napisima, namjerit ćemo se i na ostatke sredovječnoga grada, za koje veli Glavinić: Medak est arx vetus ad litora fluminis Likae exaedificata. Nešto sjevernije nalaze se tragovi grada *Ribnika*, sagrađena u okuki potoka Like. Glavinić opisuje g. 1691. grad: arx et turris destructa, ingressus ad portam versus ecclesian veterem... Turris alta et integra adhuc perstitit. Po Hollsteinovu tlocrtu u bečkom ratnom arkivu bio je to grad u obliku četverokuta s glavnom kulom na uglu. Zavoj Like bio je prokopan i utvrđen zidovima, tu se preko mosta dolazilo u grad ulazom, probijenim u tom zidu.



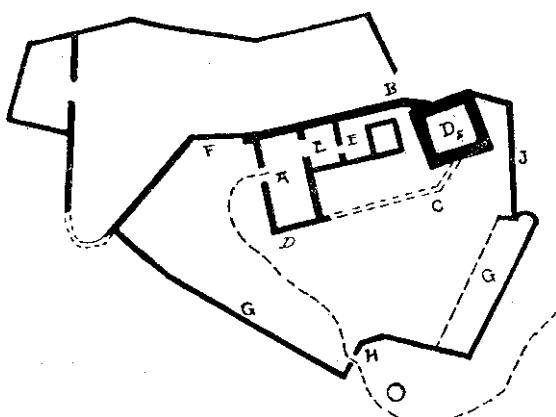
Sl. 227. Ostaci grada u Udbini.

Među znatnije gradove u Lici moramo ubrojiti *Počitelj*¹⁾), komu se podor sačuvao podalje od mjesta Počitelja, a narod ga zove Vuksanova gradina. Po opisu Devčićevu sastojao je grad od tri dijela: jedne 13-5 m. duge, 1-3 m. široke zgrade, od druge manje (10 m. duge, 4 m. široke), pa od zida, koji prema zapadu ide 17 m. i sastaje se s većom zgradom. Pred gradskim je platnom ostatak zgrade 12 m. dugačke, a 6 m. široke. Grad se spominje prvi put g. 1263., kad je kralj Bela zamijenio grad Počitelj za neke druge zemlje, davši ih Petru od plem. Mogorović. G. 1332. grad je svojina župana Jurja Vlaškovića, a g. 1345. cetinskoga kneza Jovana Nelipića, a g. 1371. gospodari tu Petar de Bellanti, buški

¹⁾ Devčić: Prosvjeta 1907. str. 467.

knez. Za vrijeme ustanka protiv kralja Sigismunda Počitelj je u rukama ustaša Ivana Paližne i braće Horvata, a Krčki knez Ivan Frankapan V. opsjede ga i prisili glađu grad na predaju. Od g. 1393.—1527. grad je vlasništvo krbavskih knezova Kurjakovića.

U današnjoj je *Udbini* našao već Rimljani naselje, pa je svoj grad podigao nešto sjevernije od današnjega mjesta. Nerijetko se tako događalo, da se predrimsko mjesto napustilo, pa se nešto podalje rimske podiglo, n. pr. Metulum kod današnjega Čakovca nedaleko Josipdola bio je u ravnici, dok je taj istoimeni grad Japoda bio na brdu. G. 1491. čitamo: in Vrpille, prope Uduinam; g. 1493. in campis Corbaviae sub oppido Uduina, (hrvatski Udvinač). Grad je g. 1509. u rukama Ivana Karlovića, kneza krbavskoga, koji drži i Komić i Podlapčec. Kad je grad došao u turske ruke opravljaju ga g. 1527. Turci. S punim pravom drži Klaić, da je Udbina identična s krbavskim gradom, mjestom, koje se još za doba narodnih kraljeva spominje i koje je bilo dugo sijelo krbavske biskupije, sve do g. 1460. kad su biskupi pobegli pred Turcima u Modruše.



SI. 228. *Tlocrt Zvonigrada u Lici.*
Orig. u bečkom ratnom arkivu. Grad okružen a bilo je i pješadije i konjaništva, obzidanim terasama. Glavna kula D_s po-
stojala je od prije, drugo je sazданo veći-

Stolna je crkva stajala na brdu Kalauriji, gdje su g. 1829. otkriveni mnogi ostaci. U srednjem je vijeku u vlasti Kurjaka od plemena Gusić, a potomci mu se zovu Kurjakovići i kasnije Karlovići.

Uzalud je Andrija Auesperg udarao g. 1582. na tvrdi turski grad Udbinu, tek g. 1689. oslobođena je Udbina za uvijek turskoga gospodstva. Oko g. 1620. postojala je tu turska varoš sa 300 kuća,

Q. 1696. izvješće biskup Glavistič da Udbina postala stražom protiv Turaka.

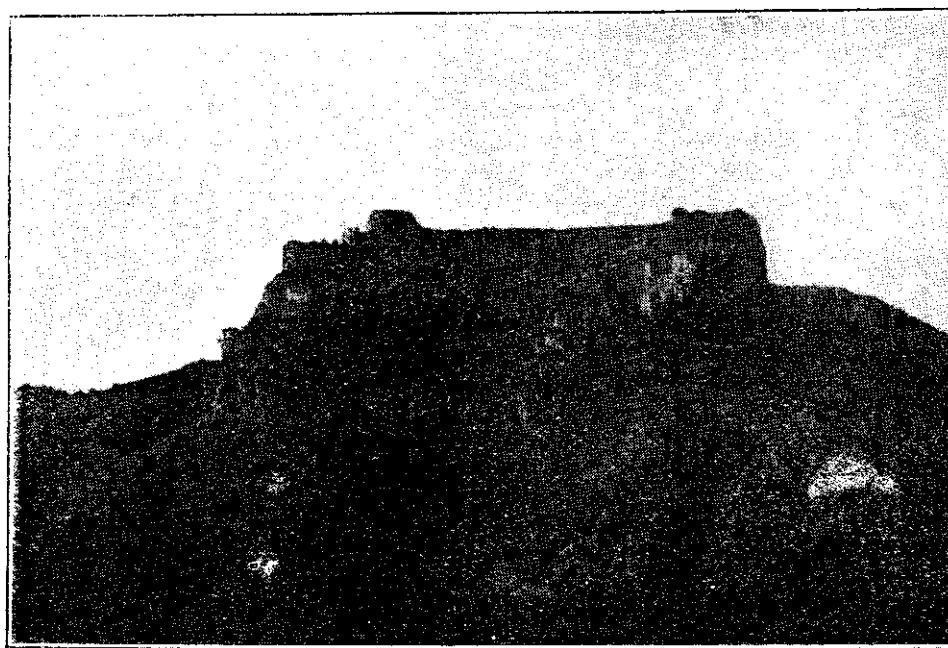
Fras je video još znatne ostatke grada, velike opkope, ruševine, pa okrugli toranj. On je uvjeren, da je grad sagrađen ili dograđen od ruševina crkve i biskupije, jer se na utvrđama vide isti uresi, kao i na ostacima crkve.

Tlocrt je grada sačuvan u ratnom arkivu u Beču. Glavna je kula okrugla, stube su vodile do ulaza u prvi sprat, a dvostruki je zid uokolo opasavao tu kulu. Dva velika predgrađa bila su zidom opasana: ulaz u grad bio je kroz ulaznu kulu nasuprot mošejh Kasnije su se unutar starih zidova posagradile vojničke zgrade, kako se to vidi po nacrtu barona Scherndinga iz g. 1790. Sačuvalo se do danas nešto okolnoga zida. pa donji dio glavne kule¹⁾.

*) Fras: Vollsi Topographie d. Karlstadt. Mil. Granze 177—184. — Devčić: Prosvjeta, 1894., 678. — Patsch: 36. - Vjes. hrv. arheol. društva, VII. 133. — Starine XVII. 144.

U kraju oko Udbine ima posvuda još neispitanih ostataka. Fras spominje nad *Visučem* podor većega grada, kod *Mutilića* nalaze se predrimski grobovi i neznana gradina na Ivanovu vrhu; kod *Mekinjara* (nekad Mekynjane g. 1466.) nalazi se nad školskom zgradom ostatak predimske utvrde, a između Mekinjara i Udbine još je gradina na *Crnom vrhu*, (t. zv. Rebrićka gradina, prema podacima Frasovim prostrana gradina grabama i šančevima opasana), u *Podlapcu* ostaci su castrum Podlapchec, koji je g. 1509. bio u vlasti Ivana Karlovića i Nikole Zrinjskog. Kod sela *Kurjaka* nalaze se tragovi grada, za koji Klaić drži da je postojbina Kurjakovića.

Polazeći od Udbine k jugu dolazimo do mjesta *Komića*, gdje se nalazio grad, stolica krbavskih knezova. Fras opisuje ruševine toga dvora potanko: Auf dem sehr steilen und ziemlich hohen Berg Saranca nachst



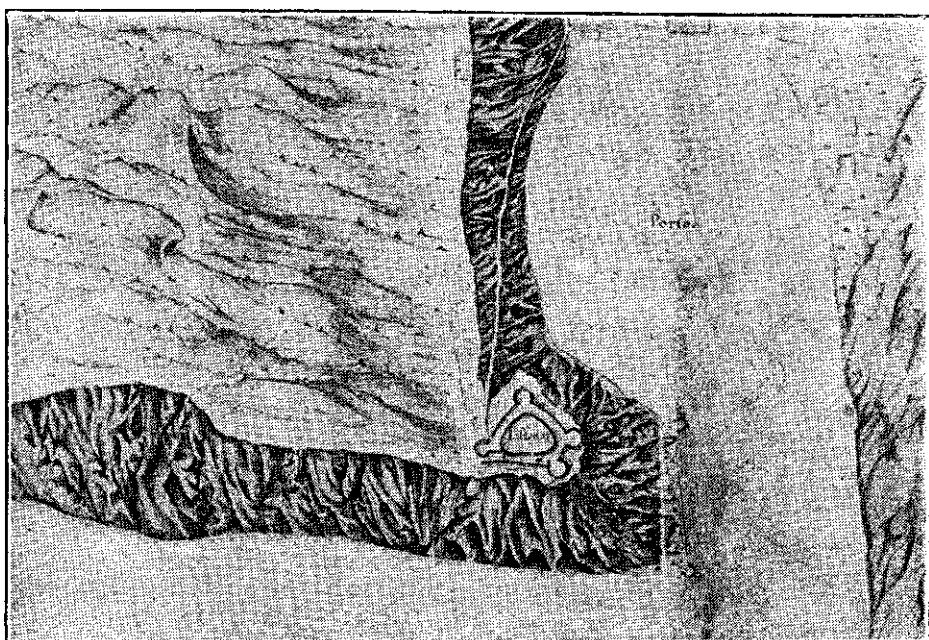
SI. 229. Ruševine Zvonigrada u Lici.

des Dorfes Komich, dessen Gipfel eine Felsenmasse bildet, findet man die Schlossruine des Grafen Johann Carlovich (Carlovicha dvori genant). Sehr dichte mit schon ausgehauten Steinen teils umgestürzte und teils noch stehende Mauern nehmen in verschiedenen Richtungen diesen hier befindlichen Raum ein. Po Devčićevu opisu sav je grad 90 m dugačak, 60 m. širok, jedan je dio na vrhu brijega, a drugi niže na jednom zavaranku. Kapelica je 12 m duga, 5 m široka. U kraju oko Konića nalaze se još ostaci kula podno Mirkače i na Samogradu, a na polju pod ovom gradinom nalazi se crkvica s građevnim ostacima nepoznate rimske naseobine.

U *Lovincu* spominje Glavinić (1696) castellum, a spominje ga kasnije i Fras, nu do danas se nije ništa sačuvalo. U blizini je mjesta brdo Cvituša

s ostacima zidova, od druge gradine Petrovače nema navodno više ni tragova. Kod **Ploče**, gdje je Fras ruševine sviju kula naveo, našlo se rimskih ostataka. Kod **Raduča** spominje Sladović i Fras gradinu, a Glavinić veli, da je taj grad nekada branio daleka polja. Danas se jedva razbiraju tragovi.

Tragovi grada **Gračaca**, negda sijela otučke županije, vide se i danas nedaleko katoličke crkve na mjestu zvanom Gradina, a spominje se od g. 1302. do g. 1509. kad se nalazi u posjedu Ivana Karlovića. I tu je dakako postojalo naselje i u predrimsko doba, otkrila se halštatska nekropola. U bečkom vojnom arkivu-nalazi se tlocrt grada iz g. 1699. nad Otučom potokom: nepravilnik, u koji se ulazilo kulom.



SI. 230. Položajni načrt grada Jablanca.

Iz djela M. Stiera, polovicom XVII. v.

U staroj su se župi odorjanskoj prema dalmatinskoj međi sačuvala dva grada: **Rakovnik**, od koga stoji još dio okrugle glavne kule i nešto okolnog ziđa, i **Zvonograd**. Dok pisani spomenici malo znaju za Rakovnik, sačuvalo se nešto vijesti o prošlosti Zvonigrada¹⁾), koji se digao na osamljenom brijezu zrmanjske doline, što ju zovu i Vinodol. Oko g. 1220. gospodar je Zvonigrada Buysenus, nobilis vir de Luca in Suinigrado, fautor hereticorum. G. 1412. dozvoljava kralj Sigismund Ivanišu Nelipiću, da slobodno raspolaže svojim gradovima, među kojima je castrum Zvonygrad cum contrata eius Odorya nuncupata, a g. 1435. daruje Ivaniš Nelipić taj grad svojoj kćeri Katarini, supruzi Ivana Frankapana. Kasnije je grad u rukama Kurjakovića, g. 1509. vlasnik mu je Ivan Karlović.

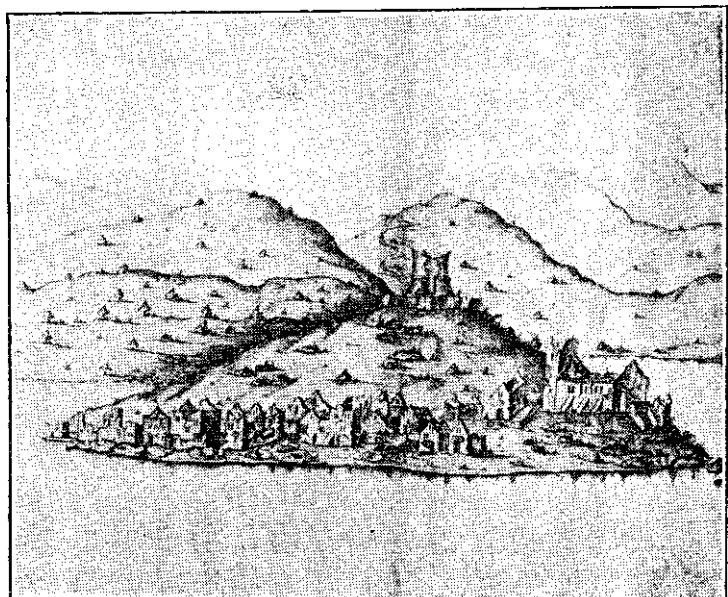
*) Devčić: Prosvjeta, 1895. str. 82.

Sabljar spominje, da je grad bio dobro sačuvan do g. 1826., kad je župnik Brkić dao kamenje lomiti i mlin si graditi. U bečkom ratnom arkivu postoji nacrt Zvonigrada iz vremena oko g. 1699., kad se grad znatno pregradio. No još se razaznaje glavna kula, a valjda su i nove zgrade sagrađene na mjestu staroga konaka. Grad je opasan na daleko zidovima, koji su opet tako razdijeljeni, da je grad dobio dvostruko predvorje.

Uz bosansku su granicu u južnoj Lici postojale župe: unska, lapačka i nebljuška. Glavno mjesto unske župe bilo je u srednjem vijeku *Srb*, gdje je stajao castrum, koji je Ivan Nelipić g. 1345. morao ustupiti kralju Ljudevitu s gradovima Unac, Počitelj i Ezek. Fras i izvještaji kasnijega doba upozoruju na Rađenovića gradinu, nu nije istraženo, iz kojega doba ova gradina potječe. Sabljar je spomenuo ništa manje no 11 gradišta i nalazišta u okolini Srba, nu od ovih se danas ne da ni četvrtina konstatirati. Na Netečkoj gradini ustavljeni su rimski ostaci.

Lapačka je župa stara, pleme se Lapčana spominje od davne davnine, a glavno je mjesto župe moralo biti *D. Lapac*, gdje je postojao grad, građen u četverokut s okruglom kulom na jednom uglu. G. 1396 spominje se suppanus de Lapach, g. 1431. za- lažu kralj Sigismud ca- strum Laab Nikoli knezu Frankapanu, a prigodom diobe g. 1449. dobio je knez Juraj Lapac i Rmanj.

Na Oblaju, na Crkvini, među Oblajem i Lapcem na brdu Kuku, našli su se ostaci starih šančeva, kasnolatenskih predmeta itd. Kod mjesta *Boričevca* nalaze se ostaci grada, nazvanoga Mišlenovac gradina. Po tlocrtu na mapi Weigelovoj bio je to grad u četverokut s okruglom kulom nasuprot ulazu, već u ono doba (g. 1699.) razrušen. U lapačku je župu spadao grad *Rmanj*, (Ermin, Ermel, Orman), što ga je kralj Sigismund založio Nikoli Frankapanu (g. 1431.). Udova Anža Frankapana (f 1436.) stanova je neko vrijeme u Rmnju i pisala se kneginja Rmanjska, a g. 1449. dobio ga Juraj Frankapan s Cetinom, Baskom i Ribnikom. G. 1525. spominje se kaštelan Georgij Kosatowyth castri Orman. Razvaline se nalaze i danas podalje od mjesta, nedaleko razvalina staroga srpskoga manastira. Klaić misli, daje castrum Conuba, koji se spominje u lapačkoj župi, identičan



si. 231. Slika razvaljenoga Karlobaga iz djela
M. Stiera polovinom XVII. v.

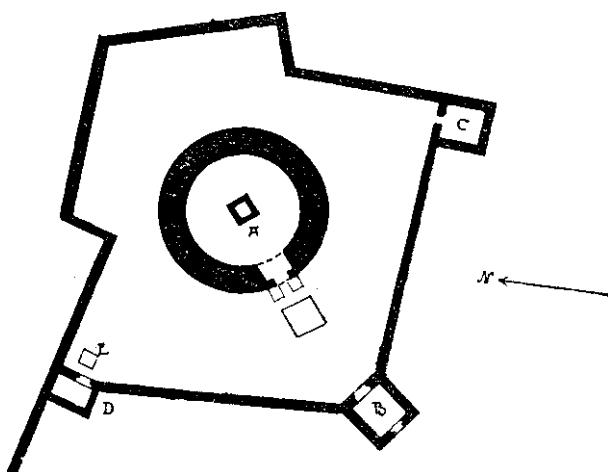
s Rmnjem. No sasvim je nevjerovatno mišljenje, da bi ime Rmanj potjecalo od Hermana, imena kneza Celjskoga, koji je tu doista svoje posjede imao.

Glavno mjesto nebljuške župe jest *Nebljusi*, selo s nebljuškom gradinom na sjeveru. Oko toga mjesta uokrug bilježi vojnička karta lokalitete crkvina, pa tri brda, jedno 515 m visoko, drugo 684 m visoko i treće 1083 m visoko s oznakom Gradina,

Još se moramo osvrnuti na gradove u hrvatskom Primorju niže Senja. U *Sv. Jurju* našlo se dosta ostataka predimskoga i rimskoga doba, pa Patsch misli, da je tu postojalo mjesto Lopsica. U srednjem je vijeku pripadao Sv. Juraj templarima, a još ga Stier spominje g. 1650.: ein oedes kloster. Gotska se crkvica s ornamentiranim kamenjem još do nedavno

u tragovima sačuvala, a postojao je i veći komad gradskoga zida.

U *Kladi* spominje Fras ostatke grada. U *Starigrada*, kamo Patsch meće rimsko mjesto Ortopla zvano, postoje i sada dosta znatne ruševine grada, koji je g. 1449. dobio knez Martin Frankapan, a držao ga je i g. 1455., nu između g. 1469. i 1480. došao je grad u vlast kraljevsku, pa je g. 1489. bio neki Georgius kaštelan grada. Kad je Stier došao onamo, spominje, da je našao fortezzu ganzlich ruiniert und blos etwa wenigs Gemauer steht da. Crnčić je pomiclao, da



SI. 232. Tlocrt grada Karlobaga.

Po M. Stieru iz polovine XVII. v. - Ulazilo se kroz kulu B, glavna kula A.

Jedrinsko mjesto Murula tu postojalo. Po nacrtu majora Sabljara bio je grad sagrađen u obliku ne-

pravilnoga četverokuta s prigradenom kulom, a na izbočini brijege jos je postojala omanja utvrda.

U *Stinici* našlo se rimske groblje. Za kralja P. Krešimira spominje se g. 1072. „castrum latine Murula vocitatum, sclavonice Stenice“. Naziv Murula prijevod je hrv. riječi Stinica = mala stijena.

Povijest grada *Jablanca* iznio je Brunšmid (Vjesnik hrv. arheol. društva V. 59). Prvi put se javlja Ablana (s jablanom nema ime toga mesta ništa posla) g. 1179. Maličnik sin župana Borislava i njegovi rođaci sklapaju ugovor s Rabljanima radi paše i upotrebe crkve sv. Nikole. Grad je sam zasnovan g. 1251., a osnovao ga je Stjepan, ban cijele Slavonije, jer se zbog zgodnosti mesta mogao tamo podignuti kr. kaštel za obranu tamošnjega pučanstva, pa grad dobiva iste povlasti, što ih imaju Trogirani i Šibenčani. Kasnije su tu gospodovali Frankapani, te se svađali s Rabljanima,

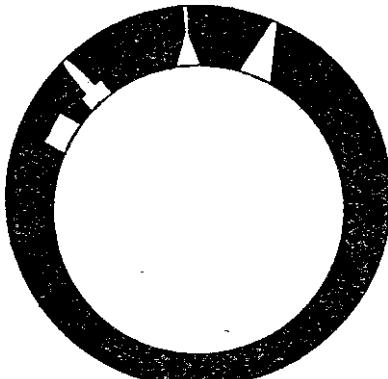
koje je štitio Pavao, knez bribirski. G. 1537. smjestio je Ferdinand posadu u grad: 1 Pfleger u. 4 Knechte. G. 1639. tuži se Nikola Frankapan Tržački, da mu Herberstein otimlje od Turaka opustošeni Starigrad i Jablanac.

Nu Jablanac je poznato nalazište i prehistorijskih predmeta: koji se bitno razlikuju od predmeta u drugim prehist. grobljima Like i Krbave. Na brdu *Klačenici* još se danas nalaze prastari zidovi. Tu je vrh brijega opasan 2—4 m. debelim suhozidom, samo tamo, gdje je vjerovatno bio ulaz, nalazi se jedno 10 m zida s mazom. Taj je prostor razdijeljen s dva istosmjerna zida. U srednjem onom razdjelu prema kopnu nalaze se ostaci japodskih kuća. Sjeverno od toga brežuljka ide suhozid 10 kilometara prema Velebitu, a žitelji tvrde, da se taj zid može pratiti sve do *Apatišanske* kose i Kosinja. Takov je zid postojao i od Rijeke na sjever, a narisao ga je još Valvasor. Stier spominje u svojoj relaciji: ein Schloß auf einer Hohe liegend, von Venetianern im vorigen Kriege ruiniert. Dva starija tlocrta, jedan Stierov, drugi u bečkom ratnom arkivu, pokazuju grad u obliku nepravilnika, okružena zidom, utvrđenim sa četiri polukule, a zid s dvije polukule bio je podno grada, da se odavle zaprijeći ulaz u luku.

U *Prizni* se nedaleko župnoga stana i sada nalaze ostaci grada, u *Cesarici* spominje se castrum još g. 1531.

Danas zapušteni *Karlobag*¹⁾ bio je u prošlosti kud i kamo važnije mjesto. U rimsko se doba zvalo mjesto *legium*, kako Patsch ispravno misli, pa se to mjesto protezalo oko Vidovgrada prema Drvišici, gdje je Patsch našao mnogo zidova i fragmenata od hrbina. Tu se našao rimski Značajne razne vrsti strijelnica. napis, krasan brončani sarkofag, posuđe, fibule

itd, a groblje je rimsko otkriveno u Baskom dolcu. Mjesto se zove kasnije i Scrissa. G. 1307. uzimlje ban Pavao Bag Tugomirićima, a poslije g. 1323. uzeše ga knezovi Kurjakovići. G. 1387. traže Bažani potvrdu svoga teritorija: „a parte boreali dicti burgi nostri Scrisie”, pa se čini, da je grad imao ime Scrisia, a mjesto Vegium. Sličan je slučaj kod mjesta Blinje, gdje se utvrda u njem zove Novi. Bažani su od g. 1432. imali svoje povlastice, koje im je kralj Matija g. 1481. potvrdio, nakon što je g. 1480. grad oteo. G. 1525. popale Turci Bag, a Mlečani traže porušenje grada, nu g. 1579. daje nadvojvoda Karlo novu varoš podići, pa se 26. siječnja 1580. prvi put spominje *Karlobag*. Obnovljeni Karlobag napadne mletački general Tiepolo, pa grad ostaje dugo zapušten, premda g. 1639. preporuča Herberstein obnovu grada. Tekar g. 1646. dozvoljava kralj Ferdinand HI. obnovu Karlobaga, nu još ga je Stier g. 1660. našao u razvalinama, pa je obnova



s, m K u I a gimsanova ka.

Patsch 106. — Vjesnici hrv. arheol. društva 1885. 47. 1889. 105. 1891. 97. — n. ser. HI. 150.—170. - Vienac, 1884. 321.

izvedena tek g. 1672., ali je tu bila tada samo vojnička postaja. G. 1693. spade Bag pod komoru. G. 1700. spominje biskup Brajković novosagrađenu crkvu sv. Karla Boromejskog, g. 1704. bombarduje francusko-španjolska flota grad. Franjevci se spominju od g. 1712. u gradu, a kralj Karlo VI. dade malu luku sagraditi. Marija Terezija podvrgnu grad intendanti u Trstu, dok ga Josip II. opet pripaja Krajini. Od g. 1788. grad je slobodna luka, g. 1773.—1776. dobiva novu župnu crkvu, jer je prijašnja postradala za nasljeđnoga rata g. 1704. G. 1813. bombardira grad engleska flota, a g. 1825. razrušeni su stari zidovi.

Stier je nacrtao tlocrt razrušenoga grada. Velika okrugla glavna kula s manjom utvrdom pred ulazom opasana je zidovima, utvrđenim s tri četverokutna tornja. Podgrađe je sasvim razvaljeno, temelji crkve sv. Ivana i sv. Marije još su postojali. Stier predlaže i plan za opravak grada, ostavljajući grad i opasujući mjesto zidovima sa bastijonima. Taj da je grad, veli on, važan za obranu krasnih morlačkih šuma, iz kojih bi se godimice mogla sila novca zaslužiti, dok sada Mlečani odnose u potaji mnogo drveta. Od Senja do Veća branila bi ta utvrda Primorje. I za većku kulu predlaže modernizovani opravak.

Južno od Karlobaga nalazi se *Vidovgrad*, sagrađen u četverokut od tesanoga kamenja, medju ruševjem ima sila ciglje. Grad je sagrađen na dva poda, ulaz je bio sa zapadne strane u visini gornjega sprata. Vanjski su zidovi široki 835 m, uglovi su tesanim kamenjem pojačani. Ispod Videvgrada ruševna je crkvica sv. Vida, isto gotska građevina, a južno od te crkvice tragovi su napuštenoga mjesta. Na Baskom dolcu nalazi se zidom opasana ruševina nekakove crkvice.

U ovom su pregledu sredovječnih gradova ličko-krbavske županije istaknuti tek poznatiji lokaliteti, nu još je velik broj takovih, koji će se tek kasnije moći ispitati. A za taj posao poslužit će i ovaj pregled.

Sadržina djela:

Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji.

Zadatak djela. Vrela, str. 1—9. — Razvitak burga iz rimskih ili pret-hist. utvrda str. 11., 12. — Lokaliteti, na kojima nastaje grad, str. 13. — Župski i plemenski gradovi, str. 15. — Pravo gradnje gradova, str. 16. — Vrijeme postanja grada, vrijeme i način rušenja, str. 18., 19. — Artillerija mijenja način gradnje gradova, str. 20. — Sastav zidova u gradovima, str. 21. — Braničkula str. 22. — Konak (palas), str. 24 — Tipovi sredovječnih gradova, str. 25. — Veličina gradova, str. 26, — Gradska graba, str. 27. — Okolni zidovi, str. 27. — Predvorje, str. 29. — Prozori str. 29. — Vrata u gradovima, str. 30. — Svodovi, str. 30. — Kuhinje, str. 30. — Opskrba grada vodom, str. 31. — Krovovi, str. 31. — Strijelnice, str. 32. — Napisi, grbovi, klesarski znakovi u gradovima, str. 33. — Kapele u gradovima, str. 34. — Restaurovanje gradova, str. 35. — Sredovječno oružje, str. 38. — Povijest gradova, str. 40. — Pregledni prikaz lokaliteta i gradova po županijama, str. 41.—214.

Imena lokaliteta i gradova, koja se spominju u pregledu gradova po županijama.

	Strana:		Strana:
Alsan castrum	143	Bršljanac	106
Antin (Hermangrad)	144	Brubno	68
Arky (Jarak)	145	Budački	159
Arpatarro (Ruma?)	146	Budak	204
Badanj kod Crikvenice	183	Bužim	205
Badljevina	113	Cerna	144
Bakar	119	Cernik	122
Bakarac	181	Cesargrad	71
Banoštior (Ku)	146	Cetingrad	165
Barand	146	Cirkvena	108
Barilović	159	Crni Vrh (Rebićka gr.)	209
Barlete	206	Čaklovac	113
- Bedemgrad	137	Čanjevo	84
Bela u Zagorju	85	Čazma	102
Belaj	158	Čuntić	64
Belec	78	Dabar	199
Berkasovo	143	Decse (Dišnik?)	102
Bijela (pož. žup.)	112	Dijanovac	107
Bijela Stijena	116	Dobra kuća	110
Bilaj (Belaj) u Lici	206	Dolac (Turski grad)	123
Bisag	82	Dombo (Dumbovo)	146
Blagaj na Korani	161	Drenovac (pož.)	124
Blinja (Ujvar)	65	Drenovac (virov.)	131
Boričevac	211	Drenov klanac	199
Bosiljevo	113	Drežnik	170
Bović	69	Drivenik	183
Bribir	185	Dubica	66
Brinje	192	Dubovac *	60
Britvić grad	117	Dubrava	101
Brlog na Kupi	58	Đakovo	139
Brlog nad Gackom	199		
Brod na Savi	125		

	Strana:		Strana:
Durđevac	103	Jastrebarsko (Jaska)	54
Erdut	141	Jesenice	170
Furjan	165	Kalnik V.	94
Garešnica	102	Kalnik M.	83
Garićgrad	105	Kamengrad	118
Gomirje	112	Kamenica (varažd.)	84
Gore	65	Kaptol	119
Gorica k. Pregrade	14	Karingrad	202
Gorička	68	Karlobag	213
Gorjan	138	Karlovac	59
Gotalovec	19	Karom (Karlovci)	146
Gračac	210	Kiringrad	69
Gračanica (pož.)	123	Klada	212
Gradac kod Gline		Klenovnik	87
(Ober Gradacz, Mittergradacz)	64	Klinac grad	64
Gradec	101	Klokoč	161
Gradiška Stara	117	Kneginac	91
Gradište (pož.)	119	Kobaš	124
Grebunar	204	Komić (Karlovića dvori)	209
Grebengrad	80	Komogovina	65
Grđevac	102	Konjšćina	79
Grižani (Belgrad)	184	Koprivnica	99
Grobnik	175	Korod	141
Gusića grad	199	Kosinj gornji	202
Guščerovac	98	Kostajnica	65
Gvozdansko	67	Kostel	73
Hrastovica	64	Kostroman (Kosztorman sz. Dienes)	144
Hreljin	181	Krapina	76
Ilok	149	Kraljeva Velika	118
Irig	146	Kraljevica	182
Ivanec		Krčingrad	199
Ivanić tvrđa	108	Kremengrad	164
Ivankovo	144	Križevci	98
Ivano vci	139	Križovljjan	88
Jablanac	212	Krstinja	162
Jamnica	68	Kula	204
Jasenovac	117	Kunšperg	71

	Strana:		Strana:
Kutjevo	119	Novigrad (bjel.-križ. ž.) . . .	102
Kvarte	203	Novska	117
L apac D.	211	Nuštar	144
Laslovo	145	O gulin	171
Ledenice	189	Okić	52
Lepavina	99	Opojgrad	92
Lepoglava	84	Orahovica	133
Lešće	202	Orljavac	121
Levanjska Varoš (Nevna) . .	140	Osijek	142
Lipovac	53	Ostrovica	203
Lobor	77	Ostrožin	69
Lopar kod Novoga	190	Oštarije	112
Lovinac	209	Oštrc	78
Ludbreg	91	Otmic	162
Lukavec (turopoljski) . . .	62	Otočac	199
M aruševac	87	Ozalj	56
Medak	207	P akrac	114
Medvedgrad	43	Palina castrum	144
Međurić	115	Pecki	64
Mekinjar	209	Pedalj	67
Mikleuš (kod Slatine) . . .	130	Perna	68
Mikola (castrum)	144	Perušić	203
Milengrad	79	Perušić Stari	199
Mitrovica	147	Petnja	126
Modrušgrad	167	Petrinja	64
Mogor	102	Petrovaradin	152
Mogorić	206	Plaški	169
Morović	157	Pleternica	124
Moslavina	107	Plodin	107
Mrsinj grad	204	Počitelj	206
N ašice	136	Podgorač	137
Nebljusi	212	Podgrađe	145
Nehajgrad	198	Podlapac	209
Neszth, castellum (Neštin) . .	144	Podvrško	122
Nijemci	144	Pokupsko	69
Nikola castrum (Zelina) . . .	69	Poljanska	120
Novi u Hrv. Primorju	186	Požega	120
Novi u Lici	205	Prevršac (Prekovrški)	65
Novi dvori kod Klanjca	73	Prizna	213
Novigrad na Dobri	61	Prozor (kod Otočca)	202
		Prozor (Prozorina)	204

Strana:			
Rača (Srijem)	145	Tabor Veliki	74
Rača (bjel.-križ. žup.)	116	Tabor Mali	75
Rađenovića gradina	211	Topolovac	102
Rakovac	100	Tovunj	173
Rakovnik	220	Trakoščan	87
Rasinja	91	Trsat	176
Ribnik na Kupi	58	Tržac	171
Ribnik u Lici	207	Turanj	61
Rijeka	177	Turen (Podgorica)	54
Rmanj	211	Turjanski	204
Rovišće	101	Udbina	208
Rudin	121	 	
 		Valpovo	137
Samobor	49	Varaždin	88
Senj	196	Vaška	130
Severin na Kupi	115	Velemerić	159
Sirač	112	Velika	118
Sisak	63	Veruar	145
Skrad	160	Vidovgrad k. Karlobaga	214
Slakovci	145	Vinica	87
Slankamen	154	Vinodol k. Petrinje	65
Slatina	130	Virovitica	129
Slavetić	54	Visuć	209
Slunj	162	Viškovci (požeški)	124
Sopje	130	Vitunj	172
Srb	211	Vočin	132
Sredičko	69	Vrdnik	153
Starigrad kod Orahovice	136	Vrebac	206
Starigrad	212	Vrhovci	123
Steničnjak (Sjeničak)	68	Vukovar	147
Stinica	212	 	
Stupčanica	109	Zagreb	41
Susedgrad	48	Zdenci	102
Subockigrad	117	Zemun	157 147
Sveti Juraj kod Senja	212	Zimić grad	160
 		Zrin	66
Šagovina	123	Zvečaj na Mrežnici	61
Šarengrad	148	Zvonograd	210
Špišić-Bukovica	129	Željnjak	113
Štitar	203	Žumberak	55
Švarča	61		

Pregled slika i nacrta.

Strana:

	1. Prosjek kroz branič-kulu.	2
	2. Utvrde oko stolne crkve zagrebačke. Rekonstrukcija obrambenoga stanja	• • 4
	3. Pokretni most	5
	4. Vrsti zidova	9
	5. Prozor s gotskim okvirom u V. Taboru	13
	6. Strijelnice u gradu Ribniku	13
	7. Prozor s postranim sjedalima	18
	8. Vrata s kasnogot. okvirom i kamin u V. Taboru	25
	9. Grbovi u Nehajgradu kod Senja	28
	10. Klesarski znakovi u starom dijelu grada u Varaždinu	50
	(Nacrte 1—10 načinio dr. B. Šenoa.)	
<i>i</i>	11. Nacrt utvrđenoga Zagreba iz g. 1517.—1529..	36
<i>f</i>	12. Utvrđena stolna crkva u Zagrebu	37
<i>!</i> \	13. Gornji grad Zagreb g. 1792..	39
<i>I</i> <i>k</i> \ %	14. Tlocrt Medvedgrada	41
<i>\</i>	15. Medvedgradske ruševine g. 1889..	42
<i>I</i> <i>l</i> :	16. Tlocrt ruševine Susedgrada	43
<i>\</i> 1	17. Ruševine Susedgrada g. 1870.	44
<i>U</i>	18. Tlocrt grada u Samoboru	45
<i>I</i> ^ \ <i>i</i>	19. Ruševine grada u Samoboru	46
<i>I</i> I <i>4</i>	20. Tlocrt ostataka grada Okića	47
	21. Okić grad.	47
	22. Tlocrt grada Lipovca	48
	23. Grad Slavetić	* • 48
	24. Ostaci grada u Žumberku	49
	25. Tlocrt grada Ozlja	50
	26. Grad Ozalj	51
	27.*Mostni stup grada Ozlja	52
	28. Građevni napis na ploči, uzidanoj u ulaznu kulu grada Ozlja *	53
	29. Tlocrt grada Ribnika	54
	30. Ribnik na Kupi	55
	31. Tlocrt tvrđave Karlovca	• • • 56

Strana:

32. Tlocrt grada Dubovca	57
33. Dubovac	57
34. Novigrad na Dobri	58
35. Tlocrt Zvečaj-grada na Mrežnici • • .	58
36. Lukavec, grad u Turopolju	59
37. Tlocrt grada Siska	60
38. Grad u Sisku	60
39. Tlocrt Petrinje	61
40. Tlocrt Klinac grada	61
41. Šematski prikaz V. Gradca kod Gline	* 62
42. Tlocrt Kostajnice • • . . .	62
43. Kostajnica, grad na Uni	63
44. Tlocrt grada Dubice • • . . .	63
45. Dubica	64
46. Tlocrt grada Zrina	64
47. Stari prikaz grada Zrina •	66
48. Tlocrt Gvozdanskoga • • . . .	• • 66
49. Grad Gvozdansko	67
50. Tlocrt grada Pedlja	68
51. Tlocrt grada Perne	69
52. Tlocrt ruševina Cesargrada •	72
53. Pogled na pročelje glavne zgrade Cesargrada	73
54. Novi dvori kod Klanjca	74
55. Tloris ruševina Kostelgrada •	75
56. Kostelgrad kod Pregrade	76
57. Tlocrt prizemlja V. Tabora. (Snimio arh. M. Pilar.)	77
58. V. Tabor kod Desinića	78
59. Ulaz u V. Tabor	79
60. Pogled na najveću kulu V. Tabora	80
61. Tlocrt ruševina grada Krapine	81
62. Stara slika grada Krapine	82
63. Tlocrt ruševina Lobora •	83
64. Ostaci Loborgrada	- 83
65. Dvor Lobor •	84
66. Tlocrt Oštcr-grada	84
67. Oštcr-grad	85
68. Tlocrt grada Belca	85
69. Grad Belec	86
70. Tlocrt Milengrada	87
71. Tlocrt grada Gotalovca •	87
72. Ruševine Gotalovca	• • • 88
73. Tlocrt grada Konjšćine	89

	Strana:
74. Grad Konjčina	89
75. Tlocrt Grebengrada	90
76. Glavna kula Grebengrada	gi
77. Bisag. (Po nacrtu u status fam. Patachich.)	92
78. Tlocrt M. Kalnika	92
79. Mali Kalnik	93
80. Grad u Ivancu	94
81. Bela, dvor XVII v.	95
82. Položajni nacrt grada Trakošćana	95
83. Grad Trakošćan	97
84. Grad Trakošćan prije restauracije	97
85. Tlocrt ruševina grada Vinice	98
86. Tlocrt grada u Varaždinu	99
87. Stara slika grada Varaždina	100
88. Grad Varaždin u sadašnjosti	101
89. Toranj grada u Rasinji	102
90. Tlocrt ruševina V. Kalnika	103
91. Pogled na ruševine V. Kalnika	103
92. Tlocrt grada Dubrave	104
93. Tlocrt tvrđave Koprivnice	104
94. Utvrda u Čazmi	105
95. Stari nacrt grada Đurđevca	106
96. Nacrt ruševina Garić-grada	107
 97. Tlocrt ruševina Stupčanice	109
98. Branič-kula Stupčanice	no
99. Tlocrt ruševina Dobre kuće	no
100. Ruševine Dobre kuće	m
101. Tlocrt ruševina utvrđenoga samostana u Bijeloj	112
102. Ruševine utvrđenog samostana u Bijeloj	112
103. Naert ruševina grada Željnjaka kod Sirca	113
104. Tlocrt grada Caklovca	113
105. Branič-kula grada Čaklovca	114
106. Tlocrt grada Pakrac	115
107. Grad Pakrac u vrijeme, dok je postojala gl. kula	• • 115
108. Tlocrt Gradiške	116
109. Tlocrt ruševina Kamengrada	116
110. Kamengrad u Slavoniji	117
111. Tlocrt grada kod Velike	117
112. Ruševine grada kod Velike	118
113. Stari grad u Kaptolu	119
114. Tlocrt grada u Požegi	120
115. Podvrško	• • • • • 120

Strana :

116. Dvor u Cerniku	• • • • •	121
117. Tlocrt Gračanice	• • • • •	121
118. Ulazna kula grada Gračanice	• • • • •	122
119. Nacrt ostataka grada Dolca	• • • • •	123
120. Ostaci grada Dolca	• • • • •	124
121. Utvrđena crkva u Drenovcu požeškom	• • • • •	125
122. Tlocrt grada u Vrhovcima	• • • • •	126
123. Nacrt ruševina grada kod Viškovaca	• • • • •	127
124. Tlocrt tvrđe i zidova mjesta Broda	• • • • •	127
125. Prikaz oslobođenja Virovitice god. 1684.	• • • • •	129
126. Tlocrt ruševina grada kod Drenovca	• • • • •	130
127. Ostaci grada u Vočinu	• • • • •	130
128. Tlocrt ruševina grada Ružice kod Orahovice	• • • • •	131
129. Ruševine grada Ružice kod Orahovice	• • • • •	132
130. Ruševina gotske crkve grada Ružice kod Orahovice	• • • • •	133
131. Tlocrt Staroga grada nad Orahovicom	• • • • •	134
132. Ostaci Bedemgrada nedaleko Našica	• • • • •	134
133. Stari tlocrt grada u Valpovu	• • • • •	135
134. Glavna kula grada u Valpovu	• • • • •	136
135. Đakovo	• • • • •	137
136. Kolođvar	• • • • •	138
137. Erdutski grad -•	• • • • •	139
138. Tlocrt grada u Vukovaru	• • • • •	141
139. Grad u Vukovaru god. 1608.	• • • • •	143
140. Tlocrt ostataka Šarengrada	• • • • •	144
141. Ruševine Šarengrada	• • • • •	145
142. Tlocrt grada Iloka	• • • • •	146
143. Stara slika grada Iloka	• • • • •	147
144. Ilok u sadašnjosti	• • • • •	148
145. Krunište zidova grada u Iloku	• • • • •	149
146. Tlocrt utvrda staroga Petrovaradina	• • • • •	150
147. Tlocrt tvrđave u Petrovaradinu	• • • • •	151
148. Slika Petrovaradina iz početka XIX. vijeka	• • • • •	151
149. Tlocrt ruševina grada Vrdnika	• • • • •	152
150. Vrdnik u Srijemu	• • • • •	153
151. Tlocrt ruševina utvrde kod Slankamena	• • • • •	154
152. Slika utvrde i mjesta Slankamena iza oslobođenja od Turaka	• • • • •	154
153. Slankamen danas	• • • • •	155
154. Tlocrt grada Morovića	• • • • •	156
155. Utvrđena crkva u Moroviću vicu	• • • • •	156
156. Tlocrt grada Kupinova	• • • • •	157

	Strana:
157. Slika ruševina grada Belaja	158
158. Tlocrt grada Barilovića (snimio arh. M. Pilar)	159
159. Grad Barilović	160
160. Tlocrt grada Budačkoga iz god. 1701	161
161. Stara slika grada Budačkoga	161
162. Tlocrt grada Skrada	162
163. Tlocrt ruševina grada Blagaja iz god. 1701.	163
164. Tlocrt grada Klokoča iz god. 1701.	163
165. Klokoč u sadašnjosti	163
166. Tlocrt grada Krstinje iz god. 1701.	164
167. Stara slika ruševina grada Krstinje	164
168. Tlocrt Slunja	165
169. Slunj u XVII. vijeku	165
170. Ruševine grada Slunja u sadašnjosti	166
171. Tlocrt Kremen-grada iz god. 1713.	167
172. Furjan-grad	167
173. Tlocrt grada Cetina	168
174. Cetin prije porušenja u XIX. vijeku	169
175. Cetingradske ruševine u sadašnjosti	170
176. Modruški grad u početku XVII. vijeka	171
177. Ruševine Modruš-grada	172
178. Grad Jesenice	172
179. Tlocrt Drežnika	173
180. Ostaci grada Drežnika god. 1870.	173
181. Grad Drežnik u sadašnjosti	174
182. Šematski prikaz Tršca grada	175
183. Tlocrt grada Ogulina	176
184. Ogulinski grad u sadašnjosti	177
185. Tlocrt Tovunja	178
186. Tovunj u vrijeme Valvasorovo	178
187. Tlocrt grada Bosiljeva	178
188. Pogled na grad Bosiljevo prije restauracije	179
189. Položajni nacrt dvora u Severinu	180
190. Položajni nacrt Grobnika	181
191. Grad Grobnik u sadašnjosti	182
192. Tlocrt grada Trsat	183
193. Grad Trsat nakon nazovirestauracije maršala Nugenta	184
194. Utvrde grada Rijeke u XVII. v.	185
195. Rijeka i Trsat u XVII. v.	185
196. Tlocrt prizemlja grada Bakra	186
197. Grad Bakar	186
198. Razvaline mjesta Hreljina	187
199. Tlocrt dvora u Kraljevici	188

	Strana
200. Položajni nacrt grada i mjesta Drivenika	188
201. Grad Drivenik	189
202. Nacrt ruševina Badanjgrada	189
203. Grad Belgrad kod Grižana	190
204. Tlocrt grada u Novom Vinodolskom	191
205. Grad u Novom u Vinodolu	192
206. Ulaz u grad Ledenice	193
207. Tlocrt ruševine Lopara kod Novoga	193
208. Ruševine Lopara kod Novoga	194
 209. Tlocrt grada Brinja	 194
210. Brinje u XVII. v.	195
211. Brinjski grad sada	196
212. Tlocrt grada i utvrda oko varoši Senjske	197
213. Slika Senja iz XVII. v.	197
214. Nehajgrad kod Senja	198
215. Tlocrt Nehajgrada	199
216. Prosjek Nehajgrada	199
217. Tlocrt utvrda grada Otočca iz g. 1639.	200
218. Otočac u XVII. v.	201
219. Tlocrt Prozora iz g. 1701.	202
220. Tlocrt grada Perušića.	202
221. Ostaci grada Perušića	203
222. Tlocrt grada Novoga u Lici	203
223. Tlocrt grada Bilaja u Lici	204
224. Ostaci grada Bilaja u Lici	205
225. Tlocrt grada Ribnika u Lici	206
226. Tlocrt grada Udbine iz g. 1740.	206
227. Ostaci grada Udbiće	207
228. Tlocrt Zvonigrada	208
229. Ruševine Zvonigrada u Lici	209
230. Položajni nacrt Jablanca iz XVII. v.	210
231. Slika razvaljenog Karlobaga iz XVII. v.	211
232. Tlocrt grada Karlobaga iz XVII. v.	212
233. Tlocrt kule Šimšanovke	213

Ruševine grada Vinice u varažd. županiji (zaglavna slika).